

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Altı Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı

79
2026

Olaylar ve Yorumlar

Alev KILIÇ

Ermeni Teröründe İlk Kurşun:
Van Örgütlenmesi ve Çuh Gediği Vakası

Tuncay ÖĞÜN

Bağımsız Ermenistan ve Ermeni Diasporası

B. Mehmet BOZASLAN - M. Burak KOCAMIŞ

İstanbul Şer'iyye Sicillerindeki Ermeni Vakfiyeleri
(XVIII. Yüzyıldan XX. Yüzyıl Başına Kadar)

Ramazan Hüseyin BİÇER

Yenilginin Çerçevelemesi: II. Karabağ Savaşı'nda
Ermenistan Medyasında İktidar ve Muhalefet Söylemleri

Gülsüm Gizem ÖZYOL AŞCI - Sami KIRAZ

KİTAP TAHLİLİ

Çar'ın Ermenileri: İmparatorluk Rusyası'nda Bir Azınlık

Ahmet Can ÖKTEM

TERAZI
YAYINCILIK

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Altı Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

2026, Sayı 79
E-ISSN: 2687-3214

EDİTÖR

E. Büyükelçi Alev KILIÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Tuğçe TECİMER

İMTİYAZ SAHİBİ

AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Bu yayın, Avrasya Bir Vakfı adına, Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) çalışanları tarafından hazırlanmaktadır.
Terazi Yayıncılık tarafından dağıtılmaktadır.

YAYIN KURULU

Alfabetik Sıra ile

Prof. Dr. Sevgi Gül AKYILMAZ
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Sadi ÇAYCI
(Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK
(Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi)

Prof. Dr. Edward ERICSON
(Marine Corps Üniversitesi)

Prof. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Barış Yalçın KAYA
(Giresun Üniversitesi)

Prof. Dr. Justin MCCARTHY
(Louisville Üniversitesi)

Prof. Dr. Barış ÖZDAL
(Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN
(Türk Tarih Kurumu Başkanı)

Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI
(Ankara Üniversitesi, Emekli Öğretim Üyesi)

Jeremy SALT
(Bilkent Üniversitesi, E. Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Ömer TURAN
(ODTÜ, Tarih Bölümü Başkanı)

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
(Marmara Üniversitesi)

YAYIN SAHİBİ

Terazi Yayıncılık Adına Hazel ÇAĞAN ELBİR

YAYIN İDARE MERKEZİ

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Abidin Daver Sokak No. 12/B Daire 2-3-4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23 - Faks: 0 (312) 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

YAYIN TÜRÜ

Yaygın Süreli Yayın
Ermeni Araştırmaları yılda iki kez yayımlanır.

ABONE SORUMLUSU

Hülya ÖNALP
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Süleyman Nazif Sokak No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA

Yurtiçi Yıllık Abone Ücreti: 1.100 TL

Yurtdışı Yıllık Abone Ücreti: 50 Euro

SAYFA DÜZENİ

Ruhi ALAGÖZ

BASKI

Pratik Dijital Basım Yayın
Zübeyde Hanım Mahallesi Kazım Karabekir Cad. 7/18 Altındağ / ANKARA

BASIM TARİHİ ve YERİ

11 Mayıs 2026, Ankara

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM ve EBSCO tarafından taranmaktadır. Yayına sunulan makaleler hakem denetimine tabi tutulur.

Gönderilen yazılar ilk olarak yayın/danışma kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmalarını ile tanınmış iki ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

Yayın Ekibi

Bilimsel Yayın Koordinatörü:

Hazel ÇAĞAN ELBİR: Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)

Yardımcı Editör

Selenay Erva YALÇIN: Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)

Dil Editörü

Hülya ÖNALP: Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)

Bilim ve Danışma Kurulu

(Alfabetik Sıra ile)

Tarih

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN: ODTÜ, Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Tolga BAŞAK: Atatürk Üniversitesi

Dr. Şükrü ELEKDAĞ: E. Büyükelçi

Prof. Dr. Bülent YILDIRIM: Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL: Erzurum Atatürk Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler

Prof. Dr. Hakan YAVUZ: Utah Üniversitesi

Dil ve Edebiyat

Prof. Dr. Birsen KARACA: Ankara Üniversitesi

Bölgesel Çalışmalar

Dr. Öğr. Üyesi Murat JANE: İstanbul Aydın Üniversitesi

Banka Hesapları / Bank Accounts

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:

TRY için - Terazi Yayıncılık Basın Dağıtım Danışmanlık Eğitim Organizasyon Matbaacılık
Kırtasiye Tic.Ltd.Şti., Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA Şubesi

IBAN: TR 96 0006 2000 1810 0006 2960 07

Please send your payment to the following bank account:

For USD – Terazi Yayıncılık Basın Dağıtım Danışmanlık Eğitim Organizasyon Matbaacılık
Kırtasiye Tic.Ltd.Şti., Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA Branch

IBAN: TR60 0006 2000 1810 0009 0869 57

For Euro – Terazi Yayıncılık Basın Dağıtım Danışmanlık Eğitim Organizasyon Matbaacılık
Kırtasiye Tic.Ltd.Şti., Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA Branch

IBAN: TR69 0006 2000 1810 0009 0820 42

Not

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazara aittir. Editör, Sorumlu Yazı İşleri Müdürü veya Yayın Sahibi sorumlu değildir.

Telif Hakkı

Tüm hakları saklıdır. Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Avrasya İncelemeleri Merkezi'nden (AVİM) önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER

(CONTENTS)

	Sayfa
Yazarlar	7
(Contributors)	
Editörün Notu	11
(Editorial Note)	
BAŞYAZI	15
(EDITORIAL)	
Olaylar ve Yorumlar.....	15
(Facts and Comments)	
Alev KILIÇ	
ARAŞTIRMA MAKALELERİ	71
(RESEARCH ARTICLES)	
Ermeni Teröründe İlk Kurşun: Van Örgütlenmesi ve Çuh Gediği Vakası.....	71
(<i>The First Shot in Armenian Terrorism: Organizational Structures in Van and the Çuh Gediği Incident</i>)	
Tuncay ÖGÜN	
Bağımsız Ermenistan ve Ermeni Diasporası.....	107
(<i>Independent Armenia and the Armenian Diaspora</i>)	
B. Mehmet BOZASLAN - M. Burak KOCAMIŞ	
İstanbul Şer'iyye Sicillerindeki Ermeni Vakfiyeleri (XVIII. Yüzyıldan XX. Yüzyıl Başına Kadar).....	143
(<i>Armenian Waqfiyahs in Istanbul Sharia Court Records (From XVIIIth Century Until the Beginning of XXth Centuries)</i>)	
Ramazan Hüseyin BİÇER	
Yenilginin Çerçvelenmesi: II. Karabağ Savaşı'nda Ermenistan Medyasında İktidar ve Muhalefet Söylemleri.....	169
(<i>Framing Defeat: Government and Opposition Narratives in Armenian Media During the Second Karabakh War</i>)	
Gülsüm Gizem ÖZYOL AŞÇI - Sami KIRAZ	

KİTAP TAHLİLİ	211
(<i>BOOK REVIEW</i>)	
Çar'ın Ermenileri: İmparatorluk Rusyası'nda Bir Azınlık.....	211
(<i>The Tsar's Armenians: A Minority in Late Imperial Russia</i>)	
Ahmet Can ÖKTEM	

YAZIM KURALLARI	218
(<i>STYLE SHEET</i>)	

Yazarlar

Alev KILIÇ

E. Büyükelçi Alev Kılıç, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden 1968 yılında mezun olmuştur. 1969 yılında, Dışişleri Bakanlığı'na meslek memuru olarak girmiştir. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçisi (1996-1998), Avrupa Konseyi Daimi Temsilciliği'nde Daimi Temsilci, (1998-2002), Ekonomik İşler Müsteşar Yardımcısı, (2002-2004), İsviçre Türkiye Büyükelçisi (2004-2009), Meksika Türkiye Büyükelçisi (2009-2011) görevlerinde bulunmuştur. E. Büyükelçi Alev Kılıç, Dışişleri Bakanlığı'ndan 2011 yılında emekli olmuştur. 2013 yılından bu yana AVİM Başkanıdır.

Tuncay ÖĞÜN

Prof. Dr. Tuncay Ögün, 1964 yılında Sarıkamış'ın Bozat köyünde doğmuştur. İlk ve ortaöğrenimini Sarıkamış'ta tamamlamıştır. 1985 yılında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuştur. Yüksek lisans ve doktora eğitimini İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlamıştır. Hâlen Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Bakko Mehmet BOZASLAN

Bakko Mehmet Bozaslan, 1985 yılında Adana'da doğmuştur. 2009 yılında Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden yüksek onur öğrencisi olarak ve bölüm üçüncüsü derecesiyle mezun olmuştur. Yüksek lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlamış, ardından doktora çalışmasını 2018 yılında Uludağ Üniversitesi'nde bitirmiştir. 2010 yılında Araştırma Görevlisi olarak başladığı Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'ndeki akademik kariyerine, 2021 yılından itibaren Doçent unvanıyla devam etmektedir.

— Muhammed Burak KOCAMIŞ —

Muhammed Burak Kocamış, 1995 yılında Kastamonu’da doğmuştur. 2018 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden mezun olmuştur. 2024 yılında “Yeni İnşacı Paradigma Çerçevesinde Bir Değerlendirme: Ermenistan Cumhuriyeti” başlıklı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Aynı yıl Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde doktora eğitimine başlamış olup, eğitimine halen devam etmektedir.

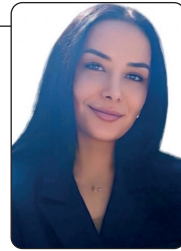
— Ramazan Hüseyin BİÇER —

Ramazan Hüseyin Biçer, 2015 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden mezun olmuştur. Aynı üniversitede sürdürdüğü yüksek lisans eğitimini 2018 yılında “1699 Yılı Mekke Surre Defterleri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” başlıklı teziyle tamamlamıştır. Doktora derecesini ise 2023 yılında “Haremeyn Evkaf Müfettişliği Sicilleri Ekseninde Vakıf Problemleri ve Çözüm Yolları (1587–1615)” başlıklı çalışmasıyla almıştır. Akademik hayatına 2018 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Tarih Bölümü’nde araştırma görevlisi olarak başlayan Biçer, 2024 yılında aynı üniversitenin Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı’na doktor öğretim üyesi olarak atanmıştır. Hâlen bu görevini sürdürmektedir. Çalışma alanları Osmanlı vakıf sistemi, kutsal şehirler (Haremeyn), Haremeyn vakıfları ile Osmanlı merkez ve taşra teşkilatıdır. Araştırmalarında özellikle Osmanlı vakıf kurumunun idari ve hukukî işleyişine odaklanmakta; arşiv belgelerine dayalı incelemelerle vakıf müessesesinin kurumsal yapısını ve uygulamada karşılaşılan sorunları analiz etmektedir.

— Gülsüm Gizem ÖZYOL AŞCI —

Gülsüm Gizem ÖZYOL AŞCI, lisans eğitimini 2016 yılında Erciyes Üniversitesi Ermeni Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde tamamlamıştır. Yüksek lisans derecesini 2025 yılında Hitit Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik Anabilim Dalı’nda tamamlamıştır. 2021 yılından bu yana T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığında görev yapmaktadır.

— Sami KIRAZ —

Doç. Dr. Sami Kiraz, Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Akademik çalışmaları ağırlıklı olarak dış politika analizi, çatışma çözümü, arabuluculuk süreçleri, güvenlik çalışmaları ve Türkiye'nin dış politikası üzerine yoğunlaşmaktadır. Lisans ve lisansüstü düzeyde uluslararası ilişkiler kuramları, Türk Dış Politikası, Çatışma Çözümü ve Dış Politika Analizi gibi dersler vermektedir.

— Ahmet Can ÖKTEM —

Ahmet Can Öktem lisans eğitimini, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin İktisat Bölümü'nde yaparak 2013 yılında mezun olmuştur. 2014 yılında Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi'nin Avrupa Bütünleşmesi Yüksek lisans programına kabul edilmiş ve bu eğitimini 2018 yılında tamamlamıştır. 2016 yılında katıldığı CIFE'nin, Centre International de Formation Européenne, Gelişmiş Avrupa ve Uluslararası İlişkiler Araştırmaları diploma programını 2018 yılında sonuçlandırmıştır. Eylül - Aralık 2013 tarihleri arasında AB Bakanlığı'nda staj yapmıştır. Öktem Ekim 2017 tarihinden bu yana AVİM bünyesinde çevirmen olarak çalışmaktadır.

EDİTÖRÜN NOTU

(EDITORIAL NOTE)

Değerli Okurlarımız,

Ermeni Araştırmaları dergisinin 79. sayısı ile siz kıymetli okurlarımızla yeniden buluşmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu sayımızda, dergimizin geleneksel unsurlarından biri olan editör başyazısının yanı sıra dört araştırma makalesi ve bir kitap incelemesi yer almaktadır.

79. sayımızda yer alan çalışmalar, benimsedikleri yöntemsel yaklaşımlar ve ele aldıkları temalar itibarıyla Ermeni araştırmaları alanındaki akademik tartışmalara yeni katkılar sunmayı amaçlamaktadır. Farklı disiplinlerden beslenen bu katkılar, hem tarihsel hem de güncel meselelerin çok boyutlu biçimde değerlendirilmesine imkân tanımakta; alan yazınına eleştirel ve analitik bir perspektif kazandırmaktadır.

Dergimizin geleneksel bölümlerinden biri olan “**Olaylar ve Yorumlar**” başlıklı editoryal yazıda, Alev Kılıç tarafından Kasım 2025 – Nisan 2026 dönemine ilişkin kapsamlı bir değerlendirme sunulmaktadır. Bu çerçevede, Ermenistan’daki iç siyasi gelişmeler, ülkenin dış politika yönelimleri, Azerbaycan ile yürütülen barış anlaşması süreci ile Türkiye–Ermenistan ilişkileri ve normalleşme süreci çok boyutlu bir perspektifle ele alınmaktadır. Söz konusu dönemde yaşanan gelişmelerin önemli ölçüde 7 Haziran’da yapılacağı açıklanan parlamento seçimlerine odaklandığı görülmektedir. Nikol Paşinyan liderliğindeki yönetim, ABD ve AB’nin siyasi desteğiyle, tarihsel söylemlerden görece uzaklaşan, komşularla iyi ilişkiler kurmayı hedefleyen ve Batı ile yakınlaşmayı önceleyen barış yanlısı bir yaklaşım benimsemiştir. Buna karşılık, eski üç cumhurbaşkanının öncülük ettiği Rusya yanlısı muhalefetin etkisiz kaldığı; muhalefet rolünün büyük ölçüde geleneksel söylemleri savunan Ermeni Apostolik Kilisesi ile onun etkisi altında şekillenen yeni bir siyasi oluşum ve bu oluşumla ilişkilendirilen iş insanı Samvel Karapetyan tarafından üstlenildiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, Rusya ile Batı arasındaki jeopolitik rekabetin yanı sıra, dinî dayanışma temelinde farklı aktörlerin Apostolik Kilise’ye verdiği desteğin, Ermenistan iç siyasetinde çok katmanlı bir görünüm ortaya çıkardığı dikkat çekmektedir.

79. sayımızın ilk araştırma makalesi, Tuncay Ögün’e ait “**Ermeni Teröründe İlk Kurşun: Van Örgütlenmesi ve Çuh Gediği Vakası**” başlıklı çalışmadır.

Makalede, 19. yüzyıl sonlarında Van'daki örgütlenme dinamikleri ile 1889 tarihli Çuh Gediği Vakası incelenmektedir. Mıgırdiç Kırımıyan ve Mıgırdiç Portukalyan'ın etkileriyle Armenagan Partisi'nin kuruluş süreci ve silahlı mücadele yaklaşımı ele alınırken, söz konusu olay siyasal ve örgütlü bir şiddet eylemi bağlamında değerlendirilmektedir.

İkinci makale, B. Mehmet Bozaslan ve M. Burak Kocamış tarafından kaleme alınan **“Bağımsız Ermenistan ve Ermeni Diasporası”** başlıklı çalışmadır. Çalışma, Ermenistan'ın bağımsızlık sonrası siyasal gelişimini devlet ve diaspora ekseninde ele almaktadır. Levon Ter-Petrosyan'dan Nikol Paşinyan'a uzanan liderlik dönemleri çerçevesinde ülkenin iç ve dış politikada karşılaştığı temel sorunlar analiz edilmekte; ayrıca başta ABD, Rusya ve Fransa olmak üzere farklı coğrafyalarda etkinlik gösteren Ermeni diasporasının küresel ölçekteki rolü değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, devlet-diaspora etkileşiminin Ermeni siyasetinin şekillenmesindeki belirleyici etkisi ortaya konulmaktadır.

Üçüncü makale, Ramazan Hüseyin Biçer tarafından kaleme alınan **“İstanbul Şer‘iyye Sicillerindeki Ermeni Vakfiyeleri (XVIII. Yüzyıldan XX. Yüzyıl Başına Kadar)”** başlıklı çalışmadır. Yazar, Osmanlı Devleti bünyesinde uzun yıllar zimmi statüsünde varlıklarını sürdüren Ermeni toplumunun vakıf faaliyetlerini incelemektedir. İstanbul Şer‘iyye Sicilleri'nde yer alan vakfiye metinlerinden hareketle hazırlanan çalışmada, söz konusu vakıflar; hayır şartları, kuruluş biçimleri, mekânsal dağılım ve vakıf türleri açısından analiz edilmektedir. Ayrıca vakfiyelerde adı geçen kilise ve mektep gibi kurumsal yapılar üzerinden dönemin toplumsal ve siyasal gelişmelerine de ışık tutulmaktadır. Bu yönüyle çalışma, sınırlı biçimde ele alınmış bir alanı bütüncül bir yaklaşımla inceleyerek literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Dördüncü araştırma makalesi, Gülsüm Gizem Özyol Aşçı ve Sami Kiraz tarafından kaleme alınan **“Yenilginin Çerçevenmesi: II. Karabağ Savaşı'nda Ermenistan Medyasında İktidar ve Muhalefet Söylemleri”** başlıklı çalışmadır. Bu çalışma, II. Karabağ Savaşı'nın Ermenistan basınındaki yansımalarını medya söylemleri üzerinden incelemektedir. Hükümet yanlısı ve muhalif medya organlarının savaş, mağlubiyet ve barış süreçlerine ilişkin farklı anlatıları karşılaştırmalı olarak analiz edilirken; iktidara yakın söylemlerin “milli birlik” ve “dış tehdit” vurgusuyla meşruiyet üretmeye yöneldiği, muhalif söylemlerin ise Nikol Paşinyan yönetimini stratejik başarısızlık ve meşruiyet

krizi üzerinden eleştirdiği ortaya konulmaktadır. Çerçeveleme kuramı ve eleştirel söylem analizi temelinde, nitel içerik analizi ve Fairclough'un üçlü modeli kullanılarak yürütölen çalışma, medya söylemlerinin yalnızca olayları aktarmakla kalmayıp, çatışmanın anlamlandırılması, toplumsal travmaların yorumlanması ve siyasi kutuplaşmanın derinleşmesinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

Dergimizin 79. sayısında bir kitap incelemesine de yer verilmiştir. Ahmet Can Öktem, Onur Önel tarafından kaleme alınan **“Çar'ın Ermenileri: İmparatorluk Rusyası'nda Bir Azınlık”** isimli kitabı değerlendirmiştir.

Dergimizin bu sayısının hazırlanmasında emeği geçen tüm yazarlara, hakemlerimize ve yayın sürecine katkı sunan herkese teşekkür eder; 79. sayımızın araştırmacılar ve konuya ilgi duyan okurlar için faydalı olmasını temenni ederiz.

Bir sonraki sayımızda yeniden buluşmak dileğiyle.

Keyifli okumalar diler, saygılarımızı sunarız.

Yayın Geliş Tarihi: 04.05.2026
Yayına Kabul Tarihi: 06.05.2026

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Kılıç, Alev. "Olaylar ve Yorumlar." *Ermeni Araştırmaları* Sayı 79 (2025): 15-69.

Başyazı

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Alev KILIÇ*

Öz: *Bu incelemede Kasım 2025-Nisan 2026 tarihleri döneminde Ermenistan'daki iç durum, dış ilişkiler, Azerbaycan ile barış antlaşması imzalanması süreci ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve normalleşme süreci ele alınmaktadır.*

Dönemin gelişmeleri esas itibarıyla 7 Haziran'da yapılacağı açıklanan parlamento seçimlerine odaklanmıştır. ABD ve AB'nin geniş boyutlu ve görünür desteği ile Paşinyan yönetimi tarihi emelleri, iddiaları ve söylemleri bir kenara koyarak komşularla iyi ilişkiler öngören, Batı'ya açılan, barış yanlısı bir platform oluşturmuştur. Eski üç cumhurbaşkanının ön çektiği parlamentoda temsil edilen Rusya yanlısı muhalefet etkisiz ve yetersiz kalmış, muhalefet görevini geleneksel emelleri, değerleri ve söylemleri savunan Apostolik Kilise ve onun başı Katolikos üstlenmiştir. Kilisenin gölgesinde yeni bir parti oluşturan Rus ve Ermeni uyruklu oligark milyarder Karapetyan önde gelen muhalefet partisi olarak ortaya çıkmıştır. Böylece, bir yandan Rusya-Batı çekişmesi diğer yandan din dayanışması kapsamında Batının önde gelen dini kurumları ile Rus Kilisesinin Apostolik Kiliseye ortak desteği Ermenistan iç siyaseti bakımından ilginç bir görüntü yaratmıştır.

Azerbaycan ile barış süreci 8 Ağustos 2025'te Vaşington'da üçlü zirvede varılan mutabakatın ışığında, olumlu ve yapıcı adımlarla devam etmiş; antlaşmanın imzalanmasının önündeki tek engeli oluşturan anayasada gerekli değişikliğin yapılması keyfiyeti 7 Haziran seçimi ertesine bırakıldığı cihetle, dönem ticari, ekonomik iş birliği, ulaşım bağlantısallığının sağlanması, insandan insana ve toplumlar arası ilişkilerin geliştirilmesi gibi antlaşmanın altyapısını ve ruhunu

* ORCID: 0000-0001-5180-2896
E. Büyükelçi, Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı, akilic@avim.org.tr.

oluşturan girişimlere odaklanmıştır. Diğer taraftan Paşinyan yönetimi karşıtı çevreler, bunlarla aynı çizgide buluşan Apostolik Kilise ve yandaşı uluslararası din kurumları ve siyasi bağınazlık içindeki ideolojik siyasi oluşumlar aynı zamanda barış sürecini de hedef alabilmişlerdir.

Rusya'ya hala çok yönlü bağlı bulunan Ermenistan, Rusya'nın uluslararası alanda güç kaybettiği jeo-politik ortamda, Rusya'nın potansiyel gazabını çekmeden Batı ile ilişkilerini kurumsallaştırma adımlarını atma çabalarını ileri bir aşamaya taşımış, bunu çok vektörlü, dengeli ve dengeleyici dış politika söylemi ve Rusya'ya yakın ülkelerle de geliştirmeye çalıştığı ilişkiler ile nötralize etmeye çalışmıştır. Döneme ABD ile yerleştiği bölgesel iş birliği ve AB ile stratejik ortaklık ve üyelik girişimi damgasını vurmuştur.

Türkiye ile ilişkiler normalleşme süreci kapsamında yapıcı ve olumlu seyrini sürdürmüştür. Türkiye bakımından olmazsa olmaz önceliğin bölgede kalıcı barışın ve istikrarın tesis edilmesi bunun da her şeyden önce Ermenistan-Azerbaycan barış antlaşmasının imzalanmasından geçmesi, Ermenistan'ın barış antlaşmasının önündeki bu engeli seçim sonuna bırakması Ermenistan'ın Türkiye'den beklentilerini biraz törpülemiştir. Türkiye ile ilişkilerin tam normalleşmesi ve sınırların açılmasının Azerbaycan ile anlaşmayı daha kolaylaştıracağı gibi yanılıcı görüşler itibar görmemiştir. Ancak altyapı hazırlıkları tamamlanmış ve Ermenistan-Azerbaycan normalleşmesinin hemen akabinde Türkiye'nin bütünüyle hazır olduğu anlaşılmıştır. Türkiye Ermenistan'daki gelişmeleri ve Paşinyan yönetiminin ezber bozan, cesur adımlarını dikkatle izlemiş ve takdirle karşılamış, çağdaş ve uzak görüşlü yaklaşımına tam desteğini ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Paşinyan, Mirzoyan, Karekin II, Putin, Lavrov, Erdoğan, Fidan, AB, ABD.

Abstract: *This article covers the period of November 2025- April 2026 of the internal situation in Armenia, the foreign dynamics shaping its international relations, the process of concluding the peace agreement with Azerbaijan and the bilateral relations of Türkiye ans Armenia in the light of the process of normalisation of their relations.*

The unfolding of the events of the period was primarily focused on the upcoming elections of 7 June. Prime Minister Pashinyan put away historical goals, claims and narrative, instead establishing a platform on peace, good neighborly relations, opening up to the West with the broad and visible support of the EU and the USA. The parliamentary opposition led by the the pro-Russian parties of the three former Presidents have been ineffective and not representative. As such, the opposition to the Government practically has been assumed by the Apostolic Church and its head the Catholicos on the grounds of safeguarding the traditional aspirations, values

and narrative. A new party, aligned with the Church, was founded by a billionaire, Karapetyan with double nationality, Russian and Armenian. Hence, a Russia-West divide on the one hand, support to the Apostolic Church by the prominent Christian institutions in the West, radical elements of the diaspora as well as the Russian Orthodox Church on the other hand produce a curious situation for the internal developments in Armenia.

The peace process with Azerbaijan has moved on positively with constructive steps in the light of the agreement of 8 August signed in Washington D.C. at the trilateral summit. Since amending the constitution of Armenia, the only obstacle to concluding the Treaty of Peace, has been deferred to the aftermath of the elections, the sides during the period have concentrated on developing trade, economic cooperation, transport as well as promoting person to person and intercommunal relations. On the other hand, groups antagonistic to Pashinyan government, the Apostolic Church, reputable international Christian institutions and some political entities with ideological bias have willingly or inadvertently targeted the peace process.

Still much dependent in many ways and with strong ties to Russia but at a geo-political conjecture in which Russia's influence has been diminishing, Armenia has increased and advanced its efforts to establish institutional bonds with the West while carefully gauging not to draw the ire of Russia, trying to neutralise its policy with a narrative of a multi-vector, balanced and balancing foreign policy as well as developing relations also with countries aligned with Russia. The period has nonetheless been contrived by Armenia to have established regional cooperation with the USA together with concluding strategic partnership and application for membership with the EU.

Relations with Türkiye have continued on a constructive and positive path within the framework of the process of normalisation of relations. For Türkiye, the priority or "sine quo non" has remained to be the establishment of a lasting peace and stability in the region which is above all dependent on the signing of the Armenian-Azerbaijani Peace Treaty. As the Treaty was deferred to the aftermath of the elections by Armenia, the expectations from Türkiye for early normalisation inevitably have been dimmed. The misleading thesis that the full normalisation of relations and opening of the borders would facilitate the signing of the Treaty with Azerbaijan has not carried credibility. However, work needed for the infrastructure has advanced, projecting Türkiye to be fully ready as soon as the Peace Treaty is concluded. During the period, Türkiye has closely followed and commended the visionary narrative and the courageous steps taken by the Pashinyan Government and expressed full support for his modern and far sighted policies.

Keywords: *Pashinyan, Mirzoyan, Karekin II, Putin, Lavrov, Erdoğan, Fidan, EU, USA.*

Ermenistan'daki İç Gelişmeler

Seçim eğri düzeyine girilen dönemde iç politikada muhalif cephenin Paşinyan yönetimine karşıtlığı şiddetini artırmış, ancak parlamentoda temsil edilen geleneksel siyasi muhalefet kamuoyunda etkisini, güvenilirliğini ve inandırıcılığını tamamen yitirmiş olduğundan; muhalefetin öncülüğünü diasporanın radikal, militan ve intikamcı unsurlarının desteğiyle beslenen, karanlık geçmişleri tescilli, aşırı gruplar ve onlarla aynı çizgide buluşan Patrikhane-Apostolik Kilise üstlenmiştir. Yönetim ile Kilisenin başı Katolikos arasındaki çatışma, bir Katolikos'un tarihte ilk defa tutuklama talebiyle adli takibata uğraması, ülke dışına seyahat yasağı getirilmesi noktasına varmıştır. Bu çatışma diasporada büyük rahatsızlık ve çatlaklar yaratmış, dış güçlere de müdahale olanağı sağlamıştır. Paşinyan'ın barış sürecine, "tarihi Ermenistan değil gerçek Ermenistan" vizyonuna, Karabağ konusunun geride kaldığı, artık böyle bir sorun bulunmadığı tespitine, Rusya ile mesafe koyma, Batı'ya açılma, iyi komşuluk ilişkileri oluşturma politikalarına karşı olan güçler Kiliseyi ve Katolikos'u destekleyerek bu amaçlarına ulaşmada muhafazakâr kitleye hitap eden bir zemin yaratırken, Hristiyan dünyasının önde gelen örgütleri dini dayanışma çerçevesinde Apostolik Kiliseye keza yaygın ve etkili destek vererek aynı zamanda farklı siyasi bir hedefe ortak olmak ikilemi içine düşmüşlerdir.

15 Ekim'de altı papazın hükümete karşı darbe hazırlama suçlamasıyla tutuklanması Yönetim-Kilise çatışmasında yeni bir aşama olmuştur. Daha önce tutuklanan iki başpiskopos ve bir piskoposun durumlarında da bir değişiklik olmamıştır. 5 Aralık'ta bir başpiskopos daha tutuklanmıştır.

Kilisenin önde gelen destekçilerinden Taşnak Partisi (Ermeni Devrimci Federasyonu) 17 Ekim'de yaptığı açıklamada, Antelias Katolikosu Aram I'in Paşinyan'a bir iyi niyet temsilcisi göndermesinin hem ülkede hem diasporada büyük kızgınlık yarattığını duyurmuştur. Tepkiler üzerine Aram I, 8 Aralık'ta Ermenistan yetkililerine bir çağrıda bulunarak "Milleti tahrip eden Kiliseyi bölme girişimlerinden vazgeçin." demiştir.¹

Ermenistan'ın ikinci büyük kenti Gümrü'nün Rusya yanlısı muhalefete yakın belediye başkanı rüşvet suçlamasıyla 20 Ekim'de tutuklanmıştır. Suçlamalar

1 "Catholicos Aram I Says, "Stay away from nation-destroying attempts to divide the Church," *Armenian Weekly*, 8 Aralık 2025, <https://armenianweekly.com/2025/12/08/catholicos-aram-i-says-stay-away-from-nation-destroying-attempts-to-divide-the-church/>.

arasında başkanın Ermenistan ile Rusya arasında daha yakın ilişkiler kurulması çağrısı da yer alınca Rusya Dışişleri Bakanlığı Ermenistan'ı eleştirmiş ve neden AB ile yakın ilişkiler isteyenler hakkında adli girişimde bulunulmadığı sorgulanmıştır. Konuya ilişkin olarak parlamentoda bir soruyu yanıtlayan Dışişleri Bakanı Mirzoyan, yapılan eleştiriyi reddetmiş ve "Herkes kendi iç işlerine baksın." diyerek Ermenistan'ın iç işlerine karışılmaması hususunda uyarıda bulunmuştur.²

Paşinyan'ı destekleyen bir papaz 21 Ekim'de Kilise tarafından aforoz edilmiştir. İdari yargıya başvuran Papaz hakkında mahkeme 19 Ocak'ta göreve iade kararı vermiş, bu bir ilk olmuştur.³

Apostolik Kilise Yüksek Ruhani Meclisi 4-7 Kasım'da Katolikos Karekin II başkanlığında toplanmış, Kilise ve mensuplarına uygulanan "yasa dışı baskıları" ve "kanunsuz yargılamaları" kınamıştır. Bu toplantı devam ederken, 6 Kasım'da Paşinyan tekrar Karekin II'yi meşruiyeti olmamakla suçlamış ve "Ermenistan Apostolik Kilisesinin bir Katolikos'u yoktur." demiştir.⁴

Rusya-Ermenistan-Kıbrıs (GKRY) pasaportu hamili, Paşinyan yönetimi karşıtı ve Kilisenin yönetim karşıtı tutumunu, hatta darbe düşüncesini savunan, bu nedenle tutuklu yargılanan oligark milyarder Karapetyan'ın sözcülüğünü üstlenen yeğeni 7 Kasım'da Amerika'da muhafazakar TV sunucusu T. Carlson'un programına konuk olmuş, birlikte Karapetyan'ın tutukluluğunun Hristiyanlığa karşı global bir saldırı oluşturduğu iddiasında bulunmuş, ABD'de yükselen Hristiyan milliyetçiliğini Ermenistan'ın iç siyasi işleri ile bağlantılamaya çalışmışlardır.⁵

Dönem içinde Paşinyan, Kilise yönetimini karşısına alırken, din ve kilise ile hiçbir sorunu bulunmadığını vurgulamaya ve görüntülemeye de özen göstermiş, kendi görüşünden yana olan, hatta aforoz edilen papazların yönettiği pazar ayınlerine katılımı televizyon haberlerinde yer almıştır. Bu doğrultuda 15

2 Ruslan Rehimov, Ermenistan Dışişleri Bakanı Mirzoyan'dan, Rus Mevkidaşı Lavrov'a «İç İşlerimize Karışmayın» Yanıtı," *Anadolu Ajansı*, 30 Haziran 2025, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-disisleri-bakani-mirzoyandan-rus-mevkidas-i-lavrova-ic-islerimize-karismayin-yaniti/3617730>.

3 "Görevden Alınan Episkopos Saroyan Geri Dönüyor," *Agos*, 20 Ocak 2026, <https://www.agos.com.tr/tr/haber/gorevden-alinan-episkopos-saroyan-geri-donuyor-39222>.

4 "Pashinyan Declares: 'Armenian Apostolic Church Has No Catholics,'" Again Accusing Karekin II of Illegitimacy," *Zartokn*, 6 Kasım 2026, <https://zartoknmedia.com/2025/11/06/pashinyan-declares-armenian-apostolic-church-has-no-catholics-again-accusing-karekin-ii-of-illegitimacy/>.

5 "Tucker Carlson Amplifies Claims of Pashinyan's 'war on Christianity,'" *OC Media*, 10 Kasım 2026, <https://oc-media.org/tucker-carlson-amplifies-claims-of-pashinyans-war-on-christianity/>.

Kasım'da ilk kez bir "Ermenistan Dua Kahvaltısı" düzenlenmiştir.⁶ Apostolik Kilisenin yanı sıra, Yezidi, Musevi, Ermeni Katolik, Ermeni Evanjelik, Süryani, Ortodoks kiliseler, Müslümanlar ve diğer inanç temsilcilerinin katıldığı kahvaltıda Paşinyan dini hoşgörüyü attettikleri önemi vurgulamıştır. 6 Ocak Ortodoks Noeli'nde de halkı Erivan içinde, bir dizi kiliseyi ziyareti içeren bir "Noel Tavafına" kendisine katılmaya davet etmiştir.

Paşinyan'a cesaret veren dikkat çekici bir gelişme, ülkenin dini merkezi ve Katolikosluğun yerleşim alanı Eçmiatzin'in merkezini oluşturduğu vilayette yapılan ara yerel seçimde oyların mutlak çoğunluğunu kazanması olmuştur. Diğer taraftan üst düzey din adamları 4 Aralık'ta yayınladıkları bildiriye Katolikos'a sarsılmaz sadakatlerini duyurmuştur. Paşinyan ise parlamentoda yaptığı konuşmada, kendisine itaat eden bir Katolikos arayışında olmadığını, istediğinin yabancı servislerin yetkililerine itaat etmeyen, yabancı servislere günlük raporlar vermeyen bir Katolikos olduğunu ifade etmiştir.⁷ Paşinyan Ermenistan Apostolik Kutsal Kilisesinde gereken reformlar konusunda görüşlerini de açıklamış, ilk adımın Katolikos Karekin II'nin görevden alınması ve bir Katolikos naibinin seçilmesi olduğunu belirtmiştir. 19 Aralıkta 10 piskopos Katolikos'un istifasını talep eden resmi dilekçe vermiştir.⁸

Apostolik Kilise bu gelişmelere karşı 5 Ocak'ta yayınladığı açıklamada özetle; devletin kilisenin işlerine karışmasının anayasayı ihlal teşkil ettiği, on piskoposun kilise karşıtı girişiminin kınanacak bir eylem olduğu, Kilisenin düzeninin ve reform gereksiniminin devletin karışacağı bir konu olmadığı, böyle uygunsuz adımların vahim sonuçlar doğurabilecek bölünmeye yol açabileceği ifade edilmiştir.⁹

15-16 Kasım tarihlerinde, Ermenistan Taşnak Partisinin daveti uyarınca Ermeni Devrimci Federasyonu Merkez Komitelerinin toplantısı Erivan'da

6 "“The Path of Peace is the Path God Leads Us Through.” PM Pashinyan Participates in the first Prayer Breakfast of the Republic of Armenia,” *The Prime Minister of the Republic of Armenia*, 15 Kasım 2025, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2025/11/15/Nikol-Pashinyan-Prayer-Breakfast/>.

7 "Pashinyan: I Need A Catholicos Who will not Obey Foreign Special Service Lieutenant,” *ArmenPress*, 3 Aralık 2026, <https://armenpress.am/en/article/1236739>.

8 "10 Ruhani Katolikos Karşıtı Mektubu Vermek İçin Eçmiadzin'e Geldi, Hareketli Saatler Yaşandı,” *Agos*, 19 Aralık 2025, <https://www.agos.com.tr/tr/haber/10-ruhani-katolikos-karsiti-mektubu-vermek-icin-ecmiadzin-e-geldi-hareketli-saatler-yasandi-38904>.

9 Arshaluys Barseghyan, "Pashinyan Launches 'Reform' of Armenian Church, Renews Call For Karekin II's Resignation,” *OC Media*, 5 Ocak 2026, <https://oc-media.org/pashinyan-launches-reform-of-armenian-church-renews-call-for-karekin-iis-resignation/>.

yapılmıştır. 13 ülkeden katılım olan toplantıda ortak hedef için eşgüdüm stratejileri ele alınmıştır. Yönetim-Kilise çatışması diasporada da çatlamaya neden olmuştur.

Diasporanın önde gelen radikal kuruluşlarından Zoryan Enstitüsünün kurucusu ve başkanı 23 Aralık'ta yayınladığı bir makalede, özetle devletin iki başlı olamayacağını, devletin üstünlüğünün tartışılmayacağını, din ile devlet işlerinin ayrılmasının din karşıtlığı olmadığını, Apostolik Kilisenin hayati bir ruhani, kültürel ve manevi bir kurum olduğunu ancak devlete eş bir güce sahip olamayacağını kaydetmiştir.

Kuzey Amerika Batı Kanadı Kilisesinin başı Başpiskopos Derderian da ayrıntılı ve gerekçeli bir açıklama yaparak “Kilise Reformu” girişimini desteklediğini, bunun “acil bir zorunluk” olduğunu duyurmuştur.¹⁰

Fransa diasporasının önde gelen radikal isimlerinden F. Deveciyan da 14 Şubat'ta yayınlanan açıklamasında mevcut çatışmanın sorumluluğunun sadece hükümete atfedilemeyeceğini, Ermenistan'ın demokratik gelişmesine öncelik verilmesi gerektiğini, Kilisenin siyasete karışmasının toplumu birleştiricilik misyonundan uzaklaştırdığını ifade etmiştir.¹¹

Diğer taraftan keza radikal, aşırı görüşleriyle tanınan Lemkin Enstitüsü tarafından 28 Aralık'ta yapılan açıklamada, devletin Kiliseye uyguladığı baskıdan, din adamlarının tutuklanmasından, dini kurumların hedef alınmasından büyük endişe duyulduğu, bu gelişmelerin Ermenistan'ın demokratik kurumlarına ve Ermeni kimliğinin temel kurumlarına karşı tehlikeli bir girişim olduğu ileri sürülmüştür. Beş sayfalık kapsamlı açıklamada Türkiye'ye de atıfta bulunulan bir paragraf, Enstitünün konuya ilişkin yaklaşımını yansıtmaya bakımından aşağıdadır:

“Tarihi olarak, Türk devleti Hristiyanlığı Ermeni kimliğinin kalbi, dolayısıyla ulusal homojenleşmeye bir engel olarak gördü. Bugün Ermeni Apostolik Kilisesi Ermenistan'daki bazı siyasi unsurlarca rakip bir güç merkezi, eski düzenin bir kalıntısı veya istikrarsızlaştırıcı bir

10 “Western Diocese’s Archbishop Derderian Reaffirms Support For Pashinyan’s “Church Reform,” Alleges Misconduct Against Catholics,” *Zartok*, 16 Ocak 2026, <https://zartokmedia.com/2026/01/16/western-dioceses-archbishop-derderian-reaffirms-support-for-pashinyans-church-reform-alleges-misconduct-against-catholics/>.

11 “Church’s Involvement in Politics Distances it From its Unifying Mission – François Devedjian,” *ArmenPress*, 14 Şubat 2026, <https://armenpress.am/en/article/1242219>.

güç olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Din adamlarını yasal yollar da kullanarak görevlerinden almak veya korkutmak yöntemini de içeren böyle bir anlayış Kilisenin manevi bir otorite ve ulusal kimliğin koruyucusu rolünü zayıflatmaya yönelik derin rahatsızlık veren bir çabayı yansıtmaktadır.”¹²

Paşinyan 26 Kasım’da yaptığı açıklamada, hazırlanmakta olan yeni anayasa için referandumun seçimlerden sonra yapılacağını bildirmiştir. Adalet Bakanı 4 Şubat’ta bir açıklama yaparak yeni anayasa metninin Mart ayında tamamlanacağını ve kamuoyunun bilgisine sunulacağını duyurmuştur. Paşinyan 12 Mart’ta verdiği beyanatta, yeni anayasanın çatışma ruhu içeren Bağımsızlık Bildirgesi’ne atıfta bulunmaması gerektiğini söylemiştir.¹³ Adalet Bakanı 16 Mart’ta yeni anayasanın taslak metninin çalışmasının tamamlandığını ancak kamuoyu ile paylaşılmadan önce parti içinde görüşüleceğini duyurmuştur.¹⁴

2026 parlamento seçimleri giderek iç gündemde ön plana çıkmış, üst düzey yetkililer seçimlere dış müdahale olasılığını dile getirmeye başlamıştır. Aralık ayı başında AB Dış İlişkiler Şefi, Moskova’nın Moldova seçimlerindeki gibi Ermenistan seçimlerine de karışabileceği uyarısında bulunmuş, bunu takiben AB barışı desteklemek ve Ermenistan’ın direncini artırmak, özellikle seçim sürecinde Rusya’nın yanıltıcı propagandasını önlemek üzere 15 milyon avro tahsis etme kararı almıştır.¹⁵ Muhalefet bu kararı tepkiyle karşılamış, Paşinyan’ın seçimlerde hile yapmak için bu şekilde AB’den yeşil ışık aldığı iddiasında bulunmuştur. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov da AB’yi seçim sonuçlarını etkilemek üzere Ermenistan’ın iç işlerine müdahale etmekle suçlamıştır.¹⁶ Güvenlik Konseyi Sekreteri Grigoryan 14 Ocak’ta bir açıklama yaparak, Ermenistan’a yönelik çeşitli tehditlerin birkaç kat arttığı, önümüzdeki beş-altı ay muhtemelen daha da artabileceği uyarısında bulunmuştur. Lavrov

12 “Statement on the Suppression of the Armenian Apostolic Church: Historical Continuities of Identity Erasure within Victim Groups,” *Lemkin Institute*, 28 December 2025, <https://www.lemkininstitute.com/statements-new-page/statement-on-the-suppression-of-the-armenian-apostolic-church%3A-historical-continuities-of-identity-erasure-within-victim-groups>.

13 “Pashinyan: New Armenian Constitution should not reference ‘conflict-logic’ Declaration of Independence,” *ArmenPress*, 12 Mart 2026, <https://armenpress.am/en/article/1244511>.

14 “Justice Minister: Drafting of Armenia’s Proposed New Constitution Completed,” *ArmenPress*, 16 Mart 2026, <https://armenpress.am/en/article/1244779>.

15 “EU Accuses Russia of Pre-Election ‘Disinformation’ in Armenia,” *Azatutyun Radiokayan*, 2 Aralık 2026, https://www.azatutyun.am/a/33611034.html?fbclid=IwY2xjawOcpmXleHRuA2FlbQlxMQB-zcnRiBmFwcF9pZBAyMjIwMzIxNzg4MjAwODkyAAEeHVW011mUecj0ZFafzJzHgXB4faZ3Uo-VIY7-gbKJK92226QvpTwfQBW9yL7g_aem_fvKEkUSealkzICrYV3N7Bg.

16 “Russian FM Accuses EU of Election Meddling in Armenia,” *Azatutyun Radiokayan*, 19 Aralık 2025, <https://www.azatutyun.am/a/33628015.html>.

20 Ocak'ta yıllık basın toplantısında, “*Ermeni halkının yerinde olsam ciddi olarak endişelenirdim. Elbette Ermeni Apostolik Kilisesi ile ilgili durumu üzüntüyle izliyoruz.*” demiş,¹⁷ üst düzey Ermeni yetkililerin, AB Dışişleri Şefi'nin iddialarına koşut biçimde, Rusya Federasyonu'ndan Ermenistan'a çeşitli tehditler yöneldiği iddialarına yanıtla, “*Buna hiç şaşırıyoruz. AB ile yakınlaşmanın elbet sonuçları olur; zira Rusya'dan tehdit söylemini yapan daima AB'dir. Bu iş için para aktarırlar. Yakınlarda Ermenistan'a 15 milyon avro tahsis ettiler.*” demiştir.

Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın bir yetkilisi 16 Aralık'ta, aynı zamanda Rus vatandaşı olan Karapetyan'ın bir mahkeme kararı olmadan altı aydır tutuklu bulunmasının endişe yarattığını ve konuyu Ermenistan yetkililerine duyurduklarını söylemiştir.

Ermenistan parlamentosu 20 Ocak'ta çoğunlukla aldığı bir kararla, 27 Ocak'ı “*Vatanları İçin Hayatlarını Verenleri Anma Günü*” olarak resmi tatil günü ilan etmiştir.¹⁸

13 Ocak'ta Yüksek Dini Konsey Katolikos Karekin II başkanlığında toplanmış ve son gelişmeler nedeniyle Aralık ayında gerçekleştirilemeyen, mutaden Eçmiatzin'de düzenlenen Piskoposlar Toplantısı'nın bu kez 16-19 Şubat'ta Avusturya'da Sankt Polten kentinde yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁹ Bu karara reform yanlısı 10 piskoposun kuvvetli bir tepki gelmiş, ülke dışında toplantının iptal edilmesi istenmiştir. Ermenistan Başsavcılığı 14 Şubat'ta Karekin II aleyhinde bir ceza davası açmış ve ülke dışı çıkış yasağı getirmiştir.²⁰ Bu şekilde Katolikos'un başkanlık yapacağı toplantıya gidişi engellenmiştir. Böylece Karekin II tarihte adli soruşturmaya tabi ilk Katolikos olmuştur. Karekin II ifade vermeyi reddetmiştir. Mahkeme kararı ile 13 Nisan'da ülke dışı çıkış yasağını kaldırılmıştır.

Ermenistan Parlamentosu 4 Mart'ta, taşınabilir dini varlıkların hükümetin izni olmadan Apostolik Kilise tarafından üçüncü taraflara satışını veya

17 “We Regretfully Observe Situation with Armenian Church – Lavrov,” *Alpha News*, 20 Ocak 2026, <https://alphanews.am/en/we-regretfully-observe-situation-with-armenian-church-lavrov/>.

18 “Armenia designates January 27 as Memorial Day,” *ArmenPress*, 20 Ocak 2026, <https://armenpress.am/en/article/1240031>.

19 “Armenian Apostolic Church Bishops' Synod to be Held in Austria on February 16-19,” *News.am*, 19 Ocak 2026, <https://news.am/en/news/926022>.

20 “Katolikos Hakkında Kamu Davası Açıldı,” *Agos*, 16 Şubat 2026, <https://www.agos.com.tr/tr/haber/katolikos-hakkinda-kamu-davasi-acildi-39488>.

gönderilmesini yasaklayan bir yasayı kabul etmiştir. Bu kararda sosyal medyada dolaşan, Katolikos'un Avusturya'ya gittikten sonra geri dönmeyeceği ve dini merkeze de ülke dışında başkanlık edeceği yolundaki bazı söylentilerin etkili olduğu iddia edilmiştir.²¹ Hükümet 26 Mart'ta aldığı bir kararla, Apostolik Kiliseye bedava arazi tahsisine son vermiştir.

Piskoposlar Toplantısı 17 Şubat'ta 50 piskoposun 25 Başpiskopos ve Piskoposun katılımıyla Avusturya'da yapılmıştır. Toplantının Açılış konuşmalarını Antelias Katolikosu Aram I, Kudüs Ermeni Patriği ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi Patriği Başpiskopos S. Maşalyan yapmıştır. Toplantıya katılan, daha önce Paşinyan'ın reform çağrısına güçlü destek veren Başpiskopos Derderian, bu kez toplantıda kabul edilen, Ermenistan yetkililerinin Kiliseye müdahalesinin durdurulmasını talep eden belgeyi imzalamıştır. Toplantı sonunda yayınlanan bildiri, "*Ermeni Apostolik Kilisesi hiçbir zaman yabancı güçlere ve yabancı çıkarlara hizmet etmemiştir ve etmez. İstikrarlı biçimde Ermeni halkına, devletine ve ulusal kimliğinin muhafazasına sadık kalır.*" ifadesine de yer verilmiştir.²²

8 Şubat'ta yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile parlamento seçimlerinin 7 Haziran'da yapılacağı ilan edilmiştir.²³

11 Şubat'ta Karapetyan, kendi adının kullanılmasına yasal engel çıkınca, "Güçlü Ermenistan" adıyla kurduğu partisinin başkanı seçilmiş, daha sonra da başbakan aday olarak açıklanmıştır²⁴. Ermenistan Anayasası'nda bu görev için adayın son dört yıl sadece Ermenistan vatandaşlığını bulunması şartı yer almaktadır. Tutukluluğu devam eden Karapetyan'ın ise Ermenistan vatandaşlığının yanı sıra Rus ve Kıbrıs (GKRY) vatandaşlığına sahip olduğu hatırlatılmıştır. 17 Nisan'da mahkeme kararı ile tutukluluğu üç ay daha uzatılan Karapetyan'ın seçim kampanyasında da yer alması önlenmiştir.

21 "Parliament Bans Armenian Apostolic Church from Alienating Religious Monuments without Government Consent," *News.am*, 4 Mart 2026, <https://news.am/en/news/934003>.

22 "The Assembly of Bishops of the Catholicosate of All Armenians of the Armenian Apostolic Holy Church Issued a Statement," *Armenian Apostolic Holy Church Mother See of Holy Etchmiadzin*, 20 Şubat 2026, <https://www.armenianchurch.org/en/news/the-assembly-of-bishops-of-the-catholicosate-of-all-armenians-of-the-armenian-apostolic-holy-church/12141>.

23 "Seçimler 7 Haziran'da," *Ermenistan Kamu Radyosu*, 9 Şubat 2026, <https://tr.armradio.am/2026/02/09/secimler-7-haziranda/>.

24 "Strong Armenia Party Nominates Samvel Karapetyan as PM Candidate Despite Constitutional Barrier," *ArmenPress*, 12 Şubat 2026, <https://armenpress.am/en/article/1241999>.

Dış İstihbarat Servisi Mart başında yaptığı bir açıklamada, 7 Haziran seçimlerine olası dış müdahale işaretleri alındığı, ülke adı vermeden, ülke dışında bulunan Ermenilere bazı siyasi partilere oy vermeleri hususunda baskı yapıldığı uyarısında bulunulmuştur.

Erivan’da bulunan “soykırım” müzesinin militan görüş ve beyanlarıyla tanınan müdürü, ABD Başkan Yardımcısı’nın ziyareti sırasında hükümet politika ve söylemine aykırı davranışı nedeniyle istifa etmek zorunda kalmıştır.²⁵

Paşinyan 19 Mart’ta yaptığı konuşmada, muhalefetin seçimi kazanması halinde barış anlaşmasının suya düşeceğini ve hızla yeni bir savaşın yolunun açılacağı uyarısında bulunmuştur. Muhalefet bunu korkutma politikası olarak eleştirmiştir.²⁶ “Güçlü Ermenistan” partisi seçimi kazansalar bile ‘Nagorno Karabağ’ bağımsızlığını sağlayabilecek koşulların bulunmadığını dolayısıyla böyle bir siyaset izleyemeyeceklerini belirtmiştir. Mirzoyan da Başbakanı destekleyerek bunun bir şantaj olmadığını söylemiştir.

Başlayan seçim kampanyası çerçevesinde Paşinyan 26 Mart’ta yaptığı konuşmada, Karabağ’dan gelen Ermeniler için “etnik temizliğe uğradılar” söylemini reddettiğini, bunun gerginlik ve çatışma ortamı yaratacağını, Ermenistan Hükümetinin başı olarak “tarihi adaleti sağlama” gündemini reddettiklerini. “adil gerçekçilik” gündemini benimsediklerini, “Ermeni Davası” için mücadelenin “Ermenistan karşıtı” bir politika olduğunu vurgulamıştır.²⁷ Yeni anayasaya da değinen Paşinyan, Bağımsızlık Bildirgesine değinilmeyeceğini, böylece bölgede kalıcı bir devlete kavuşulacağını söylemiştir. Yeni anayasa referandumda kabul edilmez ise ne olacağı sorusuna yanıt olarak, halka gidip anlatacaklarını ve ikna edeceklerini ve yeniden referandum yapacaklarını belirtmiştir. Paşinyan, hükümetinin yeni bir Ulusal Güvenlik Stratejisi geliştirdiğini, eskisinin geçersiz olduğunu zira Ermenistan’ın daha önce hiçbir zaman barış içinde olmadığını, dondurulmuş savaş koşullarının bulunduğunu söylemiştir. Paşinyan 21 Nisan’da yeni anayasada Bağımsızlık Bildirgesi’nin yer almayacağını bir kez daha yinelemiştir.²⁸

25 “Pashinyan Says He Ordered Genocide Museum Director to Submit Resignation,” *CivilNet*, 12 Mart 2026, <https://civilnet.am/en/news/1007739>.

26 “Pashinyan Warns of Possible New September War if Opposition Wins,” *MassisPost*, 19 Mart 2026, <https://massispost.com/2026/03/pashinyan-warns-of-possible-new-september-war-if-opposition-wins/>.

27 “Pashinyan Rejects “Historical Justice” Agenda,” *ArmenPress*, 26 Mart 2026, <https://armenpress.am/en/article/1245673>.

28 “Pashinyan: New Constitution should not Reference Declaration of Independence,” *ArmenPress*, 21 April 2026, <https://armenpress.am/en/article/1248012>.

Paşinyan yönetiminin diasporada yarattığı çatlak, diasporanın aktif ve radikal unsurlarını ciddi bir durum değerlendirmesine ve diasporanın işlevini son gelişmeler ışığında bazı ilkeler doğrultusunda belirleme çalışmalarına yöneltmiştir. Taşnakların organı Ermeni Devrimci Federasyonu 14-15 Mart'ta Los Angeles'ta düzenlediği Batı Amerika Diaspora Konferansı'nda, 1600 yıldır var olan diasporanın günümüzdeki tanımı ve bilinen radikal-militan Taşnak görüşleri doğrultusunda hedefleri ele alınmıştır.²⁹ Daha kapsamlı bir toplantı 11-12 Nisan'da Paris'te düzenlenmiştir. Ermenistan'dan, hala var olduğu hayal edilen sözde 'Artsakh'dan ve 26 ülkeden 150'yi aşkın temsilcinin katıldığı ifade edilen "Diaspora Seferberlik Konferansı" açılış konuşmalarını Katolikoslar Karekin II ve Aram I yapmış, "Artsakh Cumhurbaşkanı"na ve Ermeni Devrimci Federasyonu temsilcisine de söz verilmiştir. Toplantı sonunda kapsamlı bir yol haritası belgesi yayınlanmıştır. Ermeni halkının yüz yüze olduğu tehlikelere karşı diasporanın stratejik bir role sahip olduğu ve önem taşıdığı ifade edilmiş, diasporanın siyasi gündeminin ana öncelikleri arasında 'Ermeni soykırımının' tanınması ve tazminat konusu, keza "Batı Ermenice"nin korunması ve geliştirilmesi yer almıştır.³⁰

Özetle, diaspora tarihi geleneksel, 'soykırım' sonrası, Sovyetlerin dağılması sonrası ve bağımsızlık sonrası ekonomik nedenlerle göç edenlerden oluşan bir bütün olarak tanımlanmış, bunların siyasi-ideolojik olarak yönlendirilmesi ihtiyacı vurgulanmıştır. Bu kapsamda Paşinyan yönetiminin yarattığı sıkıntılara dikkat çekilmiş, Ermenistan yönetiminin yerleşik diaspora kurumlarına her alanda ters bir tutum takındığı, 'soykırım' tanıtılması yükünün diasporaya bırakıldığı, 'Artsakh' konusuna yan çizildiği, diaspora bakanlığının lağvedildiği, Panermenli yapıların parçalandığı, Ermenistan-diaspora ilişkilerinin bireysel dar bir çevre içine alındığı ifade edilmiştir.

Diasporanın aşırı-militan kanadına dönem içine son darbe 29 Nisan'da Paris'te indirilmiş, Mirzoyan'ın Fransa Dışişleri Bakanı ve diğer yetkililerle katıldığı Büyükelçiliğin yeni binasının açılış törenine Fransa Ermeni Örgütleri Eşgüdüm Konseyinin (CCAF) Macron'a yakınlıklarıyla da bilinen radikal görüşlü eş başkanları davet edilmemiştir. Bu kapsamda Fransa Ermeni Kilisesi başı piskopos da davet edilmeyenler arasında yer almıştır.³¹

29 "ARF Western U.S. Diaspora Conference Concludes: A Beginning, Not an End," *Asbarez*, 17 Mart 2026, <https://asbarez.com/the-arf-wr-diaspora-conference-concludes-a-beginning-not-an-end/>.

30 "11-12 Nisan Paris Diaspora Seferberlik Konferansı," *Armenian Revolutionary Federation*, 13 Nisan 2026, <https://www.arfd.am/eng/news/8453/>.

31 "Diaspora And Artsakh Representatives Excluded from Armenia's New Embassy Opening in Paris, CCAF Voices Strong Disapproval," *Orer*, 29 Nisan 2026, <https://orer.eu/2026/04/29/diaspo->

Devlet İstatistik Komitesinin Kasım ayı raporuna göre, 1 Ekim 2025 tarihi itibarıyla Ermenistan nüfusu 3.090.500 kişi olmuştur. Bu nüfusun 1.977.400 kişisi 49 kentte, 1.113.100 kişisi 954 köyde yaşamaktadır.³² Diaspora İşleri Komiseri Sinanyan 12 Ocak'ta yaptığı açıklamada, son yıllarda dışarıdan Ermenistan'a gelişlerin arttığını, geçen yıl, Ukrayna savaşı nedeniyle, en çok Rusya'dan dönüş olduğunu, bunu günümüze değin sırasıyla Suriye, Lübnan ve İran'ın izlediğini belirtmiştir.³³ Bu gelişmede ABD'nin göçmen vizesi uygulamasına son verdiği ülkeler arasında Ermenistan'ın yer almasının da rol oynaması olasıdır. İçişleri Bakanı 13 Şubat'ta yaptığı açıklamada, 2025 yılında Ermenistan'a dönenlerin sayısının 5.201.747, ayrılanların sayısının ise 5.171.270 kişi olduğunu, böylece yıllar sonra ilk defa 30.477 kişilik net bir içe göç gerçekleştiğini belirtmiştir.³⁴

Devlet İstatistik Komitesinin 27 Ocak'ta açıkladığı, Ocak-Kasım 2025 dönemi dış ticaret verilerine göre: toplam dış ticaret hacmi 18 milyar 908 milyon 366.3 bin ABD doları olmuştur. Bu bir yıl önce aynı döneme göre % 33,2 azalmaya işaret etmektedir. İhracat % 40,6 azalarak 7 milyar 349 milyon 13.6 bin dolar, ithalat %27,4 azalarak 11 milyar 559 milyon 352.7 bin dolar olmuştur. İhracatta ilk sırayı 2 milyar 725 milyon 215.9 bin dolar ile Rusya almış, bunu BAE ve Çin izlemiştir.

Ekonomi Bakanı Papoyan 20 Şubat'ta yaptığı açıklamada, Ermenistan'ın 2025 yılı Gayri Safi Milli Hasılasının 29.2 milyar dolar (11 trilyon 317 milyar 508.7 milyon Ermeni dramı) olduğunu, bunun bir önceki yıla göre % 7,2 artış gösterdiğini, böylece kişi başına miktarın 9.474 dolar tuttuğunu kaydetmiştir.³⁵

Ermenistan-Azerbaycan Barış Antlaşması Süreci

Vaşington'da 8 Ağustos'ta üçlü görüşmede varılan mutabakatın ruhu dönem içinde devam etmiştir. Barış Antlaşmasının önündeki tek ciddi engel olan

[ra-and-artsakh-representatives-excluded-from-armenias-new-embassy-opening-in-paris-ccaf-voices-a-strong-disapproval/](#).

32 "Armenia's Permanent Population Increases by 14,300 in 2025," *ArmenPress*, 11 Kasım 2025, <https://armenpress.am/en/article/1234715>.

33 Anna Gziryan, "Most Repatriates to Armenia in 2025 Came from Russia, says Diaspora Commissioner," *ArmenPress*, 12 Ocak 2026, <https://armenpress.am/en/article/1239324>.

34 "Migration Trends Reverse: More Armenians Returning than Leaving in 2025," *ArmenPress*, 13 Şubat 2026, <https://armenpress.am/en/article/1242080>.

35 "Armenia's GDP Grows 7.2% in 2025 to \$29.2 Billion," 20 Şubat 2026, *ArmenPress*, <https://armenpress.am/en/article/1242737>.

anayasa değişikliği konusu 7 Haziran seçimleri sonrasında kaldığından, taraflar esas itibarıyla iyi niyet ortamını pekiştirecek adımlara öncelik vermiştir.

İki ülke liderinin 13 Ekim’de Mısır’da, Şarm-el Şeyh’te düzenlenen Uluslararası Barış Zirvesi’nde yaptıkları kısa bir ikili görüşmeden sonra Paşinyan’ın döndükten sonra 31 Ekim’de yaptığı aşağıdaki beyanat dikkat çekmiş, ses getirmiştir: *“Ermenistan ve Azerbaycan halkları hala çağı geçmiş jeopolitik amaçları yansıtan karşılıklı itimsizlik ve ‘ebedi düşman’ söylemi tuzağındadır. Kendimizi bize Sovyet KGB ajanları tarafından benimsetilen dünya görüşünden kurtarmalıyız. Çok uzun zamandır bize başkalarının çizdiği sanal sınırlar içinde yaşadık. Bölgedeki yerimiz konusunda özgürce ve barışçıl düşünme zamanı gelmiştir.”*³⁶

Azerbaycan ile yapılan “44 Gün Savaşı” konusunda Paşinyan 9 Kasım’da yaptığı değerlendirmede, *“Karabağ’ın Azerbaycan’a ait olduğunu daha önce tanımamakla hata ettim. Böylece muhtemelen savaş çıkmayacaktı.”* demiştir. Seleflerinin bu değerlendirmeyi eleştirmeleri ve kendisini suçlamaları üzerine Paşinyan 10 Kasım’da verdiği yanıtta, Karabağ görüşmeleri sürecine ilişkin belgeleri yıl sonuna kadar kamuoyuna açıklayacağını söylemiştir. 3 Aralık’ta parlamentoda yaptığı konuşmada da, Karabağ müzakere sürecinin tamamının Ermenistan ve Azerbaycan’ı “bir tuzakta” tutmayı hedeflediğini ifade etmiştir.

Erivan’da düzenlenen uluslararası “Barış Kavşağı: Bölgesel Bağlantısallığın ve İşbirliğinin Geliştirilmesi” konferansında 14 Kasım’da konuşan Paşinyan, Ermenistan-Azerbaycan barış antlaşmasının ana unsuru olan TRIPP (Trump Yolu-Zengezur Koridoru) çalışmalarına 2026 yılı ikinci yarısında başlanmasının öngörüldüğünü belirtmiştir.³⁷ Yolun altyapı çalışmasında Sovyet döneminden kalan demir yolu güzergâhının kullanılması, doğal gaz boru hattı ve enerji hattı inşası yer alacaktır. Diğer taraftan, İran Dini Lideri’nin danışmanı Velayeti 15 Aralık’ta yaptığı açıklamada, “Trump planının” pratikte “Zengezur Koridoru” projesi ile aynı şey olduğunu ve İran’ın kayıtsız şartsız

36 “Pashinyan Blames Soviet KGB for Shaping Armenians’ View of Turks and Azerbaijanis ,”*OC Media*,3 Kasım 2025, <https://oc-media.org/pashinyan-blames-soviet-kgb-for-shaping-armeni-ans-view-of-turks-and-azerbaijanis/>.

37 “Crossroads of Peace: Advancing Regional Connectivity and Cooperation.” *Kas.de* , 14 Kasım 2025, <https://www.kas.de/de/web/suedkaukasus/veranstaltungen/detail/-/content/crossroads-of-peace-advancing-regional-connectivity-and-cooperation-1>.

buna karşı olduğunu ileri sürmüştür.³⁸ Paşinyan 21 Ocak'ta TRIPP projesini siyasi olmaktan ziyade ekonomik, her şeyden önce bir yatırım projesi olarak tanımlamıştır.

Katar'ın başkenti Doha'da düzenlenen 23. Doha Forumu'nda "Ermenistan-Azerbaycan Kalıcı Barışı: Vaşington Anlaşması ve Ortak Gelecek" başlıklı panelde konuşan Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri Grigoryan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Danışmanı Hacıyev devam eden barış sürecini anlatmıştır. Her iki konuşmacı da hükümetlerinin Vaşington Antlaşması ruhuna sadık olduğunu, kalıcı bir çözümün sağlanması için samimi iradenin bulunduğunu ifade etmiştir. Toplantıda Grigoryan "koridor" söyleminin kendileri için kabul edilemez olduğunu, Vaşington mutabakatında Ermenistan topraklarından geçecek yolun adının TRIPP olduğunu yinelemiştir. İki konuşmacı daha sonra 9 Aralık'ta bir haber ajansına birlikte mülakat vermiştir. Bir ilk oluşturan bu adımı taraflar "güven duvarına yeni bir tuğla" olarak nitelendirmiştir.³⁹

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev Bakü'de düzenlenen bir uluslararası toplantıda 5 Aralık'ta yaptığı konuşmada, Batı Azerbaycan'dan zorla yerinden edilen, göçe zorlanan, insanlığa karşı suça maruz kalan Azerbaycanlıların geri dönüşlerinin sağlanması gerektiğini dile getirmiştir.⁴⁰ Paşinyan Almanya ziyaretinde bir basın toplantısında bu konuya da değinmiş ve Azerbaycan'a karşılıklı olarak Ermenilerin Karabağ'a geri dönmeleri ile "Batı Azerbaycan" söyleminden vazgeçilmesi teklifinde bulunmuştur. Paşinyan'ın bu konuda dikkat çeken ve üçüncü taraflarca kaydedilmesi gereken, basında yer alan söylemi aşağıdadır:

"Şimdi Azerbaycan'a kamu önünde açık bir teklifte bulunmak istiyorum, zira onların olduğu kadar bizim de bu konularda sorunlarımız var. Bu iki konuyu eş zamanlı olarak kenara atmak üzere ortak bir yol haritası oluşturmamızı teklif ediyorum. Karabağ'dan gelen halkımıza da geri dönmelerinin gerçekçi olmadığını söyledim. Eğer geri dönüş konusunu gündemde tutmaya devam edersek, bu Karabağ hareketini yeniden

38 "Armenian Ambassador Briefs Iranian Supreme Leader's Advisor on Armenia-Azerbaijan Peace Process," *ArmenPress*, 15 Aralık 2026, <https://armenpress.am/en/article/1237628>.

39 "Azerbaijan, Armenia Discuss Peace Roadmap, Regional Links at Doha Forum," *Anadolu Agency*, 6 Aralık 2026, <https://www.aa.com.tr/en/world/azerbaijan-armenia-discuss-peace-roadmap-regional-links-at-doha-forum/3764113>.

40 "President Aliyev Stresses Azerbaijanis' Right to Return to Armenia," *News.az*, 5 Aralık 2026, <https://news.az/news/president-aliyev-stresses-azerbaijanis-right-to-return-to-armenia>.

başlatıyoruz demektir-fakat söylemiş olduğum gibi Karabağ hareketini başlatmamalıyız. Karabağ hareketi sona ermiştir ve bunu canlandırma çabaları yararlı değildir. Diğer taraftan, Ermenistan’da görüyoruz ki, Azerbaycan devamlı olarak bu anlaşılmaz “Batı Azerbaycan” terimini kullanıyor. Şimdi neyin neye sebep olduğunu anlamak gerekir. Bu nedenle doğrudan bir teklifte bulunuyorum: oturalım ve bu meseleyi nasıl ortadan kaldıracığımızı dair bir yol haritası hazırlayalım, zira bu meselenin ortadan kaldırılması demek, uzun vadeli stratejik bakış açısından, olası bir çatışma durumunu bertaraf etmek demektir.”⁴¹

Tahmin edileceği gibi, bu teklif muhalif kesimler tarafından şiddetle eleştirilmiş, Karabağ’dan vazgeçilmeyeceği tekrarlanmıştır. 20 Ocak’ta basında manşet olan haberde, Ermenistan Dış İstihbarat Raporu’nda, Bakü’nün ‘Batı Azerbaycan’ söyleminin ciddi bir tehlike oluşturduğunun ifade edildiği yer almıştır.⁴²

Ekonomi Bakanı Papoyan 12 Ocak’ta bir basın toplantısında artık Azerbaycan’dan petrol aldıklarını ve bunun bütçeye önemli katkı sağladığını belirtmiştir. Ermenistan Cumhurbaşkanı Kaçaturyan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev 20 Ocak’ta Davos Ekonomi Forumu’nda ortak bir panelde konuşmuşlar, iki ülke arasında ticaretin artık Gürcistan’a gerek kalmadan doğrudan yapılacağı temennisinde bulunmuşlardır.⁴³ Bu iki ülke Cumhurbaşkanıların ilk buluşması olmuştur.

Ermenistan Ordu Günü’nün 34. yıl dönümünde konuşan Paşinyan, Azerbaycan ile barışın Ermenistan için “en güvenilir” güvenlik garantisi olduğunu vurgulamıştır.⁴⁴

“Zayed İnsan Kardeşliği Ödülü” ne aday gösterilen Azerbaycan Cumhurbaşkanı ve Ermenistan Başbakanı bu tören münasebetiyle 4 Şubat’ta Abu Dabi’de ikili

41 Damla Delialioğlu, “Ermenistan Başbakanı Paşinyan: Karabağ Halkımıza Da Geri Dönüşlerinin Gerçekçi Olmadığını Söyledim,” 11 Aralık 2025, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-basbakani-pasinyan-karabag-halkimiza-da-geri-donuslerinin-gercekci-olmadigini-soyledim/3768270>.

42 “Ermenistan Dış İstihbarat Servisi: Ermenistan ile Azerbaycan Arasında Askeri Tırmanışı Neredeyse İmkânsız,” *ArmenPress*, 20 Ocak 2026, <https://armenpress.am/tr/article/1240039>.

43 “Azerbaijan, Armenia Made Joint Decision to ‘Close Chapter’ on War: Aliyev,” *Türkiye Today*, 21 Ocak 2026, <https://www.turkiyetoday.com/region/azerbaijan-armenia-made-joint-decision-to-close-chapter-on-war-aliyev-3213293>.

44 Ruslan Rehimov, “Paşinyan, Azerbaycan’la Sağladıkları Barışın “En Güvenilir Güvenlik Garantisi” Olduğunu Söyledi,” *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pasinyan-azerbaycanla-sagladiklari-barisin-en-guvenilir-guvenlik-garantisi-oldugunu-soyledi/3812970>.

ve heyetler halinde görüşmüştür. Taraflar ikili ticareti ve ekonomik iş birliğini artırmak konusunda mutabık kalmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı'nın yaptığı açıklamada, iki liderin Ağustos ayında yapılan Vaşington Zirvesi'nde mutabık kalınan hususlarda sağlanan ilerlemeden duydukları memnuniyet ifade edilmiş, ikili düzeyde normalleşme sürecinde devam eden olumlu ivmenin korunmasının önemi vurgulanmış, her iki toplumun da “sahada barışın gerçek yararlarını”, ticaret, ulaşım bağlantıları, insandan insana temaslar gibi somut kazanımları görmeye başladığı kaydedilmiştir. İki lidere verilen ödülü çok sayıda devlet başkanı kutlamış, bunların arasında yer alan Papa Leo XIV iki lideri “ümit ekenler” olarak tanımlamıştır.⁴⁵

Münih Güvenlik Konferansı'na katılan Azerbaycan Cumhurbaşkanı 14 Şubat'ta, eğer Ermenistan Azerbaycan'dan toprak talebi içeren anayasasında düzenleme yaparsa, Azerbaycan ile Ermenistan arasında kalıcı bir barış antlaşmasının “hemen ertesi gün” imzalanabileceğini söylemiştir.⁴⁶

Ermeni karşıtlarıyla görüşmek üzere Ermenistan'ı ziyaret eden Azerbaycan sivil toplum örgütü ve düşünce kuruluşları temsilcileri 14 Şubat'ta Güvenlik Konseyi Sekreteri tarafından kabul edilmiştir.⁴⁷ İlk olarak 21-22 Ekim 2025'te Erivan'da başlayan bu temasların ikincisi bir ay sonra 21-22 Kasım'da Bakü'de gerçekleşmiş, bu üçüncü toplantıda sürdürülmesi kararlaştırılan süreç artık “Barış Köprüsü” olarak tanımlanmıştır. Bu girişimin dördüncü toplantısı 10-12 Nisan'da Azerbaycan'da Gabala kentinde yapılmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Danışmanı ve Dış Politika İşleri Bölüm Başkanı da taraflara hoş geldiniz demiş ve bir konuşma yapmıştır.

Vaşington'da düzenlenen Barış Kurulu toplantısına katılan Paşinyan ve Aliyev 19 Şubat'ta gayri resmi bir görüşme yapmıştır. Paşinyan dönüşünde yaptığı açıklamada, “barışa daha büyük güvence” içinde olduğunu söylemiştir.⁴⁸

45 “Pope Leo XIV Calls Azerbaijan, Armenia Leaders ‘Sowers Of Hope’,” *Caliber*, 4 Şubat 2026, <https://caliber.az/en/post/pope-leo-xiv-calls-azerbaijan-armenia-leaders-sowers-of-hope>.

46 Hoory Minoyan, “Peace on Baku's Terms: Aliyev Says Treaty Possible ‘Next Day’ if Armenia Amends Constitution,” *Armenian Weekly*, 19 Şubat 2026, <https://armenianweekly.com/2026/02/19/peace-on-bakus-terms-aliyev-says-treaty-possible-next-day-if-armenia-amends-constitution/>.

47 “Secretary of the Security Council Meets Representatives of Civil Society of Armenia and Azerbaijan,” *ArmenPress*, 14 Şubat 2026, <https://armenpress.am/en/article/1242200>.

48 “Pashinyan Returns from BoP Washington Meeting with ‘Greater Confidence in Peace’,” *ArmenPress*, 20 Şubat 2026, <https://armenpress.am/en/article/1242648>.

Ermenistan ve Azerbaycan Meclis Başkanları İstanbul'da düzenlenen Parlamentolar Arası Birlik toplantısı vesilesiyle 14 Nisan'da ikili bir görüşme yapmıştır.⁴⁹

Antalya Diplomasi Forumu'nda, "Güney Kafkaslar: Yeni bir Stratejik Merkez" başlıklı panelde konuşan Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Kostanyan, "Güney Kafkaslarda sağladığımız istikrar en büyük rekabet avantajımızdır." demiş ve Güney Kafkasların şu anda dünyanın en istikrarlı bölgelerinden biri olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰

Dünya Kiliseler Birliği ve diğerlerinin öncülüğünde uzun bir süredir Karabağ'daki Hristiyan varlığının sona erdiği ve dini yapıların tahrip edildiği iddiaları, Karabağ konusunu canlı tutma ve Azerbaycan'ı suçlama propagandası Nisan ayı ortalarında Hankendi'deki katedralin yıkıldığına dair görüntülerle üst perdeye taşınmış, Paşinyan bu konuda sıkıştırılmaya çalışılmıştır. Paşinyan yaptığı açıklamada, hükümetinin halen konuya ilişkin tam bilgi sağlamaya çalıştığını, ancak böyle konuların, özellikle bu aşamada, basiretli davranış gerektirdiğini söylemiştir.⁵¹ Apostolik Kilise 30 Nisan'da Karabağ'da kiliselerin tahribini "kültür soykırımı" olarak ilan etmiş, Kafkas İslam Kurulu'nun bu yıkımlara gerekçe olarak bunların tamamının Ermenistan'ın Karabağ'ı işgal döneminde yapılmış olduğunu gösterdiğini duyurmuştur.

Paşinyan 30 Nisan'da basın toplantısında, kısa süre önce Ermenistan ve Azerbaycan başbakan yardımcılarının karşılıklı olarak birbirlerinin ülkelerini ziyaret ederek müzakereler yürütmesinin bir ilk oluşturduğunu, bunun tarihi barış sürecinin kurumsallaşmasında önemli bir adım olduğunu, bu aşamaya geldiğinden büyük memnuniyet duyduğunu söylemiştir.

Ermenistan'ın Dış İlişkileri

Dönem içinde Ermenistan dış bağlantılarında ABD ve özellikle Avrupa Birliği'ne yöneldiğini açıkça gösteren adımlar atarken, köklü bağları bulunan Rusya'yı da karşısına almamaya azami özeni göstermekle beraber, Rusya'nın hoşgörü sınırının da artık sonuna yaklaşıldığı görülmüştür.

49 "Azerbaijani and Armenian Parliament Speakers Meet in Istanbul," *AzerTac*, 17 Nisan 2026, https://azertag.az/en/xeber/azerbaijani_and_armenian_parliament_speakers_meet_in_istanbul-4132343.

50 "'Armenia as a Bridge to Europe' — Deputy Foreign Minister Speaks at Forum in Turkey," *Jam News*, 20 Nisan 2026, <https://jam-news.net/armenia-as-a-bridge-to-europe-deputy-foreign-minister-speaks-at-forum-in-turkey/>.

51 "Paşinyan'dan Karabağ'daki Kilise İddialarına Temkinli Yaklaşım," *Ermeni Haber Ajansı*, 23 Nisan 2026, <https://ermenihaber.am/ztr/29414/>.

Dışişleri Bakanı Mirzoyan Erivan'da "Orbeli Forum 2025" te 5 Kasım'da yaptığı konuşmada, yönetimin "dengeli ve dengeleyici dış politika" anlayışını şöyle açıklamıştır: "Bizim ABD ile stratejik ortaklığımız, Birleşik Krallıkla, ortaklığa yükseltmeye çalıştığımız stratejik diyalogumuz, bazı AB ülkeleriyle de benzer girişimlerimiz var. AB ile ilişkilerimizi önemli ölçüde derinleştiriyoruz. Rusya Federasyonu ile de stratejik ortaklığımız vardır. Komşumuz ülkelerle ilişkilere atfettiğimiz büyük önemi defalarca vurguladık. Gürcistan ve İran ile mükemmel ilişkilerimiz var. Azerbaycan ile barış sağladık, bunu daha ilerletmeye çalışıyoruz. Türkiye ile yoğun bir diyalog içerisindeyiz ve giderek somut sonuçlar elde edebileceğimiz konusunda gayet iyimserim. Çin ile de stratejik ortaklık ilan ettik. Aynı anda hem Şanghay İşbirliği Örgütü hem AB ile bağları derinleştirmekte bir çelişki yoktur. AB ile ilişkilerin derinleştirilmesi bu aşamada ancak bir denge sağlamak olarak görülebilir."⁵²

Ermenistan-Hindistan Dışişleri Bakanlıkları arasındaki istişare toplantılarının on birincisi 7 Kasım'da Erivan'da yapılmıştır.⁵³ Aynı tarihte Pakistan Başbakanı ile Genelkurmay Başkanı Bakü'yü ziyaret etmiştir. Hint basınında yer alan bir manşette, Pakistan Başbakanı'nın 'Azerbaycan'ın Ermenilere karşı zaferi Keşmir'e ümit vermiştir.' demeci yer almıştır.⁵⁴ Hindistan basınında 19 Kasım'da, Ermenistan'a 8-12 askeri jet uçağı satmak üzere 3 milyar dolarlık bir antlaşma hazırlığının son aşamaya geldiği bildirilmiştir. 2 Şubat'ta Hindistan Genelkurmay Başkanı başkanlığında bir heyet stratejik çıkarları güçlendirmek amacıyla Ermenistan'a gitmiştir.⁵⁵

Suudi Arabistan Meclisi Ermenistan ile dostluk grubu heyeti 7 Kasım'da Erivan'ı ziyaret etmiş, heyetle görüşen Mirzoyan, tam iki yıl önce diplomatik ilişki kurulduğunu hatırlatmıştır.⁵⁶

52 "Gradual 'Tangible Results' Expected in Armenia-Türkiye Normalization, Says FM," *ArmenPress*, 5 Kasım 2026, <https://armenpress.am/en/article/1234098>.

53 "Armenia, India Boost Cooperation," *ArmenPress*, 7 Kasım 2026, <https://armenpress.am/en/article/1234451>.

54 Alperen Aktaş, "Pakistan, Azerbaijan Vow to Boost Cooperation in Trade, Energy, Defense," *Anadolu Agency*, 7 Kasım 2026, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/pakistan-azerbaijan-vow-to-boost-cooperation-in-trade-energy-defense/3738013>.

55 Javaria Rana, "CDS General Anil Chauhan Heads Indian Defence Delegation to Armenia to Boost Security Cooperation," *The New Indian Express*, 2 Şubat 2026, <https://www.newindianexpress.com/nation/2026/Feb/02/cds-general-anil-chauhan-heads-indian-defence-delegation-to-armenia-to-boost-security-cooperation>.

56 "Mirzoyan: Armenia Highly Values Saudi Arabia's Position in Support of Established Peace between Armenia, Azerbaijan," *News.am*, 7 Kasım 2025, <https://news.am/en/news/914084>.

10 Kasım'da basına mülakat veren Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, Rusya'nın ikili ilişkiler konusunda Ermenistan'ın endişelerini görüşmeye hazır olduğunu vurgulamış, son dönemde dile getirilen 'hibrit savaş' kavramının Batı icadı, kendilerine yabancı olduğunu söylemiştir. Sözcü, 20 Kasım'daki haftalık basın toplantısında, gelecek 3+3 toplantısının yeri ve yapılması konusunda Bakü ve Erivan'ın kararını beklediklerini duyurmuştur.⁵⁷ Azerbaycan Dışişleri Bakanı bir basın toplantısında 8 Aralık'ta eğer Ermenistan gelecek toplantının Ermenistan'da yapılmasını kabul ederse, ülkesinin 3+3 toplantısını düzenleyebileceğini söylemiştir.⁵⁸

Dışişleri Bakanı Mirzoyan 14 Kasım'da Gürcistan'a resmi bir ziyarette bulunmuş, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Parlamento Başkanı tarafından da kabul edilmiştir. Temaslarda esas itibarıyla, bölgedeki yeni ulaşım bağlantıları ele alınmış ve bunların Gürcistan'ı dışarıda bırakma etkisi yaratmayacağı hususu vurgulanmıştır.⁵⁹ 19 Kasım'da Cumhurbaşkanı Kaçaturyan Gürcistan'a resmi ziyarette bulunmuş ve keza TRIPP konusu başlıca gündemi oluşturmuştur. Kaçaturyan bu yolun Gürcistan için bir risk oluşturması bir yana, Gürcistan'ın önemini daha da artıracaklarını ifade etmiştir.⁶⁰

15 Kasım'da ABD Dışişleri Bakan Siyasi İşler Yardımcısı Ermenistan'a gelmiş, Vaşington Zirvesi'nde mutabık kalınan hususlar ve özellikle TRIPP uygulaması ile ilgili görüşmelerde bulunmuştur.⁶¹

Paşinyan resmi bir ziyaret için 20-21 Kasım tarihlerinde Kazakistan'a gitmiştir. Ziyarette çok sayıda antlaşma imzalanmış, ikil ilişkiler ileri bir düzeye taşınmıştır. Kazakistan Cumhurbaşkanı ülkenin en yüksek nişanı olan 'Altın Kartal'ı Paşinyan'a tevdi etmiştir.⁶²

57 "Moscow is Ready to Discuss All of Armenia's Concerns Regarding Bilateral Relations: Zakharova," *ILurer*, 11 Kasım 2026, <https://www.ilurer.am/en/2025/11/11/Moscow-is-ready-to-discuss-all-of-Armenia%E2%80%99s-concerns-regarding-bilateral-relations-Zakharova/1413602>.

58 "FM: Proposal Made to Hold 3+3 Format First in Azerbaijan, Then in Armenia," *Report*, 8 Aralık 2025, <https://report.az/en/foreign-politics/fm-proposal-made-to-hold-3-3-format-first-in-azerbaijan-then-in-armenia>.

59 "Armenia, Georgia Discuss Expansion of Regional Connectivity," *ArmenPress*, 14 Kasım 2026, <https://armenpress.am/en/article/1235051>.

60 "Presidents of Armenia, Georgia Discuss TRIPP Project," *ArmenPress*, 19 Kasım 2026, <https://armenpress.am/en/article/1235464>.

61 "Armenian FM, U.S. Under Secretary of State Note Progress in Implementing Washington Accords," *ArmenPress*, 17 Kasım 2025, <https://armenpress.am/en/article/1235217>.

62 "Prime Minister Nikol Pashinyan's Official Visit to the Republic of Kazakhstan," *The Prime Minister of the Republic of Armenia*, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2026, <https://www.primeminister.am/en/foreign-visits/item/2025/11/20/Nikol-Pashinyan-visiting-Kazakhstan/>.

İsrail ile uzun süredir donmuş olan ilişkileri canlandırmak amacıyla, Dışişleri Bakan Yardımcısı Kostanyan 26 Kasım'da İsrail'i ziyaret etmiş⁶³, bundan önce 24 Kasım'da Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile siyasi istişarelerde bulunmak üzere Lefkoşa'ya gitmiştir.⁶⁴

Mirzoyan başkanlığında geniş bir hükümet heyeti 1-3 Aralık'ta Brüksel'de altıncı AB-Ermenistan Ortaklık Konseyi toplantısına katılmıştır. Mirzoyan AB Dışişleri Şefi Kallas ile de ikili bir görüşme yapmıştır. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'nın basın açıklamasında “*Görüşmelerde yeni bir ortaklık gündemi de dâhil olmak üzere, Ermenistan-AB ortaklığının derinleştirilmesinin yanı sıra bölgesel konular ve bağlantısallığın geliştirilmesi ele alınmıştır.*” denmiştir. Toplantı sonunda AB-Ermenistan ortaklığını siyasi, ekonomik ve sektörel iş birliği alanında derinleştiren 70 sayfalık yeni bir Stratejik Gündem kabul edildiği ilan edilmiş, ayrıntılı bir ortak basın bildirisi yayınlanmıştır.⁶⁵ Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada da, ilk AB-Ermenistan Zirvesi'nin 5 Mayıs'ta Erivan'da yapılacağı, zirveye Komisyon ve Konsey Başkanlarının katılacağı duyurulmuştur. Mirzoyan 15 Aralık'ta AB Dış İşler Konseyi kahvaltı toplantısına da davet üzerine katılmıştır.⁶⁶

Toplantının eş başkanlarından Genişlemeden Sorumlu Komiser Kos basına verdiği mülakatta, TRIPP projesinin ABD ile Ermenistan arasında olduğunu ancak AB'nin de Amerikalılarla görüştüğünü zira kendilerinin daha büyük bir resme baktıklarını, TRIPP'in sadece 42 km kapsadığını, oysa konunun Orta Asya-Avrupa bağlantısı olduğunu, dolayısıyla Türkiye ve Azerbaycan ile de görüştiklerini, ABD'nin işin içinde olmasının sadece 42 km yol ötesinde büyük önem taşıdığını söylemiştir.⁶⁷ Kos ayrıca, 500 milyon avroluk Kafkas Enerji Nakil Projesine kredi sağladıklarını, halen Ermenistan-Türkiye enerji hattı üzerinde çalıştıklarını, böylece Ermenistan'ın enerji güvenliğinin ve

63 “Meeting of the Deputy Minister of Foreign Affairs of the Republic of Armenia with the Director General of the Ministry of Foreign Affairs of Israel,” *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia*, 27 Kasım 2025, https://www.mfa.am/en/press-releases/2025/11/27/Kostanyan_Tal/13636.

64 “Meeting of the Deputy Foreign Minister of Armenia with the Negotiator of the Greek Cypriot Side for the Cyprus Problem,” *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia*, 25 Kasım 2025, https://www.mfa.am/en/press-releases/2025/11/25/Kostanyan_Menelaou/13634.

65 “Joint Press Statement Following the 6th Meeting of the EU-Armenia Partnership Council,” *European Council*, 3 Aralık 2025, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/12/03/joint-press-statement-following-the-6th-meeting-of-the-eu-armenia-partnership-council/>.

66 “Ararat Mirzoyan's Participation in the Meeting in the Format of the EU Foreign Affairs Council,” *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia*, 15 Aralık 2025, https://www.mfa.am/en/press-releases/2025/12/15/Mirzoyan_Brussels/13691.

67 Shant Khlgatyan, “EU Views TRIPP Connectivity Project in Armenia in Broader Central Asia-Europe Context,” *ArmenPress*, 2 Aralık 2025, <https://armenpress.am/en/article/1236536>.

çeşitlendirmenin sağlanabileceğini, Rusya'ya bağımlılığın azaltılacağını ifade etmiştir.⁶⁸

Paşinyan 4 Aralık'ta Ermenistan'ın Çin ve Şanghay İşbirliği Örgütü ile ilişkilerini geliştirme arzusunda olduğunu açıklamış, Çin'i güvenilir bir ortak olarak tanımlamıştır.⁶⁹

Paşinyan 9-10 Aralık'ta Almanya'ya resmi bir ziyaret yapmış, Cumhurbaşkanı tarafından da kabul edilmiştir. Almanya Başbakanı ile görüşmede, bağlayıcı olmayan, iki ülke arasında bir stratejik gündem geliştirmeyi de içeren kapsamlı bir ortak bildiri imzalanmıştır.⁷⁰

Paşinyan Avrasya Ekonomik Birliği Hükümetlerarası Konseyi toplantısına katılmak üzere 11 Aralık'ta Moskova'ya gitmiştir.⁷¹

ABD Avrupa Komutanlığı'ndan bir tuğgeneral başkanlığında bir heyet 10 Aralık'ta Ermenistan'a gitmiştir. Erivan'daki ABD Büyükelçiliği'nin verdiği bilgiye göre, Avrupa Komutanlığı Ermenistan İçişleri ve Savunma Bakanlıklarıyla, kalıcı barışı desteklemek üzere ortak hedefleri doğrultusunda, kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer savunma ve devam eden askeri modernleşme gayretlerini de içeren geliştirilmiş iş birliği konusunda yakın çalışmaktadır.⁷²

Güvenlik Konseyi Sekreteri Grigoryan 18 Aralık'ta İngiltere'de mevkidaşı ile yaptığı görüşmeden sonra, iki ülke ilişkilerinin stratejik ortaklık düzeyine yükseltilmesi hususunda karşılıklı istek bulunduğunu belirtmiştir.⁷³

68 Shant Khlghatyan, "EU Supports Energy Diversification, Work on Armenia-Türkiye Power Grid Underway, Says Commissioner," *ArmenPress*, 2 Aralık 2025, <https://armenpress.am/en/article/1236532>.

69 "Armenia Eyes Closer Ties with 'Reliable Partner' China and SCO, Says Prime Minister Pashinyan," *ArmenPress*, 4 Aralık 2025, <https://armenpress.am/en/article/1236813>.

70 "Nikol Pashinyan and Friedrich Merz Sign Joint Declaration on the Strategic Agenda Between the Armenia and Germany," *The Prime Minister of the Republic of Armenia*, 9 Aralık 2025, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2025/12/09/Nikol-Pashinyan-Signing-of-the-Declaration/>.

71 "Armenian PM Participates in Eurasian Economic Union Meeting in Moscow," *ArmenPress*, 11 Aralık 2025, <https://armenpress.am/en/article/1237371>.

72 "Brigadier General Chris McKinney leads U.S. European Command Delegation to Armenia," *ArmenPress*, 10 Aralık 2025, <https://armenpress.am/en/article/1237241>.

73 "Armenia, UK Discuss Expansion of Security and Defense Cooperation," *ArmenPress*, 18 Aralık 2025, <https://armenpress.am/en/article/1237862>.

Azerbaycan 18 Aralık'ta Gürcistan üzerinden 22 vagon petrol sevk etmiştir.⁷⁴ Bu da bir ilk olmuştur.

NATO Genel Sekreter Yardımcısı 18 Aralık'ta Erivan'da üst düzey temaslarda bulunmuş; Paşinyan, Mirzoyan, Savunma Bakanı Papinyan ve Parlamento Başkanı ile görüşmüştür.⁷⁵ Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü 25 Aralık'ta basın toplantısında NATO'nun Güney Kafkaslardaki hareketinin bölgesel istikrarı tehdit ettiğini, niyetinin "savunmadan çok uzak", aslında "aşırı saldırgan" olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁶

19 Aralık'ta Ermenistan ve Yunanistan 2026 yılı askeri iş birliği programını imzalamıştır.⁷⁷

Paşinyan 22 Aralık'ta St. Petersburg'da Avrasya Ekonomik Birliği Zirvesi'ne ve Bağımsız Devletler Topluluğu Gayriresmî Zirvesi'ne katıldıktan sonra Putin ile ikili bir görüşmeye davet edilmiştir. Görüşmenin basına yansıyan içeriği karşılıklı nezaket içinde geçtiği ve tarafların gelişmeleri kendi zaviyelerinden anlattıkları yönündedir.⁷⁸

Paşinyan Moskova dönüşünde demir yolları konusunu gündeme getirmiş ve Rusya'nın imtiyazında olan demir yolu işletmeciliğinin gerek Azerbaycan ve Türkiye bağlantıları itibarıyla, gerek Nahçıvan hattında artan ihtiyacı karşılamadığını, iyileştirilmeye gereksinim gösterdiğini vurgulamıştır. Paşinyan ayrıca, önerdiği çözümün Rusya ve Ermenistan ile iyi ilişkileri olan bir ülkenin işletme hakkını Rusya'dan satın alması olduğunu söylemiştir.⁷⁹

74 "Azerbaijan Begins Fuel Exports to Armenia by Rail for First Time in Decades," *EuroNews*, 18 Aralık 2026, <https://www.euronews.com/2025/12/18/azerbaijan-begins-fuel-exports-to-armenia-by-rail-for-first-time-in-decades>.

75 "NATO Deputy Secretary General Hails Growing Partnership with Armenia," *North Atlantic Treaty Organization (NATO)*, 19 Aralık 2025, <https://www.nato.int/en/news-and-events/articles/news/2025/12/19/nato-deputy-secretary-general-hails-growing-partnership-with-armenia>.

76 "Russian Foreign Ministry Warns That NATO's Moves in South Caucasus Threaten Regional Stability," *Caucasus Watch*, 27 Aralık 2026, <https://caucasuswatch.de/en/news/russian-foreign-ministry-warns-that-natos-moves-in-south-caucasus-threaten-regional-stability.html>.

77 "Armenia and Greece Sign Defense Cooperation Program for 2026," *The Caspian Post*, 19 Aralık 2025, <https://caspianpost.com/armenia/armenia-and-greece-sign-defense-cooperation-program-for-2026>.

78 "Prime Minister of the Republic of Armenia and the President of the Russian Federation Meet in St. Petersburg," *The Prime Minister of the Republic of Armenia*, 22 Aralık 2025, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2025/12/22/Nikol-Pashinyan-met-with-Vladimir-Putin/>.

79 Shoghik Galstian, Ruzanna Stepanian, "Pashinian Insists On Repairs Of Armenia's Rail Links With Azerbaijan, Turkey," *Azattyun Radiokayan*, 25 Aralık 2025, <https://www.azattyun.am/a/33632866.html>.

Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü 30 Ocak'ta yaptığı açıklamada, Paşinyan'ın Ermenistan demir yolları işletmeciliğinin sona erdirilmesi çağrısını "acayip" olarak nitelendirmiş, Rusya devlet şirketi olan Rus Demiryolları şirketinin 2008 yılında imzalanan anlaşma uyarınca 30 yıl süre ile Ermenistan demir yollarını işletme hakkı bulunduğunun altını çizmiştir.⁸⁰

Rus devlet televizyonunda bir gazetecinin, Rusya'nın Ermenistan'a da bir askeri harekât yapması gerektiği beyanının yayınlanması Ermenistan'da yankı ve büyük tepki yaratmış, Rusya Büyükelçisi 12 Ocak'ta Dışişlerine davet edilerek izahat istenmiştir.⁸¹

Dışişleri Bakanı Mirzoyan 13-14 Ocak'ta Vaşington'da ABD'li mevkidaşı Rubio ile görüşmüş, taraflar TRIPP Uygulama Çerçevesi başlıklı bir ortak bildiriye imzalamıştır. Bildiri uygulama hakkında, kapsamlı, ayrıntılı ilkeler koymakta, uygulamadan kurulacak olan özel bir "TRIPP Geliştirme Şirketi"nin sorumlu olacağı, şirketin başlangıç itibarıyla 49 yıllık ve %74 hisselik bir imtiyaza sahip olacağı, bunun 50 yıl uzatılabileceği ve bu dönemde hisselerin %51-49 olacağı kaydedilmektedir. Paşinyan 14 Ocak'ta imzalanan belgeden övgüyle bahsetmiş, bölgede barış için çok önemli bir adım olarak nitelendirmiştir. Mirzoyan Türkiye veya Rusya'nın projeye katılmasının gündeme gelmediğini, bu projenin esas itibarıyla bir Ermenistan-ABD ortak ticari girişimi olduğunu belirtmiştir.⁸²

İran'ın Ermenistan Büyükelçisi 14 Ocak'ta basına verdiği bir beyanatta "*Tahran Ermenistan'ın İran'a düşman güçler için bir harekât merkezi olmaya başladığını düşünüyor.*" demiştir.⁸³ Paşinyan hemen ertesi gün yaptığı açıklamada, Ermenistan'ın İran'ın düşmanlarına yardım ettiği iddiasını reddetmiş, İran'a karşı dostça niyetlerini teyit etmiştir.⁸⁴ Ermenistan yetkilileri Mart başında, İran Dini Lideri'nin ve üst düzey yetkililerinin ölümü nedeniyle

80 "Russia is in Constant Contact with its Armenian Partners Regarding Restoration of Railway Sections in Armenia: Zakharova," *ILurer*, 30 Ocak 2026, <https://www.ilurer.am/en/2026/01/30/Russia-is-in-constant-contact-with-its-Armenian-partners-regarding-restoration-of-railway-sections/1455786>.

81 Artak Khulian, "Yerevan Protests Against Russian TV Host's 'Hostile' Statement," *Azatutyun Radiokayan*, 12 Ocak 2026, <https://www.azatutyun.am/a/33646212.html>.

82 "Joint Statement on the Publication of the U.S.-Armenia Implementation Framework for the Trump Route for International Peace and Prosperity (TRIPP)," *U.S. Embassy in Armenia*, 13 Ocak 2026, <https://am.usembassy.gov/joint-statement-on-the-publication-of-the-u-s-armenia-implementation-framework-for-the-trump-route-for-international-peace-and-prosperity-tripp/>.

83 "Iran Accuses Armenia Of Aiding Its Enemies," *Azatutyun Radiokayan*, 14 Ocak 2026, <https://www.azatutyun.am/a/33647962.html>.

84 "Armenian PM Reassures Iran After Criticism," *Azatutyun Radiokayan*, 15 Ocak 2026, <https://www.azatutyun.am/a/33648959.html>.

taziyede bulunmuştur. Paşinyan 9 Mart'ta babasının yerine geçen yeni lidere kutlama mesajı göndermiştir.⁸⁵

20 Ocak'ta yapılan açıklamada, Paşinyan'ın Trump'ın Barış Kuruluna katılma davetini kabul ettiği duyurulmuştur.⁸⁶ Paşinyan 19 Şubat'ta Vaşington toplantısına katılmıştır.⁸⁷

26-28 Ocak'ta Mirzoyan Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesine hitap etmek üzere Strazburg'a gitmiştir.⁸⁸

AB Konseyi 29 Ocak'ta Ermenistan silahlı kuvvetlerinin ikmal kapasitesini artırmak üzere, ikinci kez yardım kararı almış ve 20 milyon avro tahsis etmiştir.⁸⁹

Rusya Dışişleri Bakanlığı iki hafta içinde ikinci kez Ermenistan'ı AB ilişkileri konusunda uyarmıştır. Bir Dışişleri yetkilisi 30 Ocak'ta, *“Rusya diğer devletlerin ekonomik gelişmelerine ilave olanaklar yaratmak ve halklarının refahını artırmak üzere ekonomik birliklere katılmalarına, egemen hakları olarak saygı gösterir. Ancak, Brüksel'in Rusya ile çatışmaya yönelik stratejik yolu ve AB'nin hızla bir saldırgan askeri-siyasi bloğa dönüşmesi karşısında Ermenistan'ın bu örgüte üyelik arzusu endişe yaratmaktadır. Avrasya Ekonomik Birliği'nin üyesi olan Ermenistan'ın Brüksel'e hızla yakınlaşmasının ittifak ilişkilerimiz ve Sovyet sonrası alanda entegrasyon süreci bakımından potansiyel olumsuz sonuçlarını anlayacağımızı ümit ediyoruz.”* demiştir.⁹⁰

85 “Pashinyan Congratulates Iran's New Supreme Leader,” *Asbarez*, 9 Mart 2026, <https://asbarez.com/pashinyan-congratulates-irans-new-supreme-leader/>.

86 Burc Eruygur, “Armenia Says it Received Invitation by Trump to Join Gaza Board of Peace,” *Anadolu Agency*, 20 Ocak 2026, <https://www.aa.com.tr/en/americas/armenia-says-it-received-invitation-by-trump-to-join-gaza-board-of-peace/3804913>.

87 “The Prime Minister Participates in the Inaugural Session of the Peace Council,” *The Prime Minister of the Republic of Armenia*, 19 Şubat 2026, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2026/02/19/Nikol-Pashinyan-participate-board-peace/>.

88 “Remarks by Minister of Foreign Affairs of Armenia Ararat Mirzoyan at the session of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe,” *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia*, 28 Ocak 2026, https://www.mfa.am/en/speeches/2026/01/28/Mirzoyan_PACE/13751.

89 “European Peace Facility: Council Adopts the Second Bilateral Assistance Measure in Support of Armenia,” *European Council*, 29 Ocak 2026, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2026/01/29/european-peace-facility-council-adopts-the-second-bilateral-assistance-measure-in-support-of-armenia/>.

90 Siranush Ghazanchyan, “Russia says Armenia's EU Aspirations Could Harm Ties and Post-Soviet Integration,” *Ermenistan Kamu Radyosu*, 30 Ocak 2026, <https://en.armradio.am/2026/01/30/russia-says-armenias-eu-aspirations-could-harm-ties-and-post-soviet-integration/>.

Gerginliği yatıştırmak amacıyla Moskova'ya giden Parlamento Başkanı Simonyan 5 Şubat'ta Lavrov ile görüşmüş, Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'nden çıkma niyetinin bulunmadığını, AB ile ilişkilerinin kazan-kazan amaçlı olduğunu belirtmiştir. Simonyan ayrıca Rusya'nın sıkça dile getirdiği söylemin sadece yönetimde değil, halkta da endişe yarattığını, Rusya'nın bazı beyanlarının kamuoyunda çok olumsuz algılandığını, zira Moskova'ya önem verildiğini, Rusya'nın bir müttefik olarak bilindiğini, bu nedenle bu tip beyanları duymanın acı verdiğini söylemiştir.⁹¹ Lavrov Rusya'nın Ermenistan'ın temel ticari ve ekonomik ortağı olduğunu vurgulamıştır. Basında çıkan yorumlarda, Lavrov'un ve Başbakan Yardımcısı Overçuk'un Simonyan'ı uyardığı, ziyaretinin arzu ettiği sonucu vermediği ifade edilmiştir.

Daha sonra Paşinyan devlet televizyonunda yaptığı beyanda, "*Rusya'ya karşı hareket etmeyeceğiz ancak her zaman Ermenistan'ın çıkarları doğrultusunda hareket edeceğiz.*" demiş, uluslararası ortaklarına da aynı şekilde, "*Gündemimizde hiçbir zaman Rusya'ya veya Rus çıkarlarına zarar verecek bir niyetimiz olmamıştır, yoktur ve olmayacaktır.*" mesajını ilettiklerini söylemiştir.⁹²

ABD Başkan Yardımcısı 9-11 Şubat Azerbaycan ve Ermenistan ziyaretinin ilk ayağı olarak 10 Şubat'ta Ermenistan'ı ziyaret etmiştir. Bu düzeyde bir ziyaret bir ilk oluşturmuştur. Ziyaret ABD'nin bölgeye kalıcı ilgisini tescil etmesi bakımından önem taşımıştır. Bu aynı zamanda seçimde Paşinyan'a destek mesajını vermiştir. Vance açıkça, Vaşington anlaşmasının uygulanması ve TRIPP projesinin hayata geçmesi için Paşinyan'ın yeniden seçilmesinin gerektiğini ifade etmiştir.⁹³

TRIPP projesi başta olmak üzere ekonomik iş birliği Vance ziyaretinde ön planda yer almıştır. Vance ve Paşinyan, Ermenistan'ın enerji kaynaklarını çeşitlendirmeyi ve Rusya'ya bağımlılığını azaltmayı hedefleyen bir Barışçı Nükleer İş Birliği Antlaşması imzalamıştır. Anlaşma ABD'nin başlangıçta 5 milyar dolar teknoloji ve malzeme ihracatını, ek olarak 4 milyar dolar uzun

91 Elena Teslova, "Russia Warns Armenia About Risks of Moving Towards West at Expense of Traditional Partners," *Anadolu Agency*, 5 Şubat 2026, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/russia-warns-armenia-about-risks-of-moving-towards-west-at-expense-of-traditional-partners/3821864>.

92 "Pashinyan: Armenia's Interests Come First, No Intent to Harm Russia Ties," *ArmenPress*, 5 Mart 2026, <https://armenpress.am/en/article/1243892>.

93 "Vance Promotes Peace Corridor in Historic First Visit by US Vice President to Armenia," *EuroNews*, 10 Şubat 2026, <https://www.euronews.com/2026/02/10/vance-promotes-peace-corridor-in-historic-first-visit-by-us-vice-president-to-armenia>.

vadeli yakıt ve bakım giderini öngörmektedir. Böylece Ermenistan'ın ömrü sona ermekte olan Metzamor Nükleer Santrali'nin yerine küçük modüler reaktörler (SMR) ABD teknolojisini kabul etmiş olmaktadır.⁹⁴ Rusya Güvenlik Konseyi Sekreteri bu anlaşmaya tepki göstermiş, 14 Şubat'ta yaptığı açıklamada, henüz ABD'de hiçbir uygulaması bulunmayan bu reaktörün tehlikesi konusunda uyarmıştır.⁹⁵

Vance ziyaretinde bir de ABD'deki Ermeni diasporasının aşırı-radikal kesimini ayağa kaldıran bir gelişme olmuştur. Vance Erivan'daki Sovyet dönemi 'soykırım' anıtını da ziyaret etmiş, daha sonra bu ziyarete ilişkin kendisine atfen bildirilen "1915 Ermeni soykırımının kurbanlarını anmak üzere" ibaresini çıkarttırmış, sildirmiştir.⁹⁶ Amerika Ermeni Ulusal Komitesi (ANCA) "*Gerçek silinemez, bu açıkça soykırım inkârıdır.*" tepkisinde bulunmuştur.⁹⁷ Amerika Ermeni Meclisi (AAA) eş başkanları tarafından yayınlanan bildiri de Vance eleştirilmiş ve tutumuna sessiz kalınmayacağı ifade edilmiştir.⁹⁸ Diasporanın adı duyulan militan basın organlarından birinde de "2028 Başkanlık Seçimlerinde Tek Bir Ermeni Amerikalı Vance İçin Oy Kullanmamalı" başlıklı bir başmakale yayınlanmıştır.⁹⁹

7 Haziran seçimlerine dış müdahale endişesi (isim vermeden açıkça Rusya kastedile gelmiştir) yönetimde giderek yer etmiş, Dışişleri Bakanı Mirzoyan 13 Şubat tarihli bir mektupla AB'ye resmen başvurarak "acil tepki hibrit timi" gönderilmesi çağrısında bulunmuştur.¹⁰⁰ Böyle bir tehlikeye esasen AB Dışişleri şefi Kallas'ın dikkat çektiği bilinmektedir.

94 "US, Armenia Sign Agreement on Nuclear Energy," *World Nuclear News*, 10 Şubat 2026, <https://world-nuclear-news.org/articles/us-armenia-sign-agreement-on-nuclear-energy>.

95 "Russia Retaliates Strongly Against the Prospect of a US-Built Nuclear Facility in Armenia," *Energy News*, 14 Şubat 2026, <https://energynews.oedigital.com/nuclear-power/2026/02/14/russia-retaliates-strongly-against-the-prospect-of-a-usbuilt-nuclear-facility-in-armenia>.

96 Kit Maher, "Vance's X Account Deletes Post Recognizing Armenian Genocide," *CNN*, 10 Şubat 2026, <https://edition.cnn.com/2026/02/10/politics/jd-vance-x-post-armenian-genocide>.

97 "Vice-President Vance's Deleted Armenian Genocide Post Sends Shockwaves across Armenian American Community," *Armenian National Committee of America (ANCA)*, 10 Şubat 2026, <https://anca.org/press-release/vice-president-vances-deleted-armenian-genocide-post-sends-shockwaves-across-armenian-american-community/>.

98 Ashifa Kassam, "White House Deletes JD Vance's Social Media Post Referring to Armenian Genocide," *The Guardian*, 11 Şubat 2026, <https://www.theguardian.com/us-news/2026/feb/11/jd-vance-armenian-genocide>.

99 Harut Sassounian, "Not One Armenian-American Should Vote for Vance in 2028 Presidential Election," *Armenian Weekly*, 19 Şubat 2026, <https://armenianweekly.com/2026/02/19/not-one-armenian-american-should-vote-for-vance-in-2028-presidential-election/>.

100 Jeyhun Aghazada, "EU Deploys Rapid Response Team to Armenia Ahead of Parliamentary Elections," *Caliber*, 25 Mart 2026, <https://caliber.az/en/post/eu-deploys-rapid-response-team-to-armenia-ahead-of-parliamentary-elections>.

Ermenistan Cumhurbaşkanı 17-20 Şubat'ta Yunanistan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Kaçaturyan Ermenistan'ın Yunanistan ile ilişkilerini stratejik ortaklık düzeyine çıkartmayı hedeflediğini ilan etmiştir.¹⁰¹

Savunma Bakanı Papikyan 23 Şubat'ta İran'ı resmen ziyaret etmiş, Cumhurbaşkanı tarafından da kabul edilmiştir. İran Cumhurbaşkanı İran'ın, bölgesel koridor çalışmasına da öncelik veren "Kapsamlı Stratejik Ortaklık Belgesi"ni sonuçlandırma taahhüdünü teyit etmiştir.¹⁰²

Mirzoyan 23-24 Ekim'de İsviçre'ye gitmiş, Bern Büyükelçiliği'nin açılış töreninde bulunmuştur.¹⁰³

Paşinyan iki günlük resmi ziyaret için 25 Şubat'ta Polonya'ya gitmiştir. İki ülke arasında savunma teknik iş birliği anlaşması imzalanmıştır.¹⁰⁴

Ermenistan-Gürcistan Ekonomik İşbirliği Hükümetlerarası Komisyonu 15. Toplantısı'na da katılmak üzere Paşinyan bir çalışma ziyareti için 3 Mart'ta Tiflis'e gitmiştir. Paşinyan burada yaptığı açıklamada, Gürcistan'ın Ermenistan-AB ilişkileri bakımından hayati bir ortak, AB için bir yol olduğunu söylemiştir.¹⁰⁵

Nükleer Enerji Zirvesine katılmak üzere Paşinyan 9 Mart'ta Paris'e gitmiş, Macron ile de görüşmüştür.¹⁰⁶ Oradan Strazburg'a geçerek 11 Mart'ta AB Parlamentosu'nda bir konuşma yapmıştır. 25 dakikalık konuşmasında Paşinyan Apostolik Kiliseyi ve siyasi muhaliflerini Azerbaycan ile çatışmayı yeniden başlatmaya çalışmakla suçlamıştır.¹⁰⁷

101 "Armenia Aims to Elevate Relations with Greece to Strategic Partnership, Says President," *ArmenPress*, 20 Şubat 2026, <https://armenpress.am/en/article/1242669>.

102 "Iran, Armenia to Finalize Strategic Partnership," *WANA News*, 25 Şubat 2026, <https://wanaen.com/iran-armenia-to-finalize-strategic-partnership/>.

103 "The Opening of the Embassy of Armenia in Bern," *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia*, 13 Mart 2026, https://www.mfa.am/en/press-releases/2026/03/13/Mirzoyan_BernEmbassy/13829.

104 "Prime Minister Nikol Pashinyan's Official Visit to the Republic of Poland," *The Prime Minister of the Republic of Armenia*, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2026, <https://www.primeminister.am/en/foreign-visits/item/2026/02/25/Nikol-Pashinyan-visiting-Poland/>.

105 Svetlana Alimova, "Armenia's Pashinyan: Georgia is Vital Partner in Armenia-EU Relations, and Future Cooperation Holds Great Promise," *Georgian Public Broadcaster*, 4 Mart 2026, <https://1tv.ge/lang/en/news/armenias-pashinyan-georgia-is-vital-partner-in-armenia-eu-relations-and-future-cooperation-holds-great-promise/>.

106 "Armenian PM Pashinyan Meets French President Macron in Paris," *ArmenPress*, 10 Mart 2026, <https://armenpress.am/en/article/1244306>.

107 "Armenia's Prime Minister Nikol Pashinyan Addresses MEPs on Peace Efforts with Azerbaijan," *European Parliament News*, 11 Mart 2026, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-ro->

Cumhurbaşkanı Kaçaturyan yeni Cumhurbaşkanı'nın göreve başlama törenine katılmak üzere 11 Mart'ta Şili'ye gitmiştir.¹⁰⁸

23 Mart'ta Paşinyan Putin ile bir telefon görüşmesi yapmış ve en kısa zamanda yüz yüze görüşmek hususunda mutabık kalınmıştır. Bu görüşme 1 Nisan'da Moskova'da gerçekleşmiştir. Görüşmenin dikkat çeken, alışık olunmayan yönü video kayda alınıp sonra televizyondan naklen yayınlanması olmuştur. Bu şekilde kamuya da açık olan görüşme çekişmeli geçmiş, Putin Paşinyan'ı hem AB'ne hem Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye olunamayacağı konusunda uyarılmış, birinden birini seçmek gerektiğini söylemiş, Paşinyan ülkesinin demokratik bir ülke olduğu, buna halkın karar vereceği yanıtını vermiştir. Putin'in doğal gazın bin metreküpünün AB'de 600 doların üzerinde olduğunu, oysa Ermenistan'ın bunu Rusya'dan 177.5 dolara aldığını hatırlatması bir tehdit olarak algılanmıştır.¹⁰⁹ (Parlamento Başkanı Simonyan Erivan'da buna tepki göstermiş, Rusya gaz fiyatlarını artırır veya başka ekonomik yaptırım uygularsa Ermenistan'ın ortak askeri ve ekonomik yapılardan çıkacağını ileri sürmüştür)¹¹⁰.

Putin 7 Haziran seçimlerinin Rusya ile ilişkileri etkilemeyeceğini ümit ettiğini, Ermenistan'da çok dostları bulunduğunu, Rusya'da da 2 milyon üzerinde Ermeni asıllı nüfus yaşadığını, Ermenistan'daki tüm partilerin ve siyasetçilerin seçimlere katılabilesini arzu ettiklerini söylemiş, Rus pasaportu bulunmasına rağmen bazılarının tutuklu olduğuna işaret etmiştir. Paşinyan yasa gereği sadece tek Ermeni pasaportu olanların bu hakkının bulunduğunu hatırlatmıştır.

Paşinyan Moskova dönüşü basına görüşmelerin Moskova ziyaretinin "çok başarılı" geçtiğini, seçimlerden sonra, Haziran sonlarında tekrar görüşmek hususunda mutabık kaldıklarını söylemiştir.¹¹¹

[om/202603061PR37529/prime-minister-nikol-pashinyan-addresses-meps-on-peace-efforts-with-azerbaijan.](https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2026/04/01/Nikol-Pashinyan-Vladimir-Putin/)

108 "Armenian President Visits Chile for inauguration of José Antonio Kast," *ArmenPress*, 11 Mart 2026, <https://armenpress.am/en/article/1244332>.

109 "Nikol Pashinyan and Vladimir Putin Meet," *The Prime Minister of the Republic of Armenia*, 1 Nisan 2026, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2026/04/01/Nikol-Pashinyan-Vladimir-Putin/>.

110 Ulviyya Salmanli, "Armenia Warns of Leaving CSTO and EAEU if Russia Raises Gas Prices," *News.az*, 6 Nisan 2026, <https://news.az/news/armenia-warns-of-leaving-csto-and-eaeu-if-russia-raises-gas-prices>.

111 Sabina Mammadli, "Armenian PM calls Moscow Visit "Very Successful"," *Caliber*, 2 Nisan 2026, <https://caliber.az/en/post/armenian-pm-calls-moscow-visit-very-successful-n>.

Savunma Bakanı Papikyan 26 Mart'ta resmi bir ziyaret için Fransa'ya gitmiş, Macron'un baş askeri danışmanı ile görüşmüştür.¹¹²

Mirzoyan 14 Nisanda Brüksel'e giderek AB Dış İlişkiler şefi Kallas ile stratejik ortaklık konusunu ve Erivan zirvesini görüşmüştür.¹¹³

NATO Genel Sekreterinin özel temsilcisi Hamilton 20 Nisan'da Ermenistan'ı ziyaretle iş birliği ve bölgesel güvenlik konularında Cumhurbaşkanı, Başbakan, Dışişleri Bakanı ve Savunma Bakanı, Güvenlik Konseyi Sekreteri ile üst düzey temaslarda bulunmuştur.¹¹⁴

22 Nisan'da Lefkoşa'da Ermenistan-GKRY(Güney Kıbrıs Rum Yönetimi) ikili ve Ermenistan-Yunanistan-GKRY üçlü savunma iş birliği programları imzalanmıştır.¹¹⁵

Türkiye ile İlişkiler

Normalleşme süreci kapsamında ilişkiler yapıcı ve olumlu seyrini sürdürmüştür. Ermenistan'da 7 Haziran'da yapılacak seçim kampanyalarında Paşinyan'a ve barış siyasasına muhalif kesimin Türkiye karşıtlığını Paşinyan'a karşı bir seçim kozu olarak kullanma gayretleri, havayı kirletse de, Paşinyan nezdinde etkili olmamıştır.

Paşinyan 31 Ekim'de parlamentoda yaptığı konuşmada barış vizyonu çerçevesinde, Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerinin Sovyet KGB ajanları tarafından torpillendiğini ifade etmiş ve devamla: ”Biz ‘Türk Türk’tür.’ dediğimizde onlar da ‘Ermeni Ermeni’dir.’ diyebilir. Biz ‘Azerbaycanlılara nasıl itimat edilebilir?’ dediğimizde onlar da ‘Ermenilere nasıl itimat edilir?’ derler. Biz ‘Tarihten ders çıkarmadık mı?’ dediğimizde

112 “Defense Minister Papikyan Meets French President’s Military Advisor,” *ArmenPress*, 26 Mart 2026, <https://armenpress.am/en/article/1245714>.

113 Kanyshai Butun, “Armenian Foreign Minister Meets EU Foreign Policy Chief, Discusses Strategic Partnership,” *Anadolu Agency*, 14 Nisan 2026, <https://www.aa.com.tr/en/eurasia/armenian-foreign-minister-meets-eu-foreign-policy-chief-discusses-strategic-partnership/3905560>.

114 “NATO’s Special Representative for the Caucasus and Central Asia Pays First Visit to Armenia,” *North Atlantic Treaty Organization (NATO)*, 22 Nisan 2026, <https://www.nato.int/en/news-and-events/articles/news/2026/04/22/natos-special-representative-for-the-caucasus-and-central-asia-pays-first-visit-to-armenia>.

115 “Armenia, Cyprus, and Greece Strengthen Defense Cooperation with New Annual Bilateral and Trilateral Plans,” *ArmenPress*, 23 Nisan 2026, <https://armenpress.am/en/article/1248306>.

onlar da aynı şeyi söyler. Dinleyin, bu ön yargılardan vazgeçmeliyiz.” demiştir.¹¹⁶

Paşinyan 4 Kasım’da yaptığı açıklamada, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ı Mayıs’ta Erivan’da düzenlenecek Avrupa Siyasi Topluluğu Zirvesi’ne katılmaya resmen davet ettiğini duyurmuştur.¹¹⁷

5 Kasım’da Orbeli Forumu’nda konuşan Mirzoyan Ermenistan ve Türkiye’nin karşılıklı uçak sefer sayılarını artırma konusunda anlaşıklarını açıklamış, ancak diplomatik ilişki kurulmamasını ve sınırın kapalı olmasını eleştirmiştir. Mirzoyan Türkiye ile siyasi diyalogun çok yoğun ve içerikli olduğunu, diğer güven artırıcı önlemlerin de görüldüğünü, Kars-Gümrü demir yolunun açılması konusunda da anlaşmaya varıldığını, devam eden normalleşme sürecinden somut sonuçlar elde edileceğinden ümitli olduğunu söylemiştir.¹¹⁸ Mirzoyan 14 Kasım’da yaptığı açıklamada, Kars-Gümrü demir yolunun Avrupa-Orta Asya ulaşım zincirinin önemli bir parçası olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan 8 Kasım’da yaptığı bir açıklamada, Paşinyan’ı Azerbaycan ile uzlaşma yönünde attığı “cesur adımlar” için kutlamıştır.¹²⁰

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı tarafından 15 Kasım’da yapılan açıklamada, Aras Nehri yatağında yapılan çalışma hakkında Türkiye’ye resmi bilgi verildiği, gereken durumlarda ek temasların da yapıldığı, bunun komşu ülkeler arasında iş birliğinin bir parçası olduğu bildirilmiştir.¹²¹

Dışişleri Bakanı Hakan Fidan’ın 18 Kasım’da Mecliste yaptığı konuşmada, “*Ermenistan ülkemizle ilişkilerin normalleşmesinde açık bir tutum gösteriyor,*

116 “Pashinyan Blames Soviet KGB for Shaping Armenians’ View of Turks and Azerbaijanis,” *OC Media*, 3 Kasım 2025, <https://oc-media.org/pashinyan-blames-soviet-kgb-for-shaping-armenians-view-of-turks-and-azerbaijanis/>.

117 “Pashinyan Confirms his Official Invitation to Erdogan for European Community Summit in Yerevan,” *Arka News Agency*, 4 Kasım 2025, <https://arka.am/en/news/politics/pashinyan-confirmed-his-official-invitation-to-erdogan-for-the-european-community-summit-in-yerevan/>.

118 “Armenia, Türkiye Discuss More Confidence-Building Measures After Deal to Increase Flights, Says FM,” *ArmenPress*, 5 Kasım 2025, <https://armenpress.am/en/article/1234111>.

119 “Opening of the Gyumri–Kars Railway Could Become Important Part of the Europe–Central Asia Transport Chain - FM Mirzoyan,” *ArmenPress*, 14 Kasım 2025, <https://armenpress.am/en/article/1235068>.

120 “Erdogan Praises Pashinyan’s ‘Courageous Steps’ Toward Armenia–Azerbaijan Reconciliation,” *Türkiye Today*, 8 Kasım 2025, <https://www.turkiyetoday.com/region/erdogan-praises-pashinyans-courageous-steps-toward-armeniaazerbaijan-reconciliation-3209627?s=3>.

121 “Armenia Explains Why It Consulted Turkey on Arax River Barrier Project,” *Panorama*, 15 Kasım 2025, <https://www.panorama.am/en/news/2025/11/15/Arax-River-barrier-project/3145360>.

biz de somut adımlar atmak üzere ortak çalışmamızı samimiyetle sürdürüyoruz. Türkiye Güney Kafkaslarda barışın tesisi ve bölgede ortak bir refah ortamı yaratılması için gayretlerini sürdürecektir.” dediği¹²² Ermeni basınında yer almıştır. Basında daha sonra çıkan haber ve yorumlarda, Bakan Fidan’ın komşu Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesinin Ermenistan-Azerbaycan barış antlaşmasının imzalanması koşuluna bağlı olduğunun açıkça ifade edildiği Anadolu Ajansı’nda çıkan haberlere atfen belirtilmiştir.

Konuya ilişkin olarak Mirzoyan resmi basın ajansı ArmenPress’in sorularını yanıtlamıştır:

Soru: “Türkiye Dışişleri Bakanı Hakan Fidan “Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi Ermenistan için esastır.” demiştir. Ona göre, Ankara bu noktada ilişkileri normalleştirirse, Ermenistan’ın Azerbaycan ile barış anlaşması imzalamasının en büyük nedenini ortadan kaldırmış olacaktır. Bakan Fidan ayrıca Nahçıvan ile Azerbaycan’ın bağlanması kavramının Vaşington toplantısında onaylandığını söyledi. Yorumunuz var mı?”

Bakan Mirzoyan: “Her şeyden önce, Türkiye ile diplomatik ilişki kurulması ve sınırın açılması gerçekten Ermenistan için önemlidir. Keza Azerbaycan ile tesis edilen barışın daha da kurumsallaşması da önemlidir. Ermenistan her iki yönde de samimi gayret içindedir. Ancak bu iki hususun hiçbiri diğeri ile koşullu değildir. Eğer bu ikisi arasında bir bağlantı kurmakta ısrar edersek, olabilir ki, Türkiye ile ilişkilerin tam normalleşmesi Ermenistan ile Azerbaycan normalleşme süreci üzerinde olumsuz değil, tersine olumlu bir etki yaratabilir. Vaşington barış zirvesinde ele alınan ulaşım altyapısının açılmasına gelince, bu süreçte üzerinde anlaşılan temel ilkeler, toprak bütünlüğü, egemenlik, sınırların ihlal edilmezliği, yetki ve karşılıklılık çerçevesinde TRIPP yolu Azerbaycan’ı Nahçıvan ile Ermenistan’ı diğer ülkelerle ve daha geniş bir coğrafi ölçekte değişik bölgeleri Ermenistan ve Azerbaycan üzerinden birbirine bağlayacaktır. Ermenistan yapıcı ve aktif olarak bunu mümkün olan en kısa zamanda uygulamaya çaba göstermektedir.”¹²³

122 “Turkish Foreign Minister Reiterates Türkiye’s Determination to Normalize Relations with Armenia,” *Anadolu Agency*, 19 Kasım 2026, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/turkish-foreign-minister-reiterates-turkiye-s-determination-to-normalize-relations-with-armenia/3747543>.

123 “Normalization with Türkiye Could Positively Impact Normalization with Azerbaijan: Armenian FM Responds to Fidan,” *ArmenPress*, 20 Kasım 2025, <https://armenpress.am/en/article/1235489>.

Paşinyan da konuya müdahil olmuş ve Zengezur Koridoru söylemini eleştirerek, Ermenistan toprakları içinde sadece TRIPP ve “Barış Kavşakları” bulunduğunu, başka bir terminolojinin Ermenistan için geçerli olmadığını söylemiştir.¹²⁴

26 Kasım Ermeni basınında, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın başkanlığındaki Milli Güvenlik Konseyi toplantısına ilişkin yapılan açıklamada “Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki barış sürecinde son zamandaki olumlu gelişmelerin ışığında, ikili ve bölgesel iş birliği imkânları görüşülmüştür. Türk tarafının Güney Kafkaslarda barış ve istikrarın tesisine ve kalkınmanın geliştirilmesine bağlılığı teyit edilmiştir.” paragrafı yer almıştır.¹²⁵

29 Kasım’da basında, Türkiye kaynaklı haberde, Kars-Gümrü demir yolunun açılması konusundaki ikinci görüşmenin 28 Kasım’da Akyaka-Akhurik sınırında yapıldığı, daha sonra Gümrü’ye geçildiği bildirilmiştir.¹²⁶ Son olarak 28 Nisan’da yapılan toplantı hakkında Türkiye Dışişleri Bakanlığınca yapılan açıklama aşağıdadır:

“Türkiye-Ermenistan Normalleşme Süreci kapsamında varılan mutabakat çerçevesinde, Kars-Gümrü demiryolunun rehabilitasyonu ve faaliyete geçirilmesi amacıyla oluşturulan Türkiye-Ermenistan Ortak Çalışma Grubu’nun toplantısı 28 Nisan 2026 tarihinde Kars’ta düzenlenmiştir.

Taraflar, bölgesel ulaştırma bağlantılarının geliştirilmesi kapsamında Kars-Gümrü demir yolunun bir an evvel faaliyete geçirilmesinin önemini vurgulamışlardır.”¹²⁷

124 “Pashinyan: “There Is No ‘Zangezur Corridor,’ Has Never Been, and Will Not Appear in Any Armenia– Azerbaijan Document”, *Armenian Life*, 12 Ekim 2025, <https://armenianlife.com/2025/10/12/pashinyan-there-is-no-zangezur-corridor-has-never-been-and-will-not-appear-in-any-armenia-azerbaijan-document/>.

125 Siranush Ghazanchyan, “Turkish National Security Council Discusses Armenia-Azerbaijan Peace Process,” *Ermenistan Kamu Radyosu*, 27 Kasım 2025, <https://en.armradio.am/2025/11/27/turkish-national-security-council-discusses-armenia-azerbaijan-peace-process/>.

126 “Türkiye, Armenia Hold Second Round of Talks on Reopening Kars–Gyumri Railway,” *Türkiye Today*, 29 Kasım 2025, <https://www.turkiyetoday.com/nation/turkiye-armenia-hold-second-round-of-talks-on-reopening-karsgyumri-railway-3210549>.

127 “No: 78, 28 Nisan 2026, Kars-Gümrü Demiryolunun Rehabilitasyonu ve Faaliyete Geçirilmesi Amacıyla Oluşturulan Türkiye ile Ermenistan Arasındaki Ortak Çalışma Grubu’nun Toplantısı Hk.,” *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, 28 Nisan 2026, https://www.mfa.gov.tr/no_78_-kars-gumru-demiryolunun-rehabilitasyonu-ve-faaliyete-gecirilmesi-amaciyla-olusturulan-turkiye-ile-ermenistan-arasindaki-ortak-calisma-grubu-nun-toplantisi-hk.tr.mfa.

Bu toplantı uluslararası yankı uyandırmıştır. ABD'nin Erivan ve Ankara Büyükelçilikleri eş zamanlı ve benzer mesajlar yayınlamış, bu “tarihi ilerlemeyi” övgü ile karşılamışlardır. Keza AB de güçlü destek ifade etmiş, toplantıyı bölgede geniş olumlu değişimin işareti olarak nitelendirmiştir.¹²⁸

Ekonomi Bakanı Papoyan Sıfır Atık Forumu'na katılmak üzere 28 Kasım'da İstanbul'a gitmiş, bu vesileyle, Tarım ve Orman Bakanı Yumaklı ile de görüşmüştür. Görüşmeye Ermenistan'ın KEİ temsilcisi de katılmıştır.¹²⁹

Basında Dışişleri Bakanı Fidan'ın mecliste bütçe müzakerelerinde yaptığı konuşmada, “*Ermenistan ile ilişkileri normalleştirme süreci 2025 yılı boyunca Azerbaycan ile eşgüdümlü şekilde devam etmiştir. Önümüzdeki dönemde bölgede kalıcı barışın tesisine katkıda bulunmaya devam edeceğiz ve tarafları bu tarihi fırsatı kullanmaları hususunda teşvik edeceğiz.*” ifadesi yer almıştır.¹³⁰

Paşinyan Almanya ziyaretinde 10 Aralık'ta Alman Dış İlişkiler Konseyinde yaptığı konuşmada TRIPP ulaşım projesinin ve Ermenistan-Türkiye ulaşım bağlantılarının açılmasının Orta Koridor'un tüm potansiyelini sağlayacağını ifade etmiştir. Türkiye ile ilişkilere de değinen Paşinyan, son yıllarda Türkiye ile ilişkilerin yoğunlaştığını, kendisinin Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Dışişleri Bakanlarının, özel temsilcilerin ve ilgili bakanların teatilerde bulunduğunu, resmi diplomatik ilişkiler tesis edilmemiş olmakla beraber, “çok aktif müzakerelerin ve ilişkilerin” sürdüğünü söylemiştir. Paşinyan Türkiye'nin Ermenistan ile sınırı açma ve diplomatik ilişki kurma hususunda “uzun zamandır beklenen siyasi kararı alması” ümidini ifade etmiş, Türkiye ile normalleşmenin, Azerbaycan ile barışın, Gürcistan, İran ve Rusya ile geliştirilen ilişkilerin birlikte Güney Kafkasları kuzey-güney ve doğu-batı bağlantılarında ana transit merkezi haline getirebileceğini belirtmiştir.¹³¹

128 Melike Pala, “EU Welcomes Armenia-Türkiye Talks on Restoring Rail Connectivity,” *Anadolu Agency*, 29 Nisan 2026, <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/eu-welcomes-armenia-turkiye-talks-on-restoring-rail-connectivity/3921951>.

129 “Armenian Economy Minister Participates in Zero Waste Forum in Istanbul,” *ArmenPress*, 28 Kasım 2025, <https://armenpress.am/en/article/1236318>.

130 “Türkiye to Continue Contributing to Regional Peace, Says FM Hakan Fidan,” *ArmenPress*, 10 Aralık 2025, <https://armenpress.am/en/article/1237208>.

131 “Armenia-Türkiye Link, TRIPP Project Could Redefine Middle Corridor: PM Pashinian,” *Türkiye Today*, 10 Aralık 2025, <https://www.turkiyetoday.com/region/armeniaturkiye-link-tripp-project-could-redefine-middle-corridor-pm-pashinian-3211117>.

Paşinyan 18 Aralık'ta, Rusya'ya çağrıda bulunarak Ermenistan'ı Türkiye'ye ve Azerbaycan'a bağlayan, Rus şirketinin yönetiminde olan demir yollarının onarılmasını istediğini basına açıklamıştır.¹³²

Basında, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 16 Aralık'ta Ankara'da düzenlenen 16. Büyükelçiler Konferansı'nda, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkileri normalleştirme sürecini Azerbaycan ile eş güdümlü ve daimi diyalog içinde geliştirdiğini, gelecek yıl başında "inşallah bazı sembolik adımlar" atılabileceğini ifade ettiği dikkatle kaydedilmiş¹³³ ve çeşitli yorumlara yer verilmiştir. Bir basın toplantısında bu konuda görüşü sorulan Paşinyan 25 Aralık'ta, "İkili diyalogumuz çerçevesinde, *sembolik, hatta sembolüğün ötesinde daha geniş, daha somut adımların atılması zamanı gelmiştir ve bunların olacağını ümit ediyorum.*" demiştir.¹³⁴

Basında 29 Aralık'ta Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na atfen, Türkiye ve Ermenistan'ın, ilişkileri normalleştirmek üzere, diplomatik ve hizmet pasaportlarında vize işlemlerini kolaylaştırma konusunda anlaşıklarını, uygulamanın 1 Ocak'ta yürürlüğe gireceği duyurulmuştur.¹³⁵

Dışişleri Bakanı Fidan'ın 15 Ocak'ta bir basın toplantısında, "*Bildiğiniz gibi, Ermenistan'da Haziran başında seçimler yapılacak. Bu önemli bir adım olacak. Paşinyan'ın halen kamuoyu yoklamalarında önde gittiğini görüyoruz. Onun yapıcı tutumunu samimiyetle destekliyoruz. Bu yaklaşım, bu arzu sürdürülmelidir.*" ifadesi Ermeni basınında geniş yer almıştır.¹³⁶ Muhalefet liderleri buna yoğun tepki göstermiş, Türkiye'yi Ermenistan'ın iç işlerine seçimlere ve gelecek hükümetin oluşumuna müdahale ile suçlamıştır. Diğer taraftan, Parlamento Başkanı Simonyan Bakan Fidan'a barış gündemine desteği için şükranlarını ifade etmiştir. Parlamentodaki konuşmasında bu

132 Arshaluys Barseghyan, "Armenia Asks Russia to Urgently Restore Railway Near Nakhchivan and Turkey," *OC Media*, 19 Aralık 2025, <https://oc-media.org/armenia-asks-russia-to-urgently-restore-railway-near-nakhchivan-and-turkey/>.

133 "Erdogan: Türkiye Advances Armenia Normalization Through Azerbaijan Dialogue," *The Caspian Post*, 16 Aralık 2025, <https://caspianpost.com/politics/erdogan-turkiye-advances-armenia-normalization-through-azerbaijan-dialogue>.

134 Burc Eryugur, "Armenia Welcomes Turkish President's Remarks on Advancing Normalization," *Anadolu Agency*, 25 Aralık 2025, <https://aa.com.tr/en/asia-pacific/armenia-welcomes-turkish-president-s-remarks-on-advancing-normalization/3780963>.

135 Serdar Dincel, "Türkiye, Armenia Agree to Ease Visas for Diplomatic, Special Passport Holders," *Anadolu Agency*, 29 Aralık 2025, <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/turkiye-armenia-agree-to-ease-visas-for-diplomatic-special-passport-holders/3784043>.

136 "Did Ankara Just Endorse Pashinyan for the June Elections?," *Asbarez*, 15 Ocak 2026, <https://asbarez.com/did-ankara-just-endorse-pashinyan-for-the-june-elections/>.

konuya değinen Dışişleri Bakanı Mirzoyan da, Bakan Fidan'ın ifadelerinin Güney Kafkaslarda barış sürecini ve Başbakan Paşinyan'ın Ermenistan ile Azerbaycan ilişkilerinin normalleşmesi gayretlerindeki rolünü Ankara'nın destekleyen tutumunu yansıttığını söylemiş, bu ifadenin her iki tarafa da süreci devam ettirme ve daha kurumsallaştırma yönünde teşvik sağladığını belirtmiştir. Mirzoyan, bu ifadeleri Ermenistan'ın iç işlerine müdahale olarak nitelendirmek için bir mahal görmediğini sözlerine eklemiştir.¹³⁷

Parlamento Başkan Yardımcısı ve Özel Temsilci Rubinyan 18 Ocak'ta bir soruya cevaben, Rusya ve Türkiye'nin TRIPP projesine katılmasının gündemde olmadığını söylemiştir.¹³⁸ (Diğer taraftan 13 Nisan'da basında, ABD'nin ilgisinin uzun süre İran ve Körfez üzerinde odaklanacağı ön görüşüyle Paşinyan'ın ve Mirzoyan'ın TRIPP projesine üçüncü tarafların da katılmasına sıcak baktıkları izlenimine yer verilmiştir.¹³⁹) Türkiye ile normalleşme sürecindeki durum hakkındaki soruya, “*Bundan sonraki gelişmeler konusunda, izin verin bu aşamada bir şey söylemeyeyim. Zamanı gelince, uygun biçimde, sizi bilgilendiririm. Lütfen şu anda bir yorumda bulunmamama izin verin zira bir şey gerçekten olduktan sonra açıklamayı tercih ediyorum.*” demiştir.

Ermenistan yetkilileri 26 Ocak'ta Alican karşısındaki Margara Sınır Kapısı'nın bütün teknik donanımları, yolcu ve yük tesisleriyle açılışa hazır olduğunu ilan etmiştir.¹⁴⁰

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Zayed İnsan Kardeşliği Ödülünü almaları münasebetiyle 4 Şubat'ta Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile Ermenistan Başbakanı'nı kutlamış, iki ülkenin kalıcı barışın tesisi için attıkları adımın son derece yararlı olduğunu vurgulamıştır.¹⁴¹

137 “Mirzoyan Dismisses Opposition Criticism of EU, Turkish Statements as “a Matter of Taste”,” *ArmenPress*, 21 Ocak 2026, <https://armenpress.am/en/article/1240203>.

138 “No Russian or Turkish Participation Discussed for TRIPP Project, Says Vice Speaker,” *ArmenPress*, 19 Ocak 2026, <https://armenpress.am/en/article/1239962>.

139 “Armenia Looking for Additional Partners for TRIPP Implementation,” *Eurasianet*, 13 Nisan 2026, <https://eurasianet.org/armenia-looking-for-additional-partners-for-tripp-implementation>.

140 “Armenia's Border Crossing Checkpoint with Türkiye Ready for Opening,” *ArmenPress*, 26 Ocak 2026, <https://armenpress.am/en/article/1240558>.

141 Merve Yıldızalp Yormaz, “Steps Taken by Azerbaijan and Armenia Toward Establishing Lasting Peace are ‘Extremely Valuable,’ Says Turkish President,” *Anadolu Agency*, 4 Şubat 2026, <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/steps-taken-by-azerbaijan-and-armenia-toward-establishing-lasting-peace-are-extremely-valuable-says-turkish-president/3820667>.

9 Kasım tarihli basında İğdır Valisi'nin Alican Sınır Kapısı'nı teftiş ettiği ve sınırın açılmasının bölgesel ekonomiyi güçlendireceğini ifade ettiği duyurulmuştur.¹⁴²

Güvenlik Konseyi Sekreteri Grigoryan 13 Şubat'taki basın toplantısında Türkiye sınır kapısının ne zaman açılacağı sorusuna, “*Zaman hakkında kesin bir şey söyleyemem. Türkiye ile vardığımız anlaşmaların uygulanmasını bekliyoruz. Bu anlaşmaların gerçekleşmesi için Türk tarafıyla görüşmelerimiz devam ediyor.*” yanıtını vermiştir.¹⁴³ Paşinyan da aynı konuda Polonya ziyaretinde 25 Şubat'ta Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde yaptığı konuşmada, “*Türkiye ile çok olumlu bir diyalog içindeyiz. Sürekli görüşmeler ve istişareler yapıyoruz. Ancak elbette en önemli gelişme ve umudumuz Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve kara sınırının açılmasıdır. Neden kara sınırını özellikle vurguluyorum? Çünkü hava sınırı zaten açık. Ermenistan'dan Türkiye'ye düzenli uçuşlarımız var. Beklentim karşılıklı uçuşların hacminin artması ve tabii ki kara sınırının da açılmasıdır. Bu arada, Türkiye ile sınırda yeni alt yapıya ihtiyacımız olacak ve şu anda AB'nin bu konuda nasıl destek olabileceğini görüşüyoruz. Süreç ilerliyor ve çok yakında bir gelişme göreceğimize inanıyorum. Ermeni tarafında hiçbir engel yok, bunu her an yapmaya hazırız, ancak bu Türkiye'nin kararına bağlıdır.*” demiştir.¹⁴⁴

Ermenistan Dışişlerinden yapılan açıklamaya göre, Bakan Mirzoyan 6 Mart'ta Türk mevkidaşı ile Orta Doğu'daki gelişmeler hakkında bir telefon görüşmesi yapmış, taraflar devam eden tırmanıştan duydukları endişeyi ifade etmiş, bölgede istikrar ve güvenliğin sağlanmasının önemini vurgulamıştır.¹⁴⁵

Türk Hava Yolları 11 Mart'ta Erivan'a düzenli seferlere başlamıştır.¹⁴⁶

142 “Turkish Governor Inspects Border Checkpoint with Armenia, Says Reopening Will Boost Regional Economy,” *ArmenPress*, 9 Şubat 2026, <https://armenpress.am/en/article/1241606>.

143 “Armenia and Türkiye Continue Talks on Implementing Agreements, Says Official,” *ArmenPress*, 13 Şubat 2026, <https://armenpress.am/en/article/1242116>.

144 “There is Real Peace in Our Region, Pashinyan,” *ILurer*, 25 Şubat 2026, <https://www.1lurer.am/en/2026/02/25/There-is-real-peace-in-our-region-Pashinyan/1469720>.

145 Muhammet Tarhan, “Turkish Foreign Minister Discusses Regional Developments with Armenian Counterpart,” *Anadolu Agency*, 6 Mart 2026, <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/turkish-foreign-minister-discusses-regional-developments-with-armenian-counterpart/3853048>.

146 “THY Makes Its First Flight to Yerevan,” *Agos*, 13 Mart 2026, <https://www.agos.com.tr/tr/haber/thy-makes-its-first-flight-to-yerevan-39798>.

Bir grup Türk basın mensubu Ermenistan tarafından organize edilen tanıtım turuna katılmış, 17 Mart'ta yapılan açıklamada temasların gayet başarılı geçtiği duyurulmuştur.¹⁴⁷

Enerji Bakanı Kudatyan 19 Mart'ta yaptığı açıklamada Türk mevkidaşı ile iki ülke enerji sistemlerini bağlama konusunu görüştiklerini, bunun çok önemli ekonomik etki yaratacak bir proje olduğunu, tarafların konuyu inceleme kararı aldıklarını duyurmuştur.¹⁴⁸ İki bakan Paris'te katıldıkları, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı tarafından düzenlenen Nükleer Enerji Konferansı marjında buluşmuştur.

Mirzoyan 23 Mart'ta Parlamento Dış İlişkiler Komitesinde yaptığı konuşmada muhalefetten gelen bir soruya cevaben, "*Ermenistan-Türkiye diyalogu yeterince olgunlaşmıştır. Devam eden sürecin yanı sıra, tam bir sonuca da, yani iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırın tam açılması, ulaşılabilir. Bu konuda bir ihtilaf yoktur ve aynı mesajı Türk ortaklarımıza da veriyoruz.*" demiştir. Mirzoyan konuşmasında, iki ülkenin sürdürülen dinamik diyalog çerçevesinde karşılıklı üniversitelerde öğrencilere burs sağlama imkânını da görüştiklerini belirtmiştir.¹⁴⁹

Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Uraloğlu'nun, Zengezur Koridoru ve bağlantılarına ilişkin 26 Mart'ta verdiği ayrıntılı bilgi Ermenistan basınında yayınlanmıştır.¹⁵⁰

Mirzoyan'ın 2026 Antalya Diplomasi Forumu'na katılmayacağı 14 Şubat basınında duyurulmuştur. Son dört konferansa katılan Mirzoyan'a refakat eden Özel Temsilci Rubinyan'ın da keza katılmayacağı, Ermenistan'dan sadece Bakan Yardımcısı Kostanyan'ın bulunacağı belirtilmiştir.¹⁵¹ Nedeni hakkında

147 "Armenia Organizes Media Tour for Turkish Reporters," *ArmenPress*, 12 Mart 2026, <https://armenpress.am/en/article/1214201>.

148 Nazrin Babayeva, "Khudatyan: Yerevan, Ankara to Evaluate Investments in Energy Grid Unification," *Report*, 19 Mart 2026, <https://report.az/en/energy/khudatyan-yerevan-ankara-to-evaluate-investments-in-energy-grid-unification>.

149 "Armenia: Dialogue with Türkiye has Matured for Diplomatic Ties and Full Border Opening," *ArmenPress*, 23 Mart 2026, <https://armenpress.am/en/article/1245370>.

150 Mucahithan Avcioglu, "Memorandum Reached on Zangezur Corridor, Aiming to be Completed in 4-5 Years: Turkish Transport Minister," *Anadolu Agency*, 26 Mart 2026, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/memorandum-reached-on-zangezur-corridor-aiming-to-be-completed-in-4-5-years-turkish-transport-minister/3880005>.

151 "'Hint of Discontent': Armenia's Foreign Minister Skips Antalya Diplomatic Forum," *JAM News*, 17 Nisan 2026, <https://jam-news.net/why-armenias-fm-skips-antalya-forum/>.

bir açıklama yapılmamıştır. Bu durumun, beklentilerin henüz karşılanmamış olmasına bir tepkiye işaret ettiği tahmine müsaittir.

Türk mevkidaşı Ekinci ile görüşen Kostanyan, bir panele de konuşmacı olarak katılmıştır. Basına da Ermenistan'ın sınır kapısını açmaya siyasi ve teknik bakımdan hazır olduğunu yinelemiş, 2022 yılında sağlanan mutabakatın uygulanmasını beklediklerini söylemiştir.¹⁵²

Ermenistan Parlamento Başkanı Simonyan 16-19 Nisan'da İstanbul'da düzenlenen Parlamentolar Arası Birlik (IPU) 152. Toplantısı'na katılmış, TBMM Başkanı ile de bir görüşme yapmıştır. Simonyan Azerbaycanlı ve Gürcü mevkidaşları ile de görüşmüştür. Toplantıda yaptığı konuşmada Simonyan, Azerbaycan ile gerçek bir uzlaşmanın sağlanabilmesi için tutuklu bulunan Ermenilerin serbest bırakılması ve kayıp kişilerin akıbetinin açıklığa kavuşturulması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵³ Simonyan İstanbul Ermeni Patrikhanesini de ziyaret etmiş, Patrik Sahak II Maşalyan ile görüşmüştür.¹⁵⁴ Keza Patrikhane salonunda Türk-Ermeni basın mensupları ile de bir araya gelmiştir.

Simonyan basın ile temasında, Türkiye'nin varılan mutabakatların uygulanmasında ayak dirediğini, Ermenistan'ın sınırı açmaya hazır olduğunu fakat Türkiye'nin hiçbir yeni adım atmadığını iddia ile şikâyet etmiştir.¹⁵⁵

24 Nisan anma törenleri de bu yıl seçimlerin gölgesinde geçmiş, Paşinyan karşıtı güçler soykırım iddialarını ve Türk düşmanlığını Paşinyan'ın bilinen görüşlerine karşı bir koz olarak ortaya koyma çabası içine girmiştir. Esas itibarıyla diasporanın radikal kesimlerinin öncülüğünde düzenlenen törenler geçmiş yıllara kıyasla sönük ancak daha saldırgan geçmiştir. Erivan'da Ermeni Devrimci Federasyonu-Taşnak Partisi tarafından düzenlenen meşale yürüyüşünde, karanlık geçmişleri tescilli bir grup provokasyonu had safhaya

152 "Armenia Ready to Open Border with Turkey, Process Depends on Ankara – Deputy FM," *ArmenPress*, 17 Nisan 2026, <https://armenpress.am/en/article/1247721>.

153 Arshaluys Barseghyan, "Yerevan Says Release of Armenian Prisoners Key to 'Genuine Reconciliation' with Baku," *OC Media*, 17 Nisan 2026, <https://oc-media.org/yerevan-says-release-of-armenian-prisoners-key-to-genuine-reconciliation-with-baku/>.

154 "Alen Simonyan, İstanbul'da Türkiye Ermenileri Patriği ile Görüştü," *ArmenPress*, 18 Nisan 2026, <https://armenpress.am/tr/article/1247783>.

155 Arshaluys Barseghyan, "Yerevan Says Azerbaijan Hinderling Normalisation with Turkey," *OC Media*, 21 Nisan 2026, <https://oc-media.org/yerevan-says-azerbaijan-hinderling-normalisation-with-turkey/>.

taşıyarak Türk bayrağını yakmış, Paşinyan derhal bir açıklama yaparak olayı kınamış, eylemin sorumsuz ve kabul edilemez olduğunu, uluslararası tanınan bir devletin, hele komşu bir ülkenin bayrağının yakılmasının başka türlü tanımlanamayacağını ifade etmiştir.¹⁵⁶

Dünya Kiliseler Birliğinin, diasporanın bilinen radikal kuruluşlarının, Kilisenin ve diasporanın radikal unsurlarının etkili olduğu ülkelerin yayınladıkları bildirimler şaşırtıcı olmamıştır. Diğer taraftan bütün gözlerin çevrildiği ABD Başkanının geleneksel açıklamasının bir önceki ile aynı çizgide olması ve ‘soykırım’ sözcüğünün kullanılmaması ABD’nin etkili diaspora kuruluşlarını ziyadesiyle rahatsız etmiş, Başkan Trump’ı eleştirilerini şahsen hedef tahtasına oturtma pervasızlığına kadar götürebilmişlerdir. Bu yıl dikkat çeken ağır bir açıklama Rusya Devlet Başkanı Putin’den gelmiş, bu da esas itibarıyla Paşinyan’ı itibarsızlaştırmayı hedef almış ve soykırım kozunun hala nasıl siyasi bir araç olarak kullanılabildiğinin göstergesi olmuştur.

Türkiye Dışişleri Bakanlığınca, “Bazı Ülkelerin Yetkililerince 1915 Olaylarına İlişkin Yapılan Beyanlar Hakkında” aşağıdaki açıklama yayınlanmıştır:

“Güney Kafkasya’da ortaya çıkan barış ve uzlaşma iklimi, bölgenin bir iş birliği ve istikrar havzası haline gelmesini isteyenlerin, tarihten husumet üretmeye çalışan kesimlere verdiği güçlü bir cevaptır.

1915 olaylarına ilişkin tartışmada, tarafların, meselenin siyasi istismar konusu haline getirilmemesi gerektiği yönündeki tavrı nettir.

Buna karşılık, bazı üçüncü ülke siyasetçilerinin, meseleyi dar siyasi hesapları için kullanmaya çalıştıkları veya kendi sorumluluklarının üstünü örtmeye çabaladıkları da görülmektedir.

Yüzyıllar boyunca birlikte yaşama kültürünün en güçlü örneklerini barındıran ülkemiz, 1915 olaylarının hakkaniyetli ve bilimsel bir zeminde incelenmesi amacıyla arşivlerini açmış ve bir Ortak Tarih Komisyonu kurulmasını önermiştir. Bu önerimiz geçerliliğini korumaktadır.

¹⁵⁶ “Armenian PM Condemns Burning of Turkish Flag at Torchlight Procession in Yerevan,” *ArmenPress*, 23 Nisan 2026, <https://armenpress.am/en/article/1248347>.

*Niyeti yapıcı olan üçüncü tarafları, ortak ve adil bir hafızaya ulaşmaya yönelik çabaları ve son dönemde gelişen yapıcı diyalog ortamını desteklemeye davet ediyoruz.*¹⁵⁷

Paşinyan'ın açıklaması da merakla izlenmiştir. Paşinyan iki kez soykırım sözcüğünü kullansa da ağırlığı beş kez kullandığı büyük felaket (Meds Yeghern) tanımına vermiş, asıl suçlunun Osmanlı tebası Ermenileri Birinci Dünya Savaşı'nda uluslararası entrikalarına alet eden üçüncü taraflar olduğunu ifade etmiştir. Paşinyan'ın konuşmasının ağırlığı bilinen gerçek Ermenistan düşüncesi çerçevesinde olmuştur.¹⁵⁸

İstanbul Ermeni Patrikhanesi Patriği Sahak II Maşalyan'ın yayınladığı mesaj aşağıdadır.

“Sevgili imanlı halkımız,

Bugün yine 24 Nisan. Tarihimizin en acılı sayfalarından birinin önünde bizleri saygıyla eğilmeye davet eden bir gündür. Bugün, bir asır önce yaşanan ve ulusal ve ruhani hayatımızda derin izler bırakan trajediyi hatırlatmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında halkımızın yaşadığı kayıpları, tehciri, sürgünü ve nesilden nesle aktarılan tarifsiz acıyı anyıyoruz. Ancak bu anma yalnızca geçmişin karanlık sayfalarında kalmak için değildir; aynı zamanda yaşadıklarımızı anlamlandırarak geleceğe yönelmemiz için bir çağrıdır.

Yüzyıllar boyunca farklı halkların birlikte yaşadığı bu topraklarda barış içinde bir arada yaşama geleneği büyük yara almıştır. Ancak aynı coğrafya bize şu gerçeği de hatırlatır: halklar ebedî düşmanlığa değil, birlikte yaşamaya, diyaloga ve karşılıklı anlayışa çağrılmıştır.

Bu toprakların altında yalnızca bizim acılarımız değil, başkalarının da hala kanayan yaraları yatmaktadır. Sadece kendi hikâyemizi anlatmakla çözüm bulamayız. Başkalarını da dinlemeli, onların acılarını anlamalı ve ortak bir gelecek için ortak paydalar aramalıyız.

157 “No: 75, 24 Nisan 2026, Bazı Ülkelerin Yetkililerince 1915 Olaylarına İlişkin Yapılan Beyanlar Hk.,” *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, 24 Nisan 2026, https://www.mfa.gov.tr/no_-75_-bazi-ulkelerin-yetkililerince-1915-olaylarina-iliskin-yapilan-beyanlar-hk.tr.mfa.

158 “Prime Minister Pashinyan’s Statement on Armenian Genocide Remembrance Day,” *ArmenPress*, 24 Nisan 2026, <https://armenpress.am/en/video/1248352>.

Bu anlayışla, Türk ve Ermeni halkları arasında barış, uzlaşma ve dostluğun tesis edilmesi yönündeki çağrımızı yineliyoruz. Geçmişin trajedisi kalıcı bir duvar değil, geleceği daha adil ve barışçıl kurmak için ibretlik derslerle örülmüş bir köprü olmalıdır.

Ne inkâr ne de saplantılı düşmanlık yaraları iyileştirir. Aynı şekilde siyasi araçsallaştırmalar da halkların yakınlaşmasına hizmet etmez. Gerçek ilerleme; samimiyet, karşılıklı saygı ve insani değerler üzerine kurulu diyalogdan doğar.

Bu nedenle tüm tarafları dostluk köprüleri kurmaya, kültürel ve ekonomik iş birliklerini geliştirmeye ve tarihin korku ve nefretle değil, hakikat ve adalet arayışıyla konuşulabileceği bir ortam oluşturmaya davet ediyoruz.

Geçmişte ve günümüzde karşılıklı hassasiyet ve yakınlaşmaya yönelik atılan tüm adımları takdirle karşılıyoruz. Bu çerçevede, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın her yıl 24 Nisan vesilesiyle yayımladığı ve Patrikliğimize de hitap eden taziye mesajlarını da anmak isteriz. Bu mesajlarda dile getirilen saygı ve duyarlılık, halklar arasında karşılıklı anlayışın gelişmesine katkı sağlayabilecek önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir.

Bu mesajları insanî vicdanın bir ifadesi ve güvenin yeniden inşasına katkı sunabilecek anlamlı jestler olarak görmekteyiz. En ağır tarihî yükler karşısında dahi saygı ve iletişim yolunun seçilebileceğini bizlere hatırlatmaktadır.

Bugün, aziz ilan edilmiş şehitlerimizin anma günü olarak onların şefaatine yöneliyoruz. Onlar, sadece hatıramızın değil, imanımızın da canlı tanıklarındır. Bizi geçmişin karanlığında kalmaya değil, umutla geleceği inşa etmeye davet ederler.

Yüce Tanrı'nın Peygamber vasıtasıyla dediği gibi: "İşte yeni bir şey yapıyorum" (Yeşaya 43:19). Bu yeniliği kendi yüreklerimizde aramalıyız.

Sevgili kardeşler,

Bugünün anması yalnızca yas değil, yenilenme fırsatı olsun. Tanrı merhametiyle bizlerin ve komşularımızın yüreklerine dokunsun; geçmişin gölgelerini aşarak adalet, barış ve kardeşlik temelli bir gelecek kurabilelim.

Yüce Tanrı, Kutsal Bakire Meryem ve tüm aziz şehitlerimizin şefaatiyle Türk ve Ermeni halklarını kutsasın, onları uzlaşma ve barış içinde birlikte yaşama yoluna yöneltsin, dünyadan savaşları ve nefreti uzaklaştırsın. Tanrı'nın sevgisi, merhameti ve lütfü şimdi ve daima tüm insanlığın üzerine olsun. Âmin.”¹⁵⁹

Mesaj diyalog, uzlaşma, barış içinde bir arada yaşama çağrısı ile gayet olumlu bir yaklaşım göstermektedir. Mesaj yüz yıl önce yaşanan bir trajediye atıfta bulunmakla tarafsız bir ifade kullanmaktadır. Diğer taraftan “ne inkâr ne düşmanlık yaraları iyileştirebilir” ifadesindeki neyin inkârı sorusunun yanıtı önemlidir. Zira Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın tam metni aşağıda verilen Türkiye Ermenileri Patriği ve Ermeni toplumuna hitaben yayınladığı taziye mesajı inkâr konusuna da açık bir yanıt teşkil etmektedir.

“Türkiye Ermenileri Patriği Sayın Sahak Maşalyan,

Ermeni Toplumunun Kıymetli Mensupları,

Değerli Vatandaşlarım,

Sizleri en kalbi duygularıyla, muhabbetle selamlıyorum.

Birinci Dünya Savaşı'nın zorlu şartlarında hayatlarını kaybeden Osmanlı Ermenilerini bu yıl da saygıyla anıyor, torunlarına bir kez daha taziyelerimi iletıyorum.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde işgal, çatışma, isyan, çete hareketleri, tedhiş eylemleri ve salgın hastalık gibi sair nedenlerle hayatlarını kaybedenler, Balkanlar, Kafkaslar ve Arap yarımadasındaki topraklarından sürülenler, Anadolu'nun dört bir köşesinde evlerine ateş düşen tüm Osmanlı halkları derin acılar çekmiştir.

159 “Patrik Maşalyan'dan Ermeni Soykırımı Mesajı,” *ArmenPress*, 24 Nisan 2026, <https://armenpress.am/tr/article/1248373>.

Osmanlı İmparatorluğu idaresi altında beşerî hayatın her alanında var olmuş ve değerli katkılarda bulunmuş Osmanlı vatandaşı Ermeniler arasında da ne yazık ki büyük acılar yaşanmış olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'ni bu acıları unutmadan ama bunlarla baş etmesini bilerek kurmayı başardık.

Huzur, barış ve kardeşlik temelinde daha güzel günlere ulaşmak için, etnik ve dini kimliğine bakmaksızın tüm vatandaşlarımızla, dostlarımızla birlikte çalışıyor, mücadele ediyoruz.

Gelecek nesillere kötü hatıraları değil, doğruları vicdan diliyle buluşturduğumuz bir geleceği miras bırakmanın gayreti içindeyiz.

Tarihten husumet çıkarmak isteyenlere karşı en güzel cevabı, ideolojik kalıplara hapsedilmeksizin barış, empati ve diyalog dilini üstün tutan, çatışmayı değil, uzlaşmayı temel alan bir yaklaşımla veriyoruz.

86 milyon olarak, istikbalimizi ve torunlarımıza bırakacağımız mirasımızı birlikte inşa edeceğiz.

Bu düşüncelerle, Ermeni toplumunun geçmişte yaşadığı acıları paylaştığımı tekrarlıyor, hayatlarını kaybeden tüm Osmanlı vatandaşlarını bir kez daha saygıyla yâd ediyorum.”¹⁶⁰

160 “Erdoğan’dan 24 Nisan Mesajı: ‘Ermeni Toplumunun Geçmişte Yaşadığı Acıları Paylaşıyorum’,” *Euronews*, 24 Nisan 2026, <https://tr.euronews.com/2026/04/24/erdogandan-24-nisan-mesaji-ermeni-toplumunun-gecmiste-yasadigi-acilari-paylasiyorum>.

Kaynakça

- “‘The Path of Peace is the Path God Leads Us Through.’ PM Pashinyan Participates in the First Prayer Breakfast of the Republic of Armenia.” *The Prime Minister of the Republic of Armenia*. 15 Kasım 2025. <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2025/11/15/Nikol-Pashinyan-Prayer-Breakfast/>.
- “10 Ruhani Katolikos Karşıtı Mektubu Vermek İçin Eçmiadzin’e Geldi, Hareketli Saatler Yaşandı.” *Agos*. 19 Aralık 2025. <https://www.agos.com.tr/tr/haber/10-ruhani-katolikos-karsiti-mektubu-vermek-icin-ecmiadzin-e-geldi-hareketli-saatler-yasandi-38904>.
- “11–12 Nisan Paris Diaspora Seferberlik Konferansı.” *Armenian Revolutionary Federation*. 13 Nisan 2026. <https://www.arfd.am/eng/news/8453/>.
- Aghazada, Jeyhun. “EU Deploys Rapid Response Team to Armenia Ahead of Parliamentary Elections.” *Caliber*. 25 Mart 2026. <https://caliber.az/en/post/eu-deploys-rapid-response-team-to-armenia-ahead-of-parliamentary-elections>.
- Aktaş, Alperen. “Pakistan. Azerbaijan Vow to Boost Cooperation in Trade, Energy, Defense.” *Anadolu Agency*. 7 Kasım 2026. <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/pakistan-azerbaijan-vow-to-boost-cooperation-in-trade-energy-defense/3738013>.
- “Alen Simonyan, İstanbul’da Türkiye Ermenileri Patriği ile Görüştü.” *ArmenPress*. 18 Nisan 2026. <https://armenpress.am/tr/article/1247783>.
- “Alimova, Svetlana. “Armenia’s Pashinyan: Georgia is Vital Partner in Armenia-EU Relations, and Future Cooperation Holds Great Promise.” *Georgian Public Broadcaster*. 4 Mart 2026. <https://1tv.ge/lang/en/news/armenias-pashinyan-georgia-is-vital-partner-in-armenia-eu-relations-and-future-cooperation-holds-great-promise/>.
- “Crossroads of Peace: Advancing Regional Connectivity and Cooperation.” *Kas.de*. 14 Kasım 2025. <https://www.kas.de/de/web/suedkaukasus/veranstaltungen/detail/-/content/crossroads-of-peace-advancing-regional-connectivity-and-cooperation-1>.
- “Ararat Mirzoyan’s Participation in the Meeting in the Format of the EU Foreign Affairs Council.” *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia*. 15 Aralık 2025. https://www.mfa.am/en/press-releases/2025/12/15/Mirzoyan_Brussels/13691.
- “ARF Western U.S. Diaspora Conference Concludes: A Beginning, not an End.” *Asbarez*. 17 Mart 2026. <https://asbarez.com/the-arf-wr-diaspora-conference-concludes-a-beginning-not-an-end/>.
- “Armenia Aims to Elevate Relations with Greece to Strategic Partnership, Says President.” *ArmenPress*. 20 Şubat 2026. <https://armenpress.am/en/article/1242669>.
- “Armenia and Greece Sign Defense Cooperation Program for 2026.” *The Caspian Post*. 19 Aralık 2025. <https://caspianpost.com/armenia/armenia-and-greece-sign-defense-cooperation-program-for-2026>.
- “Armenia and Türkiye Continue Talks on Implementing Agreements, Says Official.” *ArmenPress*. 13 Şubat 2026. <https://armenpress.am/en/article/1242116>.
- “‘Armenia as a Bridge to Europe’ — Deputy Foreign Minister Speaks at Forum in Turkey.” *Jam News*. 20 Nisan 2026. <https://jam-news.net/armenia-as-a-bridge-to-europe-deputy-foreign-minister-speaks-at-forum-in-turkey/>.
- “Armenia Designates January 27 as Memorial Day.” *ArmenPress*. 20 Ocak 2026. <https://armenpress.am/en/article/1240031>.

- “Armenia Explains Why It Consulted Turkey on Arax River Barrier Project.” *Panorama*. 15 Kasım 2025. <https://www.panorama.am/en/news/2025/11/15/Arax-River-barrier-project/3145360>.
- “Armenia Eyes Closer Ties with ‘Reliable Partner’ China and SCO, Says Prime Minister Pashinyan.” *ArmenPress*. 4 Aralık 2025. <https://armenpress.am/en/article/1236813>.
- “Armenia Looking for Additional Partners for TRIPP Implementation.” *Eurasianet*. 13 Nisan 2026. <https://eurasianet.org/armenia-looking-for-additional-partners-for-tripp-implementation>.
- “Armenia Organizes Media Tour for Turkish Reporters.” *ArmenPress*. 12 Mart 2026. <https://armenpress.am/en/article/1214201>.
- “Armenia Ready to Open Border with Turkey, Process Depends on Ankara – Deputy FM.” *ArmenPress*. 17 Nisan 2026. <https://armenpress.am/en/article/1247721>.
- “Armenia, Cyprus, and Greece Strengthen Defense Cooperation with New Annual Bilateral and Trilateral Plans.” *ArmenPress*. 23 Nisan 2026. <https://armenpress.am/en/article/1248306>.
- “Armenia, Georgia Discuss Expansion of Regional Connectivity.” *ArmenPress*. 14 Kasım 2026. <https://armenpress.am/en/article/1235051>.
- “Armenia, Türkiye Discuss More Confidence-Building Measures After Deal to Increase Flights, Says FM.” *ArmenPress*. 5 Kasım 2025. <https://armenpress.am/en/article/1234111>.
- “Armenia, UK Discuss Expansion of Security and Defense Cooperation.” *ArmenPress*. 18 Aralık 2025. <https://armenpress.am/en/article/1237862>.
- “Armenia, India Boost Cooperation.” *ArmenPress*. 7 Kasım 2026. <https://armenpress.am/en/article/1234451>.
- “Armenia: Dialogue with Türkiye has Matured for Diplomatic Ties and Full Border Opening.” *ArmenPress*. 23 Mart 2026. <https://armenpress.am/en/article/1245370>.
- “Armenia’s Border Crossing Checkpoint with Türkiye Ready for Opening.” *ArmenPress*. 26 Ocak 2026. <https://armenpress.am/en/article/1240558>.
- “Armenia’s GDP Grows 7.2% in 2025 to \$29.2 Billion.” 20 Şubat 2026. *ArmenPress*. <https://armenpress.am/en/article/1242737>.
- “Armenia’s Prime Minister Nikol Pashinyan Addresses MEPs on Peace Efforts with Azerbaijan.” *European Parliament News*. 11 Mart 2026. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20260306IPR37529/prime-minister-nikol-pashinyan-addresses-meps-on-peace-efforts-with-azerbaijan>.
- “Armenian Ambassador Briefs Iranian Supreme Leader’s Advisor on Armenia-Azerbaijan Peace Process.” *ArmenPress*. 15 Aralık 2026. <https://armenpress.am/en/article/1237628>.
- “Armenian Apostolic Church Bishops’ Synod to be Held in Austria on February 16-19.” *News.am*. 19 Ocak 2026. <https://news.am/en/news/926022>.
- “Armenian Economy Minister Participates in Zero Waste Forum in Istanbul.” *ArmenPress*. 28 Kasım 2025. <https://armenpress.am/en/article/1236318>.
- “Armenian FM, U.S. Under Secretary of State Note Progress in Implementing Washington Accords.” *ArmenPress*. 17 Kasım 2025. <https://armenpress.am/en/article/1235217>.
- “Armenian PM Condemns Burning of Turkish Flag at Torchlight Procession in Yerevan.” *ArmenPress*. 23 Nisan 2026. <https://armenpress.am/en/article/1248347>.

- “Armenian PM Participates in Eurasian Economic Union Meeting in Moscow.” *ArmenPress*. 11 Aralık 2025. <https://armenpress.am/en/article/1237371>.
- “Armenian PM Pashinyan Meets French President Macron in Paris.” *ArmenPress*. 10 Mart 2026. <https://armenpress.am/en/article/1244306>.
- “Armenian PM Reassures Iran After Criticism.” *Azatoryun Radiokayan*. 15 Ocak 2026. <https://www.azatoryun.am/a/33648959.html>.
- “Armenian President Visits Chile for Inauguration of José Antonio Kast.” *ArmenPress*. 11 Mart 2026. <https://armenpress.am/en/article/1244332>.
- “Armenia’s Permanent Population Increases by 14.300 in 2025.” *ArmenPress*. 11 Kasım 2025. <https://armenpress.am/en/article/1234715>.
- “Armenia–Türkiye Link, TRIPP Project Could Redefine Middle Corridor: PM Pashinian.” *Türkiye Today*. 10 Aralık 2025. <https://www.turkiyetoday.com/region/armeniaturkiye-link-tripp-project-could-redefine-middle-corridor-pm-pashinian-3211117>.
- Avcioglu, Mucahithan. “Memorandum Reached on Zangezur Corridor, Aiming to be Completed in 4-5 Years: Turkish Transport Minister.” *Anadolu Agency*. 26 Mart 2026. <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/memorandum-reached-on-zangezur-corridor-aiming-to-be-completed-in-4-5-years-turkish-transport-minister/3880005>.
- “Azerbaijan Begins Fuel Exports to Armenia by Rail for First Time in Decades.” *EuroNews*. 18 Aralık 2026. <https://www.euronews.com/2025/12/18/azerbaijan-begins-fuel-exports-to-armenia-by-rail-for-first-time-in-decades>.
- “Azerbaijan, Armenia Discuss Peace Roadmap. Regional Links at Doha Forum.” *Anadolu Agency*. 6 Aralık 2026. <https://www.aa.com.tr/en/world/azerbaijan-armenia-discuss-peace-roadmap-regional-links-at-doha-forum/3764113>.
- “Azerbaijan, Armenia Made Joint Decision to ‘Close Chapter’ on War: Aliyev.” *Türkiye Today*. 21 Ocak 2026. <https://www.turkiyetoday.com/region/azerbaijan-armenia-made-joint-decision-to-close-chapter-on-war-aliyev-3213293>.
- “Azerbaijani and Armenian Parliament Speakers Meet in Istanbul.” *AzerTac*. 17 Nisan 2026. https://azertag.az/en/xeber/azerbaijani_and_armenian_parliament_speakers_meet_in_istanbul-4132343.
- Babayeva, Nazrin. “Khudatyan: Yerevan, Ankara to Evaluate Investments in Energy Grid Unification.” *Report*. 19 Mart 2026. <https://report.az/en/energy/khudatyan-yerevan-ankara-to-evaluate-investments-in-energy-grid-unification>.
- Barseghyan, Arshaluys. “Armenia Asks Russia to Urgently Restore Railway Near Nakhchivan and Turkey.” *OC Media*. 19 Aralık 2025. <https://oc-media.org/armenia-asks-russia-to-urgently-restore-railway-near-nakhchivan-and-turkey/>.
- Barseghyan, Arshaluys. “Pashinyan Launches ‘Reform’ of Armenian Church. Renews Call For Karekin II’s Resignation.” *OC Media*. 5 Ocak 2026. <https://oc-media.org/pashinyan-launches-reform-of-armenian-church-renews-call-for-karekin-iis-resignation/>.
- Barseghyan, Arshaluys. “Yerevan Says Azerbaijan Hindering Normalisation with Turkey.” *OC Media*. 21 Nisan 2026. <https://oc-media.org/yerevan-says-azerbaijan-hindering-normalisation-with-turkey/>.
- Barseghyan, Arshaluys. “Yerevan Says Release of Armenian Prisoners Key to ‘Genuine Reconciliation’ with Baku.” *OC Media*. 17 Nisan 2026. <https://oc-media.org/yerevan-says-release-of-armenian-prisoners-key-to-genuine-reconciliation-with-baku/>.

- “Brigadier General Chris McKinney leads U.S. European Command Delegation to Armenia.” *ArmenPress*. 10 Aralık 2025. <https://armenpress.am/en/article/1237241>.
- Butun, Kanyshai. “Armenian Foreign Minister Meets EU Foreign Policy Chief, Discusses Strategic Partnership.” *Anadolu Agency*. 14 Nisan 2026. <https://www.aa.com.tr/en/eurasia/armenian-foreign-minister-meets-eu-foreign-policy-chief-discusses-strategic-partnership/3905560>.
- “Catholicos Aram I Says, ‘Stay Away from Nation-Destroying Attempts to Divide the Church,’” *Armenian Weekly*. 8 Aralık 2025. <https://armenianweekly.com/2025/12/08/catholicos-aram-i-says-stay-away-from-nation-destroying-attempts-to-divide-the-church/>.
- “Church’s Involvement in Politics Distances it From its Unifying Mission – François Devedjian.” *ArmenPress*. 14 Şubat 2026. <https://armenpress.am/en/article/1242219>.
- “Defense Minister Papikyan Meets French President’s Military Advisor.” *ArmenPress*. 26 Mart 2026. <https://armenpress.am/en/article/1245714>.
- Delialioğlu, Damla. “Ermenistan Başbakanı Paşinyan: Karabağ Halkımıza da Geri Dönüşlerinin Gerçekçi Olmadığını Söyledim.” 11 Aralık 2025. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-basbakani-pasinyan-karabag-halkimiza-da-geri-donuslerinin-gercekci-olmadigini-soyledim/3768270>.
- “Diaspora And Artsakh Representatives Excluded from Armenia’s New Embassy Opening in Paris. CCAF Voices Strong Disapproval.” *Orer*. 29 Nisan 2026. <https://orer.eu/2026/04/29/diaspora-and-artsakh-representatives-excluded-from-armenias-new-embassy-opening-in-paris-ccaf-voices-a-stromg-disapproval/>.
- “Did Ankara Just Endorse Pashinyan for the June Elections?.” *Asbarez*. 15 Ocak 2026. <https://asbarez.com/did-ankara-just-endorse-pashinyan-for-the-june-elections/>.
- Dincel, Serdar. “Türkiye, Armenia Agree to Ease Visas for Diplomatic, Special Passport Holders.” *Anadolu Agency*. 29 Aralık 2025. <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/turkiye-armeni-a-agree-to-ease-visas-for-diplomatic-special-passport-holders/3784043>.
- “Erdogan Praises Pashinyan’s ‘Courageous Steps’ Toward Armenia–Azerbaijan Reconciliation.” *Türkiye Today*. 8 Kasım 2025. <https://www.turkiyetoday.com/region/erdogan-praises-pashinyans-courageous-steps-toward-armeniaazerbaijan-reconciliation-3209627?s=3>.
- “Erdogan: Türkiye Advances Armenia Normalization Through Azerbaijan Dialogue.” *The Caspian Post*. 16 Aralık 2025. <https://caspianpost.com/politics/erdogan-turkiye-advances-armenia-normalization-through-azerbaijan-dialogue>.
- “Erdoğan’dan 24 Nisan Mesajı: ‘Ermeni Toplumunun Geçmişte Yaşadığı Acıları Paylaşıyorum’.” *Euronews*. 24 Nisan 2026. <https://tr.euronews.com/2026/04/24/erdogandan-24-nisan-mesaji-ermeni-toplumunun-gecmiste-yasadigi-acilari-paylasiyorum>.
- “Ermenistan Dış İstihbarat Servisi: Ermenistan ile Azerbaycan Arasında Askeri Tırmanışı Neredeyse İmkânsız.” *ArmenPress*. 20 Ocak 2026. <https://armenpress.am/tr/article/1240039>.
- Eryugur, Burç. “Armenia Says it Received Invitation by Trump to Join Gaza Board of Peace.” *Anadolu Agency*. 20 Ocak 2026. <https://www.aa.com.tr/en/americas/armenia-says-it-received-invitation-by-trump-to-join-gaza-board-of-peace/3804913>.
- Eryugur, Burç. “Armenia Welcomes Turkish President’s Remarks on Advancing Normalization.” *Anadolu Agency*. 25 Aralık 2025. <https://aa.com.tr/en/asia-pacific/armenia-welcomes-turkish-president-s-remarks-on-advancing-normalization/3780963>.

- “EU Accuses Russia of Pre-Election ‘Disinformation’ in Armenia.” *Azatutyun Radiokayan*. 2 Aralık 2026. https://www.azatutyun.am/a/33611034.html?fbclid=IwY2xjawOcpxleHRuA2FlbQIxMQBzcnRjBmFwcF9pZB4yMjlwMzkkNzg4MjAwODkyAAEeHVW011mUe-cj0ZFafZfJzhgXB4faZ3UoVYY7-gbKJK9226QvpTwfQBW9yL7g_aem_fvKEkUSealkzICr-YV3N7Bg.
- “European Peace Facility: Council Adopts the Second Bilateral Assistance Measure in Support of Armenia.” *European Council*. 29 Ocak 2026. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2026/01/29/european-peace-facility-council-adopts-the-second-bilateral-assistance-measure-in-support-of-armenia/>.
- “FM: Proposal Made to Hold 3+3 Format First in Azerbaijan. Then in Armenia.” *Report*. 8 Aralık 2025. <https://report.az/en/foreign-politics/fm-proposal-made-to-hold-3-3-format-first-in-azerbaijan-then-in-armenia>.
- Galstian, Shoghik, Stepanian, Ruzanna. “Pashinian Insists On Repairs Of Armenia’s Rail Links With Azerbaijan, Turkey.” *Azatutyun Radiokayan*. 25 Aralık 2025. <https://www.azatutyun.am/a/33632866.html>.
- Ghazanchyan, Siranush. “Russia Says Armenia’s EU Aspirations Could Harm Ties and Post-Soviet Integration.” *Ermenistan Kamu Radyosu*. 30 Ocak 2026. <https://en.armradio.am/2026/01/30/russia-says-armenias-eu-aspirations-could-harm-ties-and-post-soviet-integration/>.
- Ghazanchyan, Siranush. “Turkish National Security Council Discusses Armenia-Azerbaijan Peace Process.” *Ermenistan Kamu Radyosu*. 27 Kasım 2025. <https://en.armradio.am/2025/11/27/turkish-national-security-council-discusses-armenia-azerbaijan-peace-process/>.
- “Görevden Alınan Episkopos Saroyan Geri Dönüyor.” *Agos*. 20 Ocak 2026. <https://www.agos.com.tr/tr/haber/gorevden-alinan-episkopos-saroyan-geri-donuyor-39222>.
- “Gradual ‘Tangible Results’ Expected in Armenia-Türkiye Normalization. Says FM.” *ArmenPress*. 5 Kasım 2026. <https://armenpress.am/en/article/1234098>.
- Gziryanyan, Anna. “Most Repatriates to Armenia in 2025 Came from Russia. says Diaspora Commissioner.” *ArmenPress*. 12 Ocak 2026. <https://armenpress.am/en/article/1239324>.
- “‘Hint of Discontent’: Armenia’s Foreign Minister Skips Antalya Diplomatic Forum.” *JAM News*. 17 Nisan 2026. <https://jam-news.net/why-armenias-fm-skips-antalya-forum/>.
- “Iran Accuses Armenia Of Aiding Its Enemies.” *Azatutyun Radiokayan*. 14 Ocak 2026. <https://www.azatutyun.am/a/33647962.html>.
- “Iran, Armenia to Finalize Strategic Partnership.” *WANA News*. 25 Şubat 2026. <https://wanaen.com/iran-armenia-to-finalize-strategic-partnership/>.
- “Joint Press Statement Following the 6th Meeting of the EU-Armenia Partnership Council.” *European Council*. 3 Aralık 2025. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/12/03/joint-press-statement-following-the-6th-meeting-of-the-eu-armenia-partnership-council/>.
- “Joint Statement on the Publication of the U.S.-Armenia Implementation Framework for the Trump Route for International Peace and Prosperity (TRIPP).” *U.S. Embassy in Armenia*. 13 Ocak 2026. <https://am.usembassy.gov/joint-statement-on-the-publication-of-the-u-s-armenia-implementation-framework-for-the-trump-route-for-international-peace-and-prosperity-tripp/>.

- “Justice Minister: Drafting of Armenia’s Proposed New Constitution Completed.” *ArmenPress*. 16 Mart 2026. <https://armenpress.am/en/article/1244779>.
- Kassam, Ashifa. “White House Deletes JD Vance’s Social Media Post Referring to Armenian Genocide.” *The Guardian*. 11 Şubat 2026. <https://www.theguardian.com/us-news/2026/feb/11/jd-vance-armenian-genocide>.
- “Katolikos Hakkında Kamu Davası Açıldı.” *Agos*. 16 Şubat 2026. <https://www.agos.com.tr/tr/haber/katolikos-hakkinda-kamu-davasi-acildi-39488>.
- Khlghatyan, Shant. “EU Supports Energy Diversification, Work on Armenia-Türkiye Power Grid Underway, Says Commissioner.” *ArmenPress*. 2 Aralık 2025, <https://armenpress.am/en/article/1236532>.
- Khlghatyan, Shant. “EU Views TRIPP Connectivity Project in Armenia in Broader Central Asia-Europe Context.” *ArmenPress*. 2 Aralık 2025. <https://armenpress.am/en/article/1236536>.
- Khulian, Artak. “Yerevan Protests Against Russian TV Host’s ‘Hostile’ Statement.” *Azattyun Radiokayan*. 12 Ocak 2026. <https://www.azattyun.am/a/33646212.html>.
- Maher, Kit. “Vance’s X Account Deletes Post Recognizing Armenian Genocide.” *CNN*. 10 Şubat 2026. <https://edition.cnn.com/2026/02/10/politics/jd-vance-x-post-armenian-genocide>.
- Mammadli, Sabina. “Armenian PM calls Moscow Visit ‘Very Successful’.” *Caliber*. 2 Nisan 2026. <https://caliber.az/en/post/armenian-pm-calls-moscow-visit-very-successful-n>.
- “Meeting of the Deputy Foreign Minister of Armenia with the Negotiator of the Greek Cypriot Side for the Cyprus Problem.” *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia*. 25 Kasım 2025. https://www.mfa.am/en/press-releases/2025/11/25/Kostanyan_Menelaou/13634.
- “Meeting of the Deputy Minister of Foreign Affairs of the Republic of Armenia with the Director General of the Ministry of Foreign Affairs of Israel.” *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia*. 27 Kasım 2025. https://www.mfa.am/en/press-releases/2025/11/27/Kostanyan_Tal/13636.
- “Migration Trends Reverse: More Armenians Returning than Leaving in 2025.” *ArmenPress*. 13 Şubat 2026. <https://armenpress.am/en/article/1242080>.
- Minoyan, Hoory. “Peace on Baku’s Terms: Aliyev Says Treaty Possible ‘Next Day’ if Armenia Amends Constitution.” *Armenian Weekly*. 19 Şubat 2026. <https://armenianweekly.com/2026/02/19/peace-on-bakus-terms-aliyev-says-treaty-possible-next-day-if-armenia-amends-constitution/>.
- “Mirzoyan Dismisses Opposition Criticism of EU, Turkish Statements as “a Matter of Taste”.” *ArmenPress*. 21 Ocak 2026. <https://armenpress.am/en/article/1240203>.
- “Mirzoyan: Armenia Highly Values Saudi Arabia’s Position in Support of Established Peace between Armenia, Azerbaijan.” *News.am*. 7 Kasım 2025. <https://news.am/en/news/914084>.
- “Moscow is Ready to Discuss All of Armenia’s Concerns Regarding Bilateral Relations: Zakharova.” *Ilurer*. 11 Kasım 2026. <https://www.ilurer.am/en/2025/11/11/Moscow-is-ready-to-discuss-all-of-Armenia%E2%80%99s-concerns-regarding-bilateral-relations-Zakharova/1413602>.
- “NATO Deputy Secretary General Hails Growing Partnership with Armenia.” *North Atlantic Treaty Organization (NATO)*. 19 Aralık 2025. <https://www.nato.int/en/news-and-events/articles/news/2025/12/19/nato-deputy-secretary-general-hails-growing-partnership-with-armenia>.

- “NATO’s Special Representative for the Caucasus and Central Asia Pays First Visit to Armenia.” *North Atlantic Treaty Organization (NATO)*. 22 Nisan 2026. <https://www.nato.int/en/news-and-events/articles/news/2026/04/22/natos-special-representative-for-the-caucasus-and-central-asia-pays-first-visit-to-armenia>.
- “Nikol Pashinyan and Friedrich Merz Sign Joint Declaration on the Strategic Agenda Between the Armenia and Germany.” *The Prime Minister of the Republic of Armenia*. 9 Aralık 2025. <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2025/12/09/Nikol-Pashinyan-Signing-of-the-Declaration/>.
- “Nikol Pashinyan and Vladimir Putin Meet.” *The Prime Minister of the Republic of Armenia*. 1 Nisan 2026. <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2026/04/01/Nikol-Pashinyan-Vladimir-Putin/>.
- “No Russian or Turkish Participation Discussed for TRIPP Project, Says Vice Speaker.” *ArmenPress*. 19 Ocak 2026. <https://armenpress.am/en/article/1239962>.
- “No: 75, 24 Nisan 2026, Bazı Ülkelerin Yetkililerince 1915 Olaylarına İlişkin Yapılan Beyanlar Hk.” *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*. 24 Nisan 2026. https://www.mfa.gov.tr/no_-75_-bazi-ulkelerin-yetkililerince-1915-olaylarina-iliskin-yapilan-beyanlar-hk.tr.mfa.
- “No: 78, 28 Nisan 2026, Kars-Gümürü Demiryolunun Rehabilitasyonu ve Faaliyete Geçirilmesi Amacıyla Oluşturulan Türkiye ile Ermenistan Arasındaki Ortak Çalışma Grubu’nun Toplantısı Hk.” *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*. 28 Nisan 2026. https://www.mfa.gov.tr/no_-78_-kars-gumru-demiryolunun-rehabilitasyonu-ve-faaliyete-gecirilmesi-amaciyla-olusturulan-turkiye-ile-ermenistan-arasindaki-ortak-calisma-grubu-nun-toplantisi-hk.tr.mfa.
- “Normalization with Türkiye Could Positively Impact Normalization with Azerbaijan: Armenian FM Responds to Fidan.” *ArmenPress*. 20 Kasım 2025, <https://armenpress.am/en/article/1235489>.
- “Opening of the Gyumri–Kars Railway Could Become Important Part of the Europe–Central Asia Transport Chain - FM Mirzoyan.” *ArmenPress*. 14 Kasım 2025. <https://armenpress.am/en/article/1235068>.
- Pala, Melike. “EU Welcomes Armenia–Türkiye Talks on Restoring Rail Connectivity.” *Anadolu Agency*. 29 Nisan 2026. <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/eu-welcomes-armenia-turkiye-talks-on-restoring-rail-connectivity/3921951>.
- “Parliament Bans Armenian Apostolic Church from Alienating Religious Monuments without Government Consent.” *News.am*. 4 Mart 2026. <https://news.am/en/news/934003>.
- “Pashinyan Blames Soviet KGB for Shaping Armenians’ View of Turks and Azerbaijanis.” *OC Media*. 3 Kasım 2026. <https://oc-media.org/pashinyan-blames-soviet-kgb-for-shaping-armenians-view-of-turks-and-azerbaijanis/>.
- “Pashinyan Blames Soviet KGB for Shaping Armenians’ View of Turks and Azerbaijanis.” *OC Media*. 3 Kasım 2025. <https://oc-media.org/pashinyan-blames-soviet-kgb-for-shaping-armenians-view-of-turks-and-azerbaijanis/>.
- “Pashinyan Confirms his Official Invitation to Erdogan for European Community Summit in Yerevan.” *Arka News Agency*. 4 Kasım 2025. <https://arka.am/en/news/politics/pashinyan-confirmed-his-official-invitation-to-erdogan-for-the-european-community-summit-in-yerevan/>.
- “Pashinyan Congratulates Iran’s New Supreme Leader.” *Asbarez*. 9 Mart 2026. <https://asbarez.com/pashinyan-congratulates-irans-new-supreme-leader/>.

- “Pashinyan Declares: “Armenian Apostolic Church Has No Catholicos,” Again Accusing Karekin II of Illegitimacy.” *Zartonk*. 6 Kasım 2026. <https://zartonkmedia.com/2025/11/06/pashinyan-declares-armenian-apostolic-church-has-no-catholicos-again-accusing-karekin-ii-of-illegitimacy/>.
- “Pashinyan Rejects “Historical Justice” Agenda.” *ArmenPress*. 26 Mart 2026. <https://armenpress.am/en/article/1245673>.
- “Pashinyan Returns from BoP Washington Meeting with “Greater Confidence in Peace.”” *ArmenPress*. 20 Şubat 2026. <https://armenpress.am/en/article/1242648>.
- “Pashinyan Says He Ordered Genocide Museum Director to Submit Resignation.” *CivilNet*. 12 Mart 2026. <https://civilnet.am/en/news/1007739>.
- “Pashinyan Warns of Possible New September War if Opposition Wins.” *MassisPost*. 19 Mart 2026. <https://massispost.com/2026/03/pashinyan-warns-of-possible-new-september-war-if-opposition-wins/>.
- “Pashinyan: “There Is No ‘Zangezur Corridor,’ Has Never Been, and Will Not Appear in Any Armenia–Azerbaijan Document.”” *Armenian Life*. 12 Ekim 2025. <https://armenianlife.com/2025/10/12/pashinyan-there-is-no-zangezur-corridor-has-never-been-and-will-not-appear-in-any-armenia-azerbaijan-document/>.
- “Pashinyan: Armenia’s Interests Come First, No Intent to Harm Russia Ties.” *ArmenPress*. 5 Mart 2026. <https://armenpress.am/en/article/1243892>.
- “Pashinyan: I Need A Catholicos Who will not Obey Foreign Special Service Lieutenant.” *ArmenPress*. 3 Aralık 2026. <https://armenpress.am/en/article/1236739>.
- “Pashinyan: New Armenian Constitution should not reference ‘conflict-logic’ Declaration of Independence.” *ArmenPress*. 12 Mart 2026. <https://armenpress.am/en/article/1244511>.
- “Pashinyan: New Constitution should not Reference Declaration of Independence.” *ArmenPress*. 21 April 2026. <https://armenpress.am/en/article/1248012>.
- “Paşinyan’dan Karabağ’daki Kilise İddialarına Temkinli Yaklaşım.” *Ermeni Haber Ajansı*. 23 Nisan 2026. <https://ermenihaber.am/ztr/29414/>.
- “Patrik Maşalyan’dan Ermeni Soykırımı Mesajı.” *ArmenPress*. 24 Nisan 2026. <https://armenpress.am/tr/article/1248373>.
- “Pope Leo XIV Calls Azerbaijan, Armenia Leaders “Sowers Of Hope”.” *Caliber*. 4 Şubat 2026. <https://caliber.az/en/post/pope-leo-xiv-calls-azerbaijan-armenia-leaders-sowers-of-hope>.
- “President Aliyev Stresses Azerbaijanis’ Right to Return to Armenia.” *News.az*. 5 Aralık 2026. <https://news.az/news/president-aliyev-stresses-azerbaijanis-right-to-return-to-armenia>.
- “Presidents of Armenia, Georgia Discuss TRIPP Project.” *ArmenPress*. 19 Kasım 2026. <https://armenpress.am/en/article/1235464>.
- “Prime Minister Nikol Pashinyan’s Official Visit to the Republic of Kazakhstan.” *The Prime Minister of the Republic of Armenia*. Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2026. <https://www.primeminister.am/en/foreign-visits/item/2025/11/20/Nikol-Pashinyan-visiting-Kazakhstan/>.
- “Prime Minister Nikol Pashinyan’s Official Visit to the Republic of Poland.” *The Prime Minister of the Republic of Armenia*. Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2026. <https://www.primeminister.am/en/foreign-visits/item/2026/02/25/Nikol-Pashinyan-visiting-Poland/>.
- “Prime Minister of the Republic of Armenia and the President of the Russian Federation Meet in St. Petersburg.” *The Prime Minister of the Republic of Armenia*. 22 Aralık 2025. <https://>

www.primeminister.am/en/press-release/item/2025/12/22/Nikol-Pashinyan-met-with-Vladimir-Putin/.

“Prime Minister Pashinyan’s Statement on Armenian Genocide Remembrance Day.” *ArmenPress*. 24 Nisan 2026. <https://armenpress.am/en/video/1248352>.

Rana, Javaria. “CDS General Anil Chauhan Heads Indian Defence Delegation to Armenia to Boost Security Cooperation.” *The New Indian Express*. 2 Şubat 2026. <https://www.newindianexpress.com/nation/2026/Feb/02/cds-general-anil-chauhan-heads-indian-defence-delegation-to-armenia-to-boost-security-cooperation>.

Rehimov, Ruslan. “Ermenistan Dışişleri Bakanı Mirzoyan’dan, Rus Mevkidaşı Lavrov’a «İç İşlerimize Karışmayın» Yanıtı.” *Anadolu Ajansı*. 30 Haziran 2025. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-disisleri-bakani-mirzoyandan-rus-mevkidas-lavrova-ic-islerimize-karismayin-yaniti/3617730>.

Rehimov, Ruslan. “Paşinyan, Azerbaycan’la Sağladıkları Barışın “En Güvenilir Güvenlik Garantisi” Olduğunu Söyledi.” *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pasinyan-azerbaycanla-sagladiklari-barisin-en-guvenilir-guvenlik-garantisi-oldugunu-soyledi/3812970>.

“Remarks by Minister of Foreign Affairs of Armenia Ararat Mirzoyan at the session of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe.” *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia*. 28 Ocak 2026. https://www.mfa.am/en/speeches/2026/01/28/Mirzoyan_PACE/13751.

“Russia is in Constant Contact with its Armenian Partners Regarding Restoration of Railway Sections in Armenia: Zakharova.” *ILurer*. 30 Ocak 2026. <https://www.ilurer.am/en/2026/01/30/Russia-is-in-constant-contact-with-its-Armenian-partners-regarding-restoration-of-railway-sections/1455786>.

“Russia Retaliates Strongly Against the Prospect of a US-Built Nuclear Facility in Armenia.” *Energy News*. 14 Şubat 2026. <https://energynews.oedigital.com/nuclear-power/2026/02/14/russia-retaliates-strongly-against-the-prospect-of-a-usbuilt-nuclear-facility-in-armenia>.

“Russian FM Accuses EU of Election Meddling in Armenia.” *Azatoryun Radiokayan*. 19 Aralık 2025. <https://www.azatoryun.am/a/33628015.html>.

“Russian Foreign Ministry Warns That NATO’s Moves in South Caucasus Threaten Regional Stability.” *Caucasus Watch*. 27 Aralık 2026. <https://caucasuswatch.de/en/news/russian-foreign-ministry-warns-that-natos-moves-in-south-caucasus-threaten-regional-stability.html>.

Salmanli, Ulviyya. “Armenia Warns of Leaving CSTO and EAEU if Russia Raises Gas Prices.” *News.az*. 6 Nisan 2026. <https://news.az/news/armenia-warns-of-leaving-csto-and-eau-if-russia-raises-gas-prices>.

Sassounian, Harut. “Not One Armenian-American Should Vote for Vance in 2028 Presidential Election.” *Armenian Weekly*. 19 Şubat 2026. <https://armenianweekly.com/2026/02/19/not-one-armenian-american-should-vote-for-vance-in-2028-presidential-election/>.

“Secretary of the Security Council Meets Representatives of Civil Society of Armenia and Azerbaijan.” *ArmenPress*. 14 Şubat 2026. <https://armenpress.am/en/article/1242200>.

“Seçimler 7 Haziran’da.” *Ermenistan Kamu Radyosu*. 9 Şubat 2026. <https://tr.armradio.am/2026/02/09/secimler-7-haziranda/>.

“Statement on the Suppression of the Armenian Apostolic Church: Historical Continuities of Identity Erasure within Victim Groups.” *Lemkin Institute*. 28 December 2025. <https://www.lemkininstitute.com/statements-new-page/statement-on-the-suppression-of-the-armenian-apostolic-church%3A-historical-continuities-of-identity-erasure-within-victim-groups>.

- “Strong Armenia Party Nominates Samvel Karapetyan ss PM Candidate Despite Constitutional Barrier.” *ArmenPress*. 12 Şubat 2026. <https://armenpress.am/en/article/1241999>.
- Tarhan, Muhammet. “Turkish Foreign Minister Discusses Regional Developments with Armenian Counterpart.” *Anadolu Agency*. 6 Mart 2026. <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/turkish-foreign-minister-discusses-regional-developments-with-armenian-counterpart/3853048>.
- Teslova, Elena. “Russia Warns Armenia About Risks of Moving Towards West at Expense of Traditional Partners.” *Anadolu Agency*. 5 Şubat 2026. <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/russia-warns-armenia-about-risks-of-moving-towards-west-at-expense-of-traditional-partners/3821864>.
- “The Assembly of Bishops of the Catholicosate of All Armenians of the Armenian Apostolic Holy Church Issued a Statement.” *Armenian Apostolic Holy Church Mother See of Holy Etchmiadzin*. 20 Şubat 2026. <https://www.armenianchurch.org/en/news/the-assembly-of-bishops-of-the-catholicosate-of-all-armenians-of-the-armenian-apostolic-holy-church/12141>.
- “The Opening of the Embassy of Armenia in Bern.” *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia*. 13 Mart 2026. https://www.mfa.am/en/press-releases/2026/03/13/Mirzoyan_BernEmbassy/13829.
- “The Prime Minister Participates in the Inaugural Session of the Peace Council.” *The Prime Minister of the Republic of Armenia*. 19 Şubat 2026. <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2026/02/19/Nikol-Pashinyan-participate-board-peace/>.
- “There is Real Peace in Our Region, Pashinyan.” *ILurer*. 25 Şubat 2026. <https://www.1lurer.am/en/2026/02/25/There-is-real-peace-in-our-region-Pashinyan/1469720>.
- “THY Makes Its First Flight to Yerevan.” *Agos*. 13 Mart 2026. <https://www.agos.com.tr/tr/haber/thy-makes-its-first-flight-to-yerevan-39798>.
- “Tucker Carlson Amplifies Claims of Pashinyan’s ‘war on Christianity’.” *OC Media*. 10 Kasım 2026. <https://oc-media.org/tucker-carlson-amplifies-claims-of-pashinyans-war-on-christianity/>.
- “Turkish Foreign Minister Reiterates Türkiye’s Determination to Normalize Relations with Armenia.” *Anadolu Agency*. 19 Kasım 2026. <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/turkish-foreign-minister-reiterates-turkiye-s-determination-to-normalize-relations-with-armenia/3747543>.
- “Turkish Governor Inspects Border Checkpoint with Armenia, Says Reopening Will Boost Regional Economy.” *ArmenPress*. 9 Şubat 2026. <https://armenpress.am/en/article/1241606>.
- “Türkiye to Continue Contributing to Regional Peace, Says FM Hakan Fidan.” *ArmenPress*. 10 Aralık 2025. <https://armenpress.am/en/article/1237208>.
- “Türkiye, Armenia Hold Second Round of Talks on Reopening Kars–Gyumri Railway.” *Türkiye Today*. 29 Kasım 2025. <https://www.turkiyetoday.com/nation/turkiye-armenia-hold-second-round-of-talks-on-reopening-karsgyumri-railway-3210549>.
- “US, Armenia Sign Agreement on Nuclear Energy.” *World Nuclear News*. 10 Şubat 2026. <https://world-nuclear-news.org/articles/us-armenia-sign-agreement-on-nuclear-energy>.
- “Vance Promotes Peace Corridor in Historic First Visit by US Vice President to Armenia.” *EuroNews*. 10 Şubat 2026. <https://www.euronews.com/2026/02/10/vance-promotes-peace-corridor-in-historic-first-visit-by-us-vice-president-to-armenia>.
- “Vice-President Vance’s Deleted Armenian Genocide Post Sends Shockwaves across Armenian American Community.” *Armenian National Committee of America (ANCA)*. 10 Şu-

bat 2026. <https://anca.org/press-release/vice-president-vances-deleted-armenian-genocide-post-sends-shockwaves-across-armenian-american-community/>.

“We Regretfully Observe Situation with Armenian Church – Lavrov.” *Alpha News*. 20 Ocak 2026. <https://alphanews.am/en/we-regretfully-observe-situation-with-armenian-church-lavrov/>.

“Western Diocese’s Archbishop Derderian Reaffirms Support For Pashinyan’s “Church Reform.” Alleges Misconduct Against Catholicos.” *Zartonk*. 16 Ocak 2026. <https://zartonk-media.com/2026/01/16/western-dioceses-archbishop-derderian-reaffirms-support-for-pashinyans-church-reform-alleges-misconduct-against-catholicos/>.

Yıldızalp Yormaz, Merve. “Steps Taken by Azerbaijan and Armenia Toward Establishing Lasting Peace are ‘Extremely Valuable,’ Says Turkish President.” *Anadolu Agency*. 4 Şubat 2026. <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/steps-taken-by-azerbaijan-and-armenia-toward-establishing-lasting-peace-are-extremely-valuable-says-turkish-president/3820667>.

Yayına Geliş Tarihi: 20.12.2025

Yayına Kabul Tarihi: 03.02.2026

Bu makale için kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm)

Öğün, Tuncay. "Ermeni Teröründe İlk Kurşun: Van Örgütlenmesi ve Çuh Gediği Vakası." *Ermeni Araştırmaları* Sayı 79 (2026): 71-106.

Araştırma Makalesi

ERMENİ TERÖRÜNDE İLK KURŞUN: VAN ÖRGÜTLENMESİ VE ÇUH GEDİĞİ VAKASI

(THE FIRST SHOT IN ARMENIAN TERRORISM: ORGANIZATIONAL STRUCTURES IN VAN AND THE ÇUH GEDİĞİ INCIDENT)

Tuncay ÖĞÜN*

Öz: Bu çalışma, 19. yüzyılın sonlarında Ermeni ihtilal hareketinin başlıca kurucu merkezlerinden biri olan Van'daki örgütlenme dinamiklerini ve hareketin bilinen ilk silahlı eylemi kabul edilen Çuh Gediği Vakası'nın (1889) anatomisini incelemektedir. Makale, Van'ın demografik yapısı, stratejik sınır konumu ve Kafkasya ile olan temasları nedeniyle radikal fikirlerin erken filizlendiği bir laboratuvar işlevi gördüğünü savunmaktadır. Mıgırđıç Kırımyan'ın dinî-milliyetçi söylemi ile Mıgırđıç Portukalyan'ın seküler-ihtilalci çizgisinin, ilk Ermeni siyasi partisi kabul edilen Armenagan'ın 1885'teki kuruluşuna zemin hazırladığı ortaya konulmaktadır. Armenagan'ın programatik silahlı mücadele kararı, Van'daki askerî eğitim pratikleri ve diaspora ile bağlantılarıyla somutlaşmıştır.

Çalışmanın odak noktası, bu örgütlü yapının ilk silahlı dışa vurumu olan Çuh Gediği çatışmasıdır. Olay, sadece bir asayiş vakası değil, siyasal amaçlı ve örgütlü bir terör eylemi olarak ele alınmaktadır. Eylemin ardından, devletin resmî "politika şekaveti" (terör eylemi) anlatısı ile örgüt sempatizanlarının olayı sıradanlaştıran karşı anlatısı arasında

* ORCID: 0000-0001-5962-4983

Prof. Dr., MSKÜ Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tuncayogun@mu.edu.tr.

şiddetli bir “algı savaşı” yaşanmıştır. Bu mücadele, yerel cemaat içinde derin bir kutuplaşmaya, Vali Halil Bey’in tartışmalı tutuklama hamlelerine ve nihayetinde bir Heyet-i Teftişîye soruşturmasına yol açmıştır.

Makale, Osmanlı idaresinin bu erken dönem ihtilalci tehdit karşısındaki “deşifre sürecini” analiz ederken, diplomatik hassasiyetler, yerel güç çatışmaları ve yargısal zafiyetler gibi yapısal sınırlılıkların operasyonel etkinliği nasıl sekteye uğrattığını göstermektedir. Sonuç olarak Van örneği, geç Osmanlı taşrasında siyasal şiddetin üretimini, devlet tepkisinin karmaşıklığını ve anlamlandırma mücadelelerinin merkezî rolünü anlamak için kritik bir vaka sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Armenagan, Çuh Gediği Vakası, Ermeni İhtilal Hareketi, Ermeni Terörü, Siyasal Şiddet, Van Vilayeti.*

Abstract: *This study examines the organizational dynamics of the Armenian revolutionary movement in Van—one of its principal formative centers in the late nineteenth century—and analyzes what is widely regarded as its first armed action, the Çuh Gediği Incident of 1889. It argues that Van functioned as an early incubator of radical ideas due to its demographic composition, strategic border location, and sustained contacts with the Caucasus. These structural conditions facilitated the early articulation of revolutionary networks and militant political ideas.*

The article demonstrates that the religious-nationalist discourse of Migirdich Khrimian and the secular-revolutionary orientation of Migirdich Portukalian jointly laid the groundwork for the establishment of the Armenagan in 1885, commonly accepted as the first Armenian political party. Armenagan’s programmatic decision to adopt armed struggle materialized through military training practices in Van and its transregional links with the Armenian diaspora, giving the organization an operational capacity beyond local confines.

The central focus of the study is the Çuh Gediği clash as the first armed manifestation of this organized structure. Rather than a mere public order disturbance, the incident is interpreted as a politically motivated and organized act of terror. In its aftermath, a sharp “war of perception” emerged between

the Ottoman state's official framing of the event as political brigandage and counter-narratives advanced by Armenian sympathizers. This struggle generated deep polarization within the local community, controversial arrest initiatives by Governor Halil Bey, and eventually an investigation conducted by a special inspection commission (Heyet-i TeftiŖiye), highlighting the complexities of early state responses to revolutionary violence.

Keywords: *Armenagan, Armenian Revolutionary Movement, Armenian Terrorism, Çuh Gedîği Incident, Political Violence, Van Province.*

Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu vilayetleri arasında özel bir konum işgal eden Van, hem demografik bileşimi hem de stratejik coğrafi konumuyla Ermeni ihtilal hareketinin erken dönem örgütlenmesinde belirleyici bir merkez hâline gelmiştir. Vilayetin bu dönemdeki idari yapısı, merkez ve yakın çevresindeki kazalarda yoğunlaşan kayda değer Ermeni nüfusu¹, köklü kilise-toplum kurumları ve eğitim ağları ile Ermeni toplumsal hayatının bölgesel merkezlerinden biri olarak işlev görmekteydi. Van şehrinde Ermeni nüfusun yalnızca niceliksel ağırlığı değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel alandaki görünürlüğü, modernleşme döneminin siyasal fikirlerinin burada daha hızlı dolaşıma girmesine zemin hazırlamıştır.² Bu görünürlük, özellikle Patrikhane'ye bağlı kurumlar, ruhanî yapılar ve cemaat meclisleri vasıtasıyla şekillenen yerel kamusal alanın siyasal hareketlilik açısından müsait bir zemin üretmesine katkıda bulunmuştur.

Van'ın Ermeni ihtilal hareketi için kritik bir odak noktası hâline gelmesinin bir diğer temel nedeni, vilayetin İran sınırındaki jeopolitik konumudur. Van, Osmanlı-İran sınır hattının kolay geçiş noktalarından birinin merkezinde yer almakta; sınırın her iki tarafında da Ermeni yerleşimlerinin bulunması, vilayeti doğal bir temas bölgesi hâline getirmekteydi. Bu durum, bilhassa İran'ın Hoy, Salmas ve Heftvan gibi yerleşimlerinde faaliyet gösteren Ermeni gruplarının Van'la düzenli ilişki kurmasını kolaylaştırmış; kaçak geçişler, propaganda materyallerinin taşınması, silah temini ve örgütsel koordinasyon bakımından sınır hattı işlevsel bir güzergâha dönüşmüştür. Ermeni ihtilal örgütlerinin erken dönem hücre yapılanmaları açısından Van, bu nedenle hem güvenli geri çekilme bölgeleri hem de faaliyetlerin lojistik hatlarıyla bütünleşen bir merkez olarak öne çıkmıştır.

Bu jeopolitik çerçevenin tamamlayıcı unsuru, vilayetin Kafkasya ve özellikle Erivan hattı üzerinden Rus yönetimiyle kurduğu dolaylı temas kanallarıdır. 19. yüzyıl boyunca Rus idaresinin Kafkasya'da yürüttüğü siyasetin Ermeni

1 Vilayetin demografik yapısı hakkında geniş bilgi için bkz. Tuncay Öğün, "Van Vilayetinin Demografik Yapısı ve Kürt-Ermeni İlişkileri (1876-1908)," *Aşk ile Çalınan Yorulmaz - Ali Akyıldız Armağanı - II*, ed. M. Y. Ertuş-İ. Yurdakul-Ö. F. Bölükbaşı, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2024), 589-600; Sarkis Y. Karayan, "Van Vilayetinin Demografisi 1844-1914," "Ermeni Van/Vasburagan," *Tarihi Kentler ve Ermeniler: Van*, ed. Richard G. Hovannisian, çev. Serdar Aksoy vd., (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2016), 217-232.

2 Richard G. Hovannisian, "Ermeni Van/Vasburagan," *Tarihi Kentler ve Ermeniler: Van*, ed. Richard G. Hovannisian, çev. Serdar Aksoy vd., (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2016), 9.

toplulukları üzerinde yarattığı etkiler, modern eğitim kurumları, matbuat faaliyetleri ve yeni nesil siyasal kavramların dolaşımı aracılığıyla Van'a ulaşmış; bu nedenle Van, Rusya'dan yayılan seküler, ulusalcı ve örgütlü siyasal düşüncenin Osmanlı coğrafyasındaki en erken karşılık bulduğu merkezlerden biri olmuştur. Bu etkileşim, yalnızca ideolojik düzeyde değil, örgütsel formasyon açısından da etkili olmuş; Rusya'daki ihtilalci yapılar ve gönüllü birlikler, Van'daki genç kadrolara bir tür model teşkil etmiştir. Bu dinamikler birleştiğinde, Osmanlı topraklarında örgütlü nitelik taşıyan ilk silahlı ihtilalci eylemin Van'da gerçekleşmiş olması tesadüfi olmaktan uzak görünmektedir.

Fikrî Temeller: Kırımıyan ve Portukalyan'ın Van'daki Mirası

Van'da 19. yüzyıl sonlarında beliren siyasal radikalizmin fikrî temelleri ise büyük ölçüde iki önemli figür tarafından şekillendirilmiştir: Vanlı ruhban Mıgırdiç Kırımıyan (1820–1907) ve İstanbul doğumlu eğitimci-aktivist Mıgırdiç Portukalyan (1848–1921). Kırımıyan, “millî uyanış” fikrini dinî söylemle harmanlayan yaklaşımıyla yerel cemaatte güçlü bir mobilizasyon yaratmış; vaazları, eserleri ve halk irfanına yaslanan diliyle Van Ermenileri arasında kolektif kimlik bilincini derinleştirmiştir. Portukalyan ise daha seküler, Avrupaî, örgüt merkezli bir milliyetçi tahayyül üretmiş; yayıncılık faaliyetleri, dernekleşme girişimleri ve eğitim alanındaki reformist çabalarıyla Van'daki genç entelektüel kuşağın siyasal yönelimlerini ciddi biçimde etkilemiştir.³ Bu iki figürün temsil ettiği söylemsel farklılıklar –biri daha muhafazakâr-milliyetçi, diğeri ihtilalci-modernist bir çizgi– Van'daki Ermeni siyasal düşüncesinin çeşitliliğini artırmış, fakat aynı zamanda bölgenin imparatorluk genelindeki muhalif hareketlerle bağını güçlendirmiştir.

Kırımıyan, Ermeni milliyetçiliğinin teşekkül sürecindeki belirleyici konumu nedeniyle Ermeni literatüründe sıklıkla “ihtilalcilerin babası” olarak anılmıştır. 1857'de Van yakınlarındaki Yedikilise (Varak) Manastırı'nda kurduğu matbaa⁴ aracılığıyla yürüttüğü yayıncılık faaliyeti, dinî içerikli metinlerin sınırlarını aşarak açık biçimde siyasallaşmış ve bölgedeki toplumsal hareketliliğin fikrî çerçevesinin oluşumuna doğrudan etki etmiştir.⁵ Özellikle İstanbul'da

3 BOA, Y. MTV, 39/73, lef 4, 1 Mart 1889.

4 BOA, HR. MKT, 203/27, lef 1,2, 3 Muharrem 1274/24 Ağustos 1857.

5 Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century*, (University of California Press, Berkeley ve Los Angeles,

yayımlamaya başladığı Ardzvi Vaspuragan (Van Kartalı) gazetesini Van’da da yayımlamayı sürdürmesi, dinî söylemle harmanlanmış açık isyan çağrılarını içeren metinleri üzerinden Ermeni toplumunda “millî uyanış” fikrinin yaygınlaşmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.⁶

1861’de Muş’taki Surp Garabet Manastırı’na tayin edilen Kırımıyan’ın Van’dan ayrılmasıyla işlevsiz kalan matbaa, 1870’li yılların başında Avrupa’da eğitim gördükten sonra kente dönen bazı Vanlı Ermeni gençlerinin Avrupa’dan getirdikleri ve hükümetçe “zararlı” kabul edilen eserleri tercüme ederek burada bastırmak istemeleri üzerine yeniden gündeme gelmiştir. Osmanlı idaresi bu girişimi, bölgedeki kültürel faaliyetlerin giderek daha belirgin biçimde siyasal bir içerik kazandığının göstergesi olarak değerlendirmiş; söz konusu yayınların ayrılıkçı eğilimleri teşvik edebileceği yönündeki endişeleri gerekçe göstererek matbaayı 1873’te resmen kapatmıştır.⁷

Kırımıyan, 1879’da Van’a döndükten sonra, matbaayı hükûmet kararını göz ardı ederek yeniden işletmeye açmış⁸ ve bölgedeki Ermeni köylerini dolaşarak halkı merkezi idareye karşı harekete geçmeye teşvik etmiştir.⁹ Ayrıca Avrupa başkentlerine ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi’ne gönderdiği telgraflarda, Berlin Antlaşması’nda öngörülen reformların uygulanmadığını ve Osmanlı yönetiminin Kürt aşiretlerinin şiddet eylemlerine göz yumduğunu iddia etmiş; bu söylem aracılığıyla büyük güçlerin Osmanlı’nın iç işlerine müdahalesini meşrulaştırabilecek bir uluslararası siyasal zemin yaratmayı amaçlamıştır.¹⁰

Kırımıyan’ın Van’daki etkisinin arttığı bu süreçte, onun düşünsel çizgisinde yetişen Mıgırdıç Portukalyan, bölgedeki Ermeni ihtilal hareketinin ikinci kurucu figürü olarak temayüz etmiştir. İstanbul’daki eğitiminin ardından 1876’da Ararat Cemiyeti adına Van’a gönderilen Portukalyan, Kendirci Mahallesi’ndeki Ermeni okulunda öğretmenliğe başlamış; ancak kısa sürede eğitim faaliyetlerini aşan, açık biçimde siyasal ajitasyona yönelen bir çizgi benimsemiştir.¹¹

California 1975), 54.

6 Fikretin Yavuz, “Ermeni Kimliği’nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırımıyan,” *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1 (2007): 257-289.

7 BOA, HR. MKT, 784/34, 19 Nisan 1289/29 Nisan 1873.

8 BOA, DH. MKT, 1346/77, lef 2, 28 Teşrinievvel 1300/9 Kasım 1884.

9 BOA, DH. MKT, 1340/103, lef 1, 22 Mayıs 1299/3 Haziran 1883.

10 BOA, Y. PRK. AZN., 1/20, lef. 1, 11 Haziran 1880.

11 Nalbandian, *age.*, 90-92; Jean-Louis Mattei, “Mıgırdıç Portukalyan ve “Armenia” Gazetesi (Terörizmden Şüpheli İlimhâ),” *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 42 (2012): 48-56.

1878’de Van’da kurulan ve silahlı mücadeleyi esas alan ilk Ermeni örgütü olarak kabul edilen Sev Haç (Kara Haç) yapılanmasının kurucu kadrosunda yer alan Portukalyan¹², 1877–1878 Osmanlı–Rus Savaşı sırasında Manzume-i Efkâr gazetesine gönderdiği Osmanlı ordusunu karalayan yazılar nedeniyle hakkında başlatılan adli tahkikattan kaçmak üzere önce Tiflis’e, ardından İstanbul’a gitmiştir. Savaş sonrasında Berlin Antlaşması’nın yarattığı yeni diplomatik ortamdan yararlanarak arkadaşı Dacad ile birlikte Van’a dönen Portukalyan, faaliyetlerini sürdürmüştür.

Bununla birlikte, Portukalyan’ın giderek sertleşen söylemi, şehrin muhafazakâr Ermeni eşrafı arasında ciddi bir rahatsızlık yaratmıştır. Özellikle Temmuz 1881’de, halkı kamuya açık ilanlar yoluyla Kendirci’deki okulda düzenlenen toplantılara davet ederek hükümet aleyhinde konuşmalar yapması, bu tepkinin kurumsal bir itiraza dönüşmesine yol açmıştır. Bu çerçevede Kevork Kalaccıyan ve Artin Terzibaşıyan öncülüğündeki eşraf grubu, Portukalyan’ı “milletin Padişah’a bağlılık hissini zedelemekle” itham ederek hem valiliğe hem de Ermeni Patrikhanesi’ne resmî şikâyette bulunmuştur.¹³

Şikâyetler üzerine Portukalyan, Dacad ile birlikte yeniden İstanbul’a kaçmış; ancak Kırımıyan’ın müdahalesi ve Rusya’nın Ermeni asıllı Van Konsolos Vekili Kamsaragan’ın himayesi sayesinde kısa sürede dönmüştür.¹⁴ 1881 yılı sonlarında Petersburg ve Paris merkezli diasporik çevrelerin mali desteğiyle Erek Mahallesi’nde ruhsatsız olarak açtığı Varzhapehanots (Normal Okul), Rus Konsoloslugu’nun koruması altında kısa sürede bir eğitim kurumu olmaktan çıkarak ideolojik kadro üretimine yönelik siyasal bir merkeze dönüşmüştür.¹⁵

Portukalyan’ın halka açık toplantılardaki kışkırtıcı söylemleri ve Rus Konsoloslugu çevresinde sürdürdüğü faaliyetler, Kasım 1884’te öğrencilerini yeni Rus Konsolos Vekilini alkışlamak üzere organize etmesiyle açık bir meydan okuma niteliği kazanmıştır. Bu tutum yalnızca hükümeti değil, mutedil Ermeni eşrafını da tedirgin etmiş; şehir ileri gelenleri, valiliğe gizli başvurularla Portukalyan’ın şehirden uzaklaştırılmasını talep etmiştir.¹⁶

12 Mattei, *age.*, 53.

13 BOA. PRK. AZN, 4/10, lef 2, 11 Kânunuevvel 1305/23 Aralık 1889.

14 BOA, DH. MKT, 1346/77, lef 1, 13 Teşrinisani 1300/25 Kasım 1884.

15 BOA, DH. MKT, 1346/77, lef 2, 28 Teşrinievvel 1300/9 Kasım 1884.

16 BOA, DH. MKT, 1346/77, lef 1, 13 Teşrinisani 1300/25 Kasım 1884.

Bu gelişmeler üzerine ihtilalci faaliyetlere karşı hassasiyeti artan hükûmet, Yedikilise Manastırı'nda izinsiz faaliyet gösteren matbaanın denetim altına alınmak üzere uygun bir yere nakledilmesini ve ruhsatlandırılmasını istemiştir. Ancak Kırimyan, Patriklik döneminde Hariciye Nezareti'nden aldığı izni gerekçe göstererek bu talebi reddetmiş; bu tutum yerel idarenin matbaanın fiilî işlevine dair kuşkularını daha da derinleştirmiştir.¹⁷

Bunun üzerine Van Valiliği, Babîâli'ye başvurarak matbaanın kapatılmasını, Portukalyan'ın ruhsatsız okulunun lağvedilmesini ve kendisinin bölgeden uzaklaştırılmasını istemiştir.¹⁸ Bu girişim, şehirde Kırimyan'ın da sürgün edileceğine dair söylentilerin yayılmasına yol açmış; Kendirli Kilisesi'ne asılan provokatif bildirilerle halkın bu karara karşı harekete geçirilmesi amaçlanmıştır. Ancak söz konusu teşebbüs beklenen toplumsal tepkiyi doğurmamış; aksine, kamu düzenini tehdit eden bu faaliyetler Kırimyan ile Portukalyan'ın birlikte sürgün edilmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁹

Nihayetinde ruhsatsız okul ve matbaa kapatılmış; Kırimyan ile Portukalyan Nisan 1885'te zaptiye refakatinde Van'dan İstanbul'a gönderilmiştir. Bu hadise, Osmanlı idaresinin Van merkezli radikal yapılanmalara karşı gerçekleştirdiği ilk sistematik idarî ve güvenlik müdahalesi olmuştur.

Örgütsel Dönüşüm: Armenagan'ın Kuruluşu ve Stratejik Hedefler

Kırimyan ve Portukalyan, kısa vadede bölgede geniş tabanlı bir Ermeni siyasal hareketi oluşturamamış olmakla birlikte, özellikle genç kuşak üzerindeki ideolojik etkileri, literatürde ilk Ermeni siyasal partisi olarak kabul edilen ve terörü yöntem olarak benimseyen²⁰ Armenagan'ın teşekkülünde belirleyici olmuştur. Nitekim Armenagan, Portukalyan'ın Van'dan sürgün edilmesinden yalnızca birkaç ay sonra, 1885 sonbaharında Mıgırdiç Avedisyan (Terlemezyan)²¹ öncülüğünde Van'daki bir bağ evinde gizlice toplanan dokuz eski öğrencisi tarafından kurulmuştur. Örgütün adını, Portukalyan'ın

17 BOA, DH. MKT, 1346/77, lef 2, 28 Teşrinievvel 1300/9 Kasım 1884.

18 BOA, DH. MKT, 1346/77, lef 1, 13 Teşrinisani 1300/25 Kasım 1884.

19 BOA, DH. ŞFR, 124/11, 13 Aralık 1300/25 Aralık 1884.

20 Nalbandian, *age.*, 101; Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, (Lefkoşa: Rüstem Yayınevi, 2001), 168-169.

21 Avedisyan'ın kısa biyografisi için bkz. Sinan Koçak, *Ermeni Devrimci Federasyonu'nun Süreli Yayınlarında Van İsyanı (1915): Aşhadank Gazetesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2025, 45.

Marsilya’da yayımlamaya başladığı Armenia gazetesine²² atıfla belirlemesi, hareketin ideolojik sürekliliğini ve Portukalyan’ın sürgün koşullarında dahi devam eden fikrî etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Armenagan, yedi maddeden oluşan programının beşinci maddesinde silahlı mücadeleyi açık bir stratejik tercih olarak benimsemiş; halk arasında öz-savunma bilincinin geliştirilmesi, silah kullanımı ve askerî disiplin eğitimi, mali ve lojistik kaynakların temini ile gerilla birliklerinin teşkili gibi hedefleri sistematik bir çerçevede tanımlamıştır. Bu askerî yapılanmanın altyapısı, Portukalyan’ın Van’daki faaliyetleri sırasında şekillenmiş; yerel Ermeni toplumu açısından yeni olan silahlı eğitimler, dönemin Rusya Konsolos Vekili Binbaşı Kamsaragan tarafından yürütülmüştür. Armenagan kadroları, söz konusu eğitimleri, örgütün öz-savunma doktrinini besleyen ve ilerleyen dönemdeki silahlı faaliyetlerine zemin hazırlayan kurumsal bir çekirdek olarak sürdürmüştür.²³

Kuruluşunun hemen ardından Armenagan, provokatif propaganda yöntemleriyle kamusal görünürlük kazanmayı amaçlamıştır. Kasım 1885’te kilise kapılarına asılan ve yaklaşan bir “sınırsız ayaklanma” çağrısı içeren bildirimler ile halka erzak stoklama tavsiyesinde bulunan yaftalar, örgütün toplumsal korku ve beklenti üretmeye dayalı ajitasyon stratejisini yansıtmaktadır. Bununla eş zamanlı olarak Van Murahhasası Bogos Efendi’yi “hükûmete muhbirlik” ile itham eden propaganda faaliyetleri, hareketin daha erken safhada cemaat içi kutuplaşmayı derinleştirmeye yönelik bilinçli bir çizgi izlediğini ortaya koymaktadır.²⁴

Kırımyan’ın Van’daki mirası ise özellikle ruhban çevreler içinde belirgin bir hizipleşmeye yol açmıştır. Kilise kadroları, “ihtilalci Kırımyan taraftarları” ile “devlet yanlısı Bogos Efendi çevresi” arasında keskin biçimde ayrılmış²⁵; bu gerilim 1886 Temmuz’unda yapılan Ruhanî ve Cismanî Meclis seçimleri sırasında açık şiddet olaylarına dönüşmüştür. Seçim sürecinde yaşanan taşlı ve sopalı çatışmalar ve zaptiyelere yönelik saldırılar, cemaat içi siyasallaşmanın çatışmacı bir düzleme evrildiğini göstermektedir. Dönemin resmî makamları Armenagan’ın varlığından henüz haberdar olmasa da, örgüt mensuplarının

22 Armenia gazetesi hakkında geniş bilgi için bkz. Mattei, *age.*, 56-74

23 Nalbandian, *age.*, 96-99.

24 BOA, Y. PRK. ASK, 30/6, 18 Teşrinisani 1301/30 Kasım 1885.

25 BOA, Y. MTV, 39/73, lef 4, 1 Mart 1889.

bu şiddet olaylarında Kırımıyan yanlısı gruplarla koordineli hareket ettiklerini tahmin etmek güç değildir.

Seçimi kaybetme ihtimali belirginleşince Kırımıyan yanlıları, zaptiyenin müdahalesini “tüfek ve süngü kullanıldığı” iddiası²⁶ üzerinden siyasallaştırarak mağduriyet söylemi inşa etmiş; bu söylem aracılığıyla murahhaslık seçimlerinin ertelenmesini sağlamıştır. Müteakiben İstanbul Ermeni Patrikhanesi, görevden alınan Bogos Efendi’nin yerine ihtilalci çevrelere daha yakın bir figür olan eski Muş Murahhası Altciyan Kırkor Efendi’yi atamıştır.²⁷ Bu gelişme, Armenagan’ın erken dönem faaliyetlerinin yalnızca yeraltı örgütlenmesiyle sınırlı kalmayıp, cemaatin kurumsal ve temsil mekanizmalarına da nüfuz etmeye başladığını göstermektedir.

Örgütün faaliyet alanı nihayetinde doğrudan devlet otoritesini hedef alan girişimlere doğru genişlemiştir. Kırımıyan ve Portukalyan’ın sürgününde etkili olmuş ve ihtilalci faaliyetlere karşı kararlı bir tutum benimsemiş olan Van Valisi Hamit Paşa’nın Babiâli nezdinde görevden alınması için yapılan teşebbüsler sonuçsuz kalınca, Armenagan çevreleri şiddet repertuarını tırmandırmış; Malta asıllı belediye eczacısı Luigi Damato aracılığıyla suikast planı devreye sokulmuştur.²⁸ Hamit Paşa’nın zehirlenerek öldürülmesi, örgütün mesaj üretmeye dayalı propaganda evresinden seçici şiddete dayalı doğrudan eylem evresine geçişini simgelemektedir. Ancak Mart 1887’de göreve başlayan²⁹ Halil Bey’in benzer sertlikte bir güvenlik çizgisini sürdürmesi, söz konusu suikastın örgüt bakımından *de facto* bir stratejik kazanım üretmediğini ortaya koymuştur.

Deşifre Süreci: Örgüte Yönelik İdarî Tahkikat ve Sınırlılıklar

Halil Bey’in göreve başlamasından yaklaşık dokuz ay sonra, Kırımıyan’ın kardeşi Horno Bağışlıyan Karekin ile Ermeni Okulu öğretmenleri Bırağmaoğlu Mıgırdiç, Kigork Hankiyan ve Ohannes Terlemezyan’ın örgütsel faaliyet yürüttüklerine dair elde edilen istihbarat üzerine Aralık 1887’de gerçekleştirilen ev aramalarında, Armenagan yapılanmasına işaret eden kritik bulgular ortaya çıkarılmıştır. Karekin’in evinde ele geçirilen ve

26 BOA, DH. MKT, 1354/94, 28 Haziran 1302/10 Temmuz 1886.

27 BOA, Y. PRK. UM, 11/28, 29 Kânunusani 1303/10 Şubat 1888.

28 Taner Aslan, “Hamid Paşa’nın Van Valiliği.” *OTAM*, Sayı 40, Güz 2016, 210.

29 BOA, Y. PRK. ASK, 38/109, 8 Mart 1303/20 Mart 1887.

Portukalyan'ın eski öğrencilerinden Markar Pendşinyan tarafından gönderilen mektup, örgütün dış kaynaklı mali destekle kırk kişilik silahlı bir birlik oluşturmayı hedeflediğini göstermiştir. Hankiyan'dan ele geçen bir pusula ise, örgütün Bulgar bağımsızlık hareketini model aldığına işaret etmektedir. Belgelerde "Armenagan" adı açık biçimde geçmemekle birlikte, bulgular Karekin'in yerel örgütlenmede kilit bir aktör olduğu kanaatini güçlendirmiş ve ilgili kişiler bu çerçevede tutuklanmıştır.³⁰

Örgütün bağlantılarını ortaya çıkarmak amacıyla Vali Halil Bey başkanlığında, Müddeiumumi Muavini, Maarif Müdürü ile yeterli sayıda polis ve mütercimden oluşan "Heyet-i Tahkikiye Komisyonu" adıyla özel bir soruşturma birimi teşkil edilmiştir. Komisyonun yürüttüğü aramalar evler, iş yerleri, okullar ve kiliseleri kapsayacak biçimde genişletilmiş; çok sayıda Ermenice belge ve yasak yayın ele geçirilmiş; örgüt üyeliği şüphesiyle tutuklu sayısı yirmiye ulaşmıştır.³¹ Belgelerin süratle incelenebilmesi amacıyla Ermeni memurlar da sürece dâhil edilerek tahkikatın kesintisiz ilerlemesi sağlanmıştır.³²

Ele geçirilen siyasî içerikli yayınların kaynağına ilişkin şüpheler, dikkatleri Yedi Kilise Manastırı matbaasına yöneltmiş; Mart 1888'de gerçekleştirilen aramada, gizli bir bölümde yer alan kütüphanede tahminen beş bin cilt kitap ve bin civarında süreli yayın ele geçirilmiştir. İlk incelemeler, materyallerin bir bölümünün Rusya'dan getirildiğini, bir bölümünün ise daha önce resmî mühürle faaliyetten men edilmiş matbaada izinsiz basıldığını ortaya koymuştur. Yapılan ön tasnifte, Kırımın'ın kardeşinin oğlu Horik tarafından kaleme alınmış üç ciltlik bir Ermenice coğrafya kitabı ile bazı Osmanlı vilayetlerinin "Ermenistan" adıyla gösterildiği bir harita tespit edilmiştir. Materyallerin tamamının kısa sürede incelenmesinin mümkün olmaması nedeniyle kütüphane mühürlenmiş, söz konusu kitap ve harita Babiâli'ye gönderilmiştir.³³

Aramalar sırasında, altı aydır manastırda kaçak olarak bulunduğu belirlenen Rusya uyruklu bir şahıs yakalanarak sınır dışı edilmiştir. Olaydan kısa süre sonra, manastır rahiplerinden Vartan, söz konusu kişiyi ihbar ettiği şüphesiyle örgüt mensubu iki kişi tarafından saldırıya uğramış ve yaralanmıştır.³⁴ Bu

30 BOA, Y. A. HUS, 209/18, lef 2, 5 Kânunuevvel 1303/17 Aralık 1887.

31 BOA, Y. PRK. MYD, 8/30, lef 1, 9 Şubat 1304/21 Şubat 1889.

32 BOA, DH. MKT, 1487/32, 7 Şubat 1303/19 Şubat 1888.

33 BOA, MF. MKT, 98/54, 23 Şubat 1303/6 Mart 1888.

34 BOA, Y.PRK. UM, 11/77, 8 Mart 1304/20 Mart 1888.

hadise, örgütün yürütülen soruşturma sürecinde Ermeni cemaatinin devlet makamlarıyla iş birliğini engellemeyi hedefleyen bir sindirme ve gözdağı stratejisi benimsediğini göstermektedir.

Manastırda ele geçirilen yayınların incelenmesi aylar boyunca sürmüştü; bu süreçte Kırımyan'ın Van'daki görev döneminde yayımladığı Artsvi Vaspurakan gazetesinin bir sayısında, İstanbul Ermeni Patrikhanesi Meclis-i Ruhanî Reisi Piskopos Karekin Sevastyan'a ait ve sakıncalı bulunduğu değerlendirilen bir makaleye rastlanmıştır. Söz konusu metnin Türkçe tercümesiyle birlikte Babiâli'ye gönderilmesi üzerine, bu tür görüşleri benimseyen bir ruhbanın yüksek kilise görevlerinde bulunmasının uygun olmadığı yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.³⁵

Saray bürokrasisi meseleyi 29 Nisan 1889 tarihli bir komisyon toplantısında ele almış; Sevastyan'ın “zararlı fikirlere” sahip olduğu yönündeki kanaati teyit etmekle birlikte, alınacak tedbirlerin dış müdahaleyi teşvik etmeyecek, diplomatik kriz doğurmayacak ve patrikhane yapısında ani sarsıntılara yol açmayacak biçimde, dolaylı ve ihtiyatlı yöntemlerle uygulanması gerektiğine karar vermiştir.³⁶ Bu yaklaşım, Osmanlı yönetiminin Ermeni meselesine ilişkin politikalarının, Avrupa devletlerinin diplomatik baskıları nedeniyle güvenlikçi refleks ile uluslararası hassasiyet arasında sıkıştığını göstermektedir.

Nihayetinde Van İstinaf Mahkemesi, Rahip Arsin ve Debbağyan'a yönelik siyasî suçlamalar bağlamında yürütülen yargılamalarda, ele geçen delillere dayanarak Kırımyan ve Havran, Hozat ve Hakkâri murahhasası olan yeğeni Mesrob Efendi hakkında da soruşturma açılmasını değerlendirmiştir. Ancak Kırımyan'ın Avrupa nezdindeki nüfuzu ve bu yönde doğabilecek diplomatik sonuçlar dikkate alınarak, valilik aracılığıyla Babiâli'ye danışılmış; Adliye Nezareti, siyasî risk gerekçesiyle Kırımyan hakkında adli sürecin başlatılmasının mahzurlu olduğu görüşüyle dosyayı işleme koymadan kapatmıştır.³⁷

İlerleyen süreçte Kırımyan'ın silahlı örgütlenmelerle ilişkisini teyit eden yeni bulgulara da ulaşılmıştır. 1889 yılı başlarında yapılan bir aramada, birkaç yıl önce Van'ın Alay köyünden Kırımyan'a gönderilmiş ve “isyan bayrağını kaldırmak için silah talebinde bulunan” otuz bir imzalı bir mektubun ele

35 BOA, DH. MKT, 1617/46, 6 Nisan 1305/18 Nisan 1889.

36 BOA, Y. MTV, 38/101, 17 Nisan 1305/29 Nisan 1889.

37 BOA, DH. MKT, 1528/115, 19 Temmuz 1304/31 Temmuz 1888.

geçirilmesi, bu ilişkinin mahiyetini somutlaştıran önemli bir veri ortaya koymuştur. Buna rağmen Kırımyan hakkında adli bir süreç başlatılmaması, Osmanlı idaresinin gerek yerel gerekse uluslararası siyasi baskılar karşısında nüfuz sahibi aktörlere yönelik yaptırım kapasitesinin sınırlılığını bir kez daha gözler önüne sermiştir.³⁸

Soruşturmanın derinleştirilmesiyle, 1881–1882 yıllarında Van Kalesi’nden ve askerî depolardan çalınan silah ve mühimmatın bir bölümünün örgüt mensuplarına aktarıldığı tespit edilmiştir. Müslim ve gayrimüslim tanıklardan elde edilen istihbarata göre, cenaze merasimi görüntüsü altında tabutlara saklanarak kale dışına çıkarılan silahların bir kısmı (yetmiş adet Martini tüfeği) Timuroğlu Galip Paşa’ya ait handa ele geçirilmiş; kalan silah ve mühimmatın ise bir bölümünün ihtilalci Ermeni gruplarına, bir bölümünün de İranlı unsurlara intikal ettiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte Timuroğulları ailesinin bölgesel nüfuzu sayesinde meseleye yalnızca yüzeysel bir tahkikat yürütüldüğü ve sürecin bilinçli biçimde zamana yaydırıldığı tespit edilmiştir.³⁹

Tüm bu somut bulgulara rağmen Armenagan örgütü bütünüyle deşifre edilememiştir. Örgütün adı resmî kayıtlara doğrudan yansımamış, yalnızca yedi–sekiz el yazması nüshası bulunduğu belirtilen örgüt programına da fiilen ulaşamamıştır. Bununla birlikte, şehir Ermenilerinden Çarıkçıyan kardeşlerin Heyet-i Tahkikiye Komisyonu’na sundukları çeşitli örgüt mühürleri ve programları, ihtilalci faaliyetlerin münferit değil, örgütlü ve planlı bir çerçevede yürütüldüğü kanaatini güçlendirmiştir.

Ancak Çarıkçıyan kardeşlerin sahte senet ve sahte imza gibi suçlardan sabıkalı olmaları, bu iş birliğinin güvenilirliğini tartışmalı hâle getirmiştir. Nitekim bu durum, ihtilalci çevreler tarafından valiliğin yürüttüğü arama ve tahkikat faaliyetlerini itibarsızlaştırmak amacıyla siyasi bir enstrümana dönüştürülmüştür. Çarıkçıyanların sağladığı bilgilerin sahte olduğu ve bu verilere dayanılarak masum kişilere eziyet edildiği iddiası, Kırımyan taraftarlarının etkisi altındaki Van Ermeni Ruhanî ve Cismanî Meclisi üyelerinin imzasıyla Artin Dadyan Paşa aracılığıyla Saltanat makamına kadar taşınmıştır.⁴⁰

38 BOA, Y. PRK. MYD, 8/30, lef 1, 9 Şubat 1304/21 Şubat 1889.

39 BOA, Y. PRK. UM, 14/43, 8 Mart 1305/20 Mart 1889.

40 BOA, Y. PRK. MYD, 8/30, lef 2, 13 Şubat 1304/25 Şubat 1889.

Bu gelişmeler üzerine Sultan II. Abdülhamid'in doğrudan emriyle, Çarıkçıyan kardeşlerin ifadelerine başvurulmak üzere İstanbul'a gönderilmeleri istenmiştir. Heyet-i Tahkikiye Komisyonu üyesi Polis Memuru Nuri Efendi refakatinde⁴¹, ele geçirilen mühür ve belgelerle birlikte İstanbul'a sevk edilen kardeşler, Yıldız Sarayı'nda teşekkül eden Komisyon-ı Mahsus huzurunda yazılı ve sözlü beyanda bulunmuşlardır.

Abraham ve Nazaret Çarıkçıyan kardeşler, 1 Mart 1889 tarihli yazılı ifadelerinde⁴², Van'daki ihtilalci faaliyetlerin tesadüfî yahut dağınık girişimler olmadığını, bilakis uzun süredir inşa edilen hiyerarşik ve planlı bir örgütlenmeye dayandığını belirtmişlerdir. Kendi beyanlarına göre, 1877–1878 Osmanlı–Rus Savaşı'ndan itibaren Rus ve İngiliz konsolosluklarının himayesi altında faaliyet gösteren ihtilalci unsurlar, Avrupa'daki Ermeni çevrelerin telkinleri doğrultusunda hareket etmiş; uygun siyasal ve askerî şartlar oluştuğunda bağımsızlık hedefiyle silahlı bir isyan başlatmak üzere hazırlık yapmışlardır.

Bu hazırlık sürecinin ilk aşamasında, propaganda yoluyla taraftar kazanmak amacıyla “Kulüp” adı altında gizli bir gece cemiyeti kurulmuştur. Ardından “Tahrir-i Asker” adıyla teşkil edilen yapı, kısa süre içinde “Fedai” adını almıştır. Çarıkçıyan kardeşler, bu örgüte ait mühürleri bizzat temin ederek Van'daki Heyet-i Tahkikiye Komisyonu'na teslim ettiklerini özellikle vurgulamışlardır. Daha sonra, Rus Konsolosu ile dışarıdan gelen Ermenilerin iştirakiyle “Hanamadar” adlı bir yapılanma oluşturulmuş; bu yapı üzerine daha merkezî ve kapsamlı bir örgütlenme olarak “Haygagan” inşa edilmiştir. Haygagan'a ait basılı program ile iki mührün de yine taraflarınca Heyet-i Tahkikiye Komisyonu'na sunulduğu ifade edilmiştir.

Kardeşlerin anlatımına göre, Haygagan örgütünün yönlendirmesiyle şehir merkezinde ve vilayetin diğer idarî birimlerinde çok sayıda alt örgüt teşekkül etmiş; Van merkezinde kurulan “Mamıkonyan” örgütünün mührü de aynı şekilde komisyona teslim edilmiştir. Bu örgütlerin savaş sonrasında bölgede artan silah bolluğundan faydalanılarak Müslümanlardan tüfek satın alındığı dile getirilmiştir. Söz konusu silahların bir bölümünün, ihtilalci çevrelerle temas hâlinde olduğu ileri sürülen Timuroğulları ailesine ait handa ele geçirildiği de özellikle kaydedilmiştir.

41 BOA, Y. PRK. MYD, 8/30, lef 1, 9 Şubat 1304/21 Şubat 1889. İfadelerini “Nazaryan” soyadı ile imzalayan Abraham ve Nazaret kardeşler, diğer resmî yazışmalarda “Çarıkçıyan” soyadını kullanmışlardır (Örneğin bkz. BOA, Y. PRK. AZN, 4/20). İsimlendirmeye ilişkin karışıklığı önlemek amacıyla bu çalışmada “Çarıkçıyan” soyadı tercih edilmiştir.

42 BOA, Y. MTV, 39/73, lef 4, 1 Mart 1889.

Çarıkçıyan kardeşler, ifadelerinde ayrıca, verdikleri bu bilgilerin ihtilalci çevreleri rahatsız ettiğini; bu nedenle kendilerini susturmak amacıyla iftiraya uğradıklarını ve haksız biçimde tutuklandıklarını ileri sürmüşlerdir. Haklarında açılan sahtecilik davalarının, tanıklıklarını etkisizleştirmeye ve kamuoyu nezdinde itibarsızlaştırmaya yönelik bilinçli bir girişim olduğunu savunmuşlardır.

Bu anlatı, Van'daki ihtilalci faaliyetlerin spontane tepkilerden ziyade, hiyerarşik, planlı ve dış bağlantılarla desteklenen örgütlü bir yapı içinde yürütüldüğüne işaret eden güçlü bir iç tanıklık olarak değerlendirilmiştir. Çarıkçıyan kardeşler, ihtilalci yapılanmanın deşifresine katkı sağlayan beyanları dolayısıyla birer Gümüş İmtiyaz Madalyası ile taltif edilmiş; yol masrafları için tahsis edilen beş bin kuruşa üç bin kuruş ilave edilerek uygun bir görevde istihdam edilmeleri hususunda Van Valiliği'ne talimat gönderilmiştir.⁴³ Kendilerine refakat eden Polis Memuru Nuri Efendi ise Beşinci Rütbeden Nişan-ı Mecidi ile taltif edilmiş ve komiserliğe terfi ettirilmiştir.⁴⁴

Vali Halil Bey'in raporları⁴⁵ ve Çarıkçıyan kardeşlerin beyanlarıyla ihtilalci çevrelerle doğrudan ilişkilendirilen Timuroğulları ise vilayetteki sorunların, adi suç failleriyle irtibat kuran ve bu kişileri himaye eden Halil Bey'in yetersiz idaresinden kaynaklandığını ileri sürerek Van'a bir teftiş heyeti gönderilmesini talep etmiştir.⁴⁶

Tarafların karşılıklı iddialarını değerlendirmek üzere 20 Nisan 1889 tarihinde Yıldız Sarayı'nda toplanan Komisyon-ı Mahsus, meselenin Halil Bey ile Timuroğulları arasında şahsî bir idarî çekişmeden ibaret olmadığı; İslâm ve Ermeni unsurların, Timuroğulları ailesi ile Hasan Efendi etrafında kümelenen iki rakip yerel güç odağı arasında şekillenen yapısal bir siyasî rekabetin ürünü olduğu sonucuna varmıştır. Komisyona göre dosyada yer alan suçlamalar ve savunmalar, büyük ölçüde bu hizipleşmenin yansımaları olup, beyanların içeriğinden ziyade üretildikleri siyasî bağlam belirleyici nitelik taşımaktadır.

Bununla birlikte Komisyon, Halil Bey'in ihtilalci faaliyetleri deşifre etmesi nedeniyle söz konusu yerel güç odaklarının hedefi hâline gelmiş olabileceği ihtimalini de ihtiyatla değerlendirmiştir. Ancak Van'dan merkeze intikal eden

43 BOA, Y. MTV, 39/73, lef 1, 5 Temmuz 1305/17 Temmuz 1889.

44 BOA, İ. DH, 1134/88557; 1135/88589, 19 Nisan 1305/1 Mayıs 1889.

45 BOA, Y. PRK. MYD, 8/30, lef 1, 9 Şubat 1304/21 Şubat 1889.

46 BOA, İ. DH, 1295/102371, 10 Nisan 1305/22 Nisan 1889.

bilgilerin çelişkili niteliği, meselenin yalnızca merkezî belgeler üzerinden sağlıklı biçimde çözümlenemeyeceğini ortaya koymuştur. Bu nedenle Komisyon, gerilim hatlarının yerinde tespiti ve iddiaların sahada sınanması amacıyla bir teftiş heyeti gönderilmesini gerekli görmüştür. Bu teklif, Sultan II. Abdülhamid tarafından 22 Nisan 1889'da onaylanmış⁴⁷ ve Ferik Hayri Paşa başkanlığındaki Heyet-i Teftişiye, Halil Bey hakkında tahkikat yapmak üzere Van'a gönderilmiştir.⁴⁸

Teoriden Pratiğe: Çuh Gediği Vakası ve İhtilal Hareketinin İlk Kurşunu

Ermeni ihtilal hareketinin Van'daki gelişimi, ideolojik tahayyül ve örgütsel hazırlık safhalarının ardından kaçınılmaz biçimde fiilî bir sınamaya yönelmiştir. Armenagan programında açıkça yer alan silahlı mücadele stratejisi, ihtilalci taktiğin bir unsuru olarak silaha başvurulmasını öngörmüştür. Bu bağlamda Ermeni ihtilal hareketinin bilinen ilk silahlı eylemi, Van Valiliği hakkında başlatılan idarî tahkikatın hemen sonrasında, 24 Mayıs 1889 tarihinde Hakkâri-Van güzergâhındaki Çuh Gediği'nin Kanisipi mevkiinde gerçekleşmiştir.

İran'ın Heftvan kasabasından Van'a gitmek üzere Kürt kıyafetleri içinde ve silahlı olarak yola çıkan Rus tebaasından Kafkasya kökenli Vartan Koloşyan ile Vanlı Karabet Kulaksızyan ve Ohannes Akribasyan, Başkale Telgraf Müdürü Haydaroğlu Yusuf ve ailesine refakat eden zaptiyeler Derbaz bin İbrahim ve Yusuf bin İbrahim ile karşılaşmıştır. Zaptiyelerin yasa dışı biçimde taşınan silahların teslim edilmesini talep etmeleri üzerine ihtilalci grup bu isteğe ateşle karşılık vermiştir; çıkan çatışmada Koloşyan ve Akribasyan öldürülmüş, Kulaksızyan kaçmayı başarmış, her iki zaptiye yaralanmış ve olay yerinde bir Martini ile iki Rus yapımı Berdan tüfeği ele geçirilmiştir.⁴⁹

Bu yönüyle Çuh Gediği hadisesi, yalnızca Ermeni ihtilal hareketinin kayıtlara geçen ilk silahlı çatışması olmamış, aynı zamanda örgütlü ihtilalci faaliyetin silahlı propaganda evresine geçişinin somut bir göstergesi olmuştur. Eylem, hareketin teorik çerçevesini sahada sınamayı, devlet otoritesini doğrudan hedef almayı ve kamuoyunda sembolik bir şok etkisi yaratmayı amaçlamıştır.

47 BOA, İ. DH, 1295/102371, 10 Nisan 1305/22 Nisan 1889.

48 BOA, İ. DH, 1169/91402, 22 Kânunuevvel 1305/3 Ocak 1890.

49 BOA, Y. MTV, 43/75, lef 2, 24 Nisan 1306/6 Mayıs 1890.

Hadise ilk aşamada sıradan bir asayiş vakası izlenimi verse de, Polis Memuru Avedis Efendi tarafından yapılan olay yeri incelemesinde Kulaksızıyan'a ait bir cüzdan içinde ele geçirilen Ermenice günlük, notlar ve mektuplar, girişimin siyasal saikli ve örgütsel nitelikte bir terör eylemi olduğunu açık biçimde ortaya koymuştur. Bu belgeler, Çuh Gedîği vakasının münferit bir çatışma değil, ideolojik olarak kurgulanmış ve örgütsel hedeflerle bağlantılı bir silahlı terör eylemi olduğunu teyit eden kritik kanıtlar niteliği taşımıştır.

Kulaksızıyan'a ait belgeler, eylemin iki temel boyutunu netleştirmiştir. İlk olarak, diaspora merkezli yönlendirme mekanizmalarının etkinliği açığa çıkmaktadır. Londra'dan Avedis Badikyan tarafından gönderilen 25 Nisan 1889 tarihli mektupta, Van'da kurulan gizli örgütün (Armenagan) gecikmeksizin silahlı faaliyete geçmesi gerektiği vurgulanmıştır. Marsilya'dan Portukalyan tarafından gönderilen 27 Nisan 1889 tarihli mektupta ise Kulaksızıyan'ın Van'dan iletildiği yazıların gazetede yayımlandığı, bölgeye dair haber akışının sürdürülmesinin beklendiği, ayrıca Marsilya'da "Vatansever" adlı bir örgütün kurulduğu ve programından beş nüshanın gönderildiği bildirilmiştir. Bu mektupta Van'dan örgüte yeni üyeler kazandırılması ve maddî destek sağlanması da talep edilmiştir. Söz konusu yazışmalar, Avrupa merkezli, süreklilik arz eden ve koordineli bir ihtilalci ağın varlığına işaret etmekteydi.

İkinci olarak, Kulaksızıyan'ın günlüğündeki kayıtlar, eylem öncesinde katı gizlilik prensibine dayalı sistematik bir hazırlık yürütüldüğünü göstermiştir. Günlükte, sınırın Kürt kıyafetleriyle geçildiğine, geceleri ilerlenip gündüzleri dere yatakları ve mağaralarda gizlendiğine dair ayrıntılı notlar bulunmaktaydı. Ayrıca 6 Mart 1889 tarihli "Son Kararım" başlıklı nottaki "iki genç arkadaşımın birlikte milletin kurtuluşu uğruna gerekirse ölme kararı aldık" ifadesi, girişimin münferit bir macera değil, planlı ve örgütlü bir eylem olduğunu somut biçimde ortaya koymaktaydı.⁵⁰

Hadiseyi 20 Haziran 1889 tarihli telgrafla⁵¹ Babîâlî'ye bildiren Halil Bey, elde edilen kanıtlar doğrultusunda olayın sıradan bir eşkıyalık vakası değil, siyasal saikli ve örgütlü bir girişim olduğunu belirtmiş; Ermeni toplumunda geleneksel eşkıyalığın yaygın olmadığına dikkat çekerek hadiseyi "politika şekaveti" (terör eylemi) olarak tanımlamıştır.

50 BOA. Y. PRK. AZN, 4/6, lef 1, 19 Teşrinievvel 1305/31 Ekim 1889.

51 "Van Vilayetinden Varid Olan Telgrafname Sureti," *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2310, 14 Haziran 1305/26 Haziran 1889, 4.

Bununla birlikte Halil Bey, telgrafında bazı hususları—muhtemelen hakkında yürütülen idarî soruşturmanın baskısı altında— kendi idari rolünü ve inisiyatifini merkez nezdinde olduğundan daha güçlü gösterecek biçimde mübalağa ederek aktarmıştır. Tesadüfî bir silahlı teması, önceden alınan istihbarat doğrultusunda planlanmış bir operasyon gibi sunmuş; üç kişilik grubu sekiz kişi olarak göstermiş ve altı eşkıyanın firar ettiğini bildirmiştir. Kimlikler henüz tespit edilmemişken cesetlerden birinin “Eçmiyazin’de mefseted eğitimi almış bir eşkıya reisi” olarak nitelediği Kulaksızyan’a ait olduğunu ileri sürmesi de bu çabanın parçası olmuştur.⁵²

Ermeni ihtilal hareketinin ilk silahlı eylemi olması sebebiyle hadise merkezî idare açısından stratejik bir önem taşımıştır. Faillerin kısa sürede etkisiz hâle getirilmesi ve örgütsel ağlarının açığa çıkarılması, hareketin erken dönem radikalleşme dinamiklerine ilişkin önemli bir istihbarî kazanım olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Halil Bey’in raporu İstanbul basınında yayımlanmış⁵³; Halil Bey birinci, olayın aydınlatılmasındaki katkıları nedeniyle Avedis Efendi ise dördüncü rütbeden Mecidî Nişanı ile taltif edilmiştir.⁵⁴

Olayda yer alan Kulaksızyan ve beraberindeki şahıslar, ihtilalci çevrelerde tanınan ve bölgesel ölçekte faaliyet yürüten aktörlerdi. Kulaksızyan, Eçmiyazin’deki tahsilini tamamladıktan sonra Van’a dönmüş; ardından İran’ın Heftvan kasabasına giderek öğretmenlik yapmaya başlamış⁵⁵ ve burada Armenagan üyesi Ohannes Akribasyan ile Vartan Koloşyan’la birlikte Van havzasındaki ihtilalci faaliyetleri örgütlemek amacıyla Osmanlı topraklarına düzenli biçimde gidip gelmiştir. Bu süreçte Akribasyan, uzun yıllar boyunca Van ile Kafkasya arasında tek başına seyahat etmiş; özellikle Kafkasya–Muş hattındaki geçişlerinde zaman zaman işportacı kılığına girerek ihtilalci fikirlerin ve “millî kurtuluş” söyleminin bölgeye taşınmasında aktif rol oynamıştır. Koloşyan ise Moskova’dan hareketle Tiflis, Salmas ve Van güzergâhını izleyerek Bitlis’e ulaşmış; 1886–1887 yıllarında burada tanıştığı

52 BOA, Y. MTV, 43/75, İef 2, 24 Nisan 1306/6 Mayıs 1890.

53 “Van Vilayetinden Varid Olan Telgrafname Sureti,” *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2310, 14 Haziran 1305/26 Haziran 1889, 4.

54 BOA. İ. DH, 1140/88981, 11 Haziran 1305/23 Haziran 1889; “Taltifat,” *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2309, 13 Haziran 1305/25 Haziran 1889, 4.

55 “Van Vilayetinden Varid Olan Telgrafname Sureti,” *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2310, 14 Haziran 1305/26 Haziran 1889, 4.

Akribasyan'la temasını sürdürdükten sonra Heftvan'a geçerek Armenagan hareketi içinde Kulaksızyan'la birlikte faaliyetlerini devam ettirmiştir.⁵⁶

Tam da bu tür sınır-aşan örgütsel temasların yoğunlaştığı ve Van merkezli ihtilalci ağın kurumsallaşma eğilimi gösterdiği bir safhada, Kulaksızyan'ın bir arkadaşıyla birlikte öldürüldüğünün resmî olarak duyurulması, ihtilalci Ermeni çevrelerinde güçlü bir duygusal ve politik yankı yaratmıştır. Öldürülen örgüt mensupları “şehit” olarak yüceltilmiş⁵⁷; Osmanlı karşıtı şiir ve şarkılar kaleme alınmış ve bu metinler Kafkasya'daki örgüt çevrelerine ulaştırılmıştır.⁵⁸ Ruscuk'taki örgüt mensupları, 11 Temmuz 1889'da Ermeni kilisesinde düzenledikleri ayinle Kulaksızyan ve arkadaşlarını anmış; tören sonrasında Kırkor Tepeyan, yaptığı konuşmada Çuh Gediği hadisesinin örgüt açısından taşıdığı sembolik değeri ve “fedakârlık” ideolojisini yücelten bir siyasal dil inşa etmiştir. Bu konuşmada, Halil Bey'in müdahalesinin paradoksal biçimde Ermeni bağımsızlığı idealini güçlendirdiğine dair vurgular öne çıkmıştır.⁵⁹

Algı Savaşı: Olayı Örgütsel Bağlamından Koparma Girişimleri

Van'daki ihtilalci çevreler, örgütsel bağların açığa çıkmasının yaratacağı tahribatı sınırlamak amacıyla, Çuh Gediği hadisesini sıradanlaştırmaya dönük çok katmanlı bir karşı söylem üretmiştir. Bu söylemin en belirgin örneği, hadisenin basına yansımalarının hemen ardından Sadaret aracılığıyla Sultan II. Abdülhamid'e gönderilen, aralarında Murahhasalık Cismanî ve Ruhanî Meclis üyeleri ile şehrin nüfuz sahibi bazı Ermenilerinin de bulunduğu kırk sekiz imzalı 9 Temmuz 1889 tarihli telgraf⁶⁰ olmuştur.

Söz konusu telgraf, resmî açıklamanın mübalağalı unsurlarına ve kimlik tespitine ilişkin hatalarına dikkat çekerek Halil Bey'in raporunu tümüyle “gerçek dışı” olarak nitelendirmiş; böylece olayın siyasal ve örgütsel arka planını görünmez kılmayı ve hadisenin anlam çerçevesini bilinçli biçimde “adi bir vaka” düzeyine indirgemeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda, hadisenin planlı bir zaptiye operasyonu değil, tamamen tesadüfî bir karşılaşma olduğu;

56 Anahide Ter Minassian, “Birbirine Karışan Hatıralar,” *Gülizar'ın Kara Düğünü: Bir Kürt Beyi Tarafından Kaçırılan Ermeni Kızın Gerçek Hikâyesi*, çev. Aslı Türker-Ece Erbay, (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2015), 110-111

57 Minassian, age., 111.

58 BOA, HR. SFR. 1, 79/64.

59 BOA, HR. TO, 342/132, 6 Temmuz 1305/18 Temmuz 1889.

60 BOA. Y. A. HUS, 227/53, lef 2, 27 Haziran 1305/9 Temmuz 1889.

sekiz kişilik bir çete değil, üç sıradan yolcunun söz konusu olduğu, yolcuların silahlarını teslimi sırasında yaşanan bir arbedede iki kişinin öldüğü ve bir zaptiyenin yaralandığı ileri sürülmüştür. Böylece olay, kasıt ve örgütsel saikten arındırılmış rutin bir güvenlik temasının beklenmedik biçimde tırmanmasından ibaret bir “talihsiz kaza” olarak sunulmuştur.

Telgrafın en güçlü retorik müdahalesi, resmî söylemde “eşkıya reisi” olarak sunulan Kulaksızyan’ın hayatta olduğunun ısrarla vurgulanması olmuştur. Telgrafta Kulaksızyan’ın Heftvan’da bulunduğu ve görevini sürdürdüğü belirtilmiş; ölen kişilerden birinin Ohannes Akribasyan olduğu, diğer iki kişinin kimliklerinin ise netleştirilemediği ifade edilmiştir. Bu vurgu, hem Kulaksızyan’ın olaydaki muhtemel merkezi rolünden soyutlamaya yönelik bilinçli bir söylemsel müdahale işlevi görmüş hem de Valiliğin anlatısının meşruiyetini zayıflatmayı amaçlayan bir stratejik araç olarak kullanılmıştır.

Ayrıca telgraf, Valiliğin Kulaksızyan’ın Eçmiadzin’de tahsil görmesi nedeniyle Katogikosluğu “mevsedet ocağı” gibi göstermeye yönelik söylemini reddetmiş; bunun tüm Ermeni cemaatini töhmet altında bırakan bir karalama olduğunu belirtmiştir. Böylece hadise, yalnızca adlî bir soruşturma konusu olmaktan çıkarılarak, toplumsal ve kurumsal düzeyde yürütülen bir meşruiyet mücadelesine dönüştürülmek istenmiştir.

Buna ek olarak telgrafta, Ermeniler arasında “eşkıyalık geleneği” bulunmadığı özellikle vurgulanmış; Londra kaynaklı mektubun yazarı olarak gösterilen Badikyan’ın ne Vanlı ne de Ermeni olduğu, Portukalyan’ın ise daha önce Ermeni cemaatinin şikâyetiyle sürgün edildiği hatırlatılarak olayın “yerel Ermeni” kaynaklı olmadığı iddiası güçlendirilmiştir.

Halil Bey, kırk sekiz imzalı telgrafı sıradan bir tekzip girişimi olarak değil, devletin resmî anlatısını etkisizleştirmeyi ve hadisenin meşruiyet alanını ihtilalci çevreler lehine dönüştürmeyi hedefleyen örgütlü bir karşı söylem olarak değerlendirmiş ve imzacıları hakkında derhâl adlî işlem başlatmıştır.

Soruşturma kapsamında, Vilayet İdare Meclisi ve İstinaf Mahkemesi’nin Ermeni azalarından Karabet Natanyan ve Sahak Sabuncuyan ile Alaybeyi ve Polis Komiserinden oluşan komisyonun aldığı ifadeler sonucunda, imzacıların büyük bölümü telgraftaki iddialardan rücu ederek aldatıldıklarını beyan etmiştir. Ancak şehir eşrafından ve aynı zamanda Murahhasalık Cismanî

Meclisi üyesi nüfuz sahibi yedi kişi—Mıgırdıç Marutyan, Artin Terzibaşyan, Artin Kalaccıyan, Vartan Kalaccıyan, Ohannes Keşişyan, Ohannes Abadyan ve Karabet İşhanyan—iddialarında ısrar etmiş ve beyanlarını müfettiş huzurunda da ispatlayabileceklerini ileri sürmüştür.

Bu direnç üzerine anılan kişiler, “politika eşkıyasıyla fikir ve eylem birliğinde bulunmak” ve “zaptiyelere iftira atmak” suçlamalarıyla 5 Ağustos 1889’da tutuklanarak adliyeye sevk edilmiştir.⁶¹ Ne var ki İstinaf Mahkemesi Müddeiumumiliği’nin, sanıkların tutuklu yargılanmalarının usul ve kanuna aykırı olduğu yönündeki mütalaası, yargı organı ile Vali Halil Bey arasında belirgin bir yetki ve yorum çatışması doğurmuştur.

Tahliye kararına kesin biçimde karşı çıkan Halil Bey, siyasi nitelikli suçlardan itham edilen kişilerin beraat kararı olmaksızın salıverilemeyeceğini bildirerek yargı makamının yaklaşımını açıkça reddetmiştir. Ayrıca sanıkların, Van İstinaf Mahkemesi Müddeiumumisi Ali Yaver Efendi ve bazı adliye mensuplarıyla uygun olmayan yakın ilişkiler içinde olduklarını, bu durumun ise yargı sürecinin tarafsızlığını zedelediğini ileri sürmüştür.⁶²

Halil Bey, iddialarını desteklemek üzere, sanıklar ile adı geçen adliye görevlilerinin birlikte düzenledikleri içkili eğlenceler, bağ evlerinde gerçekleştirilen toplantılar ve bu ortamlarda kurulan dayanışma ağları hakkında ayrıntılar içeren Polis Komiserliği’nin 7 Ağustos 1889 tarihli jurnalini de İstinaf Mahkemesi Müddeiumumiliği’ne iletmiştir.⁶³

Şehrin nüfuzlu eşrafından yedi kişinin Çuh Gediği hadisesiyle irtibatlandırılarak tutuklanması, Ermeni cemaati içindeki derin iç ayrışmayı görünür kılmıştır. Ermeni toplumunun bir kesimi, 13 Ağustos 1889 tarihli ve yüz on dört imzalı telgrafla Saltanat makamına başvurarak, halkın Valiliğin uygulamalarını desteklediğini, Çuh Gediği’nde “hak ettiği cezayı gören eşkıyaya” arka çıkan sanıkların yargılanmasının da memnuniyetle karşılandığını bildirmiştir.⁶⁴

Buna karşılık ruhanî önderler, tüccarlar ve kentlin ileri gelenlerinden oluşan daha geniş bir grup, söz konusu şahısların devlete sadakatleriyle bilindiğini, tutuklamaların ise hukuka aykırı biçimde gerçekleştirildiğini belirterek Halil

61 BOA. Y. PRK. AZN, 4/6, lef 1, 19 Teşrinievvel 1305/31 Ekim 1889.

62 BOA. Y. PRK. AZN, 4/6, lef 3, 3 Ağustos 1305/15 Ağustos 1889.

63 BOA. Y. PRK. AZN, 4/6, lef 3, 26 Temmuz 1305/7 Ağustos 1889.

64 BOA, İ. DH, 1148/89489, 1 Ağustos 1305/13 Ağustos 1889.

Bey hakkında bini aşkın imza ile şikâyetle bulunmuş ve sanıkların derhâl serbest bırakılmasını talep etmiştir.⁶⁵

Bu yoğun şikâyetlerin Babıâli'ye ulaşması üzerine Sadaret makamı sürece doğrudan müdahil olmuş; yargılamanın usule uygun biçimde yürütülmesi gerektiğini hatırlatmış ve mahkemenin aksi yönündeki tutumuna rağmen on altı gündür tutuklu bulunan sanıkların tahliyesini sağlamıştır.⁶⁶

Tutukluların Sadaret makamının emriyle serbest bırakılması, muhalif çevrelerce merkezi idarenin Halil Bey aleyhine yöneldiğinin bir göstergesi olarak yorumlanmış ve bu durum, bir süredir Kırımıyan taraftarı ihtilalci unsurların etkisi altında bulunan Ermeni Murahhasalığı'nı sürece doğrudan müdahil olmaya sevk etmiştir. Bu çerçevede 19 Eylül 1889 tarihli kapsamlı bir rapor⁶⁷ Van Heyet-i Teftişyesi'ne sunulmuş; raporun bir nüshası da Saltanat makamına arz edilmek üzere Patrikhane aracılığıyla Mabeyn-i Hümâyün Başkitabeti'ne iletilmiştir.⁶⁸

Sıradan bir şikâyet metni olmanın ötesine geçen bu rapor, saray bürokrasisini etkilemeyi amaçlayan bilinçli bir diplomatik söylem olarak kurgulanmış; yalnızca Halil Bey'in azlını değil, aynı zamanda ihtilal faaliyetlerine karşı yürütülen mevcut politikanın sınırlandırılmasını da hedeflemiştir. Tutuklamalara dayanak oluşturan kırk sekiz imzalı telgrafla içerik bakımından örtüşmekle birlikte, çok daha sistematik bir söylemsel çerçeveye sahip olan rapor, ihtilalci hareketleri “sahte milliyetperverlik” olarak nitelemiş ve cemaatin devlete bağlılığını özellikle vurgulamıştır. Eleştirel üslup “sadakat söylemi” içine yerleştirilerek saray nezdinde meşruiyet üretme amacı güçlendirilmiştir. Bu doğrultuda, Valiliğin Çuh Gediği hadisesine ilişkin anlatısı “maksatlı biçimde üretilmiş bir kurgu” olarak sunulmuş; olayın Halil Bey tarafından cemaat üzerindeki baskıyı artırmak amacıyla bilinçli biçimde manipüle edildiği öne sürülmüştür.

65 BOA. Y. PRK. AZN, 3/73, 4 Ağustos 1305/16 Ağustos 1889.

66 BOA, Y. MTV, 43/75, lef 2, 24 Nisan 1306/6 Mayıs 1890.

67 BOA. Y. PRK. AZN, 4/10, lef 1, 7 Eylül 1305/19 Eylül 1889. Bu rapor daha önce yayımlanmış olmakla birlikte, -özellikle belge tarihine ilişkin- ciddi okuma hataları nedeniyle tarihsel bağlamı yanlış kurulmuş ve metin sağlıklı biçimde değerlendirilememiştir. Bkz. Taner Aslan, “Van Ermeni Murahhasa Vekili Altıyan Kırkor'un Layihası Üzerine Bazı Düşünceler,” *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 67 (2020), 83-114.

68 BOA. Y. PRK. AZN, 4/10, lef 2, 11 Kânunuevvel 1305/23 Aralık 1889.

Raporda ayrıca, Çuh Gediği hadisesine ilişkin soruşturmayı yürüten aktörlerin kurumsal ve siyasal konumları tartışmaya açılarak, delillerin güvenilirliği sistematik biçimde sorgulanmıştır. Bu bağlamda, olay yerindeki incelemelerde görev alan ve faillerin örgütsel bağlarını ortaya koyan Avedis ile kırk sekiz imzalı dilekçedeki isimlerin sorgulanması ve tutuklanmasında rol oynayan Natanyan'ın geçmişte ihtilalci çevrelere yakın oldukları ileri sürülmüş; böylece soruşturmanın temel dayanaklarının tarafsızlığı bilinçli biçimde tartışmalı hâle getirilmiştir. Buna paralel olarak, Portukalyan'ın sürgününü talep eden Artin Terzibaşyan'ın "iş birlikçi" olarak sunulması ise Valiliğin söylemsel tutarlılığını zayıflatan bir çelişki olarak kurgulanmıştır.

Raporda, Valiliğin son iki yıldır ihtilalci faaliyetlere karşı yürüttüğü uygulamalar, münferit adlî tedbirler olmaktan çıkarılarak sistematik bir "baskı siyaseti" anlatısı içine yerleştirilmiştir. Bu bağlamda Politika Tahkikat Komisyonu'nun, yaklaşık yirmi yıl önce kurulmuş ve savaş yıllarında kendiliğinden dağılmış öğrenci derneklerine ait bazı mühürleri "muzır" sayarak soruşturma konusu yaptığı ileri sürülmüş; oysa üç yıl önce lağvedilen "Hanamadar" (Şefkatkâr) derneğinin bir yetimler mektebi açarak kamusal fayda ürettiği vurgulanmıştır. Ayrıca varlığı bilinmeyen "Fedai" adlı bir örgüte atfedilen 1885 tarihli mührün Çarıkçıyan kardeşlerce imal ettirildiğinin tanık beyanları ve kendi ikrarlarıyla sabit olduğu iddia edilmiş; arama ve el koymalar ile kiliselere yönelik müdahaleler, geniş bir mağduriyet söylemi içinde yeniden çerçevelenerek resmî güvenlik anlatısının meşruiyeti tartışmaya açılmıştır.

Bu ana çerçevenin ardından rapor, Valiliğin Çuh Gediği hadisesine ilişkin resmî anlatısını dört düzlemde yürütülen sistematik bir delil eleştirisine tâbi tutmuştur:

(1) Sayısal ve Niteliksel Çürütme: Valiliğin "sekiz eşkıya" iddiası, raporda "üç yolcu" şeklinde ters yüz edilmiş; Karabet Kulaksızyan, Ohannes Akribasyan ve Vartan'ın Heftvan'dan Van'a giden üç öğretmen olduğu vurgulanarak hadisenin niteliği tamamen değiştirilmiştir. Böylece olay, "terör eylemi" kategorisinden çıkarılıp sıradan bir yolculuk sırasında yaşanan güvenlik hadisesine indirgenmiştir.

(2) Belgelerin Üretim Koşullarının İtibarsızlaştırılması: Valiliğin "eşkıya reisi" olarak öldürüldüğünü bildirdiği kişinin aslında Kulaksızyan değil, Akribasyan olduğu belirtilerek, resmi anlatının en somut dayanaklarından biri

zayıflatılmıştır. Bunun yanında, zanlıya ait olduğu iddia edilen “Son Notlarım” başlıklı metnin tanıklara, “hakikaten Kulaksızyan’a ait olup olmadığını bilmedikleri hâlde” baskı altında tasdik ettirildiği ileri sürülmüştür. Söz konusu belgenin içerik ve biçim açısından da geçersiz olduğu savunulmuştur. Rapora göre, eğer bu metin bir “ahitname” ise diğer iki arkadaşın imzasını da taşıması gerekir; yok eğer kişisel bir “mülâhaza” niteliğindeyse, o hâlde imza içermemesi beklenir. Bu tutarsızlıklar, belgenin biçimsel bütünlüğünü sorgulamakta ve yazılı kanıtların güvenilirliğini kökten sarsmayı amaçlamaktadır.

(3) Alternatif ve Karşıt Delillerin Sunulması: Rapor yalnızca Valiliğin iddialarını çürütmekle yetinmemiş; halktan gelen mektuplar, tüccar beyanları ve muteber şahısların ifadeleri gibi çeşitli karşı deliller sunmuştur. Kevork Bandikyan Efendi ve diğer saygın kişilerin verdiği bilgiler ile Kulaksızyan’ın mesleki geçmişine dair belgeler, sanıkların “eşkıya” vasfına uymadığını desteklemiştir.

(4) Olayın Sansürlenerek Karartıldığı İddiası: Rapor, Valiliğin tüm kaza ve köylerde bilgi akışını engellemeye çalıştığını; yollarda aramalar yapıldığını, mektuplara el konulduğunu ve bazı bölgelerde zorla sahte mazbatalar düzenletirildiğini iddia etmiştir. Bu baskı ortamında, Valiliğin eleştirileri susturmak amacıyla şehir eşrafından güvenilir kişileri karşıt grupların oluşturduğu bir komisyona havale ederek hukuksuz biçimde tutuklattığı öne sürülmüştür. “Dehşet”, “havf” ve “nefret” gibi güçlü ifadelerle oluşturulan bu mağduriyet dili, nihai olarak yüksek makamlardan adalet talebini pekiştirmiştir.

Son kertede söz konusu rapor, yalnızca adlî bir itiraz metni olmanın ötesine geçerek, devletin hakikat üretim mekanizmasına müdahale etmeyi hedefleyen siyasî bir metin niteliği kazanmıştır. Sayısal, kimliksel ve kronolojik çözümlenmeler yoluyla Valiliğin “ihtilal girişimi” çerçevesi sistematik biçimde parçalanmaya çalışılmış; Ermeni kilisesi bu yolla yalnızca yerel bir idari kararın tashihini değil, aynı zamanda merkezî otoritenin bilgi rejimini dönüştürmeyi ve soruşturmanın muhtemel siyasî sonuçlarını yeniden yapılandırmayı amaçlamıştır.

Yargı Süreci: Deliller ve Gerçeklik Örgüsünün Yeniden İnşası

Soruşturma sürecinde dikkat çekici bir kırılma, Valilik makamının sanıklarla kurduğu iddia edilen uygunsuz ilişkileri inceleyen Adliye Nezareti’nin

Müddeiumumî Ali Yaver Efendi'yi görevden alması ve yerine Osman Faik Efendi'yi tayin etmesiyle yaşanmıştır. Osman Faik Efendi, göreve başlamasından yaklaşık iki ay sonra dosyaya ilişkin incelemesini tamamlayarak 31 Ekim 1889 tarihli kapsamlı raporunu⁶⁹ Nezaret'e sunmuştur.

Söz konusu rapor, Çuh Gediği hadisesini delillere dayalı ve görece nesnel bir çerçevede ele almakla birlikte, olayın esas itibarıyla ihtilalci saiklerle gerçekleştirilmiş siyasal nitelikli bir şiddet eylemi olduğunu teyit etmektedir. Bununla birlikte raporda, Valilik makamının süreci kendi idarî konumunu güçlendirecek biçimde yeniden kurguladığı hususu da açıkça vurgulanmıştır. Buna göre, zaptiyelerle tamamen tesadüfî biçimde gerçekleşen karşılaşma “planlı bir operasyon” gibi sunulmuş; üç kişiden oluşan faillerin sekiz kişi olarak gösterildiği, Rus tebaasından olan Koloşyan'ın kimliğinin bilinçli biçimde siyasî çerçeveye oturtulmaktan imtina edilerek muğlaklaştırıldığı ve olaydan sağ kurtulan Kulaksızyan'ın ölü ele geçirildiğinin iddia edildiği belirtilmiştir.

Rapor, karşıt Ermeni çevrelerinin söylemini de analitik biçimde çözümlemiş; bu çevrelerin, eylemin örgütsel ve siyasal boyutunu görünmez kılmak ve muhtemel bağlantılarını perdelemek amacıyla olayı bilinçli biçimde sıradan bir adlî vaka olarak sunmaya yöneldikleri sonucuna varmıştır. Tutuklanan şahısların şehirdeki ekonomik ve toplumsal sermayelerini kullanarak adlî bürokrasi üzerinde nüfuz kurmaya ve süreci kendileri lehine yönlendirmeye çalıştıkları da raporun tespitleri arasında yer almıştır.

Osman Faik Efendi, Valilik tarafından ele geçirilen silah ve evrakın maddi delil niteliğini teyit ettikten sonra, delil setini genişleten yeni unsurlara da yer vermiştir. Bu bağlamda, çatışmadan sağ kurtulan Kulaksızyan'ın Heftvan'dan gönderdiği ve Armenia gazetesinin 9 ve 12 Ağustos 1889 tarihli sayılarında “Çuh Gediği Kavgasının Hikâyesi” başlığıyla yayımlanan mektubu, raporda merkezi bir kanıt olarak konumlandırılmıştır.

Kulaksızyan'ın mektubundaki olay örgüsüne göre, Karabet Kulaksızyan, Vartan Koloşyan ve Ohannes Akribasyan, 15 Mayıs gecesi Van'a gitmek amacıyla Salmas'tan hareket etmiş; Kürt kıyafetiyle sınırı geçerek geceleri ilerleyip gündüzleri gizlenmişlerdir. Başkale çevresinde silahlarını saklayarak Ermeni köylerinde faaliyet yürütmüş, taraftar devşirmeye yönelik girişimlerde

69 BOA, Y. PRK. AZN, 4/6, lef 1, 19 Teşrinievvel 1305/31 Ekim 1889.

bulunmuşlardır. 24 Mayıs'ta Çuh Gediği'nin Kanisipi mevkiinde, Başkale Telgraf Müdürü ve ailesine refakat eden on atlı zaptiye ile karşılaşmaları üzerine dağa doğru çekilmişler; ancak atlı takibin kaçıışı imkânsız kılması nedeniyle “esir düşmektense ölmeyi” göze alarak çarpışmaya karar vermişlerdir. Kulaksızyan ile Koloşyan Rus Berdan, Akribasyan ise Martini–Henry tüfeğiyle, birbirlerine yaklaşık üç yüz adım mesafe bulunan kayalıklar arasında mevzilenmiştir.

İlk atışı yapan Akribasyan, hedef aldığı onbaşıyı vuramamış; ancak onbaşının atını öldürmüş, ikinci atışıyla bir askeri öldürmüştür. Ardından Koloşyan ateşe başlamış; zaptiyeler her bir atışa üç mermiyle karşılık vermiştir. Zifirî karanlık çöktükten sonra da süren çatışmada, mühimmatı tükenen Koloşyan, kendisine yaklaşan bir askeri hançerle öldürmüş; ardından kendini yaralayarak ölü taklidi yapmıştır. Zaptiyeler tarafından öldü sanılarak elbiseleri çıkarılmış; bu esnada Kulaksızyan karanlıktan yararlanarak yerini değiştirmiş ve izini kaybettirmiştir.

Zaptiyelerin bölgeden ayrılmasının ardından geri dönen Kulaksızyan, kanlar içerisindeki Koloşyan'ı ağır yaralı olarak bulmuş; Koloşyan, Kulaksızyan'ın dizleri üzerinde “intikam” diyerek hayatını kaybetmiştir. Kulaksızyan, Akribasyan'ı ise göğsünden iki kurşunla vurulmuş halde ölü bulmuştur. Kulaksızyan, çok sevdiği arkadaşlarının cesetlerine kapanarak uzun süre gözyaşı dökmüş ve gece yarısı Salmas'a dönmek üzere oradan ayrılmıştır. Yolu üzerindeki dostlarından birinin sağladığı Kürt hizmetkârlar eşliğinde üç gün içerisinde sınırı aşarak İran'a geçmeyi başarmıştır.

Olayın siyasî amaçlı bir terör eylemi olduğunu açık biçimde itiraf eden Kulaksızyan'ın mektubu, Çuh Gediği hadisesini örgüt mensuplarını motive etmek ve potansiyel sempatizanlar nezdinde meşruiyet üretmek amacıyla bilinçli biçimde dramatize etmiştir. Metin, üç eylemcinin sayıca ve lojistik bakımdan üstün devlet güçlerine karşı “kahramanca direniş” sergilediğini ileri sürerek, başarısızlıkla sonuçlanan silahlı eylemi fedakârlık, cesaret ve “ölümü göze alma” retoriği üzerinden mitolojik bir anlatıya dönüştürmeye yönelmiştir. Bu söylem, dönemin ihtilalci örgütlerinin taban mobilizasyonunda yaygın şekilde başvurduğu sembolik inşa stratejileriyle örtüşmektedir.

Rapor, Kulaksızyan'ın beyanlarının diğer maddî ve adlî delillerle de teyit edildiğini ortaya koymuştur. Resmî zaptiye kayıtlarında bir atın eşkıya ateşiyle

vurulduğuna ilişkin bulgular; iki zaptiyede hem ateşli silah hem de kesici alet yaralarının tespit edilmiş olması ve maktullerin önden vurulduklarının belirlenmesi, taraflar arasında yakın mesafeli bir çatışmanın gerçekleştiğine işaret eden kanıtlar olarak değerlendirilmiştir.

Raporda ayrıca eylemin ideolojik arka planı, ele geçirilen metinler üzerinden sistematik biçimde analiz edilmiştir. Kulaksızyan ve Akribasyan'ın Heftvan'daki ikametlerinden temin edilen "Alfabeyi Tamamladıktan Sonra Milletçe Okunacak Kitap" adlı şiir derlemesi ile "Bulgaristan'ın Bağımsızlığı ve Bulgar İsyanının Önderleri" başlıklı eser, şiddeti meşrulaştıran ve silahlı ayaklanmayı teşvik eden bir düşünsel çerçeve kurdukları gerekçesiyle ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. Özellikle Bulgar isyanının model olarak sunulması ve "kan dökmeden bağımsızlık olmaz" fikrinin sistematik şekilde tekrarlanması, eylemin spontane değil, aktarılmış ve içselleştirilmiş bir ihtilalci repertuvaya dayandığına delil olarak gösterilmiştir.

Rapor, eylemin ihtilalci niteliğini görünmez kılmaya yönelik karşı anlatılara da yer vermiştir. Hakkâri Murahhasa Vekili ve Cismanî Meclis Reisi ile Çuh Gediği yöresindeki bazı Müslüman ve Ermeni unsurların yazılı ihbarlarına dayanılarak, bu süreçte yalnızca belirli Ermeni çevrelerinin değil, Portukalyan'la geçmişte yakın temas hâlinde bulunduğu belirtilen Timuroğulları ailesinin de etkili bir rol oynadığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda Timuroğulları'nın, aralarında akrabalık bağları bulunan Şeyh Hamit ve adamları vasıtasıyla faillerin "eşkiya" değil "sıradan yolcular" olarak gösterilmesine yönelik bir mazbata tanzim ettirdikleri vurgulanmıştır.

Akribasyan'ın kardeşi Karabet'in 20 Temmuz 1889'da Saltanat makamına ve Sadaret'e gönderdiği telgraf, raporda anahtar bir "iç tanıklık" olarak değerlendirilmiştir. Karabet, kardeşinin ihtilalci çevrelere katıldığını teyit etmiş; buna karşın bazı yerel aktörlerce "sıradan yolcu" anlatısını mahkemeye taşınması için yönlendirildiğini belirtmiştir. Bu kapsamda, Mıgırdıç Marutyan'ın dava açması hâlinde masrafları karşılamayı ve ailesinin geçimini üstlenmeyi vadettiğine ilişkin beyanları da delil olarak değerlendirilmiş; böylece yerel eşrafın örgütsel şiddetin siyasal niteliğini gizlemeye dönük bilinçli bir strateji izlediği sonucuna ulaşılmıştır.

Raporun son bölümünde, Valilikçe faillerle "fikir ve eylem birliği" suçlamasıyla tutuklanan yedi kişi hakkındaki adli süreç ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Van'ın

nüfuzlu ailelerine mensup bu şahısların, yetki alanları dışındaki olaya aşırı ilgi göstermeleri; Kulaksızyan'ın yakınları dahi kendisinden haber alamazken hayatta olduğunu kesin bir dille ileri sürmeleri ve siyasal mahkûmların affı dolayısıyla yetkisiz teşekkür telgrafları göndermeleri, eylemcilerle organik bağ ihtimalini güçlendiren emareler olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, tutuklu yargılanmaları gerekirken bazı adlî görevlilerle kurdukları ilişkiler sayesinde usulsüz biçimde serbest bırakıldıkları iddia edilmiştir.

Söz konusu usulsüzlüklerde rol aldıkları ileri sürülen kişilerin, kısa süre önce görevden alınan Müddeiumumî Ali Yaver Efendi ile Heyet-i İthamiye Reisi Naşit Efendi, Müstantik Osman Efendi ve Sıtkı Efendi olduğu belirtilmiştir. Bu görevlilerin, yetki sınırlarını aşarak dosyayı bilinçli ve planlı biçimde kendi uhdesine aldıkları ve süreci sanıklar lehine yönlendirdikleri iddia edilmiştir. Özellikle Osman Efendi'nin, Heyet-i Temsiliye'ye tevdi edilmesi gereken evrak üzerinde "kopya çıkarma" bahanesiyle tahrifat yaptığı iddiası, yargı sürecinin bütünlüğüne ilişkin ağır bir zafiyet olarak değerlendirilmiştir.

Bu çerçevede Müddeiumumî Osman Faik Efendi, siyasî niteliği ve kamuoyuna açık muhtemel yansımaları itibarıyla bu denli hassas bir davanın, tarafsızlık vasfını yitirmiş ve meslekî yeterliliği tartışmalı bir kadronun tasarrufuna bırakılamayacağını vurgulamıştır. Davanın başka bir mahkemeye sevkinin ise dış politik dengeler açısından sakınca doğurabileceğini belirterek, adı geçen adlî görevlilerin dosyadan tecrit edilmesini talep etmiştir.

Krizin Derinleşmesi: Yönetmel Çözüm ve Siyasal Kutuplaşma

Valilik hakkındaki şikâyetleri tahkik etmek üzere Van'a gönderilen Heyet-i Teftişîye, Çuh Gediği hadisesine ilişkin raporunu 21 Ocak 1889 tarihinde⁷⁰ Yıldız Sarayı'nda teşekkül eden komisyona sunmuştur. Gizli ve açık istihbarat kanallarından derlenen çok katmanlı bir veri setine dayanan rapor, olayı yalnızca adlî bir vaka olarak ele almakla yetinmemiş; mahallî iktidar ilişkileri, idarî kapasite sorunları ve devlet-toplum etkileşiminin gerilim alanlarını da kapsayan yapısal bir analiz çerçevesi ortaya koymuştur.

Heyet, Vali Halil Bey'in hadiseyi siyasal ve bürokratik konumunu güçlendirmek amacıyla bilinçli biçimde büyüttüğü yönündeki tespiti teyit ederek Müddeiumumî Osman Faik Efendi'nin değerlendirmeleriyle aynı

70 BOA, Y. PRK. AZN, 4/6, lef 2, 9 Kânunusani 1305/21 Ocak 1890.

çizgide konumlanmıştır. Raporda kriz, yalnızca tekil bir olay olarak değil, idarî karar alma süreçlerindeki yapısal aksaklıkların bir sonucu olarak ele alınmış; yönetim pratiklerindeki bozulmaların krizi derinleştirdiği vurgulanmıştır. Bu çerçevede, Ermeni ileri gelenlerinin Karabet Natanyan'ın yönlendirmesiyle “iş birlikçi” olarak nitelendirilip tutuklanmaları, delile dayalı yargısal yaklaşımın yerini siyasallaşmış güvenlik reflekslerinin aldığı gösteren somut bir örnek olarak değerlendirilmiştir. Tutukluluğun on altı gün sürmesi ve ancak merkezî müdahaleyle sona erdirilmesi ise merkez-taşra ilişkilerindeki kırılğan hiyerarşik dengeyi görünür kılan kritik bir gösterge olarak kaydedilmiştir.

Raporda Karabet Natanyan'ın şahsî siciline özel bir vurgu yapılmıştır. Çuh Gedîği'nde öldürülen Akribasyan'ın kayınbiraderi olan Natanyan'ın, Portukalyan ile kurduğu yakın ilişkiler nedeniyle daha önce sürgün ve hapis cezalarına çarptırılmış bir siyasî mahkûm olmasına rağmen, Vali Halil Bey tarafından serbest bırakılarak Vilayet İdare Meclisi ile Adliye Mahkemesi üyeliklerine usule aykırı biçimde dâhil edildiği kaydedilmiştir. Heyet, Natanyan'ın bu konumunu kullanarak yerel idarî yapı içinde fiilî bir nüfuz alanı oluşturduğunu; kendi çevresine mensup kişilerin kilit görevlere atanmasını sağlayarak vilayet ölçeğinde belirgin bir toplumsal ve siyasal kutuplaşmayı tetiklediğini tespit etmiştir.

Heyet-i Teftişîye'nin tespitlerine göre, Müslüman ve Ermeni cemaatleri kendi içlerinde iki karşıt hizip etrafında bölünmüştür. Bu bölünmenin bir kanadı Timuroğulları çevresinde, diğer kanadı ise Natanyan'ın desteklediği ve raporda “pespaye takımından türemiş” şeklinde nitelendirilen Hasan Efendi grubu etrafında şekillenmiştir. Ortaya çıkan hizipleşme, tarafların birbirleri aleyhine sistematik faaliyetler yürütmesiyle birlikte vilayetin umumî huzur ve asayişini ciddi biçimde zedeleyen bir mahiyet kazanmıştır. Heyet, söz konusu kutuplaşmanın yalnızca toplumsal bir ayrışmaya yol açmadığını; aynı zamanda yerel idarenin otorite kapasitesini aşındırdığını ve alınan idarî kararların meşruiyetini tartışmalı hâle getirdiğini vurgulamıştır.⁷¹

Heyetin 3 Ocak 1890 tarihli diğer raporunda ise Valiliğin “politika meselesi” olarak nitelendirdiği örgütsel faaliyetlere karşı yürüttüğü uygulamalar incelenmiş ve özellikle yasak yayınlarla mücadele kapsamında kurulan “Heyet-i Tahkikiye Komisyonu” sert biçimde eleştirilmiştir. Rapora göre,

71 BOA, Y. MTV, 43/75, lef 2, 24 Nisan 1306/6 Mayıs 1890.

ehliyetsiz ve çıkarıcı kişilerden oluşan bu komisyonun uygulamaları Ermeni halkını hükümetten uzaklaştırmış; ihtilalci çevrelere ise hükümet aleyhine elverişli bir propaganda zemini sunmuştur. Aramalarda ölçünün aşıldığı, yıllar önce yazılmış metinler veya şarkı sözleri nedeniyle kişilerin tutuklandığı, işkence boyutuna ulaşan muamelelerin yapıldığı ve Çarıkçıyan kardeşlerin sahte mühürleriyle hayalî örgütler ihdas edilip halk üzerinde baskı kurulduğu belirtilmiştir.

Heyet-i Teftişîye, vilayetçe ele geçirilen 2846 adet sakıncalı evrakın yaklaşık 2150'sinin 1855–1873 yılları arasında Yedikilise Manastırı matbaasında basılmış Ardzvi Vaspuragan gazetesi nüshaları ile şarkı sözleri, dinî ve ilmî eserlerden oluştuğunu tespit etmiştir. Geri kalan belgelerin ise yurt dışındaki ihtilalci çevrelerce gönderilen kitap, risale ve gazeteler olduğu kaydedilmiştir. Heyet, söz konusu materyalin büyük bölümünün doğrudan zararlı içerik taşımadığını kabul etmekle birlikte, mevcut şartlar altında yeni şikâyet ve karışıklıklara yol açmaması için manastırdaki eserlerin “dikkat çekmeyecek şekilde” imha edilmesini ve faal matbaanın oradan aldırılmasını önermiştir.⁷²

Yıldız Sarayı'nda Gazi Osman Paşa, Derviş Paşa ve Rıza Paşa'dan oluşan Komisyon-ı Mahsus, Heyet-i Teftişîye'nin raporları ışığında Van vilayetindeki yapısal krizin merkezinde Vali Halil Bey'in yönetim kapasitesine ilişkin sistematik zaafının bulunduğu sonucuna varmış ve görevden alınmasını uygun görmüştür.

Bu değerlendirme doğrultusunda komisyon, vilayet idaresinde kapsamlı bir yeniden yapılandırma önerisinde bulunmuştur. Natanyan ve çevresinin nüfuzunu sınırlandırmak amacıyla Vilayet İdare Meclisi ile Adlî Daire üyelerinin değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, sanıkları içki meclislerinde ağırladıktan sonra serbest bıraktıkları yönündeki iddialarla anılan Bidayet ve İstinaf Mahkemesi İkinci Reisleri Naşit Efendi ve İsmail Efendi ile Müstantik Osman Efendi'nin görev yerlerinin değiştirilmesi uygun görülmüştür.

Komisyon, tahkikat sürecinde usulsüzlüklere karıştığı düşünülen diğer görevliler hakkında da yaptırım önermiştir. Bu kapsamda, sahte örgüt mühürlerinin “gerçek” olduğu iddiasıyla İstanbul'a götürülmesine neden olan Komiser Nuri Efendi'nin, Çuh Gedîği olay yerindeki incelemeleri hatalı

72 BOA, İ. DH, 1169/91402, 22 Kânunuevvel 1305/3 Ocak 1890.

yürüterek kargaşaya yol açtığı belirtilen Avedis Efendi'nin ve Vali Halil Bey'e yakınlığıyla bilinen, yerel gerilimi tırmandırdığı ifade edilen Vanlı Hamid'in sürgün edilmesi uygun bulunmuştur.⁷³

Komisyon raporunun arzı üzerine Sultan II. Abdülhamid, sürgün ve görev yeri değişikliklerinin uygulanabilmesi için Van'a atanacak uygun bir vali adayının belirlenmesi görevini Serkatibi Süreyya Paşa'ya vermiştir. Süreyya Paşa, siyasî bakımdan hassas bir sınır vilayeti olan Van'da, İslâm ve Hıristiyan unsurlar arasındaki derin hizipleşmeleri yönetebilecek nitelikte tecrübeli bir aday bulunmadığını bildirerek, yapılacak atamanın mevcut krizi ağırlaştırma riski taşıdığını vurgulamış ve aday belirleme görevinin Babîâlî'ye yahut komisyona havalesinin daha doğru olacağını belirtmiştir.⁷⁴ Böylece Süreyya Paşa, aday tespit sürecini zamana yaymış ve Halil Bey'in derhâl görevden alınmasını fiilen engellemiştir.

Vali değişikliğinin ertelenmesi, sürgün ve görev yeri tasarruflarını da fiilen askıya almış; bu durum, yerel rakip gruplar açısından yeni bir mobilizasyon alanı yaratmıştır. Halil Bey'in görevde kalması yahut azledilmesi yönündeki karşıt kampanyaların hız kazandığı bu süreçte, Van ulema ve eşrafının imzasıyla Saltanat makamına sunulan ve Avrupa basınındaki Van asayişinin bozulduğu ve Ermenilere baskı uygulandığı yönündeki iddiaları reddederek Halil Bey'in görevde kalmasını talep eden telgraf özellikle dikkat çekmiştir. Komisyon-ı Mahsus, nihai bir kanaate varmadan önce Heyet-i Teftişîye'den mütalaa talep etmiş; Heyet, söz konusu telgrafın Van Merkez Naibi ile Mektupçusu tarafından baskı ve tehdit yoluyla imzalatırıldığı sonucuna ulaşmıştır. Bu değerlendirme üzerine Komisyon-ı Mahsus, 15 Şubat 1890 tarihinde valinin değiştirilmesi yönündeki görüşünü yeniden arz etmiştir.⁷⁵

Buna rağmen merkezî idarede somut bir değişiklik yaşanmamış ve Halil Bey görevini sürdürmeye devam etmiştir. Bu aşamada, Halil Bey'in Çuh Gedîği hadisesi sonrasında "iş birlikçi" suçlamasıyla tutuklattığı Mıgırđıç Marutyân ile altı arkadaşının 25 Nisan 1890 tarihli telgrafı Komisyon-ı Mahsus'a ulaşmıştır. Söz konusu telgrafta, haksız yere tutuklandıkları, bu süreçte toplumsal itibarlarının ağır biçimde zedelendiği belirtilmiş; Heyet-i Teftişîye'nin önerilerinin sonuçsuz kalmasından duyulan hayal kırıklığı ise

73 BOA, Y. MTV, 41/101, lef1, 21 Kânunuevvel 1305/2 Ocak 1890.

74 BOA, Y. MTV, 41/101, lef2, 14 Cemaziyülevvel 1307/6 Ocak 1890.

75 BOA, Y. PRK. AZJ, 16/50, lef3, 3 Şubat 1305/15 Şubat 1890.

padişahın adaletine sığınan itaatkâr bir üslubuyla ifade edilmiştir.⁷⁶ Komisyon-ı Mahsus, bu başvuruyu da inceleyerek Halil Bey görevde kaldığı sürece yerel hizipleşmenin derinleşeceği ve yönetsel krizin kronik bir nitelik kazanacağı yönündeki kanaatini üçüncü kez bildirmiştir.⁷⁷

Artan baskı ortamında meşruiyet kaybı algısına sürüklenen Halil Bey, 1890 Temmuz ayı sonlarında azledildiğine dair aldığı gayriresmî bilgi üzerine makamını terk ederek Van'dan ayrılmıştır. Halil Bey'in vilayetten uzaklaşması, örgütlü ihtilalci unsurlar açısından yeni bir "siyasal fırsat penceresi" yaratmış; yaklaşık kırk kişilik silahlı bir Ermeni grubu, "Halil Bey'in dönemi bitti, İslamlar bundan sonra iyi gün görmeyecek" diyerek halkı açıkça tehdit etmiş ve İslami değerlere yönelik ağır hakaretlerde bulunmuştur. Aynı grup, hükümetle iş birliği yaptığı gerekçesiyle Abraham Çarıkçıyan'ın evine saldırmış; ancak Abraham'ın olay sırasında evde bulunmaması nedeniyle saldırı sonuçsuz kalmıştır.⁷⁸

Halil Bey'in ayrılışının doğurduğu güvenlik boşluğuna ilişkin 27 Temmuz 1890 tarihli telgrafın Yıldız'a ulaşması, merkezî otoritenin kararını tersine çevirmiş; Sultan II. Abdülhamid, artan güvenlik riski nedeniyle görevden alma tasarrufundan vazgeçmiş ve Gevaş'a ulaştığı tespit edilen Halil Bey'e 29 Temmuz'da acilen görev yerine dönmesi bildirilmiştir.⁷⁹ Bu karar, taşradaki ihtilalci silahlı hareketliliğin artık idarî bir mesele değil, doğrudan devlet egemenliğine yönelik bir güvenlik tehdidi olarak görüldüğünü göstermektedir. Böylece merkezî idare, Halil Bey'in sert yönetim tarzını siyasî tercih değil, olağanüstü koşulların dayattığı zorunlu bir güvenlik tedbiri olarak benimsemiş; uzlaşmacı yeniden düzenleme yerine kamu düzenini önceleyen ve zorlayıcı kapasiteyi esas alan bir karşı-ihtilalci güvenlik paradigmasına yönelmiştir.

Ne var ki Halil Bey'in görevde kalması, vilayetteki yapısal-idarî sorunları gideremediği gibi örgütlü ihtilalci faaliyetlerin etkili biçimde bastırılmasını da sağlayamamış; bunun sonucunda merkezî idareye Halil Bey lehinde⁸⁰ ve aleyhinde⁸¹ çelişkili bir bilgi akışı oluşmuştur. Bu süreçte Ermeni cemaatinin ruhani lideri Ahtamar Katogikosu Haçatur Efendi, Murahhasahane'nin karşıt

76 BOA, Y. MTV, 43/75, lef 3, 13 Nisan 1306/25 Nisan 1890.

77 BOA, Y. MTV, 43/75, lef 2, 24 Nisan 1306/6 Mayıs 1890.

78 BOA, İ. DH, 1188/92946, 16 Temmuz 1306/28 Temmuz 1890.

79 BOA, İ. DH, 1188/92946, 18 Temmuz 1306/29 Temmuz 1890.

80 BOA, Y. MTV, 49/16, lef 12, 25 Mart 1307/6 Nisan 1891.

81 BOA, Y. MTV, 49/16, lef 5, 6 Mart 1307/18 Mart 1891; BOA, Y. MTV, 49/16, lef 8, 22 Mart 1307/3 Nisan 1891.

görüŖüne rağmen Halil Bey'e destek verdiğini bildirmiŖ⁸² ve bu tutum yerel meŖruiyet dengeleri açısından dikkat çekici bir unsur teŖkil etmiŖtir.

Buna karŖılık, Van Kumandanı Mirliva Hamdi PaŖa baŖta olmak üzere askerî makamların Timuroğulları lehine pozisyon almaları⁸³, sivil idare ile askerî otorite arasındaki güç dengesini Halil Bey aleyhine çevirmiŖtir. Hamdi PaŖa'nın merkeze gönderdiği Ŗikâyetler üzerine Komisyon-ı Mahsus, toplumsal ve siyasal kutuplaŖmanın giderilebilmesi için Halil Bey'in görevden alınmasını yeniden zaruri bir tedbir olarak deđerlendirmiŖtir.⁸⁴

Mülkî ve askerî idare arasındaki eŖ güdümün fiilen çözümlenmesi, güvenlik ve istihbarat kapasitesinde derin zaafklar üretmiŖ; bu durum vilayetteki idarî krizi ađırlaŖtırarak yönetsel iŖleyiŖi kronik bir istikrarsızlık zeminine sürüklemiŖtir.⁸⁵ Biriken kurumsal gerilimlerin sonucunda Halil Bey, Komisyon'un yetersizlik tespitinden yaklaŖık iki yıl sonra, 31 Aralık 1891'de görevden alınmiŖ ve yerine Bahri PaŖa tayin edilmiŖtir.⁸⁶

Sonuç

Bu alıŖma, geç Osmanlı döneminde Ermeni ihtilalci hareketinin Van merkezli doğuşunu ve erken safhadaki kurumsallaŖma dinamiklerini, siyasal Ŗiddet, idarî pratikler ve söylemsel mücadeleler ekseninde analitik bir çerçeve de incelemiŖtir. Bulgular, Van'ın yalnızca yerel bir asayiş sahası değil; ihtilalci fikirlerin üretildiği, örgütsel ağların kurulduğu ve devlet–cemaat iliŖkelerinin keskin biçimde siyasallaŖtıđı kurucu bir merkez iŖlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Kırımıyan ve Portukalyan'ın Van'daki faaliyetleri, kısa vadede kitlesel bir hareket yaratamamıŖ olsa da, özellikle genç kuŖak üzerinde bıraktıkları ideolojik miras, Armenagan'ın teŖekkülünde belirleyici olmuŖ; böylece Van, literatürde ilk Ermeni siyasal örgütlenmesinin doğrudan mekânsal ve toplumsal zemini hâline gelmiŖtir.

Armenagan'ın programatik olarak silahlı mücadeleyi benimsemesi, Van'da Ŗekillenen askerî eğitim pratikleri, diaspora ile kurulan süreklilik arz eden

82 BOA, Y. MTV, 49/16, lef 10, 26 Mart 1307/7 Nisan 1891.

83 BOA, Y. MTV, 49/16, lef 4, 20 Ŗubat 1306/4 Mart 1891.

84 BOA, Y. MTV, 49/16, lef 1, 3 Mart 1307/15 Mart 1891.

85 BOA, Y. A. HUS, 254/26, lef 2, 26 TeŖrinisani 1307/8 Aralık 1891.

86 BOA, Y. PRK. A, 7/29, 19 Kânunuevvel 1307/31 Aralık 1891.

temaslar ve propaganda faaliyetleriyle somutlaşmıştır. Bu durum, ihtilalci hareketin spontane bir tepki değil, aktarılmış ve içselleştirilmiş bir ihtilalci repertuvaya dayandığını göstermektedir. Çuh Gediği hadisesi ise Van merkezli bu örgütlenmenin ilk silahlı dışa vurumu olarak, hareketin yerel sınırları aşma niyetini ve şiddetin sembolik değerini açık biçimde ortaya koymuştur.

Hadise sonrasında gelişen süreç, Van'da ihtilalci hareketin yalnızca fiilî eylemlerle değil, anlamlandırma ve çerçeveleme mücadeleleri üzerinden de inşa edildiğini göstermiştir. Eylemi sıradanlaştırmaya ve örgütsel bağlamından koparmaya yönelik karşı-söylemler, yerel cemaat elitleri, adlî bürokrasi ve patrikhane kanalları üzerinden yürütülmüş; buna karşılık Valilik makamı, güvenlikçi bir anlatı üreterek idarî meşruiyetini tahkim etmeye çalışmıştır. Bu çift yönlü siyaset, Van'ı devletin güvenlik refleksleri ile ihtilalci stratejilerin doğrudan karşı karşıya geldiği bir deneyim alanına dönüştürmüştür.

Heyet-i Teftişîye raporları ve yargı sürecine ilişkin belgeler, merkezî idarenin Van'daki ihtilalci faaliyetlerle mücadelede tutarlı bir çizgi geliştiremediğini; yerel güç dengeleri, uluslararası hassasiyetler ve idarî kapasite sorunları arasında salındığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Halil Bey etrafında şekillenen kriz, Van'daki yönetsel zaafların ihtilalci hareket açısından nasıl bir siyasal fırsat yapısı ürettiğini göstermektedir.

Sonuç itibarıyla bu makale, Van'ı Ermeni ihtilalci hareketinin doğuş mekânı olarak konumlandırmakta; silahlı eylem, propaganda ve kurumsal nüfuz stratejilerinin iç içe geçtiği çok katmanlı bir süreç üzerinden erken dönem radikalleşmenin dinamiklerini ortaya koymaktadır. Van örneği, geç Osmanlı taşrasında siyasal şiddetin nasıl üretildiğini ve yönetildiğini anlamak bakımından, karşılaştırmalı tarih çalışmalarına güçlü bir analitik zemin sunmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Dâhiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH. MKT), 1340/103; 1346/77; 1354/94; 1487/32; 1528/115, 1617/46.

Dâhiliye Nezareti, Şifre Kalemi (DH. ŞFR), 124/11.

Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi (HR. MKT), 203/27; 784/34.

Hariciye Nezareti, Petersburg Sefaret (HR. SFR. 1), 79/64.

Hariciye Nezareti, Tercüme Odası (HR. TO), 342/132.

İrade, Dâhiliye (İ. DH), 1134/88557; 1135/88589; 1140/88981; 1148/89489; 1169/91402; 1188/92946; 1295/102371.

Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi (MF. MKT), 98/54.

Yıldız, Hususi Maruzat (Y. A. HUS), 209/18; 227/53; 254/26.

Yıldız, Mütenevvi Maruzat (Y. MTV), 38-101; 39/73; 41/101; 43/75; 49/16.

Yıldız, Sadaret (Y. PRK. A), 7/29.

Yıldız, Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK), 30/6; 38/109.

Yıldız, Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ), 16/50.

Yıldız, Adliye ve Mezahip Nezareti Maruzatı (Y. PRK. AZN), 3/73; 4/6; 4/10; 4/20.

Yıldız, Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (Y. PRK. MYD), 8/30.

Yıldız, Umumi (Y. PRK. UM), 11/28; 11/77; 14/43.

Gazeteler

Tercüman-ı Hakikat, nr. 2309, 13 Haziran 1305/25 Haziran 1889.

Tercüman-ı Hakikat, nr. 2310, 14 Haziran 1305/26 Haziran 1889.

Araştırma Eserler

Aslan, Taner. “Hamid Paşa’nın Van Valiliği.” *OTAM* Sayı 40, Güz (2016): 205-243.

Aslan, Taner. “Van Ermeni Murahhasa Vekili Altçıyan Kirkor’un Layihası Üzerine Bazı Düşünceler.” *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 67 (2020): 83-114.

Gürün, Kâmuran. *Ermeni Dosyası*. Lefkoşa: Rüstem Yayınevi. 2001.

Hovannisian, Richard G.. “Ermeni Van/Vasburagan.” *Tarihi Kentler ve Ermeniler: Van*, editör Richard G. Hovannisian. çevirenler Serdar Aksoy vd., İstanbul: Aras Yayıncılık, 2016: 7-20.

Karayan, Sarkis Y.. “Van Vilayetinin Demografisi 1844-1914.” “Ermeni Van/Vasburagan.” *Tarihi Kentler ve Ermeniler: Van*, editör Richard G. Hovannisian. çevirenler Serdar Aksoy vd.. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2016: 217-232.

Koçak, Sinan. *Ermeni Devrimci Federasyonu’nun Süreli Yayınlarında Van İsyanı (1915): Aşhadank Gazetesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara. 2025.

Mattei, Jean-Louis. “Mıgırdıç Portukalyan ve “Armenia” Gazetesi (Terörizmden Şüpheli İlimliğe).” *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 42 (2012): 47-75.

Minassian, Anahide Ter. “Birbirine Karışan Hatıralar.” *Gülizar’ın Kara Düğünü: Bir Kürt Beyi Tarafından Kaçırılan Ermeni Kızın Gerçek Hikâyesi*, çevirenler Aslı Türker-Ece Erbay. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2015: 103-148.

Nalbandian, Louise. *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century*. Berkeley ve Los Angeles, California: University of California Press. 1975.

Öğün, Tuncay. “Van Vilayetinin Demografik Yapısı ve Kürt-Ermeni İlişkileri (1876-1908).” *Aşk ile Çalışan Yorulmaz - Ali Akıldız Armağanı - II*, editörler M. Y. Ertaş-İ. Yurdakul-Ö. F. Bölükbaşı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2024: 586-622.

Yavuz, Fikrettin. “Ermeni Kimliği’nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırımyan.” *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, (2007): 257-289.

Yayına Geliş Tarihi: 02.05.2025

Yayına Kabul Tarihi: 05.12.2025

Bu makale için kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm)

Bozaslan, B. Mehmet. - Kocamiş, M. Burak. "Bağımsız Ermenistan ve Ermeni Diasporası." *Ermeni Araştırmaları* Sayı 79 (2026): 107-142.

Araştırma Makalesi

BAĞIMSIZ ERMENİSTAN VE ERMENİ DİASPORASI*

(INDEPENDENT ARMENIA AND THE ARMENIAN DIASPORA)

B. Mehmet BOZASLAN**
M. Burak KOCAMIŞ***

Öz: *Ermeniler ancak 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla uzun seneler sonra gerçek anlamda bağımsız bir devlete sahip olmuşlardır. Ermenistan Cumhuriyeti'nin ortaya çıkışıyla beraber Ermeni siyasi karar alıcıları günümüze gelene kadar iç ve dış politikada önemli sorunlarla yüzleşmiştir. Bu sorunlardan en önemlileri hiç kuşkusuz sözde soykırım iddiaları, Karabağ sorunu ve çevre ülkelerle yaşanan düşmanca ilişkilerdir. Ermenileri dünya üzerinde temsil eden tek aktör Ermenistan devleti değildir. Başta ABD, Rusya ve Fransa'da olmak üzere çeşitli ülkelerde mevcudiyetlerini sürdüren Ermeni diasporası küresel çapta yüksek ses getiren bir aktör olarak göze çarpmaktadır. Bu çalışmada Levon Ter-Petrosyan'dan Nikol Paşinyan'a devleti yöneten*

* Bu çalışma 27.05.2024 tarihinde Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında savunulmuş "Yeni-İnşacı Paradigma Çerçevesinde Bir Değerlendirme: Ermenistan Cumhuriyeti" başlıklı tezden esinlenilerek hazırlanmıştır.

** ORCID: 0000-0002-5789-9876
Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, mehmet.bozaslan@dpu.edu.tr.

*** ORCID:0000-0001-5253-9399
Doktora Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, muhammedburak.kocamis@ksbu.edu.tr.

liderler dönemsel olarak ayrılmak suretiyle Ermenistan Cumhuriyeti, yerleşik buldukları önemli ülkeleri başlıklara ayırmak suretiyle de diaspora okuyuculara aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Ermeni, Ermenistan Cumhuriyeti, Diaspora, Sözde soykırım, Karabağ*

Abstract: *Armenians only achieved a truly independent state years later, at the end of the 20th century, with the collapse of the Soviet Union. With the emergence of the Republic of Armenia, Armenian political decision-makers have faced significant challenges in domestic and foreign policy, even to this day. The most significant of these are undoubtedly the alleged genocide allegations, the Nagorno-Karabakh conflict, and hostile relations with neighboring countries. Armenia is not the only actor representing Armenians globally. The Armenian diaspora, which maintains a presence in various countries, particularly the US, Russia, and France, stands out as a prominent global actor. This study will present the Republic of Armenia through the periodic departures of the leaders who have led the state, from Levon Ter-Petrosyan to Nikol Pashinyan, and the diaspora, categorized by key countries they have located.*

Keyword: *Armenian, Republic of Armenia, Diaspora, So-called genocide, Nagorno-Karabakh*

Giriş

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle beraber Ermenistan Devleti bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak bu süreç ülkenin en önemli güvenlik ve dış politika sorunlarından biri olan Karabağ meselesinin ağırlaşarak silahlı çatışmaya dönüşmesiyle eş zamanlı yürümüştür. Bağımsızlığın ilk yıllarında Ermenistan, bir yandan devlet inşası ve iktisadi problemlerle boğuşurken diğer yandan Karabağ meselesi nedeniyle bölgesel gerilimlerin merkezine yerleşmiştir. Bu durum, Ermenistan'ın siyasi yapılanmasını, güvenlik algısını ve dış politika önceliklerini belirleyen temel faktör olmuştur. Karabağ çatışması, sadece Azerbaycan ile ilişkilerin bozulmasına değil, aynı zamanda Ermenistan'ın uluslararası sistemdeki konumunu da doğrudan etkilemiştir. Çatışmanın yol açtığı uzun süreli izolasyon, Ermenistan'ın hem ekonomik kalkınmasını engellemiş hem de dış politikada Rusya'ya bağımlılığını artırmıştır.¹ Bununla birlikte, Ermeni diasporasının uluslararası alanda yürüttüğü faaliyetler, söz konusu çatışmaya ve Ermenistan'ın güvenlik kaygılarına eklenerek ülkenin dış politika tercihlerini şekillendiren bir başka dinamik haline gelmiştir. Sadece anavatandan göç eden bir nüfus topluluğu olmanın ötesine geçen diaspora, küresel güç merkezlerinde kurduğu güçlü lobi ağları ve 'Haydat' (Ermeni Davası) doktrini çerçevesindeki hedefleriyle, Erivan yönetiminin karar alma mekanizmalarında bazen destekleyici bazen de kısıtlayıcı bir baskı unsuru olarak varlığını hissettirmektedir. Bu çalışmada Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Ermenistan'ın iç ve dış politika anlayışını şekillendiren dinamikler incelenmeye çalışılmaktadır. Bu çalışma özellikle bağımsızlık sonrası dönemde Karabağ meselesiyle birlikte gelişen siyasi öncelikler, güvenlik politikaları ve diasporanın etkisi gibi konulara odaklanmaktadır.

Bu kapsamda çalışma, nitel araştırma yöntemi benimsenerek hazırlanmış olup konuyla ilgili literatür taranarak elde edilen bulgular tarihsel ve betimsel analiz tekniğiyle yorumlanmıştır. Makalenin kurgusu iki bölüm olarak temellendirilmiştir. Birinci bölümde, Ermenistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık sonrası geçirdiği siyasi dönüşüm ve dış politika tercihleri; Levon Ter-Petrosyan, Robert Koçaryan, Serj Sarkisyan ve Nikol Paşinyan dönemleri başlıkları altında kronolojik bir sistematikte incelenmektedir. İkinci bölümde ise diaspora kavramı kuramsal olarak ele alındıktan sonra; ABD, Fransa ve Rusya gibi ülkeler başta olmak üzere Ermeni diasporasının küresel çapta

1 Hague Centre for Strategic Studies, *Armenia and the Future of the South Caucasus* (HCSS, 2021), 23.

yürüttüğü faaliyetler ve bu faaliyetlerin Erivan yönetiminin politikalarına etkileri detaylandırılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin Dağılmasının Ardından Ermenistan

Levon Ter-Petrosyan Yönetiminde Ermenistan (1991-1998)

Ermenistan'ın ilk cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan'dır. Suriye doğumlu olan Ter-Petrosyan 1991'den 1998 yılına kadar ülkenin politika yapımında ön plandadır. Osmanlı Devleti'nin Sevk ve İskân Kanunu'yla ailesiyle birlikte Suriye'ye göç ettirilen bir zümreye mensup olan Ter-Petrosyan, çocukluğundan itibaren sözde soykırım merkezli bir intikam anlayışıyla yetiştirilmiştir. Ter-Petrosyan, Ermenistan devlet başkanlığı vazifesinden önce bir yıl boyunca Sovyet Ermenistanı'nı da yönetmiştir.²

Ter-Petrosyan, dış politikada realist bir yaklaşım benimseyerek Ermenistan'ın ekonomik ve siyasi istikrarını sağlamanın yolunun çevre ülkelerle ilişkilerin normalleştirilmesinden geçtiğini savunmuştur.³ Karabağ meselesinin Ermenistan lehine çözümlenmesi ve gerçekçi bir dış politika inşa etmek (Rusya'ya bağımlılığın yönetilmesi ve sözde Ermeni soykırımı iddialarının uluslararası çevrelerce göz önünde bulundurulması), Ter-Petrosyan yönetiminin karşı karşıya kaldığı en kritik gündem maddelerindendir.⁴

1988 yılında Ermenistan, Sovyetlerden bağımsızlığını kazanmadan önce Karabağ bölgesinde silahlı çatışmalar başlamıştır. Ermenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, ülkenin dış politikası bu süreçte çatışmalara müdahil olmama ilkesiyle hareket etmiştir. Ter-Petrosyan yönetimi, bu çatışmaları Azerbaycan'ın iç meselesi olarak görmüş ve bu yaklaşımı benimsemiştir. Ancak Ter-Petrosyan'ın çatışmaya yönelik bu politikası hem diaspora hem de diaspora temelli gruplar tarafından desteklenmemiştir. Bu dönemde Ermenistan dış politikası, Ermeni diasporası tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir.⁵

2 Göktürk Tüysüzoğlu, "Güney Kafkasya'da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan," *Ermeni Araştırmaları Dergisi* 44 (2013): 237-238, <https://dergipark.org.tr/pub/erma/issue/43035/521068>.

3 Kamer Kasım, "Armenia's Foreign Policy: Small State Irredentism," *Review of Armenian Studies* 25 (2012): 135-136, <https://dergipark.org.tr/en/pub/ras/issue/47571/600835>.

4 Stephan S. Astourian, "From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia," *Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies Working Paper Series* (Kış 2000-2001): 59-60, <https://escholarship.org/uc/item/0c2794v4>.

5 Kasım, "Armenia's Foreign Policy," 95.

1992'ye gelindiğinde, Ermenilerin bölgede sivil halka yönelik gerçekleştirdiği katliam ve zulümlerin şiddeti artmıştır. Özellikle 1992 Şubat'ta yapılan Hocalı Katliamı durumun vahametini açıkça ortaya koymaktadır. Bu olaylar, bölgedeki insanî trajediyi ve çatışmaların yoğunluğunu gözler önüne sermektedir.⁶ Ermenistan hükûmeti işgal ve çatışmalarla ilgili herhangi bir bağlantısı olmadığı izlenimini vermeye çalışmış olsa da Ermenistan'ın desteği olmadan bu işgalin gerçekleşmesi mümkün değildir. Özellikle Hocalı'da yüzlerce Azerbaycanlının vahşice katledilmesi dünya kamuoyunda geniş yankı uyandırmış ve Ermenistan'ın kötü bir imaj çizme riskini artırmıştır. Bu nedenle Ermenistan verdiği desteği gizlemeye çalışmıştır. Ancak uluslararası gözlemler Ermeni askerî güçlerinin de çatışmalara ve katliamlara dâhil olduğunu ortaya koymuştur.⁷ 1994'te Ermenistan ve Azerbaycan hükûmetleri arasında bir ateşkes anlaşması imzalanmış ve böylece krizin bu aşaması sona ermiştir. Uluslararası örgütler ve BM Genel Kurulu'na göre, Ermenistan, 1994 yılı itibarıyla Azerbaycan'ın yaklaşık olarak beşte birini işgal etmiştir.⁸

Dış politikaya bakıldığında, Ter-Petrosyan, Ermenistan'ın uzun yıllar boyunca bağımlı olduğu Rusya'dan bağımsız bir dış politika izlemesini hedeflemiştir. Ancak o, bu amacında başarısız olmuştur. Ter-Petrosyan, yönetiminin başlarında dış ilişkilerini çeşitlendirerek Türkiye de dâhil olmak üzere diğer bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Ancak bölgedeki Karabağ çatışması ve yarattığı istikrarsızlık, Ermenistan'ın dış politikasını olumsuz yönde etkilemiştir. Ermenistan'ın güvenlik kaygıları, ülkenin politikasını yeniden Rusya'ya yönlendirmiş ve sonuç olarak Rus askerlerinin Ermenistan topraklarında konuşlanmasına izin verilmiştir. 30 Eylül 1992'de Rusya ile Ermenistan arasında imzalanan antlaşma çerçevesinde, Rus askerleri Ermenistan'ın Türkiye sınırına konuşlandırılmıştır.⁹ 1992 yılında Rusya ile yapılan Kolektif Güvenlik Antlaşması'ndan 1997 tarihli Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'na kadar, Ter-Petrosyan yönetimi Ermenistan'ın güvenliğini sağlamak amacıyla bir güvenlik ittifakı kurmaya yönelik çabalar göstermiştir. Bu süreç, Ermenistan'ın korunmasını garanti altına alacak bir dış güvenlik yapısı oluşturma hedefini taşımaktadır.¹⁰

6 T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, *Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer: Türkiye-Azerbaycan Kardeşliğinin Nişanesi* (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2021), 12.

7 Kasım, "Armenia's Foreign Policy," 95.

8 Aybars Görgülü, *Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Bir Kısır Döngü* (Tesev Yayınları, 2008), 8-9.

9 Kamer Kasım, "Armenia's Foreign Policy: Basic Parameters of the Ter-Petrosian and Kocharian Era," *Review of Armenian Studies* 1, sy. 1 (2002): 97.

10 Taline Papazian, "From Ter-Petrosian to Kocharian: Explaining Continuity in Armenian Foreign Policy, 1991-2003," *Demokratizatsiya The Journal of Post Soviet Democratization* 14, no. 2 (2006): 239.

Rusya'nın politikaları sonucu çevre ülkelerle iyi ilişkiler kurulamamış olsa da Ter-Petrosyan'ın en önemli hedeflerinden biri bu çevre ülkelerle daha samimi ilişkiler geliştirmek olmuştur. Ekonomik darboğazdan ve geçmişin düşmanlıklarından kurtulmayı amaçlayan Ter-Petrosyan, Ermenistan'ın Türkiye'yle olan ilişkilerini normalleştirmek amacıyla sözde soykırım temelli politikaları bir araç olarak kullanmaktan kaçınmıştır. Ancak bu noktada Ermeni diasporası önemli bir rol oynamaktadır. Diaspora tarihsel meselelerin, özellikle soykırım iddialarının, Ermeni dış politikasını dizayn etmede önemli bir unsur haline gelmesine etkiye bulunmuştur. Diaspora, soykırım iddialarını, Ermenistan'ın dış politika önceliklerine dâhil etmeye istekli olup bu konuyu gündeme taşımak için çeşitli çabalar sarfetmiştir.¹¹ Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında Batılı ülkelerdeki Ermeni diasporası başlangıçta Ermenistan'a karşı ilgisiz kalmıştır. Bunun nedeni diaspora içinde Ermenistan yönetimini devralan eski Sovyet kadrolarına duyulan güvensizliktir. Ayrıca Ter-Petrosyan'ın ulusçu söylemleri vurgulayan siyasetçilere ve siyasi oluşumlara (özellikle Taşnaksutyun Partisi'ne) destek vermemesi ve bu tür hareketleri engellemeye çalışması diasporanın ilgisizliğine yol açan bir başka etkidir. Ancak 1992'de Karabağ'da yeniden çatışmaların başlamasıyla birlikte diaspora, Büyük Ermenistan idealleri doğrultusunda Ermenistan'ın dış politikasına daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır.¹² Ter-Petrosyan, bu zamanlarda hiç değilse açıklamalarıyla Türkiye'yle ilişkilerini normalleştirmeye çalışırken diaspora örgütleriyle arasındaki ilişkilerin gerginleşmesini engelleyememiştir. Diasporanın etkisiyle iç siyasette büyük zorluklarla karşılaşan Ter-Petrosyan, bir taraftan Türkiye'yle olan ilişkileri düzeltme çabalarının diaspora tarafından engellenmesiyle mücadele etmiş, diğer taraftan da Azerbaycan topraklarının işgalini sürdürmüştür. Bu gelişmeler sonucunda Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınır kapatılmıştır.¹³

Dış politikada beklediği başarıları elde edemeyen Ter-Petrosyan yönetimi, önemli zorluklarla karşılaşmıştır. Uygulanmaya çalışılan bağımsız dış politikalar ve normalleşme çabaları hem Ermenistan içindeki bazı grupları hem de dünya genelindeki Ermeni diasporasını rahatsız etmiştir. Ülke içerisinde diaspora toplulukları ve kuruluşları Ter-Petrosyan'a karşı kampanyalar başlatmışlardır. Diaspora destekli kuruluşlardan biri olan Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF), yani Taşnaksutyun, bu muhalefetin başını çeken

11 Kasım, "Armenia's Foreign Policy," 135-136.

12 Erhan Büyükkakıncı, "Ermenistan Dış Politikasından Uluslararası Sistem Değişkenlerine Bakış," *Değişen Dünyada Kafkasya* içinde, haz. Okan Yeşilot (Kitabevi Yayınları, 2005), 134.

13 Kasım, "Armenia's Foreign Policy," 136.

gruplardandır. Ter-Petrosyan, hacmi gitgide artan bu karşıt faaliyetlere sertlikle karşılık vermiştir. 1994'te EDF'nin Ermenistan'da herhangi bir faaliyet yürütmesi yasaklanmışsa da yurt dışında bu kuruluş Ermeni yönetimine karşı muhalefetini sürdürmüştür. Bu gibi gelişmelerin ertesinde, önceleri daha demokratik bir tutum sergileyen Ter-Petrosyan, zaman içerisinde vaatlerinden uzaklaşmaya başlamıştır. 1995'te yapılan parlamento seçimleri ile 1996'daki devlet başkanlığı seçimlerinde hile yapıldığı iddiaları, Ter-Petrosyan'ı daha otoriter bir devlet başkanına dönüştürmüştür. Böylece Ermenistan, Ter-Petrosyan yönetiminin son dönemlerinde Larry Diamond'un da tabiriyle bir "sözde demokrasi" haline gelmiştir.¹⁴

1996'da ikinci kez başkan seçilen Ter-Petrosyan, şimdi de seçimlere hile karıştırıldığı iddialarıyla karşı karşıya kalmış ve sonu istifaya varacak süreç hızlanmıştır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), 1996'da Lizbon'da yaptığı toplantıda, işgalci Ermeni Silahlı Kuvvetleri'nin Karabağ ve Azerbaycan'ın çevre bölgelerinden çekilmesini ve mültecilerin evlerine dönmesini talep etmiştir. Bu çağrı hem Ermenistan içindeki hem de dışarıdaki Ermeni kuruluşları tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır. 1997'de AGİT bünyesindeki Minsk Grubu kalıcı barışın tesis edilebilmesi için bir yol haritası sunmuştur. Ter-Petrosyan, bu öneriyi kabul edebileceği izlenimini verince üzerindeki baskılar artmış ve nihayetinde muhaliflerin yoğun baskısına dayanamayarak görevinden istifa etmiştir.¹⁵

Sonuç olarak Ter-Petrosyan döneminde müstakil bir dış politika oluşturma amacı Rusya'nın baskılarıyla, çevre ülkelerle ilişkilerini normalleştirme fırsatı da hem Karabağ'ın işgali hem de diasporanın etkisiyle gerçekleşmemiştir. Özellikle diaspora kuruluşlarının sürekli gündeme taşıdığı sözde soykırım temelli iddialar ve Karabağ'ın işgal edilmesi gelecek yönetimlerin de bir numaralı dış politika gündem maddeleri haline gelecektir.

Robert Koçaryan Döneminde Ermenistan (1998-2008)

Ter-Petrosyan'dan sonra Ermenistan'da milliyetçi, saldırgan realist politikacılar ve siyasi partiler giderek daha etkin hale gelmiştir. Karabağ'ın Hankendi şehrinde doğan Robert Koçaryan, daha milliyetçi ve sert bir tutum

14 Astourian, "From Ter-Petrosian to Kocharian," 59-60; Larry Diamond, *Developing Democracy: Toward Consolidation* (The Johns Hopkins University Press, 1999), 54.

15 Kasım, "Armenia's Foreign Policy," 136.

benimseyerek milliyetçi odakların dikkatini kazanmıştır. Karabağ'daki ihtilafın çözümlenebilmesi için girişilen çabalara karşı sergilediği olumsuz tutum, Ermeni toplumu ve diasporası tarafından desteklenmiştir. Milliyetçi toplulukların, diasporanın ve bu bölgedeki krizlere çözümsüzlük arayan Rusya'nın desteğiyle 1998'de Ermenistan'ın ikinci cumhurbaşkanı olarak Robert Koçaryan göreve gelmiştir.¹⁶

Koçaryan zaferinden sonra bir önceki dönemde faaliyetleri durdurulmuş olan EDF'nin faaliyetlerine yeniden izin verilmiştir. Bu adım, Koçaryan'ın milliyetçi çevrelerle olan bağlarını güçlendirme ve siyasi desteğini artırma amacını taşımaktadır.¹⁷ Taşnaksutyun ile samimi ilişkileri bilinen Koçaryan, gücü eline geçirdikten sonra Ermenistan'ın, Karabağ konusunda farklı bir politika izleyeceğinin sinyallerini vermiştir. Devlet başkanlığının ilk senesinde, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'le Karabağ ihtilafının çözümü için görüşmek istememiş ve Aliyev'e, Karabağ yönetimi ile doğrudan iletişime geçmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸ Koçaryan bu politikasıyla hiç şüphesiz ki sözde Karabağ yönetiminin meşruiyetinin ve egemenliğinin diğer aktörlerce kabul edilmesini amaçlamaktadır.

Koçaryan, Türkiye'yle olan ilişkilerde ise Ter-Petrosyan yönetimiyle karşılaştırıldığında daha farklı dış politik amaçlarla hareket etmeye başlamıştır. Türkiye'nin ulusal sınırlarını tanımamak ve sözde soykırım iddialarını dış politikasının temel unsuru haline getirmek, Koçaryan'ın yaklaşımının belirleyici özellikleri olmuştur. Bu tutum, Türkiye'yle ilişkileri normalleştirme gayretlerinin önünü tıkamış ve bu iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da bozulmasına yol açmıştır.¹⁹ Koçaryan, soykırım iddialarının uluslararası alanda tanınması için Ermenistan'ın yoğun biçimde çaba sarf etmesini hükümet ajandasına dâhil etmiştir. Ermenistan'ın bu konudaki çabaları, bazı Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin de Ermeni soykırımı iddialarının tanınması gerektiği yönündeki görüşleriyle birleşince, 1998 yılı itibarıyla Ermenilerin sözde soykırım iddialarını kabul eden ülke parlamentolarının sayısı 8 iken; Koçaryan'ın başkanlık görevini sonlandırdığında bu sayı 19'a ulaşmıştır. Bu denli katı ve uzlaşmaz politikalarla göreve başlayan Koçaryan yönetiminin, 27 Ekim 1999'da yaşanan bir gelişme sonrasında popülist politikalarının

16 Tüysüzoğlu, "Güney Kafkasya'da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan," 238.

17 Selçuk Ural ve Güzin Çaykiran, "Armenian Foreign Policy in the Ruling Period Robert Koçaryan," *Journal of the Institute of Social Sciences* 1, no. 8 (2011): 110.

18 Kasım, "Armenia's Foreign Policy," 99.

19 Ural ve Çaykiran, "Armenian Foreign Policy," 110.

değişmeye başladığı gözlemlenmiştir. O gün, milliyetçi Ermeni teröristlerden oluşan bir grup, Ermenistan Parlamentosu'nu basarak Başbakan Vazgen Sarkisyan ve Meclis Başkanı Karen Demirciyan da dâhil olmak üzere sekiz kişiyi öldürüp birçok kişiyi yaralamıştır. Koçaryan'ın gelecekte yapılacak olan genel seçimlerde rakibi olması beklenen Sarkisyan ve Demirciyan'ın böyle şüpheli bir şekilde öldürülmesi tüm şüpheleri Koçaryan'a yöneltmiştir. Bu olayın ardından, Koçaryan'a karşı protestolar başlamış ve halk, Koçaryan'ın istifasını istemiştir. Faillerin yakalanıp yargılanmasının ardından suçla ilgisi bulunmadığı anlaşılan Koçaryan temize çıkmıştır. Ancak bu yaşananlardan sonra Koçaryan daha ılımlı ve uyumlu bir tutum sergilemeye başlamıştır. Türkiye'nin diyalog çabalarıyla başlayan yumuşamalar, statükoyu koruma arzusuyla hep sonuçsuz kalmıştır. Koçaryan, milliyetçi çevrelerin tepkilerinden çekindiği için taviz vermek istememiş, fakat uzlaşmaz bir tutum sergilememek için de müzakerelere devam etmiştir.²⁰ Örneğin, "Türk-Ermeni Uzlaştırma Komisyonu", Ermeni tarafının uzlaşmaz tavırları nedeniyle dağılmıştır. Ardından dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın gayretleriyle "1915 Olaylarını Araştırma Komisyonu" kurulması önerisi de Ermenilerce dikkate alınmamıştır. Bu gelişmeler, iki ülke arasındaki ilişkilerdeki derin ihtilafların ve uzlaşmaz tutumların devam ettiğini göstermektedir.

Yukarıda bahsedilenlere paralel olarak, Koçaryan, ülkesinin dış politikasını iki ana prensip üzerine kurmaktadır. İlk olarak çıkarlar, sertlik yöntemiyle kazanılmalı ve korunmalıdır. İkinci nokta ise bazı komşularla tesis edilemeyen ilişkileri, bölgesel ve küresel güçler dengesine göre, bir ayağı Rusya'da diğer ayağı Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) bulunan ve bir koluyla İran'ı, diğer koluyla AB'yi kapsayan bir dış politika yolu izlenmesidir. Bu yaklaşıma "Tamamlayıcı Dış Politika" denilmiştir. Böylece Koçaryan döneminde Ermenistan politikasını şekillendiren üç temel unsur ortaya çıkmaktadır: "Yurt dışında yaşayan Ermenilerle ilişkileri kurumsallaştırarak onların nüfuzunu kullanmak", "büyük güçlerle olan bağları güçlendirmek" ve "Karabağ sorununu Ermenistan'ın hedeflerine uygun şekilde çözmek".

Koçaryan döneminde Ermeni dış politikasında önemli bir yer tutan meselelerden ilki, diaspora ile ilişkilerin kurulması ve kurumsallaştırılması olmuştur. Özellikle bu dönemde, Ermenistan ile diaspora arasındaki ilişkilerde

20 Ömer Engin Lütem, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu," *Ermeni Araştırmaları Dergisi* 50 (2015): 240-241, <https://dergipark.org.tr/pub/erma/issue/43016/520832>.

olumlu bir değişim yaşanmıştır. Önceki hükümetlerin koyduğu engellerin kaldırılmasının ardından, iyi ilişkiler kurmak amacıyla Ermenistan-diaspora konferansları düzenlenmeye başlanmıştır. 22-23 Eylül 1999 tarihleri arasında düzenlenen ilk konferansta ilişkiler yeni bir ivme kazanmıştır. Erivan’da gerçekleştirilen bu geniş katılımlı buluşmaya 70’e yakın ülkeden 1200 delege katılım sağlamıştır. Konferansta siyasi, ekonomik, sosyal ve lobi faaliyetleri konularında iş birliği sağlamak amacıyla çeşitli çalışma grupları oluşturulmuştur. Ardından ikinci konferans 27-28 Mayıs 2002 tarihlerinde 45 ülkeden katılım sağlayan temsilcilerle düzenlenmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanı ve aynı zamanda konferansın hazırlık komitesinin başkanı Vardan Oskanyan’ın söylemlerine göre bu konferansa Ermenistan, Karabağ Cumhuriyeti ve diaspora tüm teşkilatlarıyla birlikte katılmıştır. Başkan Koçaryan, diasporanın gücünden en iyi şekilde yararlanmayı planlamaktadır. Konferanslarda diasporanın dağınıklığına dikkat çekilmiş ve bunun bütüncül bir kimlik oluşumunun önüne geçen kültürel bir tehdit oluşturduğu ifade edilmiştir. Bütüncül bir kimlik için üç faktörün; ortak dil, sözde soykırım ve Karabağ meselesinin önemli olduğu ve tüm Ermenilerin bunları benimsemesi gerektiği açıklanmıştır. Ayrıca sözde soykırımın tanınmasına yönelik yürütülen çalışmaların başarıyla sürdürüldüğü ve bu çabaların Ermeni birliğine katkı sağladığı ifade edilmiştir. İkinci konferansta, sözde soykırımın uluslararası kamuoyunda tanınmasına önem verileceği ve soykırım iddialarından asla vazgeçilmeyeceği tutanaklara yansıyan en çarpıcı kararlar arasında yer almıştır.²¹

Ermenistan’ın ikinci dış politika hedefi, komşularla sağlanamayan iyi ilişkileri büyük güçlerle sağlamaktır. Özellikle ülkesinin Rusya ile olan bağlarını önemseyen Koçaryan, askerî, ekonomik ve siyasi alanlarda Rusya ile iş birliğini güçlendirmeye çalışmıştır. Dış politikada Rusya’nın yanı sıra ABD ve Avrupa ülkeleriyle de samimiyet kurarak ikili ilişkileri geliştirmeye yönelik adımlar atılmıştır.²² Koçaryan yönetiminin ABD’yle olan ilişkileri ilerletmeye yönelik gayretlerinin başlıca sebeplerinden biri, ABD’de bulunan etkili diaspora kuruluşlarından biri olan Ermeni Ulusal Komitesi’nin bu konuda yürüttüğü girişimlerdir. Ancak Vladimir Putin’in Rusya’da iktidara gelmesinin ardından, Rusya’nın Ermenistan üzerindeki etkinliği artmaya başlamıştır.

21 Ural ve Çaykiran, “Armenian Foreign Policy,” 110-122.

22 Hatem Cabbarlı, “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri,” *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Çalışması* (2004): 14, https://www.academia.edu/4243433/BA%C4%9EIMSIZLIK_SONRASI_ERMEN%C4%B0STAN_RUSYA_%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0

Ayrıca, Ermenistan'ın Rusya'ya olan yakınlığı 11 Eylül saldırıları sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde daha da artmıştır. Bu saldırılar sonrasında ABD'nin bölgeye olan ilgisi artmış ve ABD, Gürcistan'daki askerî varlığını güçlendirmiştir. Ayrıca teröre karşı mücadele politikalarını destekleyen Azerbaycan ile de iyi ilişkiler kurulmuştur. Sonuç olarak, Ermenistan'ın Rusya nezdinde bölgedeki önemi yükselmiş ve Ermenistan, Rusya'nın Güney Kafkasya'daki stratejik etkisinin bir simgesi haline gelmiştir.²³

Koçaryan yönetimindeki Ermenistan'ın üçüncü dış politika hedefi, Karabağ meselesini kendi çıkarları doğrultusunda çözmektir. Koçaryan yönetimi, Karabağ meselesinde “çözumsuzlük en iyi çözümdür” yaklaşımını benimsemiştir.²⁴ Koçaryan'ın, Karabağ'ın Hankendi şehrinde doğmuş olması ve EDF ile onun desteklediği yapılarla olan kuvvetli ilişkileri, Ermenistan'ın Karabağ'daki bazı bölgelerden çekilmeyi düşünmesini imkânsız hale getirmiştir. Bu baskılar sonucunda Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev'le görüşmeyi bile ilk başlarda reddetmiştir. Ancak süreç içinde Koçaryan, 2001 yılı içerisinde Paris ve Florida'da Aliyev ile görüşmeler yapmıştır. Koçaryan'ın katı tutumları nedeniyle bu görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştır. Karabağ ihtilafında, Karabağ'ın işgal altında bulunması nedeniyle Ermenilere baskı yapılması gerektiği pek çok çevreler tarafından savunulmuştur. Bu noktada, Rusya'nın rolü çok kıymetlidir çünkü Rusya, Karabağ meselesinde Ermenistan'ı taviz vermeye zorlayabilecek tek güçtür. Ancak Rusya dış politikada birçok açıdan Ermenistan'ın destekleyici aktörü olarak hareket etmiş ve sorun çözümsüz kalmıştır.²⁵

Görüldüğü üzere, Koçaryan döneminden başlayarak milliyetçi ve hatta terörize olabilecek çevrelere hareket imkânı sağlanarak iç politikada kaygan bir zemin oluşturulmuştur. Ülkenin en önemli kurumlarında bile politik cinayetlerin işlenebilmesi, akliselim ve uzlaşma temelli hareket edebilecek çevrelerin siyasetten ve kamuoyundan uzaklaşmasına yol açmıştır. Bu durum sadece Ermenistan'ın demokratikleşme sürecini sekteye uğratmamış olup aynı zamanda dış ilişkilerde de uzlaşmaz ve saldırgan bir çizginin benimsenmesine zemin hazırlamıştır.

23 Alla Mirzoyan, *Armenia, the Regional Powers, and the West: Between History and Geopolitics* (Palgrave Macmillan, 2010), 21-39.

24 Tüysüzöğlü, “Güney Kafkasya'da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke,” 239.

25 Kasım, “Armenia's Foreign Policy,” 138.

Serj Sarkisyan Döneminde Ermenistan (2008-2018)

Robert Koçaryan'ın görev süresi sona ermeden önce Ermenistan'da politik hava ısınmıştır. Ter-Petrosyan, yolsuzluklarla mücadele edeceğini ve sosyoekonomik sorunların çözümü için önemli adımlar atacağını belirterek Ermenistan'ı uluslararası sisteme entegre edeceğini öne sürerek yeniden başkanlığa adaylığını açıklamıştır. Ter-Petrosyan'ın en güçlü rakibi, Koçaryan tarafından desteklenen, eski savunma bakanı ve son olarak başbakanlık görevini yürüten Serj Sarkisyan'dır. Sarkisyan, aynı Koçaryan gibi Karabağ kökenlidir ve ülkedeki en önemli siyasal, ekonomik ve askerî pozisyonları elinde bulunduran Karabağ klanınca desteklenmektedir. Sözde soykırım iddialarını önceleyen ve Karabağ'da Azerbaycan'ın adım atmasının gerektiğini dile getiren Sarkisyan, aynı zamanda ülke içindeki mevcut durumdan memnun olan ve Rusya'ya yakın duran sivil-asker elitler tarafından da desteklenmektedir. Şubat 2008'de yapılacak seçimlerden önce Sarkisyan, Ter-Petrosyan'a oranla daha avantajlı bir konumdadır. Zira Ermeni halkının büyük bir kısmı sözde soykırım ve Karabağ konusunda milliyetçi duygularla hareket etmektedir.²⁶

Sonunda, 19 Şubat 2008'de yapılan seçimlerde Sarkisyan, geçerli oyların yarısından fazlasını alarak Ermenistan'ın üçüncü devlet başkanı olmuştur. Ter-Petrosyan, seçimlerde hile olduğunu ve sonuçların geçersiz sayılarak seçimlerin tekrarlanması gerektiğini savunmuştur. Seçimlerin yeniden yapılmasını isteyen Ter-Petrosyan destekçileri, Erivan'da geniş çaplı protesto gösterileri düzenlemişlerdir.²⁷ Mart ayında, Erivan Özgürlük Meydanı'nda süren eylemlerde polis ile göstericiler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış ve birçok kişi gözaltına alınmıştır. Resmî verilere göre, polis müdahalesi sonucu 10 gösterici hayatını kaybetmiş, 130 eylemci yaralanmıştır. Gösterilerin düzenlenmesinde etkili olan Ter-Petrosyan, bir süre ev hapsine alınmış ve 20 gün süresince olağanüstü hal ilan edilmiştir. Bu sancılı süreç sonunda, Sarkisyan devlet yönetimini devralmıştır.²⁸

Görevi devralan Sarkisyan, Koçaryan'ın başlattığı politikayı izleyerek hegemon güçlerle olan ilişkileri güçlendirmeyi hedeflemiştir. 2008'de Rusya ile Gürcistan arasında başlayan Güney Osetya Savaşı esnasında bölgede

26 Tüysüzoğlu, "Güney Kafkasya'da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke," 241.

27 "Ermenistan'daki Seçimi Sarkisyan Kazandı," *CNN Türk*, 20 Şubat 2008, <https://www.cnnturk.com/dunya/ermenistandaki-secimi-sarkisyan-kazandi-356129>.

28 Tüysüzoğlu, "Güney Kafkasya'da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke," 244.

meydana gelen çatışmalar tansiyonu arttırmıştır. Ermenistan, bölgedeki barışın sağlanmasında “köprü” rolü oynamayı istemiştir. Ermenistan, dış politikasında Batı ve Rusya kutuplarını uyumlu hale getirmekle kalmayıp, karşıt taraflar arasındaki iletişimi tavsiye eden bir ülke olmayı hedeflemiştir. Hem Rusya ve onun liderliğindeki Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü’ne üye olarak hem de ABD, AB ve NATO ile ilişkiler kurarak Ermenistan, dış politikada önemli bir denge unsuru olmayı amaçlamıştır.²⁹ Köprü rolü üstlenilerek kurulmaya çalışılan denge politikası amacına ulaşamamıştır. Bunun temel nedeni, Ermenistan’ın birçok sektörde belirgin şekilde Rusya’ya bağımlı olmasıdır. Bu bağımlılık, kısa sürede vazgeçilebilecek bir seviyede olmadığı için Ermenistan’ın Batı ile tam anlamıyla yakınlaşmasını imkânsız kılmıştır. Rusya’ya olan coğrafi yakınlık ve güvenlik alanındaki zorunlu ittifak, Ermenistan’ın Batı’ya yönelimini sınırlayan en önemli faktör olmuştur. Dahası, Batı ile daha güçlü bir ilişki arayışı Rusya tarafından hoş karşılanmamış, böyle bir stratejinin Rusya’nın Ermenistan’a verdiği desteği azaltma ihtimali her zaman gündemde kalmıştır.

Bunun yanı sıra Sarkisyan’ın çok önemseydiği diğer dış politika konuları Türkiye ile ilişkiler ve Karabağ meselesidir. Türkiye’ye yönelik sözde soykırım iddiaları ve Karabağ meselesinde gerektiğinde saldırgan eylemlerde bulunan Ermeni politikaları, bu dönemde de sürdürülmüştür.³⁰ Sarkisyan’ın Karabağ meselesinde Minsk Çalışma Grubu aracılığıyla görüşmeleri sürdürmeye devam ettireceği ve Türkiye ile belirli aralıklarla diyalog kurulmasına müsaade edeceği ancak ödün vermek istemediği için ne Azerbaycan ne de Türkiye ile olan sorunları sona erdirecek bir anlaşmaya varmak konusunda çekingen kalacağı öngörülmüştür. Yine de Ermenistan ve Türkiye arasında daha önce hep sonuçsuz kalan görüşmeler, Sarkisyan yönetimiyle daha ileri bir boyuta taşınmış ve önemli adımlar atılmıştır.

Karşılıklı iyi niyet ve uzlaşma atmosferinin ortaya çıkmasını sağlayan ilk adım, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün attığı adımla gerçekleşmiştir. Ermenistan’daki kanlı eylemler sürerken birçok liderin Sarkisyan’ı kutlamak için acele etmediği bir dönemde onu ilk kutlayan devlet başkanının Cumhurbaşkanı Gül olması, bu adımın iyi niyetin bir

29 Narek S. Galstyan vd., *Armenia’s International Status Aspirations in 2008-2020* (Friedrich-Ebert-Stiftung, 2021), 5.

30 Kaan Diyarbakırlıoğlu, “Avrasyacılık-Batıcılık İkilemi Çerçevesinde Ermenistan Siyasetine Analitik Bir Bakış,” *Turkish Studies - Social* 15, sy. 8 (2020): 3482.

göstergesi olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Devlet başkanı seviyesinde gerçekleşen bu samimi diyalogların ardından bakanlar seviyesinde de tebrik ve iyi niyet mektupları gönderilmiştir. Sarkisyan yeri geldiğinde sözde Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınmasının Ermenistan'ın dış politika gündeminin elzem bir enstrümanı olduğunu belirtse de Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbantyan'ın şeffaf ve samimi bir şekilde tüm hassas konuları tartışmaya açık olduklarını ifade etmesi iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönemin başlayabileceği izlenimini oluşturmuştur.³¹

Sarkisyan, iki ülke arasında birkaç küçük girişim dışında neredeyse hiç gerçekleşmeyen diyalog sürecini başlatmak için Cumhurbaşkanı Gül'ü, Ermenistan ve Türkiye millî futbol takımlarının oynayacakları maça davet etmiştir. Gül, daveti kabul etmiş ve Ermenistan'a giden ilk Türk cumhurbaşkanı olmuştur. Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatan bu tarihî ziyaret her iki ülkedeki bazı kesimlerin yoğun eleştirilerine maruz kalsa da sınırların açılması ve diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi adına umutları yeşertmiştir. 2009'da görüşmeler hızlanarak devam etmiş ve Nisan ayında bir yol haritası belirlenerek üzerinde çalışmalara başlanmıştır.³² Sarkisyan, komşular arasında sınırların kapalı olmasının uygun olmadığını söylemiştir. Öte yandan Sarkisyan'ın Türkiye'ye yönelmesinin önemli nedenlerinden biri, yıllardır kapalı kalan sınır kapılarının açılmasının kendi ekonomileri için kritik bir öneme sahip olmasıdır.³³ Ermenistan yönetimini bu konuda adım atmaya zorlayan en önemli gelişme, 2008'de Rusya ile Gürcistan arasında cereyan eden Güney Osetya Savaşı sonrasında yaşanmıştır. Savaş sırasında Ermenistan-Gürcistan sınırının kapanması dış ticaret hacminin büyük bir kısmını Gürcistan üzerinden yapan Ermenistan'a ciddi zarar vermiştir. Bu nedenle, Türkiye ile iyi ilişkiler kurarak sınır kapılarını açtırmak Ermenistan için son derece önemli hale gelmiştir.³⁴

Protokoller imzalanmadan önce Sarkisyan, dünyadaki diaspora kuruluşlarına bir dizi ziyaret gerçekleştirmiştir. Sarkisyan, diaspora örgütlerinin yoğun olduğu Fransa, ABD, ardından Lübnan ve Rusya gibi ülkelere seyahatler

31 Lüttem, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu," 247-249.

32 Aybars Görgülü vd., *Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi: Yakınlaşma Sürecini İncelemek* (Tesev Yayınları, 2010), 8.

33 Diyarbakırlıoğlu, "Avrasyacılık-Batıcılık İkilemi Çerçevesinde Ermenistan Siyasetine Analitik Bir Bakış," 3483.

34 Mürsel Bayram, "Ermenistan Dış Politikasında Reelpolitikle Psikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemleri Bağlamında Bir Analiz," *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, sy. 3 (2016): 73, <https://dergipark.org.tr/pub/aeusbed/issue/26794/282059>.

yapmıştır. Türkiye ile normalleşme sürecini ana vatandan uzakta yaşayan Ermenilere anlatma ihtiyacı hissederek Sarkisyan, bu ziyaretlerde yoğun protesto gösterileriyle karşılaşmıştır. Özellikle sözde soykırım mağduriyetini kendilerine referans alan Ermeniler protestolara katılmışlardır. Protokollerin imzalanmasına çok kısa bir süre kala Ekim ayında yapılan bu seyahatlerde diasporanın bu normalleşme adımlarına karşı açıkça karşı durduğu gözlemlenmiştir.³⁵ En sonunda, 10 Ekim 2009'da diplomatik münasebetlerin tesis edilmesi ve sınırların açılması gibi konuları içeren protokoller taraflarca imzalanmıştır. Protokollerin yürürlüğe girmesi için gerekli meclis onayları alındıktan sonra sınırların iki ay içinde açılması hususunda anlaşmaya varılmıştır. Ayrıca, dışişleri düzeyinde yapılacak görüşmelerde, iki ülke arasındaki tarihsel ihtilaflar üzerine diyalog kurulmasının yanında iletişim, ulaşım ve enerji sektörlerinde de iş birliği yapılması kararlaştırılmıştır. Sarkisyan, protokollerin imzalanmasından dört gün sonra Bursa'da Türkiye ve Ermenistan Millî Futbol Takımları arasında oynanacak maçı izlemek için Türkiye'ye gelmiştir. Ziyaret, oldukça samimi bir hava içerisinde gerçekleşmiş ve taraflarca memnuniyetle karşılanmıştır.³⁶

Türkiye, bir an önce antlaşmaların yürürlüğe girmesi için protokolleri TBMM'ye sunmuştur. Ermenistan'da ise protokoller öncelikle anayasal uygunluk açısından Anayasa Mahkemesi'ne gönderilmiştir. Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin, Protokollerin Anayasa'ya aykırı olması sebebiyle uygulanamayacağına dair 2010 yılındaki gerekçeli kararı sonrasında 22 Nisan 2010'da Sarkisyan, Türkiye'nin sözde soykırımı reddetmesi ve işgal edilen Karabağ topraklarının Azerbaycan'a geri verilmesi talepleri nedeniyle antlaşmaların onay süreçlerinin dondurulduğunu açıklamıştır.³⁷

2013'te ikinci kez başkanlık seçimlerini kazanan Sarkisyan yönetimi, anayasa değişiklikleri için harekete geçmiştir. Anayasa değişikliğine göre, parlamenter sisteme geçiş yapılacaktır. Bu değişiklikler, devlet başkanının yetkileri sınırlanacak ve sembolik hale gelecektir. Hükûmetin başında ise başbakan olacak ve yönetimde esas söz sahibi olacaktır. 2015'te yapılan halk oylamasında bu değişiklikler kabul edilmiş ve Ermenistan parlamenter

35 "Sarkisyan Diasporanın Hedefinde," *NTV Haber*, 5 Ekim 2009, <https://www.ntv.com.tr/dunya/sarkisyan-diasporanın-hedefinde,4uf3phLHc0m4-jFXpNooxA>.

36 Görgülü vd., *Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi*, 9.

37 "Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri," T.C. Dışişleri Bakanlığı, Erişim tarihi: 9 Aralık 2025, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>; Bayram, "Ermenistan Dış Politikasında Reelpolitikle Psikopolitiğin Çatışması," 74.

demokrasiye geçmiştir. Sarkisyan, görev süresi sona erdiğinde değişen sistemle birlikte başbakan olacağını işaretlerini göstermeye başlamıştır. Görev süresi Mart 2018’de sona eren Sarkisyan, ilk olarak Başbakan Karen Karapetyan’ı istifa ettirmiş ve ardından 17 Nisan 2018’de parlamento tarafından başbakan olarak seçilmiştir. Ancak Nikol Paşinyan önderliğinde başlatılan protestolar sonucunda Sarkisyan, zor duruma düşmüş ve nihayetinde görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.³⁸

Nikol Paşinyan Döneminde Ermenistan (2018-...)

Ermenistan’daki yozlaşmış siyasi düzene ve yolsuzluklara karşı çıkarak geniş halk kitlelerini yanına alan Nikol Paşinyan, parlamentodaki diğer siyasi partilerin de onu desteklemesiyle 8 Mayıs 2018’de başbakan olarak seçilmiştir.³⁹ Paşinyan’ın bu başarısı, Ermenistan’daki politik zeminde önemli bir değişimin başlangıcı olmuştur. Devlet yönetiminde 1990’lı yıllardan beri söz sahibi olan “Karabağ klanı” ve aşırı milliyetçi Taşnaksutyun, Paşinyan’ın 2018’de gerçekleştirdiği Kadife Devrim ile beraber yönetimden uzaklaşmak zorunda kalmıştır.⁴⁰

Paşinyan göreve geldiğinde bakanlıkların sayısını 17’den 12’ye düşürmüştür. Lağvedilen bakanlıklar arasında Diaspora Bakanlığı da yer almaktadır. Diaspora, bu duruma büyük tepki göstermiş olsa da Paşinyan kararından geri adım atmamıştır. Paşinyan, diasporanın Ermenistan karar alıcıları üzerindeki baskısını azaltmaya çalışmaktadır.⁴¹ Ayrıca Paşinyan ve arkadaşlarının demokratikleşme ve yolsuzluk karşıtı söylemleri dış politikada Karabağ meselesinde daha ılımlı bir politikanın uygulanacağını umut kaynağı olmuştur.⁴² Bazılarına göre Batı’ya yakın bazılarına göre de statükonun devamını sağlayacak bir kişi olarak görülen Paşinyan, bir önceki dönemde hegemon güçlerle sağlanmaya çalışılan dış ilişkileri daha da ileri götürmeyi

38 Hatem Cabbarlı, “Ermenistan Cumhuriyeti’nin Siyasal Dönüşüm Süreci,” *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi* 4, sy. 1 (2020): 140-145, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1126275>.

39 Bülent Karaatlı, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri (1991-2019),” *Ermenistan Dış Politikası (1991-2019)* içinde, haz. Hatem Cabbarlı ve Esmâ Özdaşlı (Nobel Yayınları, 2020), 125.

40 Oğul Tuna, “Ermenistan’da Aşırı Sağ Vesayet: Taşnaklar ve Karabağ Klanı İttifakı Paşinyan’a Karşı,” *Diplomasi ve Strateji Dergisi* 2, sy. 2 (2021): 147.

41 Karaatlı, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri (1991-2019),” 128-129.

42 Pınar Sayan, “Dağlık Karabağ’da Yeni Durum: Kapsayıcı Bir Barış İnşa Edebilmek,” İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü *Politika Notu* (2020): 2, <https://istanpol.org/uploads/ContentManagementFile/daglik-karabagda-yeni-durum--kapsayici-bir-baris-insa-edebilmek--dr-pinar-sayan.pdf>.

hedeflemiştir.⁴³ Bu dönemde iç siyasi ortamdaki zorlukları, kamuoyunun dikkatini dışarıya çekerek atlatma yolu izleyen Paşinyan, seyahat merkezli bir dış politika izlemeyi tercih etmiştir. Bir taraftan kolayca vazgeçilemeyecek biçimde bağımlı olunan Rusya'nın duyarlılıklarını görmezden gelmemek, diğer taraftan çekimine kapıldıkları Batı'ya yanaşmaya çalışmak, öte yandan yükselen Çin'in potansiyelini keşfetmek dikkatli ve dengeli manevraları zorunlu hale getirmektedir.

Siyasi hayatında önceki ve sonraki açıklamaları arasında çelişkiler barındıran bir lider olan Paşinyan, bazı konuları iç politika aracı olarak kullanmaktan çekinmemiştir. 2019 Ağustos'ta işgal altındaki Karabağ'ın Hankendi şehrine bir ziyaret gerçekleştiren Paşinyan, popülist bir lider gibi burada "Karabağ Ermenistan'dır" şeklinde bir ifade kullanarak iç politikada muhalefetin elindeki Karabağ kozunu kendisi bizzat devreye sokmuştur. Ardından, işgal altındaki başka bir şehir olan Şuşa'ya giderek buradaki işgal güçlerinin liderleriyle görüşmelerde bulunmuştur. 2020 Nisan'da barış sağlamak amacıyla on yıldır AGİT bünyesinde çalışmalarını sürdüren Minsk Grubu'nun sunduğu Madrid Teklifleri'nden Ermenistan'ın çekildiğini duyuran Paşinyan, diyalog kanallarının tamamen kopmasına neden olmuştur. Sonuçta, bu süreç sonunda Ermenistan ile Azerbaycan arasında kaçınılmaz bir savaş başlamıştır.⁴⁴

Barışçıl bir çözüm bulması umuduyla Minsk Grubu'nun eş başkanlıklarını yapan ABD, Rusya ve Fransa'nın soruna yönelik ilgisiz ve Ermenistan yanlısı tavır takınmaları savaşa giden yolda önemli bir dinamik olarak görülmektedir. Rusya kendi çıkarlarını korumak hedefiyle bölgedeki istikrarsızlık halini devam ettirmeyi planlamaktadır. ABD ise çözüm arayışlarında çok ön planda olmamıştır. Karabağ meselesi daha çok ülkedeki diaspora örgütlerince savunulmaktadır. Ülke içinde etkili olan Ermeni lobi kuruluşları çıkan Kongre kararlarında etkili olmuş ve statükonun devamından başka sonuç ortaya çıkarmamıştır. Uluslararası çabaların da yetersiz kalmasıyla Azerbaycan'ın konuyu diplomatik girişimlerle çözme ümidi ortadan kalkmıştır. Ayrıca 2016 yılından beri sürekli hale gelen sınır ihlal ve tacizleri de Azerbaycan'ın sabrının sonunu getirmiştir. Ermeni birliklerinin özellikle 12 Nisan 2020 tarihinde düzenlediği saldırıların geçmişteki ihlallerden en önemli farkı

43 "Ermenistan'da Paşinyan-Diaspora Krizi," İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER), Erişim tarihi: 9 Temmuz 2023, <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/analiz-ermenistan-da-pasin-yan-diaspora-krizi.pdf>.

44 Cavid Valiyev, "Karabağ Yenilgisinin Ermenistan İç Politikasına Etkisi," *Anadolu Ajansı*, 5 Ekim 2023, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-karabag-yenilgisinin-ermenistan-icpolitikasına-etkisi/3008216>.

saldırıların Karabağ'dan değil, bizzat Ermenistan-Azerbaycan sınır hattından gelmiş olmasıdır. Saldırılan bölgenin hayati stratejik ulaşım ve enerji hatlarını barındırıyor olması dikkatlerden kaçmamalıdır. Azerbaycan, Ermenistan'ın Doğu-Batı ticaret güzergâhı ile doğal gaz ve petrol boru hatlarına zarar vererek ve sınır hattındaki çatışmaları öne sürerek Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü üyelerinin askerlerini bölgeye çekmeyi hedeflediğini açıklamıştır. Nitekim Ermenistan Tovuz'da gerçekleşen çatışmaları bahane ederek KGAÖ üyelerini (Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Tacikistan, Belarus ve Kırgızistan) acil toplantıya çağırması ancak umduğunu elde edememiştir.⁴⁵

Bu gelişmelerden sonra 27 Eylül 2020'de gerçekleşen temaslar sonrasında kırk dört gün süren çatışmalar başlamıştır. Savaş esnasında Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin uzun yıllar süren yatırımların karşılığını almaya başladığı açıkça görülmüştür. Azerbaycan ordusu, hem nicelik hem de nitelik açısından Ermenistan ordusunun önünde yer almaktadır. Savaş boyunca işgalci Ermeni güçlerinin kayıpları çok büyük olmuştur. Ermenistan'ın ekonomik ve demografik sıkıntıları göz önüne alındığında, bu kayıpların yerine yenilerini koymasının uzun yıllarını alacağı aşikârdır.⁴⁶ Sonunda, 10 Kasım 2020'de Putin'in arabuluculuğunda bir ateşkes anlaşması yapılmıştır. Azerbaycan ordusu, meşru savunma hakkını kullanarak başlattığı operasyon sonucunda büyük başarılar elde etmiş ve birçok şehir ve köyü esaretten kurtarmıştır. 12.000 kilometrekareye yakın bir alanın düşman işgalinden kurtarılmasıyla Azerbaycan, işgal altındaki topraklarının oranını %3,25'e indirmiştir.⁴⁷

Ermenistan, bağımsızlığını kazandığı günden itibaren gerçekçi ve barışçı bir yol izlemek yerine, diasporanın baskısı, aşırı milliyetçi hayaller ve işgalci politikalar doğrultusunda hareket etmiştir. Ter-Petrosyan'dan Paşinyan'a kadar tüm liderler, farklı tonlarda olsa da Karabağ üzerinden saldırgan ve yayılmacı bir anlayışı sürdürmüşlerdir. Bu politikalar, Ermenistan'ı bölgede yalnızlaştırmış, Türkiye ve Azerbaycan ile normalleşme ihtimallerini ortadan kaldırmıştır. Ayrıca Koçaryan döneminden beri uygulanmaya çalışılan büyük güçlerle ilişkileri ilerletme girişimleri büyük bir fiyaskoyla sonuçlanmış 2020'de gerçekleşen Karabağ Savaşı'nda Rusya'dan gerçek anlamda destek alınamamıştır. Diaspora örgütlerinin yönlendirdiği, tarihi çarpıtan “sözde soykırım” iddiaları ise Ermenistan'ın dış politikasını dar bir alana sıkıştırmıştır.

45 T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, *Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer*, 17-18.

46 Cenk Özgen, “44 Günün Ardından: 2020 Karabağ Savaşı'nın Askeri Açından Analizi,” *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 7, sy. 1 (2021): 117-118.

47 T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, *Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer*, 27.

Sonuç olarak da 44 günlük savaş, bu yanlış stratejilerin Ermenistan'a nelere mal olduğunu en açık şekilde ortaya koymuştur.

Ermeni Diasporası

Diaspora kavramı kökenini Antik Yunanca “dia” (aracılığıyla) ve “sporos” (tohum) kelimelerinden almakta olup; ilk anlamı “sağa sola saçılmış tohumlar”dır.⁴⁸ Günümüzde bu kavram, ana yurtlarından çeşitli sebeplerle ayrılarak farklı coğrafyalara yayılmış toplulukları tanımlamak için kullanılmaktadır. Ancak her göç eden topluluk diaspora kapsamında değerlendirilmemekte, genellikle kültürel, tarihsel ve duygusal bağlarını koruyan gruplar bu tanıma dahil edilmektedir.⁴⁹ Kavram ilk olarak Yahudiler için kullanılmış, zamanla diğer farklı grupları da kapsayacak şekilde genişlemiştir.⁵⁰

Diaspora, uzun bir dönem boyunca özellikle dini ve teolojik metinlerde yer almıştır. Kavram ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler gibi sosyal bilim dallarında derinlikli incelenmeye başlanmıştır.⁵¹ Özellikle 1990'lı yıllarda konuyla ilgili çalışmalarda artış gözlemlenmiştir. Bu alandaki öncü akademisyenlerden biri olan William Safran, diasporaların ortak bazı özelliklerini belirlemiş ve bu özellikler arasında; ana vatandan zorunlu ya da gönüllü göç, ana vatana dair kolektif hafızanın sürdürülmesi, ev sahibi ülkede dışlanmışlık hissi, ana vatana dönüş arzusu, ana vatanın refahı için ortak çaba ve etnik kimliğin korunması gibi unsurları sıralamıştır.⁵²

Robin Cohen ise Safran'ın yaklaşımına eleştirel bir katkı sunarak diasporaların sadece zorunlu göçlerle değil, iş ve ticaret gibi nedenlerle de oluşabileceğini ifade etmiş; böylece diaspora tanımını daha kapsayıcı hale getirmiştir.⁵³ Cohen ayrıca, diasporaları altı başlıkta sınıflandırmıştır: *mazlum diasporalar*

48 Stephane Dufoix, *Diasporalar*; (Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2011), 17.

49 Kim D. Butler, “Defining Diaspora, Refining a Discourse,” *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 10, no. 2 (2001): 189-219.

50 Robin Cohen, “Diaspora and the Nation-State: From Victims to Challengers,” *Migration, Diasporas and Transnationalism* içinde, ed. S. Vertovec ve R. Cohen (Edward Elgar Pub, 1999), 266.

51 Dufoix, *Diasporalar*; 26.

52 William Safran, “Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return,” *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1, no. 1 (1991): 83-99.

53 Robin Cohen, “Diasporas and the State: From Victims to Challengers,” *International Affairs* 72, no. 3 (1996): 507-520.

(Yahudiler, Afrikalılar, Ermeniler, vb.), *emek diasporaları* (Hintliler, Türkler, Japonlar), *emperyal diasporalar* (İngilizler), *ticaret diasporaları* (Lübnanlılar, Çinliler), *yersiz yurtsuzlaşmış diasporalar* (Karayıplılar) ve *başlangıç aşamasında olan diasporalar* (Afganlar).⁵⁴

Sonuç olarak diaspora kavramı, dinamik ve çok boyutlu yapısıyla tek bir tanım ya da sınıflandırma ile sınırlandırılmamaktadır. Akademik literatüre yapılan katkılar, kavramın içeriğini zenginleştirirken; farklı bakış açıları da kavramın evrensel olarak daha ayrıntılı ve esnek biçimde incelenmesine yardımcı olmaktadır.

Ermeni diasporası ise pek çok kişinin düşündüğünün aksine sadece 20. yüzyılda yaşanan olaylarla ortaya çıkmamıştır. Binlerce yıllık bir bilgi birikimi ve toplumsal hafızaya dayanan Ermeni diasporası, kimliğini asırlar boyunca korumuş ve günümüze kadar taşımıştır. Geri dönüp bakıldığında, Ermeni kimliğinin sürgünlerde bile devam etmesini sağlayan birkaç önemli faktör bulunmaktadır. Diasporanın özellikle ilk dönemlerinde, Ermeni toplumunun birlik ve varlığını sürdürebilmesinde en belirleyici unsur, geleneklerine güçlü biçimde bağlı kalmaları olmuştur. Ermeniler, farklı egemen güçlerin yönetimi altında bulunsalar bile kendi gelenekleri ve hukuk sistemleriyle yaşamayı sürdürmüşlerdir. Örneğin, Kilikya ve Polonya gibi bölgelerde yaşayan bazı Ermeni toplulukları, 12. yüzyılda yaşayan bir Ermeni düşünür olan Mkhitar Goş tarafından geliştirilen kanunlara göre yönetilmişlerdir. Bahsi geçen kanunlar, Ermenilerin kendi yargı kurallarına sahip olmalarını öngörmüş ve yöneticiler tarafından belirli derecelerde kabul edilmiştir.⁵⁵

Ermeni diasporasının oluşumunda ve gelişiminde, geleneklerine bağlılıklarının yanı sıra Ermeni Kilisesi de kıymetli bir rol oynamıştır. Dinin, bireylerin bağlılıklarını ve hayatta kalmalarını belirlediği dönemlerde, topluluk hareketleri çoğunlukla kilise etrafında şekillenmiştir. Ermeniler, Hristiyanlığı kabul eden ilk toplumlardan biri olarak kabul edilirken; Ermeni Apostolik Kilisesi'ne olan sıkı bağlılıkları Ermenilerin kimliğini tanımlamanın en temel işaretlerinden biri olmuştur.⁵⁶ Özetle, Ermeni göçü ve diasporasının hikâyesi, dünyanın farklı yerlerinde kurulan Ermeni kilise ve manastırları aracılığıyla

54 Robin Cohen, *Global Diasporas: An Introduction* (Routledge, 2022), 11.

55 Gagik Sarkisyan vd., *Potomki Hayka [The Descendants of Hayk]* (Armenian Encyclopedia: 1998), 3.

56 Aleksandr V. Gevorkyan, "Armenian Diaspora," *The Encyclopedia of Global Human Migration* içinde, ed. Immanuel Ness (Blackwell Publishing, 2013), 3.

anlatılabilir.⁵⁷ Bahsedilen faktörlerin, Ermeni diasporasının oluşumuna ve genişlemesine önemli katkılarda bulunduğu yadsınamaz bir durumdur. Fakat Ermeni diasporasını asıl manada bir diaspora haline getiren olay, 1915'teki sözde soykırım iddialarıdır. 1915 olayları Ermeni kökenli Fransız tarihçi Anahide Ter-Minassian tarafından “kurucu olay” diye tanımlamaktadır; çünkü bu iddialar, diasporanın hafızasında “bir felaket belleği” oluşturmuş ve bu olay, Ermeni toplumunun kolektif belleğine kazınmıştır. Bu sayede, dünyanın farklı yerlerine dağılmış olan neredeyse her Ermeni, farklılıkları mevcut olsa bile benzer bir misyon çerçevesinde birleşmiş ve tek vücut haline gelmiştir. Özellikle 1965 yılı sonrasında, sözde soykırımın küresel çapta tanınması arzusu, başka bir birleştirici unsur oluşturmuş ve bu durum, Ermeni diasporasının git gide daha fazla politize hale gelmesine sebep olmuştur.⁵⁸

Sözde soykırımın küresel çapta tanınmasının yanında diasporanın başka siyasi emelleri de mevcuttur. Ermeniler, 19. yüzyılda EDF tarafından öne sürülen “Haydat” (Ermeni Davası) görüşü çerçevesinde olan bir Ermeni ulusal ideolojisi etrafında birleşmişlerdir. Aynı zamanda diasporanın senelerdir geliştirdiği Haydat düşüncesinin temelinde pek az ulusta rastlanacak kadar sağlam ve sürekli bir mağduriyet travması bulunmaktadır. Ermenistan dışındaki koşullarda üretilen ve ASALA gibi gizli ve eli kanlı Ermeni terörist örgütlerince de pekiştirilen Haydat doktrininin “Birleşik Ermenistan” devletinin kurulması, dünyanın farklı yerlerine dağılmış Ermeni toplumunun kendi topraklarına dönüşünün sağlanması ve sosyal devletin inşa edilmesi olmak üzere üç ana hedefi vardır.⁵⁹

Diaspora, bahsedilen faktörler ve hedeflerle beraber yeri geldiğinde tarihsellikten ve gerçeklikten uzak argümanları da kullanarak bu konuma ulaşmıştır. Uzun yıllar boyunca buldukları ülkelerde asimile olmadan kendi topluluklarını koruyabilmişler ve misafir oldukları topraklarda kültürel varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. İlk göçlerinden itibaren, buldukları ülkelerdeki nüfuslarını artırmış ve etkili bir ses haline gelmişlerdir. Bazı kaynaklarda farklı rakamlar öne sürülse de dünya genelinde 8-10 milyon civarında Ermeni olduğu düşünülmektedir. Ana vatanda yaklaşık 3 milyon Ermeni yaşarken; geri kalanlar diaspora olarak çeşitli ülkelerde bulunmaktadır.

57 Gevorkyan, “Armenian Diaspora,” 3.

58 Dufoix, *Diasporalar*, 56-57.

59 Mustafa Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler,” *Türk Dış Politikası (1980-2001)* içinde, haz. Baskın Oran (İletişim Yayınları, 2003), 408.

Rusya’da 2.5 milyona yakın, ABD’de yaklaşık 1.5 milyon, Fransa’da 400.000 ve Lübnan’da ise yine sayıları yüz binlerle ifade edilen Ermeni nüfusunun yanı sıra Ukrayna, Arjantin, Polonya, İran ve Kanada gibi ülkelerde de azımsanmayacak bir Ermeni nüfusu mevcuttur.⁶⁰

Sovyetler Birliği Dağıldıktan Sonra Diaspora Faaliyetleri

Bahsedilen ülkelerde siyasi faaliyetler yürüten diaspora, çeşitli manevralar yaparak ülkelerin iç ve dış politikalarında etkin olmaya çalışmıştır. İlk başlarda çok başarı sağlanamasa da Ermenistan’ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra diaspora, bulunduğu ülkelerde git gide güçlenmiş ve bu gelişme diasporanın daha fazla lobi faaliyetinde bulunmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte diasporanın anavatana dikkat ve yönelimi de unutulmaması gereken bir husustur.⁶¹ Diaspora, çeşitli faaliyetler yürüterek deneyim kazanmış ve zamanla siyasi ve ekonomik açıdan Ermenistan ile kıyaslandığında güçlü bir konuma gelmiştir.

İlk olarak detaylı bir şekilde ABD’deki Ermeni Diasporası incelendiğinde bu ülkenin günümüzdeki en güçlü Ermeni diasporalarından birine ev sahipliği yaptığı ve bu ülkedeki Ermeni nüfusunun, Rusya’dakinin ardından ikinci sırayı aldığı görülür. Benzer şekilde, Los Angeles’taki Ermeni diaspora topluluğu da Moskova’dakinden sonra ikinci sırada yer almaktadır. Los Angeles, hem nüfus açısından hem de muhtemelen dünyadaki kültürel çeşitlilik bakımından en zengin Ermeni topluluğuna ev sahipliği yapmaktadır. Bu topluluk, Amerikalı Ermenilerin yanı sıra Orta Doğu, Avrupa, Sovyetler Birliği, Afrika ve Latin Amerika gibi coğrafyalarda doğmuş Ermenileri de bünyesinde barındırmaktadır.⁶² Nüfusun yanında kurumsallaşma ve birçok farklı kuruluşla beraber hareket etme diasporanın faaliyet alanını ve etkinliğini artırmaktadır.

ABD genelinde, büyük ölçekli ya da küçük ölçekli pek çok Ermeni lobi kuruluşu bulunmaktadır. Bu kuruluşlar arasında Amerika Ermeni Ulusal Komitesi (ANCA) ve Amerika Ermeni Meclisi (AAA), ABD’deki en güçlü

60 “Armenia’s Diaspora: Its Role and Influence,” Government of UK - Foreign & Commonwealth Office, 9 Aralık 2014, <https://www.gov.uk/government/publications/armenias-diaspora-its-role-and-influence>.

61 Sossie Kasbarian, “Diasporic Voices From the Peripheries– Armenian Experiences on the Edges of Community in Cyprus and Lebanon,” *The Cyprus Review* 25, no. 1 (2013): 82.

62 “About Community,” Embassy of Armenia to the United States of America, Erişim tarihi: 29 Eylül 2023, <https://usa.mfa.am/en/community-overview/>.

diaspora örgütleri olarak öne çıkmaktadır. ANCA, milliyetçi Taşnaksutyun'un görüşlerini taşıyan bir örgütlenme olup "özgür, birleşik ve bağımsız" Ermenistan'dan yana tutum sergilemektedir.⁶³ AAA ise daha uzlaşmacı ve diyaloga açık bir yaklaşımı benimseyen, Taşnaksutyun'un görüşlerini ANCA kadar benimsemeyen bir diaspora örgütüdür. Bu örgütler, Ermenistan ile ilişkilerini sürdürülebilmek için hükümet fark etmeksizin her zaman öncelikli olarak Ermenistan'la bağlarını güçlendirmeyi amaçlamaktadır.⁶⁴

ANCA, bugün Ermenilerin bulunmadığı sözde Batı Ermenistan (Türkiye'nin doğu bölgesinin bir kısmı) topraklarının ve başka egemen ülkelerin sınırları içerisinde olan ve tarihi Ermenistan olarak adlandırdıkları toprakların, Ermenistan ile birleşmesini istemektedir. ABD'nin bölgedeki önemli müttefiklerinden birinin toprak bütünlüğüne karşı yapılan bu tür hukuksuzca saldırılar ABD tarafından ne ölçüde kabul edilebilir bir durumdur, bu ayrıca bir değerlendirmeyi gerektirebilir. AAA ise daha ılımlı bir yaklaşım sergileyerek öncelikli olarak ABD'nin çıkarlarını gözetmekte ve daha uzlaşmacı politikalar üretmektedir. Bu yaklaşım, ABD kamuoyunda AAA'nın daha fazla öne çıkmasına neden olmaktadır. Bahsedilen iki organizasyonun ABD Hükümeti'nin farklı kurumlarına erişimdeki başarılarını kıyaslamak da önem arz etmektedir. ANCA, Amerikan Kongresi'nde lobi faaliyetleri yürütme konusunda oldukça başarılıdır. Ancak daha açık ve sert bir dil kullanması nedeniyle yürütme organına erişim konusunda zorluklar yaşamaktadır. Öte yandan, aynı amaçlar doğrultusunda mücadele eden AAA, daha ılımlı ve uzlaşmacı bir yaklaşım sergileyerek yürütme organına erişimde ANCA'ya göre daha başarılı olmaktadır.⁶⁵ Bu gibi ayrışmalar bir topluluktaki birlik ve beraberliği engellediği için negatif bir durum olarak varsayılabilir. Fakat bu tarz bölünmeler diasporanın ortak emellerine ulaşmasında fayda gösterecek önemli bir stratejik yoldur.

ABD'deki Ermeni diasporası örgütleri arasında çeşitli farklar olsa da bu topluluklar arasında paylaşılan bazı evrensel ortak amaçlar da mevcuttur.⁶⁶ ABD'deki diasporanın en büyük önceliği, Amerikan Kongresi'nde etkinlik

63 Julien Zarifian, "The Armenian-American Lobby and its Impact on U.S. Foreign Policy," *Society* 51, no. 5 (2014): 506.

64 Razmik Panossian, "Between Ambivalence and Intrusion: Politics and Identity in Armenia-Diaspora Relations," *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 7, no. 2 (1998): 169.

65 Zarifian, "The Armenian-American Lobby and its Impact on U.S. Foreign Policy," 506-507.

66 Monique Bolsajian, "The Armenian Diaspora: Migration and its Influence on Identity and Politics," *Global Societies Journal* 6 (2018): 35.

sağlamaktır. Şu an için her iki grup da ABD yasama organı olan Kongre’de önemli desteğe sahiptir. Kongre’deki Cumhuriyetçiler ve Demokratlar arasından üyeler barındıran AC (Armenian Caucus) ile Kongre’de kritik pozisyonlarda görev yapan parlamenterlerin Ermeni meselesine duydukları sempatik yaklaşım, bu iki lobinin faaliyetlerini kolaylaştırmaktadır. Diasporanın Kongre’deki hedeflerinden en önemlisi sözde Ermeni soykırımını Senato’da kabul ettirmek ve akabinde ABD’nin resmen sözde soykırımı tanımmasını sağlamaktır.⁶⁷ 2019 yılında diasporanın uzun yıllar süren çabaları sonucu, ABD Senatosu 1915 Olayları’nı soykırım olarak kabul etmiştir. Bu gelişmenin ardından, yürütme organı olan ABD Başkanı’nın 24 Nisan’daki açıklaması beklenir hale gelmiştir.⁶⁸ Yine o dönemin ABD Başkanı olan Donald Trump, kendinden önceki başkanlar gibi 1915 Olayları’nı “Büyük Felaket” olarak tanımlamıştır. Trump’ın ardından göreve gelen Başkan Joe Biden ise 2021’de 1915 Olayları’nı soykırım olarak ifade eden ilk ABD Başkanı olarak tarihe geçmiştir. Eyaletler arasında değerlendirildiğinde, 13 Mart 2022’de Mississippi’nin sözde soykırımı kabul etmesiyle ABD’de Ermeni savlarını tanımayan hiçbir eyalet kalmamıştır.⁶⁹ Federatif yönetim şekliyle idare edilen ABD’nin tüm eyaletleri ve merkezî yönetimi, bütün kurumlarıyla Ermeni iddialarını destekler yönde kararlar almıştır. Kısacası, diaspora, sözde soykırımın ABD siyaseti ve kamuoyu tarafından tanınması konusunda başarılı olmuştur.

İkinci hedef, ABD’nin Ermenistan’a insani yardım programları uygulamasını, teknik destek ve kalkınma yardımları sağlamasını temin etmektir.⁷⁰ Ermenistan’da olduğu gibi, küçük devletlerin iktisadi gelişimini desteklemede dış ülkelerden gelen sıcak para akışlarının önemli etkisi olduğu unutulmamalıdır.⁷¹ Diaspora çalışmalarının sonucu olarak, ABD, Ermenistan ve sözde Karabağ Cumhuriyeti’nin kalkınmasına destek olmak amacıyla çeşitli yardımlar göndermiştir. ABD hükûmeti, USAID yardım programı çerçevesinde; demokratikleşme, iktisadi istikrarın tesis edilmesi, insani yardım

67 Şenol Kantarcı, “Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi,” *Yeni Türkiye Dergisi* 60 (2014): 5-6.

68 Sertaç Aktan, “ABD Kongresi 1915 Olayları ile İlgili ‘Soykırımdır’ Kararı Aldı: Peki Bundan Sonra Ne Olacak?,” *Euronews*, 13 Aralık 2019, <https://tr.euronews.com/2019/12/13/abd-kongresi-1915-olaylar-ile-ilgili-soykirimdir-karar-aldi-pek-bundan-sonra-ne-olacak>.

69 Gözde Kılıç Yaşın, “Ermeni İddiaları, Hukuk ve Siyasi Lobicilik,” *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, 9 Mayıs 2023, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/ERMENI-IDDIALARI-HUKUK-VE-SIYASI-LOBICILIK>.

70 Kantarcı, “Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi,” 6.

71 F. Didem Ekinci, “Küçük Devlet Dış Politikasında Zafiyet ve Dirençlilik: Ermenistan Örneği,” *Ermeni Araştırmaları Dergisi* 61 (2018): 91.

ve güvenlik meselelerinde olmak üzere Ermenistan hükûmetine 1992'den bu yana yaklaşık 3 milyar dolar yardım göndermiştir.⁷²

Diasporanın üçüncü temel hedefi, Türkiye ve Azerbaycan lehine olabilecek herhangi bir Kongre teklifini veya girişimini engellemektir.⁷³ ABD'nin bölgedeki önemli müttefiki olan Türkiye'ye en son teknolojik harp sistemlerinin gönderilmesini engellemek amacıyla Ermeni ve Yunan diaspora kuruluşları birçok alanda beraber çalışmaktadır. Türkiye'nin, günümüzdeki en modern savaş uçaklarından biri olan F-35'lerin alım programından çıkarılmasında diaspora kuruluşlarının etkisi büyük olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin Rusya'dan satın aldığı S-400 hava savunma sistemleri bahane edilerek CAATSA yaptırımlarının uygulanması konusunda kampanyalar yapıp bu konuda da başarıya ulaşmışlardır.⁷⁴ Azerbaycan da aynı Türkiye gibi, diasporanın hedefindedir. İkinci Karabağ Savaşı'ndaki ağır mağlubiyetten sonra, ANCA'nın başını çektiği kuruluşlar Azerbaycan'ın bölgede demografik değişiklikler yaptığını iddia etmektedir. ABD siyasetinde karşılık bulan bu asılsız iddialar sonucu Senato tarafından Ermeni Koruma Yasası çıkartılmış ve bu çerçevede Azerbaycan'a sağlanan askeri yardımlar sona ermiştir.⁷⁵ Bu gibi kararlar aldırılırken diasporanın etkinliğini artıran bir diğer etmen diğer milletlerin diaspora kuruluşları (Yunan ve Yahudi diasporaları gibi) ile ortaklaşa gerçekleştirilen çalışmalardır.

Diaspora kuruluşlarının dördüncü ve son hedefi ise lobi faaliyetleri yürüttükleri Karabağ sorununda Ermenistan lehine politikalar geliştirmektir.⁷⁶ Taşnaksutyun ve Taşnaksutyun dışındaki tüm yapıları bir araya getiren Karabağ meselesi, Ermenilerin lobicilik faaliyetlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Ermeniler, dezenformasyon yoluna başvurarak Azerbaycan'ın bu topraklara etnik ve ırksal düşüncemelli saldırılar düzenlediğini ve bu saldırıların Osmanlı Devleti'nin başlattığı sözde soykırımın bir parçası olduğunu savunmaktadır.⁷⁷

72 "Armenia - Foreign Assistance Fact Sheet, June 2021," United States Department of State, Erişim tarihi: 25 Ekim 2023, https://www.state.gov/wp-content/uploads/2021/08/Armenia_FY-2020-Country-Assistance-Fact-Sheet.pdf.

73 Kantarcı, "Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi," 6.

74 "U.S.-Turkey Relations | Integrity & Accountability," Armenian National Committee of America (ANCA), Erişim tarihi: 3 Kasım 2023, <https://anca.org/issue/u-s-turkey-ties-integrity-accountability/>.

75 "Senate Unanimously Adopts Bill Blocking US Military Aid to Azerbaijan," ArmenianWeekly, 16 Kasım 2023, <https://armenianweekly.com/2023/11/16/senate-unanimously-adopts-bill-blocking-us-military-aid-to-azerbaijan/>.

76 Kantarcı, "Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi," 6.

77 Bolsajian, "The Armenian Diaspora," 36.

Diaspora, Karabağ sorununda Azerbaycan'ı saldırgan olarak tanıtarak ABD kamuoyunu yanıltıp meseleye sadece Ermenistan tarafından bakılmasını sağlamıştır.⁷⁸ Ayrıca diaspora, sözde Karabağ yönetimine yıllık yardım almak için Kongre'den destek almayı başarmıştır. Uluslararası alanda hiçbir devlet ve kuruluşça tanınmayan sözde Karabağ Cumhuriyeti, 1990'lerden itibaren ABD hükûmeti tarafından her yıl 5-10 milyon dolar arasında fonlanmıştır.⁷⁹ Sonuç olarak, Ermenistan'ın Karabağ'daki işgali karşısında gerekli tepkiyi göstermeyen ABD, Rusya ve Fransa'yla beraber Minsk Üçlüsü'nü oluşturmuş ve bölgedeki çözümsüzlüğün yıllarca devam etmesinde rol oynamıştır.⁸⁰

Diasporanın güçlü olduğu bir diğer ülke Fransa'dır. Ermenilerin Fransa'ya yönelik ilk göçleri Orta Çağ'a kadar uzanmaktadır. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren, Levant bölgesinden gelen Ermeni tüccarlar, ticari ilişkiler kurmak amacıyla Fransa'ya yerleşmeye başlamış ve zamanla bu göç kalıcı hâle gelmiştir. Bu erken dönem yerleşimleri, Ermeni topluluğunun Fransa'da sosyal ve ekonomik yapıya entegre olmasına zemin hazırlamıştır. 1915'te Osmanlı İmparatorluğu tarafından uygulanan Sevk ve İskân Kanunu sonucu yaşanan kitlesel göç dalgası ise Fransa'daki Ermeni varlığını önemli ölçüde artırmıştır. Fransa, bu dönemde gelen Ermeni göçmenleri büyük ölçüde kabul etmiş ve onlara hukuki ve toplumsal entegrasyon konusunda önemli kolaylıklar sağlamıştır. Fransa'daki Ermeni diasporasının bugün güçlü ve etkili bir yapıya kavuşmasında birkaç temel faktör öne çıkmaktadır. Birincisi, Ermeniler ile Fransızlar arasında tarihsel olarak kurulan olumlu ilişkiler toplumsal kabulü kolaylaştırmıştır. İkincisi ise Fransa'nın sağladığı geniş örgütlenme imkânları, Ermeni diasporasının kurumsal bir yapıya kavuşarak siyasi ve sosyal mecralarda söz sahibi bir lobi gücü haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede, bugün Fransa genelinde sayısı 500'ü aşan diaspora kuruluşu, yaklaşık 70 Ermeni okulu, çok sayıda kilise ve manastır diaspora kimliğinin kurumsal boyutunu güçlendirmektedir.⁸¹

Fransa'da yaşayan Ermeni toplumu yabancı topraklarda asimilasyona uğramalarının önüne geçmek ve güçlü bir kimlik oluşturmak amacıyla

78 "Ermeni Diasporası ve Lobi Faaliyetleri," İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER), Erişim tarihi: 14 Kasım 2023, <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/etkinlik-ermeni-diasporasi-ve-lobi-faaliyetleri.pdf>.

79 Zarifian, "The Armenian-American Lobby and its Impact on U.S. Foreign Policy," 510.

80 "Ermeni Diasporası ve Lobi Faaliyetleri."

81 "France," The Office of the High Commissioner for Diaspora Affairs, Erişim tarihi: 7 Ekim, 2025, <http://diaspora.gov.am/en/pages/37/france>.

Türklere karşı düşmanlığa odaklanarak 1915 Olayları'nı kullanmışlardır.⁸² Diaspora, ülke içerisinde azınlıkta olsa bile lobicilik faaliyetleriyle ülke siyasetçilerinin diaspora çıkarları doğrultusunda kararlar almasını sağlamıştır.⁸³ Diaspora, ülke içerisindeki ve dış ilişkilerdeki hedeflerinin gerçekleşmesi için çok sayıda kuruluşla ortaklaşa çalışmaktadır. Fransa'daki çatı Ermeni kuruluşu olan "Fransız Ermeni Örgütleri Konseyi" eliyle çok sayıda siyasi faaliyet organize etmişlerdir. Diaspora, Fransız parlamentosundan en büyük başarılarından birini elde ederek 2011 yılında sözde soykırımın tanınması kararının çıkmasında önemli bir rol oynamışlardır.

Diaspora, tıpkı ABD'deki gibi Türkiye ve Azerbaycan karşıtı propaganda ve dezenformasyon faaliyetlerinde bulunmaktadır. Fransız karar alıcılarına yapılan baskılar neticesinde Fransa; Doğu Akdeniz'deki siyasi anlaşmazlıklarda Türkiye'nin karşısında pozisyon almış, aynı şekilde Karabağ meselesinde de Minsk Grubu'nun tarafsızlık görevine rağmen Fransa tarafsızlığını terk ederek Ermeni savlarına daha yakın bir tutum sergilemiştir. Böylece, ABD gibi Fransa da Karabağ'da çözümsüzlükten yana olmuştur. Ek olarak, diaspora, Fransız kamuoyuna yönelik olarak Karabağ'da soykırıma uğradıkları yönünde gerçekleri çarpıtan iddialar ortaya atmıştır. Bu sebeple, Kamuoyunun objektif ve doğru bilgileri almasının önüne geçmek için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Gerçeklerin kamuoyu tarafından görülmesini engellemek için haber kanallarını ve çalışanlarını hedef gösteren diaspora, medyada yayınlanan tarafsız Karabağ haberlerini manipüle etmiştir. Sonuç olarak, bu haberler platformlardan kaldırılmıştır.⁸⁴

ABD ve Fransa ile beraber diasporanın etkili olduğu bir diğer aktör Rusya'dır. Demografik açıdan dünyanın en büyük Ermeni topluluğunu barındıran Rusya, tarihsel olarak Ermenilerle samimi ilişkiler kurmuştur. Rusya'daki Ermeniler genel olarak Rus toplumuna gayet başarılı biçimde entegre olmuştur. Ayrıcalıklı bir konumda bulunan diaspora, Rusya'da önemli mevkiiler kazanmıştır. Böylece Ermenilerin Rus siyasetinde şüphesiz bir ağırlığı bulunmaktadır. Örneğin, uzun yıllardır Rusya'nın Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten Sergey Lavrov Ermeni kökenli bir politikacıdır.⁸⁵

82 Alaattin Doğru, "Fransa'da Ermeni Diasporası Yüzlerce Demeğiyle Türkiye Karşıtı Lobi Yapıyor," *Anadolu Ajansı*, 23 Nisan 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransada-ermeni-diasporasi-yuzlerce-demeğiyle-turkiye-karsiti-lobi-yapiyor/2217965>.

83 Özer Özocak, "Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası," *YTSAM Ermeni Meselesi Özel Sayısı* 20, sy. 64 (2014): 3491.

84 "Fransa'da Ermeni Diasporası Yüzlerce Demeğiyle Türkiye Karşıtı Lobi Yapıyor."

85 "Rusya'daki Ermeni Lobisi ve Medya Gücü," *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)*, 30

Ermenistan'a gelen dış yardımların yaklaşık %90'ı Rusya'daki Ermeni asıllı zengin iş insanlarından temin edilmektedir.⁸⁶ Forbes Dergisi tarafından 2019'da yayınlanan Rusya'nın en varlıklı 200 insanı sıralamasında Ermeni kökenli sekiz kişi bulunmaktadır. Bu kişiler Rusya'da yaşamalarına rağmen anavatanlarıyla olan iletişimlerini koparmamıştır. Örneğin, bu listedeki yirmi dokuzuncu kişi olan Samvel Karapetyan, Ermenistan'a milyarlarca dolar yatırım yapmayı düşünen Ermenistan Yatırımcı Kulübü'ne üye olmuştur. Benzer şekilde, bir milyar dolara yakın bir servete sahip olan ve eğitim sektöründe azımsanmayacak bağışlar yapan Ruben Vardanyan'ın da Ermenistan'a yönelik yatırımları bulunmaktadır.⁸⁷

Medya, Rusya'da diasporanın güçlü olduğu bir diğer sektördür. Bu güç Rusya ve Türkiye arasında 2015 yılında meydana gelen uçak krizi sırasında görülmüştür. Diaspora güdümündeki medya kuruluşları krizi fırsata çevirerek Türkiye'nin Rusya'nın tarihsel düşmanı olduğunu ilan etmiş ve bununla kalmayıp Türkiye'ye karşı tam ölçekli bir savaş başlatılması çağrılarında bulunmuşlardır.⁸⁸ Diğer bir örnek ise Karabağ meselesindedir. Bu medya kuruluşları Karabağ topraklarını ihtilafli bir bölgeymiş gibi göstermekte ve bölgeye Karabağ adının yerine kendilerinin taktığı isim olan "Artsakh Cumhuriyeti" adını kullanmaktadır. Bunlar gibi taraflı ve tartışmalı pek çok haberin kaynağı olan "Russia Today" TV kanalı ve "MIA Rossiya Segodnya" gibi yayın kuruluşlarının genel yayın yönetmeni Margarita Simonyan adında Ermeni kökenli bir kişidir. Sputnik, RIA Novosti, InoSMI, Prime gibi çeşitli ajanslar MIA Rossiya Segodnya'nın çatısı altında bulunmaktadır. Simonyan'ın medya kuruluşları gibi Ermenilerce yönetilen pek çok medya kuruluşu vardır. Kısacası, Rusya'daki bazı önemli medya kuruluşları Ermeniler tarafından yönetildiği için bir tür Rusya merkezli Ermeni propaganda ağına dönüşmüştür.⁸⁹

Küresel çapta etkiye sahip yukarıda bahsi geçen ülkelerin haricinde de dünyanın pek çok bölgesinde faaliyet gösteren Ermeni diaspora kuruluşları bulunmaktadır. Özellikle Latin Amerika ve Orta Doğu, diasporanın mevcudiyetini sürdürdüğü ve etkili olduğu iki büyük coğrafyadır. Latin Amerika'daki diaspora, özellikle Arjantin, Brezilya ve Uruguay gibi ülkelerde

Aralık 2019, https://www.insamer.com/tr/rusyadaki-ermenilobisi-ve-medya-gucu_2579.html.

86 İkinci, "Küçük Devlet Dış Politikasında Zafiyet ve Dirençlilik," 93.

87 "Rusya'daki Ermeni Lobisi ve Medya Gücü."

88 "Rusya'daki Ermeni Lobisi ve Medya Gücü."

89 "Rusya'daki Ermeni Lobisi ve Medya Gücü."

yoğun bir şekilde örgütlenmiş olup, burada hem sosyal hem de kültürel alanlarda etkinlikler düzenleyerek buldukları toplum içinde kimliklerini koruma çabası gütmektedir. Bununla birlikte bu kuruluşlar, yerel siyasetçilerle temas halinde olarak Ermeni meselesine dair uluslararası kamuoyu oluşturmayı hedeflemekte, bu doğrultuda medya ve akademik çevreler üzerinde baskı kurmaya çalışmaktadır. Şaşırtıcı şekilde Uruguay, 1915 Olayları'nı soykırım olarak tanıyan ilk ülkedir. 1965 yılında alınan bu karar, dönemin siyasi ve toplumsal şartları açısından oldukça dikkat çekicidir. Zira Uruguay'ın Ermeni meselesiyle herhangi bir yakınlığı bulunmamasına rağmen etkili lobicilik girişimleri sonucunda bu karar alınmıştır. Uruguay'daki Ermeni diasporası, siyasi temsilcilerle kurduğu güçlü bağlar sayesinde kamuoyunu yönlendirmiş, böylelikle uluslararası arenada bir "ilk"e imza atarak diğer diaspora topluluklarına örnek olmuştur. 1993'te de Arjantin sözde soykırımı tanıyan üçüncü ülke olmuştur.⁹⁰

Orta Doğu, Ermenilerin yoğun şekilde bulunduğu bir diğer coğrafyadır. Ermeniler özellikle Lübnan, İran ve Suriye'de örgütlü bir yapıya kavuşmuşlardır. Bu ülkelerde tarihsel süreç içerisinde önemli bir nüfus yoğunluğu oluşturan Ermeniler, buldukları toplumlarla temas halinde olmalarına rağmen kendi kimliklerini korumayı da başarabilmişlerdir. Özellikle Lübnan, Ermeni diasporasının bölgedeki en önemli merkezi olarak öne çıkmaktadır.⁹¹ Lübnan'da bulunan Ermeni Apostolik Kilisesi, sadece dini bir merkez olmanın ötesinde eğitim ve kültür alanlarında da etkin bir rol üstlenmiştir. Kilise toplumsal örgütlenmenin merkezi haline gelmiş; eğitim kurumları, dernekler ve kültürel faaliyetler aracılığıyla diaspora kimliğini güçlendirmiştir. Böylece Lübnan, Ermeni diasporasının bir tür kültür ve eğitim üssüne dönüşmüştür.⁹²

Sonuç

Ermenistan Cumhuriyeti kuruluşundan beri iç ve dış politikada yaşadığı problemlerle uğraşmaktadır. Kalifiye ve yetişmiş devlet adamlarının

90 "1915 Olaylarını "Soykırım" Olarak Tanıyan Ülkeler," *NTV Haber*, 23 Nisan 2015, https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/kac-ulke-1915-olaylarina-soykirim-dedi,tzYQW8A3f0eSp1bSgnsp8g/vI8qWQF_70v8HL2hNi6X-w.

91 Vahram Ter-Matevosyan vd., "Institutions and Identity Politics in the Armenian Diaspora: The Cases of Russia and Lebanon," *Diaspora Studies* 10, no. 1 (2017): 65.

92 Vahram Ter-Matevosyan vd., "Institutions and Identity Politics in the Armenian Diaspora," 69.

olmayışının yanı sıra çevresel etmenlerle de boğuşan ülke, yanlış politikalarla yönetilmektedir. Ter-Petrosyan'dan bu yana yönetime gelmiş Ermeni yöneticiler, genel olarak ülke sorunlarının çözümünde etkili olamamışlardır. Bahsedilen tüm bu dönemlerde siyasi cinayetler, iç politik karışıklıklar, çıkar çatışmaları, iktisadi problemler ve hukuksuzluklar Ermeni kamuoyunun sürekli önüne gelen sorunlar olmuştur. Dış politikada ise pek çok konu çözümsüz kalmış ve çevre ülkelerle olan düşmanca ilişkiler devam etmiştir. Zaman zaman terörize olabilen aşırı milliyetçi çevreler ve diasporanın da etkisiyle reel politikte çelişen politik adımlar atılmıştır.

Ermenileri temsil ettiğini söyleyen diğer bir aktör olan diaspora tarafında ise durumlar biraz farklıdır. Dünyada yaşam endekslerinin en üst düzeyde olduğu şehirlerde ve ülkelerde yaşayarak Ermenistan'da yaşayan soydaşlarının yanında tam bir tezatlık görüntüsü vermektedirler. Refah seviyelerinin yanında siyasi açıdan da anavatanlarından daha güçlü oldukları rahatlıkla söylenebilir; çünkü Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimî temsilcisinin üçünde (ABD, Fransa ve Rusya) Ermeni diasporasının etkinliği söz konusudur. Sonuç olarak, diaspora küresel çapta Ermenistan Cumhuriyeti'ne kıyasla daha etkili bir aktördür.

Ermenistan'ın dış politikada benimsediği irredentist ve uzlaşmaz tutum, ülkenin bölgesel iş birliği mekanizmalarından izole edilmesine ve 2020 savaşı örneğinde görüldüğü üzere ağır jeopolitik maliyetlerle karşılaşmasına neden olmuştur. Ülkenin maruz kaldığı ekonomik darboğaz ve siyasi istikrarsızlık, yalnızca yönetimsel tercihlerle değil, diasporanın «Haydat» ideolojisi ekseninde şekillenen ve sahadaki gerçeklerle örtüşmeyen maksimalist taleplerinin devlet politikasına dönüştürülmesiyle de doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, kendi halkının güvenliğini ve refahını, diasporanın konforlu alanlardan dayattığı tarihsel takıntılara feda eden Ermenistan, bu stratejik körlükten çıkmadığı sürece bölgesel denkleme istikrarsızlık kaynağı olmaktan ve dışa bağımlı bir yapı sergilemekten kurtulamayacaktır.

Kaynakça

Aktan, Sertaç. “ABD Kongresi 1915 Olayları ile İlgili ‘Soykırımdır’ Kararı Aldı: Peki Bundan Sonra Ne Olacak?” *Euronews*, 13 Aralık 2019. <https://tr.euronews.com/2019/12/13/abd-kongresi-1915-olaylar-ile-ilgili-soykirimdir-karar-aldi-peki-bundan-sonra-ne-olacak>.

“U.S.-Turkey Relations | Integrity & Accountability.” *Armenian National Committee of America (ANCA)*. Erişim tarihi: 3 Kasım 2023. <https://anca.org/issue/u-s-turkey-ties-integrity-accountability/>.

“Senate Unanimously Adopts Bill Blocking US Military Aid to Azerbaijan.” *ArmenianWeekly*. 16 Kasım 2023. <https://armenianweekly.com/2023/11/16/senate-unanimously-adopts-bill-blocking-us-military-aid-to-azerbaijan/>.

Bayram, Mürsel. “Ermenistan Dış Politikasında Reelpolitikle Psikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemleri Bağlamında Bir Analiz.” *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, sy. 3 (2016): 69-74. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aeusbed/issue/26794/282059>.

Bolsajian, Monique. “The Armenian Diaspora: Migration and its Influence on Identity and Politics.” *Global Societies Journal* 6 (2018): 29-40.

Butler, Kim. “Defining Diaspora, Refining a Discourse.” *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 10, no. 2 (2001): 189-219.

Büyükakıncı, Erhan. “Ermenistan Dış Politikasından Uluslararası Sistem Değişkenlerine Bakış.” *Değişen Dünyada Kafkasya* içinde, hazırlayan Okan Yeşilot. Kitabevi Yayınları, 2005.

Cabbarlı, Hatem. “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri.” *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Çalışması* (2004): 1-44. https://www.academia.edu/4243433/BA%C4%9EIMSIZLIK_SONRASI_ERMEN%C4%B0STAN_RUSYA_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0.

Cabbarlı, Hatem. “Ermenistan Cumhuriyeti’nin Siyasal Dönüşüm Süreci.” *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi* 4, sy. 1 (2020): 118-158. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1126275>.

“Ermenistan’daki Seçimi Sarkisyan Kazandı.” *CNN Türk*. 20 Şubat 2008. <https://www.cnnturk.com/dunya/ermenistandaki-secimi-sarkisyan-kazandi-356129>.

Cohen, Robin. “Diaspora and the Nation-State: From Victims to Challengers.” In *Migration, Diasporas and Transnationalism* içinde, editörler S. Vertovec ve R. Cohen. Edward Elgar Pub, 1999.

Cohen, Robin. “Diasporas and the State: From Victims to Challengers.” *International Affairs* 72, no. 3 (1996): 507-520.

Cohen, Robin. *Global Diasporas: An Introduction*. Taylor & Francis, 2022.

Diamond, Larry. *Developing Democracy: Toward Consolidation*. The Johns Hopkins University Press, 1999.

Diyarbakırlıoğlu, Kaan. “Avrasyacılık-Batıcılık İkilemi Çerçevesinde Ermenistan Siyasetine Analitik Bir Bakış.” *Turkish Studies - Social* 15, sy. 8 (2020): 3463-3490. https://turkishstudies.net/social?mod=makale_tr_ozet&makale_id=45425.

Doğru, Alaattin. “Fransa’da Ermeni Diasporası Yüzlerce Derneğiyle Türkiye Karşıtı Lobi Yapıyor.” *Anadolu Ajansı*, 23 Nisan 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransada-ermeni-diasporasi-yuzlerce-dernegiyle-turkiye-karsiti-lobi-yapiyor/2217965>.

Dufoix, Stephane. *Diasporalar*. Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2011.

Aydın, Mustafa. “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler.” *Türk Dış Politikası (1980-2001)* içinde, hazırlayan Baskın Oran. İletişim Yayınları, 2003.

Ekinci, F. Didem. “Küçük Devlet Dış Politikasında Zafiyet ve Dirençlilik: Ermenistan Örneği.” *Ermeni Araştırmaları Dergisi* 61 (2018): 71-106.

“About Community.” *Embassy of Armenia to the United States of America*. Erişim tarihi: 29 Eylül 2023. <https://usa.mfa.am/en/community-overview/>.

Galstyan, Narek S., Davtyan E. ve Abrahamyan E. *Armenia’s International Status Aspirations in 2008-2020*. Friedrich-Ebert-Stiftung, 2021.

Gevorkyan, Aleksandr. “Armenian Diaspora.” In *The Encyclopedia of Global Human Migration* içinde, editör Immanuel Ness. Blackwell Publishing, 2013.

“Armenia’s Diaspora: Its Role and Influence.” *Government of UK - Foreign & Commonwealth Office*. 9 Aralık 2014. <https://www.gov.uk/government/publications/armenias-diaspora-its-role-and-influence>.

Görgülü, Aybars, Iskandaryan, Alexander ve Minasyan, Sergey. *Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi: Yakınlaşma Sürecini İncelemek*. Tesev Yayınları, 2010.

Görgülü, Aybars. *Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Bir Kısır Döngü*. Tesev Yayınları, 2008.

Hague Centre for Strategic Studies. *Armenia and the Future of the South Caucasus*. HCSS, 2021.

“Ermenistan’da Paşinyan-Diaspora Krizi.” *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)*. Erişim tarihi: 9 Temmuz 2023. <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/analiz-ermenistan-da-pasinyan-diaspora-krizi.pdf>.

“Ermeni Diasporası ve Lobi Faaliyetleri.” *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)*. Erişim tarihi: 14 Kasım 2023. <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/etkinlik-ermeni-diasporasi-ve-lobi-faaliyetleri.pdf>.

“Rusya’daki Ermeni Lobisi ve Medya Gücü.” *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)*. 30 Aralık 2019. https://www.insamer.com/tr/rusyadaki-ermeni-lobisi-ve-medya-gucu_2579.html.

Kantarıcı, Şenol. “Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi.” *Yeni Türkiye Dergisi* 60 (2014): 1-10.

Karaatlı, Bülent. “Türkiye-Ermenistan İlişkileri (1991-2019).” *Ermenistan Dış Politikası (1991-2019)* içinde, hazırlayanlar Hatem Cabbarlı ve Esmâ Özdaşlı. Nobel Yayınları, 2020.

Kasbarian, Sossie. “Diasporic Voices From the Peripheries– Armenian Experiences on the Edges of Community in Cyprus and Lebanon.” *The Cyprus Review* 25, no. 1 (2013): 81-110.

Kasım, Kamer. "Armenia's Foreign Policy: Small State Irredentism." *Review of Armenian Studies* 25 (2012): 133-150. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ras/issue/47571/600835>.

Kasım, Kamer. "Armenia's Foreign Policy: Basic Parameters of the Ter-Petrosian and Kocharian Era." *Review of Armenian Studies* 1, sy. 1 (2002): 90-103.

K. Yaşın, Gözde. "Ermeni İddiaları, Hukuk ve Siyasi Lobcilik." *Avrasya İncelemeleri Merkezi*. 9 Mayıs 2023. <https://avim.org.tr/tr/Analiz/ERMENI-IDDIALARI-HUKUK-VE-SIYASI-LOBICILIK>.

Lütem, Ömer Engin. "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu." *Ermeni Araştırmaları Dergisi* 50 (2015): 231-373. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erma/issue/43016/520832>.

Mirzoyan, Alla. *Armenia, the Regional Powers, and the West: Between History and Geopolitics*. Palgrave Macmillan, 2010.

"1915 Olaylarını "Soykırım" Olarak Tanıyan Ülkeler." *NTV Haber*. 23 Nisan 2015. https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/kac-ulke-1915-olaylarina-soykirim-dedi,tzYQW8A3f0eSp1bSgnsp8g/vI8qWQF_70y8HL2hNi6X-w.

"Sarkisyan Diasporanın Hedefinde." *NTV Haber*. 5 Ekim 2009. <https://www.ntv.com.tr/dunya/sarkisyan-diasporanın-hedefinde,4uf3phLHc0m4-jFXpNooxA>.

Özgen, Cenk. "44 Günün Ardından: 2020 Karabağ Savaşı'nın Askeri Açından Analizi." *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 7, sy. 1 (2021): 104-123.

Özocak, Özer. "Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası." *YTSAM Ermeni Meselesi Özel Sayısı* 20, sy. 64 (2014): 3483-2493.

Palabıyık, Mustafa. *1915 Olaylarını Anlamak: Türkler ve Ermeniler*. İnkılap Kitabevi, 2016.

Panossian, Razmik. "Between Ambivalence and Intrusion: Politics and Identity in Armenia-Diaspora Relations." *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 7, no. 2 (1998): 149-196.

Papazian, Taline. "From Ter-Petrossian to Kocharian: Explaining Continuity in Armenian Foreign Policy, 1991-2003." *Demokratizatsiya The Journal of Post Soviet Democratization* 14, no. 2 (2006): 235-251.

Safran, William. "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return." *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1, no. 1 (1991): 83-99.

Sarkisyan, G., Khudaverdyan, K., & Uzbashyan, K. (1998) *Potomki Hayka* [The Descendants of Hayk]. Yerevan: Armenian Encyclopedia.

Sarkisyan, G., Khudaverdyan, K., & Uzbashyan, K. (1998) *Potomki Hayka* [The Descendants of Hayk]. Yerevan: Armenian Encyclopedia.

Sarkisyan, G., Khudaverdyan, K., & Uzbashyan, K. (1998) *Potomki Hayka* [The Descendants of Hayk]. Yerevan: Armenian Encyclopedia.

Sarkisyan, G., Khudaverdyan, K. ve Uzbashyan, K. *Potomki Hayka [The Descendants of Hayk]*. Armenian Encyclopedia, 1998.

Sayan, Pınar. "Dağlık Karabağ'da Yeni Durum: Kapsayıcı Bir Barış İnşa Edebilmek." İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü *Politika Notu* (2020): 1-8. <https://www.istanpol.org/post/da%C4%9Fl%C4%B1k-karaba%C4%9F-da-yeni-durum-kapsay%C4%B1c%C4%B1-bir-bar%C4%B1%C5%9Fi-%CC%87n%C5%9Fa-etmek>

T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. *Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer Türkiye-Azerbaycan Kardeşliğinin Nişanesi*. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2021.

"Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri." T.C. Dışişleri Bakanlığı. Erişim tarihi: 9 Aralık 2025. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

Ter-Matevosyan, V. vd.. "Institutions and Identity Politics in the Armenian Diaspora: the Cases of Russia and Lebanon." *Diaspora Studies* 10, no. 1 (2017): 64-80.

"France." *The Office of the High Commissioner for Diaspora Affairs*. Erişim tarihi: 07 Ekim 2025. <http://diaspora.gov.am/en/pages/37/france>.

Tuna, Oğul. “Ermenistan’da Aşırı Sağ Vesayet: Taşnaklar ve Karabağ Klanı İttifakı Paşinyan’a Karşı.” *Diplomasi ve Strateji Dergisi* 2, sy. 2 (2021): 137-154.

Tüysüzoğlu, Göktürk. “Güney Kafkasya’da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan.” *Ermeni Araştırmaları Dergisi* 44 (2013): 233-276. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erma/issue/43035/521068>.

“Armenia - Foreign Assistance Fact Sheet, June 2021.” *United States Department of State*. Erişim tarihi: 25 Ekim 2023. https://www.state.gov/wp-content/uploads/2021/08/Armenia_FY-2020-Country-Assistance-Fact-Sheet.pdf.

Ural, Selçuk ve Çaykırın, Güzin. “Armenian Foreign Policy in the Ruling Period Robert Koçaryan.” *Journal of the Institute of Social Sciences* 1, no. 8 (2011): 107-136.

Valiyev, Cavid. “Karabağ Yenilgisinin Ermenistan İç Politikasına Etkisi.” *Anadolu Ajansı*, 5 Ekim 2023. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-karabag-yenilgisinin-ermenistan-ic-politikasina-etkisi/3008216>.

Zarifian, Julien. “The Armenian-American Lobby and its Impact on U.S. Foreign Policy.” *Society* 51, no. 5 (2014): 503-512.

Yayına Geliş Tarihi: 22.08.2025

Yayına Kabul Tarihi: 05.12.2025

Bu makale için kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm)

Biçer, H. Ramazan. "İstanbul Şer'iyeye Sicillerindeki Ermeni Vakfiyeleri (XVIII. Yüzyıldan XX. Yüzyıl Başına Kadar)." *Ermeni Araştırmaları* Sayı 79 (2026): 143-167.

Araştırma Makalesi

İSTANBUL ŞER'İYYE SİCİLLERİNDEKİ ERMENİ VAKFİYELERİ (XVIII. YÜZYILDAN XX. YÜZYIL BAŞINA KADAR)

(ARMENIAN WAQFIYAHS IN ISTANBUL SHARIA COURT RECORDS
(FROM XVIIIth CENTURY UNTIL THE BEGINNING OF XXth CENTURIES))

Ramazan Hüseyin BİÇER*

Öz: Osmanlı Devleti bünyesinde diğer gayrimüslim topluluklar gibi uzun yıllar zimmi statüsünde yaşayan Ermeniler, XIX. yüzyıla kadar genel olarak barışçıl ve sorunsuz bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak bu yüzyılda meydana gelen sosyal ve siyasal dönüşümler, Ermeni toplumunu da doğrudan etkilemiş ve onları kamuoyunun gündemine taşımıştır.

Ermeniler, Osmanlı idaresi altında buldukları dönem boyunca çok sayıda vakıf kurmuşlardır. Bu vakıflar, literatürde sınırlı düzeyde ele alınmış, özellikle dönemsel bağlamda ve karşılaştırmalı yöntemlerle yeterince incelenmemiştir. Bu çalışma, İstanbul Şer'iyeye Sicilleri'nde yer alan sekiz vakfiye metninden hareketle, XVIII. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar İstanbul'da Ermeniler tarafından kurulan vakıfları ele almaktadır. Vakfiyelerdeki bilgilerden yola çıkılarak, vâkıflar, hayır şartları, kuruluş yöntemleri, mekânsal dağılım ve vakıf türleri analiz edilmekte; ayrıca dönemin toplumsal ve siyasal gelişmelerine temas edilmektedir. Bununla

* ORCID: 0000-0003-2827-1411

Doktor Öğretim Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
rhbicer@aku.edu.tr.

birlikte, vakfiyelerde adı geçen kilise, mektep gibi kurumlara ait bilgiler de ortaya konmaktadır.

Bu yönüyle çalışma, XVIII. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar İstanbul'da Ermeniler tarafından tanzim edilmiş -ulaşılabilen tüm- vakfiyeleri bütüncül biçimde incelemesi açısından öne çıkmaktadır. Çalışmanın temel kaynaklarını İstanbul Şer'iyeye Sicilleri'nde kayıtlı Ermenilere ait sekiz vakfiye metni oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Ermeni Vakıfları, İstanbul, Patrikhane, Osmanlı Devleti, Vakfiye.*

Abstract: *Like other non-Muslim communities within the Ottoman Empire, Armenians lived for many years under the status of dhimmi, generally maintaining a peaceful and stable existence until the XIXth century. However, the social and political transformations that took place during this century directly affected the Armenian community and brought it into the public agenda.*

Throughout their time under Ottoman rule, Armenians established numerous waqfs. These waqfs have been addressed only to a limited extent in the literature and have not been adequately examined, particularly within a contextual or comparative framework. This study examines the waqfs established by Armenians in Istanbul from the XVIIIth century to the early XXth century, based on eight waqfiyahs found in the Istanbul Şer'iyeye Registry (court records). It analyzes the conditions of charitable endowment, waqf procedures, spatial distribution, and types of waqfs as reflected in these documents. In addition, it discusses the impact of the socio-political developments of the period on these waqfs. Information about institutions such as churches and schools mentioned in the waqfiyahs is also evaluated to better understand the social functions of these waqfs.

In this respect, the study stands out for its comprehensive examination of all accessible waqf documents organized by Armenians in Istanbul from the XVIIIth century to the early XXth century. The primary sources of this research consist of eight original waqfiyahs recorded in the Istanbul Şer'iyeye Registry.

Key Words: *Armenian Waqfs, Istanbul, Patriarchate, Ottoman State, Waqfiyah.*

Giriş

Osmanlı Devleti, farklı milletlerden ve dinî inançlardan toplulukların bir arada yaşadığı büyük bir imparatorluk görünümüne sahip olmuştur. Bu etnik ve dinî unsurlar, zaman zaman hem kendi aralarındaki ilişkilerde hem de devletle olan münasebetlerinde etnik kimlikleri üzerinden kendilerini tanımlasalar da Osmanlı Devleti, bu toplulukların tümünü din temelli bir yaklaşımla “millet” kavramı çerçevesinde değerlendirmiştir¹. Osmanlı’daki bu millet anlayışının temelinde İslam inancına paralel olarak ‘dinî aidiyet’ yer almıştır². Bu çerçevede, klasik devirde, gayrimüslim unsurlar genel olarak Hristiyan (*Millet-i İseviyye*) ve Yahudi milleti şeklinde iki ana gruba ayrılmıştır³. Hristiyan milleti içerisinde ise başlıca Rum ve Ermeni cemaatleri yer almıştır⁴. Geleneksel zimmi hukuku çerçevesinde devlete bağlı olan bu gruplar, Osmanlı tebaası olarak vergilerini ödemek ve devlete sadakat göstermek koşuluyla inançlarını serbestçe yaşama hakkına sahip olmuşlardır⁵. Bu işleyen yapı, XIX. yüzyıldan itibaren, Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim tebaaya yönelik çıkardığı kanunlarla ve uygulamalarla değişikliğe uğramaya başlamıştır. Söz

- 1 Millet ifadesinin, kuruluştan XIX. yüzyıla kadar aralıksız bir şekilde dini bir mana ile kullanıldığı, ancak XIX. yüzyıldan itibaren anlamsal değişikliğe uğradığı görülmektedir. Bkz. Benjamin Braude, “Foundation Myths of the Millet System,” *Christian & Jews in the Ottoman Empire*, ed. Benjamin Braude, (Londra: Lynne Rinner, 2014), 65; Ömer Düzbakar, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri,” *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 6 (2003): 99.
- 2 Osmanlı lügatlerinde de millet kelimesi dini bir grup ya da zümre anlamıyla kullanılmış ve bu anlam bu kelimenin birinci anlamı olarak yer almıştır. Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317), 1400; Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, C. 2, (İstanbul: Cemiyet-i Tedrisiyye-i Osmaniyye, 1876), 1354; Muallim Nâci, *Lügat-ı Nâci*, (Basım Yeri Yok: 1899), 831; Doktor Hüseyin Remzi Efendi, *Lügat-ı Remzi*, haz. Ali Birinci, C. 2, (Ankara: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2000), 686.
- 3 Örneğin Yahudilerin de bir meseleye dair istida yazdıklarında kendilerini tanımlarken *Yahudi milleti* ifadesini kullandıkları görülmektedir. Çanakkale’de yaşanan yangın sebebiyle havranın yıkılmasından sonra tekrar yapımı için Yahudi Salomon’un yazdığı istida için bkz. BOA. HAT. 1462:1
- 4 Ramazan Erhan Güllü, “Osmanlı Devleti’nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. Yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme,” *Bilgi* no. 95 (2020): 151-152; F. Aslı Ergül, “The Ottoman Identity: Turkish, Muslim or Rum?,” *Middle Eastern Studies* no. 4 (2012): 629-645.
- 5 Zimmi ifadesi ise İslam devleti içerisinde, zimmet anlaşmasına dayalı olarak yaşayan ve belli vergiler karşılığında Müslüman toplumdan ve devletten kendilerini ve haklarını koruma güvencesi alan gayrimüslimler anlaşılmaktadır. Zimmiler devletin bizzat tebaası olarak görülürlerdi. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaman, “Zimmî,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 44, (İstanbul: 2013): 434. İslam hukukuna göre Müslüman bir devlete tâbi olarak yaşayan gayrimüslim unsurlar, zimmi statüde bulunmakta ve askerlik gibi bazı işlerden muaf tutularak bunun karşılığında cizye gibi hususi vergiler ödemektedir. Onların bu hak ve salâhiyetleri, bizzat Hz. Peygamber’in uygulamalarına dayanmaktaydı. Bu konuda Hz. Peygamber’in Necdân ahalisine gönderdiği mektup, zimmilerin hakları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Kadı Ebü Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, çev. Ali Özek, (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022), 123.

konusu değişim, dönemin sosyal, siyasal ve uluslararası dinamiklerinden etkilenerek çok katmanlı bir süreci de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Devlet, gayrimüslim toplumların dağılmasını engellemek ve bu unsurların bağlılıklarını arttırmak amacıyla çeşitli kanunnameler çıkarmak zorunda kalmıştır. Süreç içerisinde, Osmanlı gayrimüslimleri arasında milliyetçilik temelli ayrılıkçı fikirlerin yaygınlaşmasıyla birlikte, Devlet'in bu topluluklara yönelik bakış açısı da bu manada değişime uğramış; onları dini kimlikleri çerçevesinde tanımlayan geleneksel "millet" anlayışı yerini, etnik kimlik temelli bir yaklaşıma bırakmıştır. Böylelikle din temelli "millet" kavramı da bu doğrultuda yeniden anlamlandırılmıştır. Bu değişime dair en bariz örnekler, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda uygulamaya koyduğu Tanzimat ve Islahat Fermanları'dır⁶. Örneğin, 1839'da yürürlüğe giren Tanzimat Fermanı olarak bilinen Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Devlet'in klasik millet anlayışından koptuğu açıkça görülebilmektedir. Nitekim burada geçen "*tebaa-i saltanat-ı seniyyemizden olan ehl-i islam ve milel-i sâire*" ifadesi ile gayri müslimler artık millet-i İseviyye ya da Yahudi milleti olarak kapsayıcı ve inanç çerçeveli bir ifadeyle değil, '*çeşitli' milletler*' şeklinde tabir edilmiştir. Bu kanunlarla yalnızca gayrimüslimlerin söz konusu tanımları ve bu tanımlarla yüzlerce yıldır süre gelen 'din temelli' cemaat algısı değişmemiş, aynı zamanda kendilerine bir dizi yeni haklar da verilmiştir. Bu yeni düzenlemeler ise süreç içerisinde Osmanlı Devleti'ne menfi sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, zimmi hukukunun en temel unsurlarından biri olan cizye vergisi gayrimüslimlerden kaldırılmış, kendi meclislerini kurma ve cemaat içi idari işlerde söz sahibi olmalarına hatta yerel meclislerde temsilci bulundurmalarına imkân tanınmıştır. Böylece onların yönetime katılmalarının önü açılmıştır.⁷ Aynı dönemde, gayrimüslim ailelerin çocuklarını yabancı okullarda eğitim almalarına imkân tanınmasıyla birlikte, çoğu Batılı devlet tarafından kurulan misyoner okullarının ideolojik yaklaşımları doğrultusunda şekillenen yeni bir gayrimüslim kuşak ortaya çıkmıştır. Misyoner okullarında yetişen bu yeni kuşak, yalnızca Osmanlı Devleti'ne değil, aynı zamanda kendi geleneksel dini inançlarına da mesafe koymaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde, söz konusu okullar, Osmanlı Devleti ile Batılı devletler arasında yürütülen hemen her diplomatik

6 BOA. İ.MMS.1.24; Tanzimat Fermanı'nın ilanını gayrimüslim unsurların da millî hislerini kamçılamış, Hristiyanların temsili konusu önemli bir hal almıştır. Geniş bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler," *Tanzimat*, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 191-195.

7 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Ankara: Arkadaş Yayınları, 2011), 161-162; Muharrem Gürkaynak, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti," *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, no. 9 (2003): 279.

görüşmenin önemli bir müzakere başlığı hâline gelmiştir. Böylelikle, Osmanlı açısından Batılı devletlerle ilişkilerde yeni bir “sorun” ortaya çıkmış; bu okullar aracılığıyla gayrimüslim unsurlar, devlet nezdinde bir baskı aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle, Tanzimat ve Islahat Fermanı gibi reform girişimlerinin hem hazırlık sürecinde hem de uygulanmasında Batılı devletler doğrudan etkili olmuştur⁸. Bu devletler, başta Ermeniler ve Rumlar olmak üzere, söz konusu etkilerinden dolayı, gayrimüslim tebaanın nezdinde birer “hâmî” konumuna yükselmiş, bu durum, gayrimüslim tebaanın Osmanlı Devleti’ne olan bağlılıklarını zamanla zayıflatmıştır. Bu bağlamda, XIX. yüzyıl, Osmanlı gayrimüslimleri açısından bir değişim dönemi olarak öne çıkarken, aynı zamanda Devlet’in çözülme sürecinin başlangıcı niteliğini taşımıştır⁹.

Yukarıda özeti sunulan XIX. yüzyıldaki gelişmeler siyasi tarih bağlamında çokça ele alınsa da onların vakıfları bu bağlamda henüz bir çalışmaya tabi tutulmamıştır. Örneğin, “Bu dönemde Devlet’i en fazla uğraştıran gayrimüslim unsurların kurduğu vakıflar, dönemin siyasi ve toplumsal gelişmelerini, yerel meclisler, ‘etnik kimlik’, ‘okullar’ gibi detayları yansıtmakta mıdır?” şeklinde çeşitli sorular sormak mümkündür. Bu çalışmada ise vakfiyeler bağlamında, Osmanlı Devleti’nin son iki yüzyıllık döneminde Ermeniler tarafından kurulmuş vakıflar ele alınacaktır. Ayrıca yukarıda temas edilen siyasi gelişmelerin vakıflara yansması yine vakfiyeler özelinde görülmeye çalışılacaktır. Çalışmaya, klasik dönemin devamı olan XVIII. yüzyılda tanzim edilmiş olan vakfiyeler de dâhil edilmiştir. Böylece bir anlamda iki farklı yüzyıla tarihlenen vakfiyeler arasında bir kıyas yapılması amaçlanmaktadır.

Burada hemen belirtilmelidir ki, gayrimüslim vakıflarını ele alan çalışmalar son dönemde artış göstermektedir. Bunlardan bazıları, hususi olarak belli yerlerde kurulmuş gayrimüslim vakıflarına ait vakfiyelerin tanıtımı, Müslüman ve gayrimüslimlerin ortak kurduğu vakıflara örnekler veya hususi şartları haiz belli gayrimüslim vakfiyelerinin tanıtımı şeklinde yapılmıştır¹⁰. Ancak

8 Enver Ziya Karal, “Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda Batı’nın Etkisi,” *Tanzimat*, ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 126.

9 Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak, (İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları, 1993), 140-141. Bu yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun genel durumu ile ilgili geniş bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (İstanbul: Hil Yayınları, 1982); Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876*, çev. Osman Akınhay, (İstanbul: Papirüs Yayınları, İstanbul 1997).

10 Örneğin bkz. Habibe Kazancıoğlu, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dönemine Ait Bir Gayrimüslim Vakfiyesi Örneği: Edirneli Keresteci Agop’un Vakfiyesi,” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* no. 18 (2016): 283-297; Mustafa Alkan, “Ayazmend’de Bir Müslim ve Gayrimüslimin Kurduğu Ortak Vakıf,”

bu çalışmada, öncelikle XVIII. yüzyıla ait İstanbul'da Ermeniler tarafından kurulan vakıflara ait vakfiyeler toplu bir şekilde ele alınacak sonrasında ise bir sonraki yüzyıla tarihlenen vakfiyelerin sunduğu bilgiler değerlendirilecektir. Çalışmada Ermenilere ait olan İstanbul'da kurulan toplam 8 tane vakfın niteliği, bu vakıfların kuruluş usulleri, akarları ve hayır şartları, ilk kez dönemsel bir değerlendirme ile toplumsal ve siyasi gelişmelere de temas edilerek ortaya konulacaktır.

Çalışmanın konusu olan vakfiyeler, İstanbul Şer'iyeye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu'ndan taranarak tespit edilmiş sonrasında ilgili mahkemenin sicillerine ulaşarak vakfiyelerin okumaları yapılarak özetleri çıkartılmıştır¹¹. Bilgileri verilen vakfiyeler, kronolojik sıraya göre düzenlenmiştir¹².

Gayrimüslimlerin Vakıf Kurması: Kurbet ve Ma'siyet Temelinde Çözüm

Vakfiyelere geçmeden evvel gayrimüslim unsurların vakıf kurma muamelelerine dair ön bilgi vermek yerinde olacaktır. Bilindiği üzere zimmi hukukuna göre İslam ülkesinde yaşayan bir gayrimüslim kendi itikadı ve inancına göre yaşama ve ibadetlerini yapma konusunda serbestiyete sahipti¹³. Ancak konu onların vakıf kurmalarına geldiğinde ise o vakfın, İslam hukukuna göre belli şartları taşıması gerekmektedir¹⁴. Bunlar, *kurbet* ve *ma'siyet* kavramları olarak bilinen vakıflarda aranan temel şartlardı. *Kurbet* kavramı ile kurulan vakfın Allah'a yakınlaşmak ve ibadet maksadı taşıması kastedilmekteydi¹⁵. *Ma'siyet* kavramı ile de kurulan vakfın şartları ve hayri

Türk Yurdu no. 26 (2006): 53-59; Kenan Yıldız, "Aykırı Vakıflar: Osmanlıda Fukarâ-yı Müslimîni de Gözeten Gayrimüslim Vakıfları," *Osmanlı Araştırmaları* no. 54 (2019): 141-198; Soyalp Tamçelik ve Mustafa Kemal Kasapoğlu, "Kıbrısta Kurulan Gayrimüslim Vakıfları ve Özellikleri," *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez, (Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 2017), 279-338.

11 Katalog eser için bkz. *İstanbul Şer'iyeye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu*, haz. Bilgin Aydın vd., (Ankara: İSAM Yayınları, 2015).

12 Çalışmanın temel kaynaklarını oluşturan vakfiyeler, Osmanlı Devleti'nin merkezi olması ve siyasi-toplumsal gelişmelerin odağında yer alması nedeniyle İstanbul'da kurulmuş; gelir kaynakları (akarları) veya kurucuları yine bu şehirle bağlantılı olan vakıflar arasından seçilmiştir.

13 Kadı Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Haraç*, 123.

14 Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlere ait vakıfların sayısının, Müslüman vakıflarına kıyasla daha az olduğu belirtilmelidir. Bu konuda bkz. Muhammed Ceyhan, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk ve Vakıf Edinimi (18. Yüzyıl)," (Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 144-146; Sümeyye Ulusoy, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Temel Hak ve Hürriyetleri Bağlamında Vakıf Kurma Hakkı," *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* no. 5 (2022): 173; Yıldız, "Aykırı Vakıflar," 149.

15 Münir Yaşar Kaya, "İslâm Vakıf Hukukunda Mevkûfun Aleyhte Bulunması Gereken Şartlar Açısından 'Vakf Ale'n-Nefs' Meselesi," *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, XXVIII, (2016), 439-440.

yönü itibariyle herhangi bir isyan/günah emaresi taşımaması veya sonrasında isyana ya da günaha sebep olacak bir mahiyete sahip olmamasıydı. Ancak gayrimüslimlerin inancı İslam'a göre bâtil olduğundan, onların kiliselere ve manastırlarına yönelik doğrudan vakıf kurmaları her ne kadar kendi inançları dâhilinde 'ibadet' maksadı taşısa da İslam fihhına göre bir diğer şart olan 'ma'siyet' kavramı özelinde uygun değildi¹⁶.

Bu nedenle, gayrimüslimlerin vakıf kurma meselesi, vasiyet ve miras gibi hukukî konularla birlikte Osmanlı uleması arasında uzun süre tartışılmış, ancak bu konuda ortak ve net bir hükme varılamamıştır. Bunun temel nedeni, gayrimüslim inançlarının İslam'a göre bâtil kabul edilmesi nedeniyle, yapılan bir vakfın günah (ma'siyet) mı yoksa ibadet ve hayır (kurbet) kapsamında mı değerlendirileceğinin açık bir şekilde belirlenememesidir. Sonuç olarak, Osmanlı Şeyhülislamı Ebussuud Efendi, gayrimüslimlerin vakıf kurmasını 'fukara' ifadesi üzerinden meşrulaştırarak bu tartışmaya çözüm getirmiş; zamanla bu görüş Osmanlı hukuk pratiğinde genel kabul görmüştür. Böylece kilise ve manastırlara doğrudan olmasa bile 'kilise fukarası' olarak ifade edilen ve kiliseye ibadet ya da ziyaret maksadıyla gelen 'gayrimüslim fakirlere' yönelik şartlar ihtiva eden gayrimüslim vakıflarının hukukî zeminde uygun ve sahih olacağı görüşü kabul gördü. Dolayısıyla 'fukara' ibaresi ile gayrimüslimlerin kilise veya manastırlara yönelik vakıf kurma konusundaki engel dolaylı da olsa Ebussuud'un fetvasıyla aşıldı¹⁷.

Bu konuda Ebussuud Efendi'nin şu fetvası önemli bilgi vermektedir:

“Hind-i nasrâniyye sıhhatinde mülk evini ve bağını, İncil kıraati için bir kilise rahiblerine vakfedip, teslim-i mütevellî ve tescîl-i şer'î edip, vakfiyesi yazılıp, 'amel olunurken, on yıl sonra ahar yerde olan verese'i

16 Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, (İstanbul: Cihan Kitabevi, 1940), 65; Yıldız, “Aykırı Vakıflar,” 145-146; Alkan, “Azınlık Vakıfları,” *Akademik Bakış Dergisi* no. 4 (2009): 97; Ahmed Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996), 238-241; Ayrıca bkz. Ahmet Özel, “Kurbet,” *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXVI, (Ankara: 2002): 440-441; Kaya, “İslâm Vakıf Hukukunda Mevkûfun Aleyhte Bulunması Gereken Şartlar,” 439-440.

17 Kiliseye vakfın bâtil olduğu ancak sakinlerine veya onlardan fukara olanlarına vakfın şart edilebileceği Ebussuud tarafından açıkça ifade edilmiştir. Bkz. Ertuğrul Düzdağ, *Fetavayı Ebussuud Efendi*, (İstanbul: Şûle Yayınları, 1998), 168; Bu konuda Berki, “bir gayrimüslim bazı akarını bir camiye veya bir putperest malını puthaneye vakfetsen sahih olmaz. Ancak hem kendisi hem de itikadi olarak kurbet nevinden olan bir cihete vakıf muteberdir.” demektedir. Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, 65; Ancak gayrimüslimlerin fukaralarına veya gayrimüslim, fukaraya yönelik vakfı sahih olur. Bkz. İbn-i Âbidîn, *Reddül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, C. 9, (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1983), 249; Yıldız, “Aykırı Vakıflar,” 148-152.

gelif vakfı kabul etmeyip bozmağa kadir olurlar mı? El-cevap: Râhibler cemî'an fakir ise anlara vakıf sahihtir, İncil okumak şartı lağvıdır. Eğer fakir değıller ise sahih değıldir, tescil dahi nâ-meşrû'dur. Veresesi bozarlar, kısmet ederler.”¹⁸.

Benzer şekilde, Ali Efendi de zimmîlerin vakıf kurma teamülünü değerlendirirken merkezî referans noktası olarak “fukara” ifadesini esas almıştır. Nitekim ona ait iki farklı fetvada da bu yaklaşımın belirleyici olduğu açıkça görülmektedir:

“Zeyd-i zimmi mülk menzilini vakf ve süknasını fukara-i merdaya şart eylese, vakf-ı mezbur sahih olur mu? El-cevap: olur.”¹⁹.

“Zeyd-i zimmi sıhhatinde mülk menzilini ve bağı bir keniseye vakfedip ba'dehu bilâvaris fevt olsa, emin-i beytülmal menzil ve bağı beytülmal için zabta kadir olur mu? El-cevap: olur. Kilisenin rahipleri de beytülmal eminine müdahalede bulunamazlar.”²⁰.

Bu noktada İslam vakıf hukukuna göre bir zimminin, mülkünü bir kilisenin menfaatine alelade bir şekilde, yani *fukara* gibi *kurbet* ve *masiyet* karinesi bağlamında değerlendirilecek ibare olmadan vakfetmesi meşru görülmemekteydi²¹. Bu şartlar dâhilinde oluşturulan vakıflar ise sahih ve bağlayıcı olarak kabul edilmekteydi.

Vakfiyeler

Melkon veled Semazin Vakfı (3 Cemaziyelahire 1123/19 Temmuz 1711)

XVIII. yüzyıla tarihlenen bu vakfiye, Melkon veled Semazin isimli bir Ermeni'ye aittir. Kayıttaki bilgilerde vakfiyenin tescil işleminin bizzat vâkıfın evinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Buna göre Galata Kamer Hatun Mahallesi'nde kasap esnafından olan Melkon veled Semazin kayıt esnasında, tescil mütevellisi olarak Mehmed Ağa bin Hasan isminde bir Müslümanı

18 Düzdağ, *Fetavayı Ebussuud Efendi*, 164.

19 Şeyhülislam Ali Efendi, *Fetâvâyı Ali Efendi*, haz. Esra Kılavuz Eser, (İstanbul: İsar Yayınları, 2021), 257/1330 Numaralı Fetva.

20 Şeyhülislam Ali Efendi, *Fetâvâyı Ali Efendi*, s. 258/1331 Numaralı Fetva.

21 Bkz. İbni Âbidin, *Reddü'l-Muhtar*, 499; *Gayri-Müslimlere Dair Fetvalar*, haz. Pehlül Düzenli, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 199/ 979- 980-981-1009 Numaralı Fetvalar.

seçmiştir²². Vâkîf, mülkü olan aynı mahalledeki iki odalı, dehliz ve kuyusu ile müştemil olan evini şu şartlarla vakfetmiştir: Kurucu, evde, hayatta olduğu sürece kendisi oturacak, öldükten sonra ise evin yarısında eşi Tako binti Garabet, diğer yarısında kardeşinin oğlu Anton veled Saçok sakin olacak, bunlardan kim ölürse diğerinin hissesini de o tasarruf edecektir²³. Anton'un ölümünden sonra evin geliri ve oturma hakkı Anton'un evladında olacak, onların inkırazından sonra mütevellî, evi kiraya verecek bu kira geliri ise Galata'da Sultan Bayezid Mahallesi'ndeki Çerçis Kilisesi²⁴ olarak bilinen Ermeni kilisesinin avarızı ile masraflarına sarf edilecektir. Kilise zamanla yıkılırsa ve tekrar yapımı mümkün olmaz ise evin kirası, Ermeni fukarasına verilecektir. Vakfın tevliyet görevini ise ölene kadar kendisi öldükten sonra da Anton ve onun evladı yürütecektir²⁵.

Bu vakfiye tipik bir aile vakfına aittir. Vakıf kurucusu Melkon'un vakfın tescili esnasında mütevellî olarak Mehmed Ağa bin Hasan isimli bir Müslümanı tayin etmiş olması önemli bir ayrıntıdır.

Nazlı binti Dügüncü Vakfı (28 Cemaziyevvel 1136/23 Şubat 1724)

Nazlı binti Dügüncü, Galata'da Şeyh Ferhad Mahallesi'nde bulunan üç katlı evini, arsasını ve mukataa usulü ile arazisi başka bir Ermeni vakfına ait olan mülk evinden oluşan yerlerini vakfetmiştir. Vakfın tescil mütevellîsi o dönemin Ermeni Patriği Ohannes veled Mikhitar'dır²⁶. Vâkîfe, hayatta oldukça vakfının

22 Tescil mütevellîsi, vakıfların şer'î olarak tescil edilmesi veya kurulması sırasında vâkıfın tayin ettiği ve vakfın murafaalı olarak gerçekleşen tesisi esnasında taraf olan kişidir. Vakıf tescil edildikten sonra görevi sona erip şartlarda zikredilen mütevellî her kimse vakfın idaresine o bakardı. Bu mütevellî, vakfiyelerde genellikle "*li-ecli 't-tescil mütevellî*" olarak zikredilmiştir. Nazif Öztürk, "Mütevellî", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 32: 217. Örneğin; "...İstanbul'da Câmî'-i Şerîf-i Ayasofya-i Kebîr Mahallesi sâkinlerinden sâhibü'l-hayrât ve 'l-hasenât farü'l-a'yân Zülfikâr Efendi bin Abdüddeyyân nâm serrâc-ı sultanî el-mevkûfâtî sâbika fi'd-devleti'l-hâkânî meclis-i şer'î hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde vakf-ı âtiyü'l-beyâna li-ecli't-tescil mütevellî nasb ve ta'yîn eylediği fahrü'l-akrân Hürrem Bey bin Abdülmennân nâm Kâtib mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edip..." BOA. EHM. ŞS, 1, s. 92b-2.

23 Yarım hisseli şartlar, vâkıfın ölümünden sonra anlaşmazlıklara neden olduğu bilinmektedir. Bu konuda geniş bilgi ve örnekler için bkz. Biçer, "Vakıflarda Bir İhtilaf Meselesi: Müşterek Tasarruf ve Yarım Hisse," *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* no. 9 (2022): 603-625.

24 Galata Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi olarak bilinmektedir. Kefeli bir tüccar tarafından 1391'de satın alınan arazi üzerine 1436'da yaptırıldığı düşünülmektedir. Geniş bilgi için bkz. Elmon Hançer, "Galata ve Pera'daki Ermeni Kiliseleri," *Geçmişten Günümüze Beyoğlu*, C. II (İstanbul: 2004): 509-512.

25 BOA. İSTM. ŞSC. 14.d (Galata Mahkemesi), 210, 73a.

26 Kendisi 1715-1741 tarihleri arasında patriklik yapmıştır. Bu patrik zamanında İstanbul'daki Ermeni kiliseleri noktasında büyük bir inşa ve gelişme dönemi yaşandığı anlaşılmaktadır. İsmi kaynaklara genellikle "Bitlisli Hovhannes Golod" şeklinde geçmektedir. Bkz. Sarkis Sarraf Hovhannesyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, Çev. Elmon Hançer, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları), 7; ayrıca bkz. aynı

mütevelliliğini kendisi yapacak, vakfettiği mülklerinin tasarrufu kendisinde olacaktır. Buralardan bazılarının kiralanmasıyla elde edilecek gelirleri de kendi giderlerine kullanacaktır. Gelirlerin fazlalıkları ise mütevelli eliyle Kudüs'te bulunan Maryakop Kilisesi²⁷ fukarasının masraflarına sarf olunmasını istemiştir. Kendisinden sonra vakfın tescil mütevellisi olan Patrik Ohannes'in mütevelli olmasını, onun ölümünden sonra ise vakfa Ermeni taifesinin Kudüs mütevellisi olanların mütevelli olmasını şart etmiştir. Maryakop Kilisesi zamanla harap olduğunda ise vakfın gelirleri Kudüs'te sakin olan Ermeni fukaraların kadınlarına (müenneslerine) harcanmasını istemiştir²⁸.

Vakfiyedeki bilgilerden hareketle, o dönemde görev yapan Ermeni patriği Ohannes veled Mıkhitar'ın, kurucunun hem tescil mütevellisi hem de kendisinden sonra vakfın mütevellisi olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum Osmanlı Ermeni toplumu üzerinde patrikhanenin XVIII. yüzyılda vakıf işlemlerinde etkisinin olduğunu ve özellikle de tevliyet görevlerine patriğin tayin edilebildiğini göstermektedir. Ancak vakfiyede bizzat patrikhaneye dair bir hayır şartı bulunmamaktadır²⁹. Vakfın hayır yönü olarak ta, patriğe ya da İstanbul'da bulunan Ermeniler yerine Kudüs'teki Maryakop Kilisesi ile Kudüs'teki fakir Ermeni kadınların seçildiği görülmektedir³⁰.

Şöhret veled Kirkor Vakfı (14 Receb 1168/26 Nisan 1755)

Beşiktaş Ortaköy'deki Ermeni mahallesinde yaşayan Şöhret veled Kirkor, kendi mülkü olan ancak arazisi Sultan Bayezid Vakfı'na ait olan evini ölmeden evvel vakfetmiştir³¹. Kurucu, vakfın tescili sırasında Ermeni Kilisesi vakfının

eser, s. 67; Türkiye Ermenileri patrikliğinin internet sayfasında Bitlisli Hovhannes IX. Golod olarak yer almaktadır. Biz metinde, vakfiyede geçen şekliyle ismine yer verdik. Bkz. <https://www.turkiyeer-menileripatrikligi.org/site/patriklerimiz-patriklik-makami/> (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2024)

27 Bu kilise, Kudüs'te yaşayan Rum ve Ermeniler arasında özellikle buraların tasarrufu konusunda ihtilafa sebep olmuş kiliselerden birisidir. Bu konuda Kudüs Rum Patriği Basyus'un Sultan IV. Mehmed'e yazdığı arzuhal ve sonrasında Ermeniler'in bu kiliseye yönelik müdahalelere izin verilmemesine dair çıkartılan emir için bkz. *Kudüs'te Hristiyan Mezhep ve Milletlerin İdaresi*. haz. Numan Yekeler vd., (İstanbul: Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 71.

28 BOA. İSTM. ŞSC. 14.d (Galata Mahkemesi), 256, 20b.

29 Bkz. "*Kadınko, Ruhi ve Ruçine benât-ı Hiros'un Para Vakfı*".

30 Kudüs'te yaşayan çeşitli gayrimüslim unsurlar, buradaki kiliselere yönelik şartlar taşıyan vakıflar kurmuşlardır. Bununla birlikte Osmanlı coğrafyasında yaşayan diğer gayrimüslimler için de Kudüs ve buradaki kiliselerin önemli olması sebebiyle vakıf şartlarına Kudüs'teki kiliseleri de ekledikleri görülmektedir. Abdullah Çakmak, "Osmanlı Yönetim Merkezi'nin Kudüs Vakıfları Gündemi (1798-1841)," *Journal of Islamic Studies* no. 19 (2019): 58.

31 Kayıt, vakfiye değil, vâkıfın büyük oğlu olan Bahçıvan Mikayil'in vakfa müdahalesiyle ilgili davası ve bu davada vakfiyenin şartlarının yazılmasından yola çıkılarak ortaya konulmuştur.

mütevellisi olan Papa Eknados veled Sarmasd'ı tescil mütevellisi olarak tayin etmiştir. Vakfın şartları, bahçenin ve evin kiralanarak, zemininin mukataası olan Sultan Bayezid Han vakfına senelik 4 akçelik ücreti ödendikten sonra, günlük 4 akçe ile Ortaköy'deki Ermeni fukarasına verilmesini içermektedir³². Vâkîf, ölümünden sonra evlatlarının evi kiralayarak tasarruf etmelerini, aynı zamanda mukataayı ve söz konusu kira bedelini Ermeni fukarasına vermelerini şart etmiştir. Evladının neslinin son bulmasından (inkırazından) sonra ise icare-i muaccele ve müeccele³³ ile başkalarının kiralamasını, elde edilecek gelirin de yine Ermeni fukarasına verilmesini istemiştir³⁴.

Vakfın tescil mütevellisi olarak belirlenen ve Ortaköy'deki Ermeni kilisesi mütevellisi olduğu bilgisi verilen Papa Eknados'un mütevellisi olduğu kilisenin Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi olma ihtimali yüksektir³⁵. Vakıf her yönüyle klasik bir aile vakfı görüntüsüne sahiptir. Ancak vakfiyede ilginç bazı detaylar da dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi vâkîfın, evin tasarrufunu evlatlarına 'kiralama' usulüyle bırakmış olmasıdır -ki bu şekilde bir şart oldukça nadirdir. Genellikle evlatlık vakıflarda, özellikle de ev gibi hakk-ı süknâ adı verilen oturma hakkını haiz akarların kullanımları, evlatlara herhangi bir kira bedeliyle bırakılmamıştır. Ancak bu vakıfta, kurucunun evlatlarından da kira

32 Mukataa, kiracısına hususi haklar sağlayan bir kiralama şekliydi. Mukataanın en önemli noktası, vakıf olan bir binanın yıkılmasından sonra arazisinin vakıf olarak kalıp arazinin üst kullanım hakkının kiracıya verilmesiydi. Arazinin kiracısı ise bu araziye dilediği gibi kullanma hakkına sahip oluyor, arazinin üzerine yaptığı bina ya da diktiği ağaç mülkü oluyordu. Burayı isterse vakıf da yapabilecekti. Sahipliğine sahipti. Kiracı yalnızca arazinin kirasını vakfa ödemekle yükümlüydü. İbn-i Âbidin, *Reddü'l-Muh-tar*, 306-309; Ali Haydar Efendi, *Tertîbü's-Sunûf fî Ahkâmî'l-Vukûf* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1240), 95/Madde: 144.

33 Kiralama usulü olarak icare-i muaccele, kiralama sırasında kiracıdan alınan peşin parayı, müeccele ise aylık ya da senelik belli bir ücretin ödenmesini ifade etmektedir. İcare-i muaccele ve müecceleli kiralamalar, çift kira bedelli kiralama ve kiracısına bir dizi haklar sunan icareteynle karıştırılabilmektedir. Ancak herhangi bir hak sunmadan kiracısının ön ödeme (muaccele) ve senelik yaptığı belli bir süre ile yapılan ödemeyi kasteden (müeccele) ve bu şekildeki kira akitleri icareteyn olarak düşünülmemelidir. Nitekim icareteyn uygulaması XVI. Yüzyılda ortaya çıkarak kiracısına ferağ ve kayd-ı hayat gibi bir dizi haklar sunmaktadır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Süleyman Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcareteyn*, (İstanbul: Klasik Yayınları, ۲۰۱۴), 79-83; Biçer, "Haremeyn Evkaf Müfettişliği Sicilleri Ekseninde Vakıf Problemleri ve Çözüm Yolları (1587-1615)," (Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 147-151; Sıdkî, *Gedikler*, haz. Kamil Ali Gıynaş, (Ankara: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, 2004), 6-7; Berkî, *Vakıflar*, 152. Ömer Hilmi Efendi, *Ahkâmu'l-Evkâf*, 85-88.

34 BOA. İSTM. ŞSC. 14.d (Galata Mahkemesi), 335, 6a.

35 Söz konusu kilisenin, 1725 senesinde, yukarıda ele alınan bir vakfiyede tescil mütevellisi olarak yazılan Nazlı binti Döğüncü Vakfı'nda da ismi geçen Ohannes veled Mıkhitar (Hovhannes IX Golod)'ın 1725'te kendisi tarafından yaptırıldığı bilgisi bulunmaktadır. Bkz. <https://www.turkiyegermenileripatrikligi.org/site/surp-asdvadzadzin-ermeni-kilisesi-ortakoy-2-bolge-bogazin-avrupa-yakasi/> (Erişim tarihi: 20 Aralık 2024)

bedeli alınması ve bu bedelin de vakfın hayri yönüne kullanılmasını şart etmiş olması vakıf sistematığı açısından önemli bir ayrıntıdır³⁶. Kurucu, vakfının hayır şartını Ortaköy’de bulunan Ermeni fukarası olarak belirlemiştir.

Gül binti Ohannes Para Vakfı (1 Muharrem 1203/2 Ekim 1788)

Balat Kapısı’nda Hacı İsa Mahallesi’nde yaşayan Gül binti Ohannes, 1.800 kuruşunu vakfetmiştir. Vakfın tescil mütevellisi Mehmed Sadık Ağa bin Abdullah isimli Müslüman bir kimsedir. Vakfın şartları ise şöyledir: Mahallede bulunan kilisenin³⁷ avarız vakfına³⁸ kim müteveli olursa, para vakfının da mütevellisi olacaktır. Vakfedilen 1.800 kuruş, müteveli eliyle işletilerek³⁹ elde edilen gelir, Balat’taki *kilise fukarasının* avarızına sarf edilecektir. Zamanla bu şartlara riayet olunamazsa elde edilen gelir Ermeni fukarasının ihtiyaçlarına harcanacaktır⁴⁰.

Vakfın tescil mütevellisinin Müslüman olması vakfiyede dikkat çekici bir husustur. Bununla birlikte, vakıf teamüllerine uygun bir şekilde yukarıdaki örnek vakıflarda olduğu gibi ‘*Ermeni kilise fukarası*’ ibaresi üzerinden vakfın hayri şartlarının kurgulandığı görülmektedir. Ancak vakfiyede herhangi bir kilise ismi bulunmamaktadır. Bunun sebebi, Osmanlı Devleti’nde cemaatlerin ve mahallelerin dini bir yapı çevresinde oluşturulmaya çalışılması sebebiyle Hacı İsa Mahallesi’nde bulunan kilisenin kastedilmesinden kaynaklanmaktadır.

36 Örneğin İstanbul’da evlatlık olarak kurulmuş olan Hesnâ Hatun Vakfı’nın şartları için bkz. BOA. İSTM. ŞSC. 04.d (EHM. ŞS), 1, 7b-1; Evlatlık vakıfların hukuki boyutuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Münir Yaşar Kaya, “İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Aile Vakıfları,” (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).

37 Bu kilisenin ismine vakfiyede yer verilmemiştir. Ancak Balat’ta bulunan Surp Hreşdagabet Kilisesi olma ihtimali yüksektir. Lale Yılmaz, “İstanbul’da Ermenilere Tahsis Edilen Bizans Kiliseleri Üzerine,” *Tarih ve Gelecek Dergisi* no. 4 (2018): 51.

38 Avarız vakfı, bir köy veya mahallede bulunan halkın ödemekte güçlük çektikleri çeşitli vergilerin veya ihtiyaçların karşılanması için kurulmuş vakıflardır. Mehmet İpşirli, “Avâız Vakfı,” *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 4: 109.

39 Bu ifade vakfiyede “*istirbah ve istiğlal*” ifadesiyle vakfiyede yer bulmuştur. Bu da söz konusu ana paranın ilave bedel karşılığında idâne, yani kredi şeklinde (istirbah) kullanılması (istiğlal) maksadını taşımaktadır. Elde edilen gelirle vakfın hayri şartları sağlanacaktır. Para vakıflarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 53-54; Hamza Keleş, “Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadî Sonuçları Üzerine Bir Çalışma,” *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* no. 21 (2001): 189-207; Ahmet Köç, “XVI. Yüzyılda Silistre Sancağında Para Vakıflarının Gelişimi,” *XVIII. Türk Tarih Kongresi* 2, (Ankara, 2018), 311-328; Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 116-118; Sedat Yenice, “Genel Olarak Para Vakıfları,” *Düşünce Dünyasında Türkiz* 8 (2017): 73-75.

40 BOA. İSTM. ŞSC. 20.d (Rumeli Kazaskerliği), 382, 31a-32b.

Dolayısıyla söz konusu kilise fukarası ile bu kiliseye bağlı Ermenilerin kastedildiği söylenebilir.⁴¹

Keresteci Edirneli Agop veled Ağya Vakfı (29 Rebiulevvel 1211/2 Ekim 1796)

Söz konusu vakfiye, Üsküdar'a bağlı Beylerbeyi'nde oturan Keresteci Agop veled Ağya'nın vakfına aittir. Vâkîf, kayıt sırasında kayınbiraderi Karabed veled Mirza'yı tescil mütevellisi olarak belirlemiştir. Vakfın mülkleri, Üsküdar Yenimahalle'de bulunan evler, kahvehane, demirci dükkânı ve Behram Kethüda Vakfı'na ait olan arsa üzerindeki bahçe, değirmen, mahzen ve evlerden oluşmaktadır. Vakfiyesinden anlaşıldığına göre Yenimahalle'de iki yere çeşme de yaptırmıştır. Vakfın şartları ise şöyledir: vakfın tevliyetini sağ oldukça kendisi icra edecek, öldükten sonra ise eşi Berâyan binti Mirza, onun vefatından sonra ise evlatları, evladın inkırazından sonra ise aynı mahallede oturan *reyadan*, doğruluğuyla namzet ve idareye kadir olan bir kimse, vakfa tayin edilen nâzırın arzıyla mütevellî olacaktır. Vakfın nezaretini Rumeli kazaskeri, vakfın kâtipliğini⁴² Mehmed Sadık Efendi, câbiliğini⁴³ ise oğlu es-Seyyid Mehmed Efendi yapacaktır. Onlardan sonra ise yine Müslümanlar arasından bu görevliler seçilecektir. Her yıl vakfın nezareti ve muhasebesine bakacak Haremeyn müfettişine 30'ar kuruş, imza harcı olarak 15'er kuruş ve kayıt için 3'er kuruş verilecektir. Vakıf yapılan evler, icareteynle, bahçe ise icare-i vahide ile kiraya verilecek ve gelirinden öncelikle bu arsanın mukataası ödenecektir. Günlük 20 akçe mütevellîye, 5'er akçe kâtip ve câbiye verilecek, yaptırdığı iki çeşmede görev alacak 2 su yolcuya ise 4 akçe, 2 taşkeslere ise 1'er akçeden 2'şer akçe verilecektir. Yine günlük 1'er akçe Yenimahalle fukarasına ve günlük 7 akçe Sulumanastır etrafında oturan fukaraya ve günlük 7 akçe Tarlakapı dışında hastalar için kurulan hastanede⁴⁴ yatan fukaraya, günlük 7 akçe ise Yenikapı yakınlarında mevcut olan Cüce Çeşmesi'nde

41 Ömer Düzbakar, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri," *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* no. 4 (2003): 99; Mehmet Canatar, "1009 /1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler," *Osmanlı İstambul*, ed. Feridun M. Emecen, Emrah Safa Gürkan, (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014), 291-293.

42 Vakfın kayıt işleriyle uğraşan kimse. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstılahları Lugatçesi," *Vakıflar Dergisi* no. 17 (1983): 57.

43 Vakfın gelirlerini toplayan kimse. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstılahları Lugatçesi," 56.

44 Vakfiyede "hastane" ifadesi açıkça yer almamakta, bunun yerine "menzil-i kebir" şeklinde bir tanım-lama kullanılmaktadır. Bu nedenle, söz konusu yapının hastane işleviyle kullanıldığı sonucuna varmak mümkündür.

bulunan Ermeni mektebi ile Üsküdar Selamiye'deki Ermeni mektebindeki öğrencilere sarf edilecektir. Her yıl 40 kuruş da Kudüs'teki Maryakop Manastırı fukarasına ve 40 kuruş da Çekli Manastırı fukarasına verilecektir. Bunlara ilaveten her birine senelik 15 kuruştan toplamda 45 kuruş, Van'daki üç Ermeni manastırındaki fukaraya gönderilmesini şart etmiştir.⁴⁵

Bu vakfiyenin detaylarından Osmanlı topraklarında gayrimüslim okullarının kurulmaya başladığını okumak mümkündür. Yine kurucunun, vakfına kâtip ve câbi olarak seçtiği kimselerin Müslüman olduğu da vakfiyede dikkat çeken ayrıntılardandır. Nitekim aşağıda görüleceği üzere XIX ve XX. yüzyıla tarihlenen vakfiyelerde bu şekilde bir uygulama örneğine rastlanılmamaktadır. Vakfın tevliyet ve nezaret şartları da önemli ayrıntılar barındırmaktadır. Vâkıf, evlatlarının inkırazından sonra müteveli olarak atanacak kişiyi tarif ederken, Yenimahalle'de oturan reayadan birisinin bizzat nâzırın arzıyla seçileceğini ifade etmiştir. Vâkıf burada, *reaya* ifadesine başvurarak hususi bir tayin yapmamıştır, dolayısıyla Müslümanlar arasından da müteveli seçilebilecektir. Yine vakfa nâzır olacak kişi de Rumeli kazaskeridir. Dolayısıyla inkıraz şartlarının vuku bulmasından sonra vakfın mütevellileri ve diğer görevlilerinin seçimi, onun görüşüne bırakılmıştır. Bu ayrıntılar, XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı gayrimüslim toplumu nezdinde toplumsal manada etnik bir ayrımın keskin olmadığını düşündürmektedir. Burada vâkıf, bizzat vakfının gözetilip korunması konusunda nâzır olarak, hatta vakfının gelir giderinin kaydedilmesi ve gelirlerinin toplanması noktasında Müslümanlara cihet taksiminde bulunmuştur. Vakfın hayri şartlarına bakıldığında ise '*taamiyye*' ve '*fukara*' özelinde tahsisler yapıldığı anlaşılmaktadır. Dikkat çekici husus, bu dönemde gayrimüslim okullarının Osmanlı topraklarında var olmasıdır -ki örneğin Van'da 3 tane Ermeni okulunun bulunduğu vakfiyede açıkça belirtilmektedir.⁴⁶

45 BOA. İSTM. ŞŞC. 05.d (Kısmet-i Askeriye), 685, 44a-2; 44b; Keresteci Agop'un vakfına ait, "19 Rebiülevvel 1211 (22 Eylül 1796) tarihli vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür Tescil Daire Başkanlığı Arşivi'nde 610 numaralı defterin 98. sayfasının 131. sırasında da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu vakfiyeden yola çıkarak, Habibe Kazancıoğlu 2016 yılında, "*XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dönemine Ait Bir Gayrimüslim Vakfiyesi Örneği: Edirneli Keresteci Agop'un Vakfiyesi*" başlıklı bir makale yayınlamıştır. Ancak biz bu çalışmada, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'ne ait 685 Numaralı Şer'iyye Sicilinin 44a-44b sayfaları arasındaki vakfiyeyi esas aldık. Söz konusu makale için bkz. Habibe Kazancıoğlu, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dönemine Ait Bir Gayrimüslim Vakfiyesi Örneği: Edirneli Keresteci Agop'un Vakfiyesi," *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* no. 18 (2016): 283-297.

46 Bu okulların isimlerine dair Ermeni milliyetçiliği üzerine yayın yapan bazı internet sayfalarında bilgiler yer almaktadır. Bu yayın organlarında, söz konusu okulların, Surp Vartan Kilisesi, Araruts ve Noraşen kiliselerinin okulları olduğu bilgisi bulunmaktadır. <https://www.houshamadyan.org/tur/mappottomanempire/vilayet-of-van/kaza-of-van/education-and-sport/translate-to-tuerkisch-schools-i.html> (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2024)

Eva binti İna'nın Para Vakfı (5 Cemaziyelevvel 1250/9 Eylül 1834)

Tophane'de Firuzağa Mahallesi'nde oturan Eva binti İna, 2 bin kuruşunu vakfetmiştir. Vakfın tescil mütevellisi, Üç Horan Kilisesi olarak bilinen kilisenin rahiplerinden olan aynı zamanda vâkifenin eşi Zekeriyya veled Melkon isimli kişidir. Vakfın şartları şöyledir: söz konusu 2000 kuruş, müteveli eliyle işletilecek, geliri ise yine Üç Horan Kilisesi denilen kilise ile Çerçis isimli Ermeni kilisesinin rahipleri olan eşi ve tescil mütevellisi olan Zekeriyya, Maroros, Reboylar, Maniler, Gabriyel, Marob, Samoyler, Sarkis, Britans, diğer Sarkis, Ovannes, Abraham, Krikor, Banidyar, Melkon, Yariskompos, Tatyos, David, Bedros ve Esteban isimli rahipler ile bu kişilerin yerlerine tayin olunan rahiplerin eşlerinin yemeklerine ve diğer ihtiyaçlarına sarf olunacaktır. Vakfın gelirlerinden fazla kalır ise fukara Ermeni çocuklarına harcanacaktır. Yine bu para kullanılarak, münasip yerlerden uygun olması durumunda *-düşükçe-*⁴⁷ akar satın alınacak ve icareteyn ile buralar başkalarına kiralanarak geliri zikredilen yerlere sarf olunacaktır. Zamanla vakfın bu şartlarına riayet mümkün olamazsa vakfın geliri, Ermeni fukarasına verilecektir. Vakfa tescil mütevellisi olarak tayin edilen Rahib Zekeriyya sağ oldukça tevliyet görevini yapacak, ondan sonra ise evladı, evladın inkırazından sonra Üç Horan Kilisesinin rahiplerinden biri mütevellilik görevini üstlenecektir.⁴⁸

Öncelikle Üç Horan Kilisesi olarak ifade edilen kilise, bugün Beyoğlu'nda bulunan Surp Yerrortutyun Kilisesi'dir. Bu kilise 1807 senesinde yandıktan sonra 1836 senesinde yeniden inşaatına başlanmış, 1838 senesinde ise ibadete açılmıştır.⁴⁹ Ancak vakfiyedeki ifadelerden anlaşıldığına göre burada vakfın tescili sırasında, yani 1834 senesinde de görevlilerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyede geçen Çerçis Kilisesi ise Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'dir.⁵⁰

İsimleri hayır şartlarında zikredilen 20 tane rahibin kaç tanesi Üç Horan Kilisesi görevlisinin, kaç tanesinin ise Çerçis Kilisesi görevlisi oldukları vakfiye metninden anlaşılamamaktadır. Ancak Üç Horan Kilisesi'nin o tarihlerde kullanılamayacak durumda olması sebebiyle bu kişilerin çoğunluğunun Çerçis Kilisesi'nde görev yaptığı sonucuna ulaşılabilir. Vakfın

47 Vakfiyede, '*düşükçe*' ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifadenin *uygun şartlar oluştuğunda ya da akar bulunduğunda* şeklinde çevrilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.

48 BOA. İSTM. ŞSC. 14.d (Galata Mahkemesi), 686, 26a.

49 Elmon Hançer, "Galata ve Pera'daki Ermeni Kiliseleri," *Geçmişten Günümüze Beyoğlu 2*, (İstanbul:2004), 13.

50 Bkz. Hançer, "Galata ve Pera'daki Ermeni Kiliseleri," 509-512.

kurucusu olan Eva binti İna, Üç Horan Kilisesi'nin rahiplerinden Zekeriyya veled Melkon'un eşidir. Vâkife, hayır şartı olarak, bu kiliselerde görev yapan rahiplerin eşlerinin yemek masrafları ve çeşitli ihtiyaçlarını belirlemiştir. Buradan da anlaşıldığına göre, bu dönemde bizzat *kilise görevlileri ve gayrimüslim okulları ile buraya bağlı kişiler* vakfiyelerde ön plana çıkmaya başlamıştır. Vakfın son hayır şartında mevcut hayır şartına riayet olunamazsa “*galle-i vakf-ı mezkûr mutlakan Ermeni fukarasına harç ve sarf oluna*” denilerek vakıftan faydalanacak kişilerin Ermeniler olacağına özellikle vurgu yapılmış olması da önemli bir ayrıntıdır.

Kadinko, Ruhi ve Ruçine benât-ı Hiros'un Para Vakfı (15 Rebiülevvel 1300/24 Ocak 1883)

Büyükdere'de Payas Caddesi'nde 48 numaralı sahil hanede (yalı) yaşayan Ermeni Kadinko, Ruhi ve Ruçine isimli kadınlar, 200 adet 100.000 mecdi altınlarını vakfetmişlerdir. Vakfa müteveli olarak Oduncu Kano Mohabkos veled Ohannes isimli Ermeni seçilmiştir. Vakfın şartları ise şöyledir: Vakıftan hasıl olan gelir üçe pay edilecek, bir kısmı, İstanbul'da yaşayan Ermeni fukaraların nafakalarına verilecek, diğeri, Ermeni ruhban ve keşiş mektebinin gerekli işleri ile İstanbul'da bulunan Ermeni patrikhanesine, diğeri yarısı ile de akar satın alınacaktır.⁵¹

Hemen belirtelim ki, vakfiyede bahsedilen Ermeni Ruhban ve keşiş mektebi ile Ermeni *patrikhanesinin* bünyesindeki okul kastedilmiştir. Yine bu vakfın şartnamesinde de *düşükçe akar satın alınması* ile ilgili ifade de önemlidir. Bu şartla, *uygun fiyat ve şartlarda* akar satın alınması kastedilmektedir.⁵²

Vakfiye, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki topraklarında önemli siyasi değişimlere yol açan ve tarihe “93 Harbi” olarak geçen savaşın hemen sonrasına tarihlenmektedir. Söz konusu savaş, Osmanlı Devleti'nde büyük yaralar açmış, Osmanlı Devleti bünyesindeki gayrimüslim tebaa açısından da önemli sonuçları olmuştur. Savaş sonrasında imzalanan Edirne mütarekesi ve Ayastefanos Antlaşması ile Erzurum başta olmak üzere Kars, Ardahan, Artvin ve Batum Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış, Balkanlar'da Bulgar Devleti kurulmuş, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlıkları tanınmış, Bosna

51 BOA. İSTM. ŞSC. 14.d (Galata Mahkemesi), 913, 52-1.

52 BOA. İSTM. ŞSC. 14.d. (Galata Mahkemesi), 913, 52-1.

Hersek'in özerkliği kabul edilmiştir. Ruslar tarafından dayatılan Rumeli'de yaşayan Hristiyan tebaa için de ıslahat yapılması maddesi onaylanmıştır.⁵³ Tüm bu siyasi gelişmelerden mevcuttaki Osmanlı gayrimüslimleri de etkilenmiştir. Örneğin bu savaş sonrasında, Rusların Osmanlı'nın doğusundaki kazanımlarını fırsat bilen Ermeniler, Balkanlar'daki Hristiyan tebaaya yönelik yapılacak ıslahatların bir benzerini Doğu'daki Ermeniler için de yapılmasını istemişlerdir. Yine, bu savaş öncesine kadar genelde Devlet'in yanında bir görüntü çizen Ermeni patrikhanesi de savaş sonrasında Osmanlı'ya karşı bir tutum değişikliğine gitmiştir.⁵⁴

Takuhi binti Artin'in Su Vakfı (25 Şevval 1325/1 Aralık 1907)

Gedikpaşa'da Bostanali Mahallesi Müslim Sokağı'nda 24 numaralı evde oturan Takuhi binti Artin isimli Ermeni kadına ait olan bu vakfiye bir su vakfına aittir. Vakfiyedeki bilgilere göre, Takuhi binti Artin daha önce aynı mahallede bulunan Surb Mesropyan Kilisesi⁵⁵ içerisine bir çeşme binası yaptırmıştır. Akabinde ise kendi evine akan kırk çeşme ismiyle bilinen sudan bir kısmını okul içerisindeki bu çeşmeye akıtmak istemiş bunu da vakıf yapmıştır. Vâkıfe Takuhi, tescil işlemi sırasında aynı mahallede oturan Kevork Efendi veled Kabriyel tescil mütevellisi olarak tayin etmiştir. Kurucu, vakfa mütevellisi olarak Ermeni patriğini belirlemiş ve “*her kim Ermeni patriği bulunur ise mütevellisi ola*” diyerek bunu kaydettirmiştir. Bu vakfın kurulduğu esnada Ermeni patriği, Mağakya Ormanyan'dır.⁵⁶ Dolayısıyla vakfın ilk mütevelliliği görevini de bu patrik yapmıştır.⁵⁷

53 Geniş bilgi için bkz. Yuluğ Tekin Kurat, “1877-78 Osmanlı Rus Harbinin Sebepleri,” *Belleten no. 26* (1962): 567-592; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun Son Nefesi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 85-88; Bekir Sıtkı Baykal, “93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri,” *Belleten no. 5* (1941): 351-392; Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler-93 Harbi ve Mısır Meselesi*, (İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayınları, 2019); Mahir Aydın, “Doksanüç Harbi,” *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. IX, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994): 498-499.

54 Ramazan Erhan Güllü, “Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Tutumu,” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 66-68.

55 1835 senesinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi tarafından kurulan okulardan. Bugünkü bilinen adıyla Gedikpaşa Ermeni Mektebi. Bkz. Kevork Pamukciyan, “Gedikpaşa'da Ermeniler,” *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 11, (1958): 6073; Ayşe Aksu, “Ermeni Okulları,” *Türk Maarif Ansiklopedisi*. <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/azinlik-okullari> (Erişim tarihi: 15 Ağustos 2025).

56 Sultan II. Abdülhamid ile ilişkileri gayet iyi olan Ormanyan, 1896 ila 1908 seneleri arasında patriklik yapmış, 1908 senesinde ruhanî liderlik seçimini İzmirliyan'a karşı kaybetmiştir. Bkz. Canan Seyfeli, “İstanbul Ermeni Patrikhanesi,” *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2. Basım Ek-1, (Ankara: 2020): 669.

57 BOA. İSTM. ŞSC. 7.d (Ahi Çelebi Mahkemesi), 530, 52-2.

Yukarıda ele alınan son iki vakfiyede Ermeni patrikhanesine dair tahsislerin bulunduğu açıkça görülmektedir. Ancak bir önceki yüzyıllarda kurulan vakfiyelere bakıldığında patrikhaneye dair hayır tahsislerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu iki vakfiyede hem mektep hem de patrikhaneye dair tahsislerin bulunmasının sebebi, iki mektebin de Katolik ya da Protestan Ermeni mektebi değil, bizzat patrikhane tarafından kurulmuş olmasıdır. Patrikhanenin mektep kurması konusu ise bu noktada önem arz etmektedir. Şöyle ki; Osmanlı Devleti’nde kurulan azınlık okullarının önemli bir kısmının misyonerler eliyle kurulduğu bilinen bir gerçektir. Ermenilere yönelik kurulan misyoner okullarının da büyük bir kısmı, Protestan veya Katoliklerce kurulmuştur. Bu okulların asıl amacı, klasik Ermeni inancının içini boşaltarak, Ermeni nesillerinin Katolik ya da Protestanlığa yaklaştırılması ve klasik Ermeni inancının temsilcisi konumunda olan Ermeni patrikhanesiyle bağını yok edilmesi idi.⁵⁸ Ermeni patrikhanesi ise bunun önüne geçmek ve bu misyoner okullarının Ermeni toplumu üzerindeki etkisini kırmak için aforoz, devlete şikâyet gibi uygulamalara başvurmuştur. Patrikhane bunun yanında kendisi de okullar kurarak Ermeni toplumu üzerindeki etkisini arttırmaya çalışmıştır. Dolayısıyla ele alınan iki vakfiyede yer alan okulların bizzat patrikhane tarafından kurulan okullar arasında olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹

Yukarıda ifade edildiği üzere gayrimüslim vakıflarının sahih ve bağlayıcı olmasındaki temel noktanın ‘fukara’ ibaresi olduğuna değinilmiştir. Ancak burada söz konusu vakfın hayır şartlarında ‘fukara’ ibaresine yer verilmediği anlaşılmaktadır. Bu durum, söz konusu vakfın su vakfi olmasından kaynaklanmaktadır. Burada kurucu, mektep içerisinde daha önce bir çeşme bina etmiş, bu çeşmeye akacak olan suya da vakıf statüsü kazandırmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada, XVIII. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadarki zaman aralığında İstanbul’da kurulan Ermenilere ait vakıflar ele alınmıştır. İstanbul Şer’iyye Sicillerinde bulunan vakfiyelerden hareketle, söz konusu süreçte kurulan

58 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Güllü, “Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi’nin Tutumu,” 29-31. Halit Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2002), 198-201; Ayşe Zamacı, “Vilâyet-i Sitte’de Ermeni Okulları ve Faaliyetleri,” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* no. 11 (2009): 73.

59 Ayşe Aksu, “Ermeni Okulları,” *Türk Maarif Ansiklopedisi*. <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/azinlik-okullari> (Erişim tarihi: 15 Ağustos 2025).

toplam 8 vakıf tanıtılmış, bu vakıfların kuruluş usulleri, buldukları mahaller ve kurucularının vakfiyede üzerinde durdukları hayır şartları gibi hususiyetler değerlendirilmiştir. Bu bağlamda XVIII. yüzyıla tarihlenen vakfiyeler ile daha geç tarihli vakfiyeler arasında bazı farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklılıklardan en önemlileri, XVIII. yüzyıla tarihlenen vakfiyelerde, Müslümanlara yönelik görev tahsisleridir. Bu döneme ait kimi Ermeni vakıf kurucuları, mütevellî, tescil mütevellisi, nâzır gibi vakıf idaresinde en üst mevkide yer alan görevlere Müslümanları tayin edebilmişlerdir. Yine bu dönemde Osmanlı'da var olan ibadetgâh-cemaat mantığıyla belli kiliselere, daha doğru ifadeyle kilise cemaatine yönelik hayır şartları ağırlık basmaktadır. Kudüs'te bulunan Maryakop Kilisesine yönelik tahsisler de yine XVIII. yüzyıla ait vakfiyelerde dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti'nde sosyal ve siyasi olarak problemlerin yoğun olduğu ve Osmanlı'da azınlıklarla ilgili gelişmelerin yaşandığı XIX. yüzyıl ve sonraki tarihlere ait vakfiyelerde ise Müslümanlara yönelik cihet tayini yapılmadığı ve daha çok Ermenilerle ilgili görev tahsislerinin yoğunluk kazandığı anlaşılmaktadır. Bu döneme ait vakfiyelerde, okullara ve patrikhaneye yönelik tahsislerin yoğunluğu ise açıkça görülmektedir. Özellikle XIX. yüzyıldaki sosyal ve siyasi gelişmelere paralel olarak Ermeni milleti üzerinde patrikhanenin etkisinin artması sebebiyle bu dönemde kurulan vakfiyelerde de aynı şekilde patrikhane ve patrikhane tarafından kurulan okullara yönelik tahsisler dikkat çekmektedir. Ayrıca, vakıf kurucularının bu dönemde tahsislerini yalnızca kendi etnik kimliklerinden gelen kişilere ve bu kimlikle ilişkilendirilen mekânlara yönelik olarak gerçekleştirdikleri de ifade edilebilir.

Temelde iki farklı yüzyıl çerçevesinde ve İstanbul özelinde bakıldığında, XVIII. yüzyılda daha fazla vakıf kurulduğu XIX ve XX. yüzyılların başına kadarki süreçte vakıf sayısının azaldığı görülmektedir. Şüphesiz bunun sebebi aynı yüzyıllarda yaşanan siyasi gelişmelerdir. Vakıflar kendi içerisinde değerlendirildiğinde de nitelik olarak farklılık göstermektedir. Ele alınan 8 vakfiyeden 1'i su vakfî, 3 tanesi para vakfî, 4 tanesi ise aile vakfidir. Vakıfların, ağırlıklı olarak Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı mahallelerde konumlandığı görülmektedir. Özellikle Galata bölgesi ve civarında vakıf sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. HAT. (Hat-ı Hümâyûn) 1462.11.

BOA. İ.MMS. (İrade Meclis-i Mahsus) 1.24.

BOA. İSTM. ŞSC. 14.d (Galata Mahkemesi), 210, 73a; 256, 20b; 335, 6a; 686, 26a; 913, 52-1.

BOA. İSTM. ŞSC. 04.d (Evkaf-ı Hümayun Mahkemesi), 1, 7b-1; 92b-2.

BOA. İSTM. ŞSC. 20.d (Rumeli Kazaskerliği), 382, 31a-32b.

BOA. İSTM. ŞSC. 05.d (Kısmet-i Askeriye), 685, 44a-2; 44b.

BOA. İSTM. ŞSC. 7.d (Ahi Çelebi Mahkemesi), 530, 52-2.

Kitap, Makale ve Tezler

Ahmed Vefik Paşa. *Lehçe-i Osmani*. İstanbul: Cemiyet-i Tedrisiyye-i Osmaniyeye, 1876.

Akgündüz, Ahmed. *İslâm ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996.

Ali Haydar Efendi. *Tertîbü's-Sunûf fî Ahkâmi'l-Vukûf*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1240.

Alkan, Mustafa. "Ayazmend'de Bir Müslim ve Gayrimüslimin Kurduğu Ortak Vakıf." *Türk Yurdu*, no. 23/26 (2006): 53-59.

Alkan, Mustafa. "Azınlık Vakıfları." *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, no. 2/4 (2009): 93-111.

Aydın, Mahir. "Doksanüç Harbi." *Diyanet İslam Ansiklopedisi C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı* (1994): 498-499.

Baykal, Bekir Sıtkı. "93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri." *Bellekten*, no. 19 (1941): 351-392.

Berki, Ali Himmet. *Vakıflar*. İstanbul: Cihan Kitabevi, 1940.

Bıçer, Ramazan Hüseyin. "Haremeyn Evkaf Müfettişliği Sicilleri Ekseninde Vakıf Problemleri ve Çözüm Yolları (1587-1615)." Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.

Bıçer, Ramazan Hüseyin. "Vakıflarda Bir İhtilaf Meselesi: Müşterek Tasarruf ve Yarım Hisse." *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 9, no. 25 (2022), 603-625.

Braude, Benjamin. "Foundation Myths of the Millet System." *Christian & Jews in the Ottoman Empire*, editör Benjamin Braude. Londra: Lynne Rinner, (2014): 65-88.

Canatar, Mehmet. "1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler." *Osmanlı İstanbulu*, editörler Feridun M. Emecen vd. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 283-310.

Ceyhan, Muhammed. "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk ve Vakıf Edinimi (18. Yüzyıl)." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016.

Çakmak, Abdullah. "Osmanlı Yönetim Merkezi'nin Kudüs Vakıfları Gündemi (1798-1841)." *Journal of Islamic Studies*, no. 19 (2019): 47-64.

Davison, Roderic H. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*. çeviren Osman Akinhay. İstanbul: Papirüs Yayınları, 1997.

Doktor Hüseyin Remzi Efendi. *Lugat-ı Remzi*. hazırlayan Ali Birinci. Ankara: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2000.

Düzbakar, Ömer. "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri." *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, no. 4 (2003): 97-108.

Düzdağ, Ertuğrul. *Fetavayı Ebussuud Efendi*. İstanbul: Şûle Yayınları, 1998.

Ergul, F. Aslı. "The Ottoman Identity: Turkish, Muslim or Rum?" *Middle Eastern Studies* 4, no. 48 (2012): 629-645.

Ertuğrul, Halit. *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2002.

Gayri-Müslimlere Dair Fetvalar. hazırlayan Pehlül Düzenli. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.

Güllü, Ramazan Erhan. “Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi’nin Tutumu.” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.

Güllü, Ramazan Erhan. “Osmanlı Devleti’nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. Yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme.” *Bilig*, no. 95 (2020): 149-176.

Gürkaynak, Muharrem. “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti.” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9, no.2 (2003): 275-290.

Hançer, Elmon. “Galata ve Pera’daki Ermeni Kiliseleri.” *Geçmişten Günümüze Beyoğlu* 2, İstanbul, (2004): 507-538.

Hovhannesyan, Sarkis Sarraf. *Payitaht İstanbul’ın Tarihçesi*. çeviren Elmon Hançer. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

İbn-i Âbidîn. *Reddü’l-Muhtar Ale’d-Dürri’l-Muhtar*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1983.

İnalcık, Halil. “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler.” *Tanzimat*, editörler Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008: 171-195.

İpşirli, Mehmet. “Avârız Vakfı.” *Diyanet İslam Ansiklopedisi C. 4*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (1991): 109.

İstanbul Şer‘iyye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu, hazırlayanlar Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul vd., Ankara: İSAM Yayınları, 2015.

Kadı Ebû Yûsuf. *Kitâbü’l-Harâç*. çeviren Ali Özek. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022.

- Karal, Enver Ziya. "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi." *Tanzimat*. editörler Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (2008): 113-132.
- Kaya, Münir Yaşar. "İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Aile Vakıfları." Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Kaya, Münir Yaşar. "İslâm Vakıf Hukukunda Mevkûfun Aleyhte Bulunması Gereken Şartlar Açısından 'Vakf Ale'n-Nefs' Meselesi." *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, no. 28 (2016): 435-454.
- Kaya, Süleyman. *Osmanlı Hukukunda İcareteyn*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Kazancıoğlu, Habibe. "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dönemine Ait Bir Gayrimüslim Vakfiyesi Örneği: Edirneli Keresteci Agop'un Vakfiyesi." *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18, no. 1 (2016): 283-297.
- Keleş, Hamza. "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadî Sonuçları Üzerine Bir Çalışma." *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 21, no.1 (2001): 189-207.
- Köç, Ahmet. "XVI. Yüzyılda Silistre Sancağında Para Vakıflarının Gelişimi." *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, C. 2. Ankara: 2018: 311-328.
- Kudüs'te Hristiyan Mezhep ve Milletlerin İdaresi*. hazırlayanlar Numan Yekeler vd., İstanbul: Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Kurat, Yuluğ Tekin. "1877-78 Osmanlı Rus Harbinin Sebepleri." *Belleten* 26, no. 103 (1962): 567-592.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınları, 2011.
- Mehmed Arif Bey. *Başımıza Gelenler-93 Harbi ve Mısır Meselesi*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2019.
- Muallim Nâci. *Lugat-ı Nâci*. (Basım Yeri Yok), 1899.

- Nazif Öztürk. “Mütevelli.” *Diyanet İslam Ansiklopedisi C. 32*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006: 217.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayınları, 1982.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun Son Nefesi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Özel, Ahmet. “Kurbet.” *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi C. 26*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı (2002): 440-441.
- Palmer, Alan. *Osmanlı İmparatorluğu*. çeviren Belkıs Çorakçı Dişbudak. İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları, 1993.
- Pamukciyan, Kevork. “Gedikpaşa’da Ermeniler.” *İstanbul Ansiklopedisi, C. 11*, (1958): 6073.
- Seyfeli, Canan. “İstanbul Ermeni Patrikhanesi.” *Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2. Basım Ek-1*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı (2020): 668-671.
- Sıdkî. *Gedikler*. hazırlayan Kamil Ali Gıynaş. Ankara: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.
- Şemseddin Sami. *Kâmus-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317.
- Şeyhülislam Ali Efendi. *Fetâvâyı Ali Efendi*. hazırlayan Esra Kılavuz Eser. İstanbul: İsar Yayınları, 2021.
- Tamçelik, Soyalp, ve Kasapoğlu, Mustafa Kemal. “Kıbrısta Kurulan Gayrimüslim Vakıfları ve Özellikleri.” *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*, editör Mehmet Mahfuz Söylemez. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, (2017): 279-338.
- Ulusoy, Sümeyye. “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Temel Hak ve Hürriyetleri Bağlamında Vakıf Kurma Hakkı.” *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 5*, no.1 (2022): 161-182.

- Yaman, Ahmet. "Zimmî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. 44*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara: 2013: 434-438.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf İstılahları Lugatçesi." *Vakıflar Dergisi* 17, (1983): 55-60.
- Yediyıldız, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye 'de Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Yenice, Sedat. "Genel Olarak Para Vakıfları." *Düşünce Dünyasında Türkiz* 8, no. 44 (2017): 69-80.
- Yıldız, Kenan. "Aykırı Vakıflar: Osmanlıda Fukarâ-yı Müslimîni de Gözeten Gayrimüslim Vakıfları." *Osmanlı Araştırmaları* 54, (2019): 141-198.
- Yılmaz, Lale. "İstanbul'da Ermenilere Tahsis Edilen Bizans Kiliseleri Üzerine." *Tarih ve Gelecek Dergisi* 4, no. 2 (2018): 40-54.
- Zamacı, Ayşe. "Vilâyât-ı Sitte'de Ermeni Okulları ve Faaliyetleri." *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11, no. 1 (2009): 69-85.

İnternet Siteleri

- Aksu, Ayşe. "Ermeni Okulları." *Türk Maarif Ansiklopedisi*. (Erişim tarihi: 15 Ağustos 2025) <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/azinlik-okullari>.
- "Van (Şehir) - Okullar (I)." *Houshamadyan*. (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2024) <https://www.houshamadyan.org/tur/mapottomanempire/vilayet-of-van/kaza-of-van/education-and-sport/translate-to-tuerkisch-schools-i.html>.
- "Patriklik Makamı." *Türkiye Ermenileri Patrikliği*. (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2024) <https://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/patriklerimiz-patriklik-makami/>.
- "Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi – Ortaköy." *Türkiye Ermenileri Patrikliği*. (Erişim tarihi: 20 Aralık 2024) <https://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/surp-asdvadzadzin-ermeni-kilisesi-ortakoy-2-bolge-bogazin-avrupa-yakasi/>.

Yayına Geliş Tarihi: 22.08.2025

Yayına Kabul Tarihi: 02.02.2026

Bu makale için kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm)

Özyol Aşçı, G. Gizem. - Kiraz, Sami. “Yenilginin Çerçevelemesi: II. Karabağ Savaşı’nda Ermenistan Medyasında İktidar ve Muhalefet Söylemleri.”

Ermeni Araştırmaları Sayı 79 (2026): 169-210.

Araştırma Makalesi

YENİLGİNİN ÇERÇEVELENMESİ: II. KARABAĞ SAVAŞI’NDA ERMENİSTAN MEDYASINDA İKTİDAR VE MUHALEFET SÖYLEMLERİ*

(FRAMING DEFEAT: GOVERNMENT AND OPPOSITION NARRATIVES IN ARMENIAN MEDIA DURING THE SECOND KARABAKH WAR)

Gülsüm Gizem ÖZYOL AŞÇI**
Sami KIRAZ***

Özet: *Bu çalışma, 2020’de patlak veren II. Karabağ Savaşı’nın Ermenistan’daki medya söylemleri üzerinden nasıl temsil edildiğini ve bu temsillerin toplumsal-siyasal sonuçlarını incelemektedir. Çalışmada hükümet yanlısı ve muhalif basının savaş, mağlubiyet ve barış süreçlerine dair farklı anlatıları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Hükümet yanlısı medya söylemleri çoğunlukla “milli birlik” ve “dış tehdit” vurgusu üzerinden meşruiyet üretmeye yönelirken, muhalif medya söylemleri Paşinyan yönetimini stratejik başarısızlık, ihanet ve meşruiyet krizi üzerinden hedef almıştır. Bu çerçevede savaş, yalnızca askeri bir yenilgi değil, aynı zamanda ulusal kimlik, devlet otoritesi ve toplumsal hafıza*

* Bu makale, Gülsüm Gizem Özyol Aşçı tarafından Doç. Dr. Sami Kiraz danışmanlığında 2025 yılında hazırlanan “II. Karabağ Savaşında Ermeni Basınının Karşılaştırmalı Analizi” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** ORCID: 0000-0001-6075-219X

Bilim Uzmanı, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, gizem.ozyol@iletisim.gov.tr.

*** ORCID: 0000-0002-6987-9856

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, samikiraz@hitit.edu.tr.

açısından derin bir kırılma noktası olarak sunulmuştur. Çalışmanın kuramsal dayanağını çerçeveleme kuramı oluşturmakta; aktör temsilleri ve ideolojik karşıtlıkları yorumlamada eleştirel söylem analizinden tamamlayıcı bir yaklaşım olarak yararlanılmaktadır. Yöntemsel olarak nitel içerik analizi ve Fairclough'un üçlü modelinden yararlanılmaktadır. Bulgular, medya söylemlerinin yalnızca olayların aktarımıyla sınırlı kalmadığını; aksine, çatışmanın anlamlandırılmasında, yenilginin sorumluluk çerçevelerinin kurulmasında, toplumsal travmaların yorumlanmasında ve siyasal kutuplaşmanın derinleştirilmesinde aktif bir rol oynadığını göstermektedir. Sonuç olarak, II. Karabağ Savaşı'na dair Ermenistan basınında üretilen söylemler, yalnızca güncel siyasetin değil aynı zamanda ulusal kimlik ve meşruiyet tartışmalarının da merkezinde konumlanmıştır. Bu durum, medyanın kriz dönemlerinde çerçeveleme yoluyla siyasal ve toplumsal gerçekliği yeniden kuran etkili bir aktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Karabağ Savaşı, Medya Söylemi, Muhalif Basın, İktidar Söylemi, Çatışma Temsili

Abstract: This study examines how the Second Karabakh War, which broke out in 2020, was represented through media discourses in Armenia and the socio-political consequences of these representations. This study comparatively analyzes different narratives of the war, defeat, and peace processes presented by pro-government and opposition press. While pro-government media discourses mostly aimed to generate legitimacy by emphasizing "national unity" and "external threat," opposition media discourses targeted the Pashinyan administration through strategic failure, betrayal, and a crisis of legitimacy. In this framework, the war is presented not only as a military defeat, but also as a profound breaking point in terms of national identity, state authority, and social memory. The theoretical basis of the study is grounded in framing theory, while critical discourse analysis is employed in a complementary manner to interpret actor representations and ideological oppositions. Methodologically, the study employs qualitative content analysis supported by the contextual insights offered by Fairclough's tripartite model. The findings show that media discourses are not limited to the reporting of events; on the contrary, they actively shape the meaning-making of the conflict, construct responsibility frames around defeat, mediate social traumas, and

deepen political polarization. In conclusion, the discourses produced in the Armenian press regarding the Karabakh War have become central not only to current politics, but also to discussions of national identity and legitimacy. These results highlight the role of media as an active actor that reconstructs socio-political reality during periods of crisis through framing practices.

Keywords: *Second Karabakh War, Media Discourse, Opposition Press, Government Discourse, Conflict Representation*

Giriş

2020 yılında patlak veren ve 44 gün süren II. Karabağ Savaşı, yalnızca Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki askeri ve siyasi dengeyi değil, aynı zamanda bu savaşın kamuoyuna nasıl yansıtıldığını da ŐekillendirmiŐtir. Savaş, Güney Kafkasya’da uzun süredir devam eden donmuş bir çatışmanın yeniden silahlı mücadeleye dönüşmesiyle birlikte, Ermenistan toplumunda yalnızca bir askeri mağlubiyet değil, aynı zamanda siyasal meşruiyet, ulusal birlik ve toplumsal travma gibi katmanlı tartıŐmaların da fitilini ateŐlemiŐtir. Bu çok boyutlu sürecin en önemli yapı taŐlarından biri ise kuşkusuz medyadır.

Modern savaŐlar yalnızca cephede değil, aynı zamanda ekranlarda, gazetelerde ve dijital platformlarda yürütülmektedir. Devletler ve siyasi aktörler, savaşın meşruiyetini saĖlamlaŐtırmak, ulusal birliği mobilize etmek ve uluslararası desteği artırmak amacıyla medyayı aktif biçimde kullanmaktadır. Bu süreçte medya, yalnızca haber sunan bir mecra değil, aynı zamanda ideolojik temsil, kimlik üretimi ve siyasal pozisyon alma iŐlevleriyle kriz dönemlerinin baŐat syem üretim alanlarından biri hâline gelmektedir.

Ermenistan rneğinde ise medya ortamı, siyasal kutuplaşmanın çok boyutlu yapısını doğrudan yansıtan bir karakter sergilemiştir. Özellikle II. Karabağ Savaşı sürecinde hkmet yanlıŐı ve muhalif medya organlarının olaylara yaklaŐımındaki keskin syem farkı, yalnızca farklı habercilik tarzlarının değil, aynı zamanda farklı gerçeklik kurgularının da tezahürü olmuştur. Bu söylemsel ayrıŐma, savaş süresince kamuoyunun nasıl yönlendirildiğini, siyasal liderliğin nasıl temsil edildiğini ve savaş sonrası barış sürecine dair toplumsal tahayyülün ne Şekilde biçimlendiğini anlamak aÇısından hayati öneme sahiptir.

Bu çalışma, 2020’de başlayan ve Kasım ayında imzalanan ateŐkesle sona eren II. Karabağ Savaşı sürecinde ve sonrasında, Ermenistan’daki hkmet yanlıŐı ve muhalif medya organlarının söylemlerini karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada aşağıdaki temel araştırma sorularına yanıt aranmaktadır:

- Hkmet yanlıŐı ve muhalif Ermeni medya organları, II. Karabağ Savaşı’nı hangi çerçeveler üzerinden sunmuŐlardır?

- Savaşın ardından geliştirilen barış süreci söylemleri, medya organlarında nasıl temsil edilmiş ve bu temsil toplumsal kutuplaşmayı nasıl etkilemiştir?

Bu sorular doğrultusunda, çalışmada söylem analizi yöntemi temel alınarak altı Ermeni medya organından (Armenpress, Panorama, Tert, Hetq, Hayeli, Past. info) 2020–2024 yılları arasında yayımlanan toplam 44 haber, Ermeniceden Türkçeye çevrilerek incelenmiştir. Analiz, savaş öncesi, savaş süreci ve savaş sonrası olmak üzere üç evreye bölünmüş; her bir dönemde hükûmet yanlısı ve muhalif medyanın savaş söylemleri, lider temsilleri ve toplumsal anlatıları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmanın özgün katkısı, Ermeni medyasında yerel dilde üretilmiş içeriklerin Türkçeye doğrudan çevrilerek söylem temelli bir analizle incelenmiş olmasıdır. Mevcut literatürde Karabağ çatışmasına ilişkin uluslararası ilişkiler, güvenlik çalışmaları veya hukuk perspektifinden çok sayıda araştırma bulunsa da; medya söylemleri, özellikle Ermenistan iç kamuoyunu ve siyasal dinamikleri anlamak açısından yeterince incelenmemiştir. Bu çalışma, söylemsel üretim ile siyasal meşruiyet, toplumsal kutuplaşma ve barış süreci arasındaki ilişkiyi medya düzeyinde ele alarak, hem teorik hem de ampirik düzeyde literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

Kuramsal Çerçeve ve Literatür

Savaş ve kriz dönemlerinde medya, yalnızca bilgiyi aktaran bir kanal olmaktan çıkarak, toplumsal gerçekliği seçici biçimde kuran bir söylem alanına dönüşür.¹ Bu süreçte medya, hangi olayların görünür kılınacağını, hangi aktörlerin olumlu ya da olumsuz temsil edileceğini, hangi anlamların önceleneceğini belirleyen ideolojik bir filtre işlevi görür. Çatışma dönemlerinde üretilen medya söylemleri; ulusal kimlik, siyasal meşruiyet ve toplumsal sorumluluk gibi temel kavramların tanımlanmasında merkezi bir rol oynar.²

1 Gadi Wolfsfeld, *Media and the Path to Peace* (Cambridge University Press, 2004), 48-49; Simon Cottle, *Mediatized Conflict: Developments in Media and Conflict Studies* (Open University Press, 2006), 2-3.

2 Stuart Hall, *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices* (Sage, 1997), 17-18; Maxwell E. McCombs ve Donald L. Shaw, "The Agenda-Setting Function of Mass Media," *Public Opinion Quarterly* 36, no. 2 (1972): 176-177.

Bu çalışmanın teorik temeli çerçeveleme teorisine dayanmaktadır. Medya söyleminin ideolojik yönünü anlamaya katkı sağlayan söylem, temsil ve ideoloji literatürü diğer tartışmalar bağımsız kuramsal yaklaşımlar olarak değil, çerçeveleme teorisinin sunduğu analitik çerçeveyi tamamlayan düşünsel arka plan olarak değerlendirilmiştir. Böylece çalışma, savaş dönemlerinde medya tarafından üretilen farklı anlam rejimlerini açıklamaya yönelik tek ve tutarlı bir kuramsal eksen etrafında yapılandırılmıştır.

Ana Kuramsal Yaklaşım: Çerçeveleme Kuramı

Çerçeveleme kuramı, medyanın hangi yönleri öne çıkardığını, olayları nasıl yapılandırıldığını ve hangi duyguları çağırdığını analiz etmenin temel yollarından biridir. Entman'a göre, çerçeveleme süreci dört temel işlev aracılığıyla işler: bir problemi tanımlamak, nedenine ilişkin yorum sunmak, ahlaki bir değerlendirme yapmak ve çözüm önerisinde bulunmak.³

Iyengar ise, medya haberlerinin sunum biçimlerine göre genellikle iki tür çerçevelemeye ayrıldığını belirtir: epizodik çerçeveleme, olayları bireysel örnekler veya somut olaylar düzeyinde ele alırken; tematik çerçeveleme, konuları daha genel, yapısal veya bağlamsal düzeyde sunar.⁴ Hükümet yanlısı Ermeni medyası, savaş anlatısını epizodik başarılar ve millî birlik üzerinden çerçeveleyen; muhalif medya tematik olarak hükümetin dış politika stratejisini, hazırlıksızlığını ve liderliğini eleştirmiştir.

Gitlin, medya çerçevelerinin yalnızca bilgi sunmakla kalmayıp, ideolojik filtreleme yoluyla belirli anlamları öne çıkaran ve diğerlerini dışlayan kalıplar ürettiğini vurgular. Medya bu yolla hegemonik ideolojiyi görünürde tarafsız bir dil üzerinden yeniden üretir.⁵ Bu çerçevede, hükümet yanlısı medyada liderin "halkla bütünleşen kararlı figür" olarak sunulması, medyanın doğrudan bir iktidar aygıtı gibi işlev gördüğünü gösterir.

Bu çalışma açısından çerçeveleme teorisi, savaş söylemlerinin karşılaştırmalı analizini mümkün kılan temel analitik zemini sağlar. Hükümet yanlısı

3 Robert M. Entman, "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm," *Journal of Communication* 43, no. 4 (1993): 52.

4 Shanto Iyengar, *Is Anyone Responsible?: How Television Frames Political Issues* (University of Chicago Press, 1991), 13-14.

5 Todd Gitlin, *The Whole World Is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left* (University of California Press, 1980), 7.

medyanın savaşı ulusal birlik, dış tehdit, liderlik ve moral seferberlik çerçevesinde sunması; buna karşılık muhalif medyanın yenilginin siyasi sonuçlarına, sorumluluk atfına, liderlik krizine ve hazırlıksızlığa vurgu yapması bu yaklaşım aracılığıyla sistematik biçimde izlenmektedir. Dolayısıyla çerçeveleme teorisi, medyanın yalnızca olguları aktarmadığını, aynı zamanda bu olguların anlamını örgütleyen bir söylemsel yapı oluşturduğunu kabul eden bir analiz biçimi sunar.

Medya Söylemi, İdeoloji ve Temsil: Çerçevelemenin Kavramsal Arka Planı

Medya söyleminin ideolojik yönünü daha derinlemesine kavrayabilmek için söylem, temsil ve ideoloji literatürü çerçeveleme teorisine tamamlayıcı bir bağlam sunar. Söylem, yalnızca dilsel bir aktarım biçimi değil, toplumsal gerçekliği yapılandıran ideolojik bir araçtır.⁶ van Dijk'in söylem-ideoloji ilişkisine dayalı modeli, medya metinlerinde aktör temsilleri, yüklem ve niteleyici sıfatlar üzerinden “biz/onlar” karşıtlığının nasıl üretildiğini açıklar. Savaş dönemlerinde medya, bu karşıtlığı “ulusal özne” ile “dış tehdit” arasında inşa eder.⁷

Wodak ve Meyer'e göre, eleştirel söylem çalışmaları söylemi yalnızca dilsel bir aktarım biçimi değil, aynı zamanda toplumsal pratiklerin üretildiği ve yeniden üretildiği bir alan olarak görür. Bu yaklaşıma göre söylem, onu çevreleyen toplumsal, kurumsal ve tarihsel yapılar tarafından şekillendirilirken; aynı zamanda bu yapıları dönüştürme kapasitesine de sahiptir.⁸ Eleştirel söylem analizi (ESA), söylemi toplumsal ilişkilerin hem yansıması hem de yeniden üretimi olarak ele alan bir yaklaşımdır. Fairclough'a göre ESA'nın temel işlevi, söylemin ideolojik etkilerini açığa çıkararak mevcut toplumsal eşitsizlikleri, tahakküm biçimlerini ve meşrulaştırma stratejilerini sorgulamaktır. Bu bağlamda, “dil, toplumsal iktidar ilişkilerinin (yeniden) üretimine katkıda bulunur” diyen Fairclough, dilin yalnızca iletişim aracı olmadığını; aynı zamanda toplumsal güç ilişkilerinin kurulmasında ve sürdürülmesinde etkin bir rol oynadığını vurgular.⁹ ESA bu nedenle yalnızca metin çözümlemesi

6 Teun A. van Dijk, *Ideology: A Multidisciplinary Approach* (Sage, 1998), 6-7.

7 van Dijk, *Ideology*, 69.

8 Ruth Wodak ve Michael Meyer, editörler, *Methods of Discourse Studies* (3. baskı) (Londra: Sage, 2016), 6.

9 Norman Fairclough, *Language and Power* (2. baskı) (Harlow: Pearson Education, 2016), 2.

yapmakla kalmaz, söylemin üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinin ardındaki toplumsal yapılarla olan bağlarını da çözümlenmeyi hedefler.¹⁰ Medya söylemi de bu çerçevede yalnızca olayların temsiliyle sınırlı değildir; siyasal meşruiyetin yeniden üretildiği ve hegemonik anlamların pekiştirildiği bir araç işlevi görür.

Hall, medyadaki temsil pratiklerinin, gerçekliği ideolojik biçimde kurma süreçleri olduğunu ve bu süreçlerin belirli anlamların sabitlenmesi, doğallaştırılması ve hegemonik olarak sunulması yoluyla işlediğini vurgular. Ona göre, medya temsilleri, “gerçek” olarak kabul edilenin tanımlandığı ve kültürel kimliklerin meşrulaştırılması için verilen mücadelelerin yürütüldüğü başlıca alanlardır.¹¹ Bu açıdan bakıldığında, Ermeni basınında savaşın “onurlu direniş” veya “ihamet” şeklinde kodlanması, söylemin gerçekliği temsil etmekten çok onu kurduğu fikrini güçlendirir.

Literatürdeki Boşluk

Karabağ çatışmasına ilişkin mevcut literatür büyük ölçüde jeopolitik analiz, uluslararası hukuk ve barış süreçleri gibi alanlara odaklanmaktadır.¹² Bu çalışmalar, çatışmanın tarihsel kökenlerini, bölgesel ve küresel aktörlerin stratejik hesaplarını ya da müzakere süreçlerini anlamaya yönelik değerli katkılar sunmakla birlikte, medyanın bu süreçteki rolünü söylem düzeyinde ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Örneğin, Atanesyan, Karabağ çatışması bağlamında barış gazeteciliği ilkelerinin uygulanabilirliğini tartışmakta, ancak analizini dijital platformlarla sınırlandırmaktadır.¹³ Hakobyan, Ermeni dijital iletişim ağlarında savaş söylemlerinin nasıl inşa edildiğini eleştirel söylem

10 Fairclough, *Language and Power*, 132.

11 Hall, *Representation*, 270-271.

12 Laurence Broers, *Armenia and Azerbaijan: Anatomy of a Rivalry* (Edinburgh University Press, 2019); Thomas De Waal, *The Caucasus: An Introduction* (Oxford University Press, 2010); M. Hakan Yavuz ve Michael Gunter, *The Nagorno-Karabakh Conflict: Historical and Political Perspectives* (Londra: Routledge, 2022); Philip Gamaghelyan ve Sergey Rummyantsev, “The Road to the Second Karabakh War: The Role of Ethno-Centric Narratives in the Nagorno-Karabakh Conflict,” *Caucasus Survey* 9, no. 3 (2021): 320-336; M. Hakan Yavuz ve Vasif Huseynov, “The Second Karabakh War: Russia vs. Turkey?,” *Middle East Policy* 27, no. 4 (2020): 103-118; Rovshan Ibrahimov ve Mehmet F. Oztarsu, “Causes of the Second Karabakh War: Analysis of the Positions and the Strength and Weakness of Armenia and Azerbaijan,” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 24, no. 4 (2022): 595-613.

13 Arthur Atanesyan, “Media Framing on Armed Conflicts: Limits of Peace Journalism on the Nagorno-Karabakh Conflict,” *Journal of Intervention and Statebuilding* 14, no. 4 (2020): 534-550.

analizi ile incelemiş; milliyetçi mitler ve ideolojik kodların sosyal medya aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini ortaya koymuştur.¹⁴ Benzer şekilde, Seyidov, Azerbaycan merkezli dijital medya mecralarında savaş sonrası çerçevelenmeleri analiz etmiş; ancak Ermenistan basınına dair kapsamlı bir inceleme sunmamıştır.¹⁵ Gillich ise her iki tarafın medya organlarındaki propaganda ve ulus inşa süreçlerini karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir¹⁶; ancak Ermenistan'daki medya sisteminin iç dinamiklerine ve aktör temsillerine yeterince derinlikli yaklaşmamaktadır.

Dolayısıyla, Karabağ çatışmasına dair medya söylemleri üzerine yapılan çalışmalar hem sayıca azdır hem de geleneksel medya, yerel dilde içerik ve söylem analizi gibi yöntemsel eksiklikler taşımaktadır. Bu makale, söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemekte; Ermenistan'daki hükümete yakın ve muhalif medya organlarının savaş döneminde benimsediği söylem stratejilerini, lider temsillerini ve çerçeveleme biçimlerini karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmektedir. Böylece medya-siyaset-toplum ilişkisini çatışma dönemine özgü koşullarda, söylem temelinde değerlendiren özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Yöntem ve Veri Seti

Bu çalışma, II. Karabağ Savaşı sırasında ve sonrasında Ermeni basınında üretilen savaş söylemlerini çözümlemek amacıyla nitel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Nitel araştırma, karmaşık, bağlamsal ve çok katmanlı toplumsal olguları anlamaya yönelik olarak derinlemesine analiz yapma imkânı sunar.¹⁷ Medya söylemlerinin ideolojik işlevini, aktör temsillerini ve anlam yapılarını çözümleyebilmek için çalışmada temel olarak çerçeveleme yaklaşımına dayalı nitel içerik analizi uygulanmış; eleştirel söylem analizinden ise aktör

14 Anahit Hakobyan, "Armenian Digital Communications in Karabakh War of 2020: Critical Discourse Analysis," *Journal of Sociology: Bulletin of Yerevan University* 12, no. 1 (33) (2021): 32-48.

15 Ilgar Seyidov, "The Role of the Media Following the Second Nagorno-Karabakh War: The Cases of AzadliqRadiosu and MeydanTV News Sites in Azerbaijan," *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences* 65, (2023): 89-107.

16 Ines Gillich, "Media Coverage and State Propaganda in Armed Conflicts: An International Law Perspective at the Armenian-Azerbaijan "Propaganda War," *Journal of International Media & Entertainment Law* 10, no. 2 (2024): 244-278.

17 Norman K. Denzin ve Yvonna S. Lincoln, editörler, *The SAGE Handbook of Qualitative Research (3. baskı)* (Sage, 2005); John W. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches (3. baskı)* (Sage, 2013).

konumlandırmaları ve ideolojik karşıtlıkların belirlenmesinde tamamlayıcı bir araç olarak yararlanılmıştır.¹⁸

Araştırma Tasarımı

Araştırmanın temel amacı, Ermenistan'daki hükûmet yanlısı ve muhalif medya organlarının II. Karabağ Savaşı süresince ve sonrasında savaşa dair nasıl farklı söylemler inşa ettiğini ve bu söylemlerin siyasal kutuplaşma ile nasıl bir etkileşim içerisinde olduğunu ortaya koymaktır. Bu çerçevede çalışma aşağıdaki varsayımlar üzerine inşa edilmiştir:

- Medya organları yalnızca haber veren değil, siyasal pozisyonları ve ideolojik yönelimleri yeniden üreten kurumsal aktörlerdir.¹⁹
- Kriz anlarında medya söylemleri daha kutuplaştırıcı, duygusal ve normatif hale gelir.²⁰
- Söylem farklılaşması, yalnızca haber metinlerinde değil, siyasal meşruiyet, lider temsili ve toplumsal mobilizasyon gibi alanlarda da etkili sonuçlar üretir.²¹

Bu yaklaşımlar doğrultusunda karşılaştırmalı bir medya söylemi analizi yapılmış, çerçeveleme literatüründen türetilen kategoriler ile nitel içerik çözümlemesi bir arada kullanılmıştır.

Veri Seti ve Seçim Kriterleri

Araştırmanın veri seti, Ermenistan'da faaliyet gösteren altı çevrim içi haber sitesinde yayımlanmış toplam 44 habere dayanmaktadır. Savaşın başlangıç tarihi olan 27 Eylül 2020 ile Aralık 2024 arasındaki dönemi kapsamaktadır. Örneklem, savaşın anlamlandırılma biçimlerini karşılaştırmaya imkân tanıyan çerçeveleme analizine uygunluk temelinde belirlenmiştir. Seçilen altı medya organı, Ermenistan kamuoyundaki siyasal yönelimi ve editoryal çizgiyi temsil edebilecek çeşitlilikte belirlenmiştir:

18 Klaus Krippendorff, *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology* (4. baskı) (Sage, 2019); Fairclough, *Language and Power*; Wodak ve Meyer, *Methods of Discourse*.

19 van Dijk, *Ideology*; Hall, *Representation*.

20 Entman, "Framing".

21 Wolfsfeld, *Media and the Path*.

Hükümet yanlısı medya:

- *Armenpress* (devletin resmî haber ajansı)
- *Tert* (resmi çizgiye yakın, merkez-sağ ağırlıklı)
- *Panorama* (milliyetçi ve muhafazakâr)

Muhalefet medya:

- *Hetq* (bağımsız araştırmacı gazetecilik, liberal eğilimli)
- *Past.info* (muhalefet-milliyetçi)
- *Hayeli* (muhafazakâr-milliyetçi, iktidar karşıtı)

Seçim, Couldry'nin medya ekolojisi yaklaşımına uygun biçimde²², temsilde yer alan politik ve ekonomik aktörlerin farklılıklarını gözetmeye çalışmıştır. Medyada temsilin yalnızca metin içi bir mesele değil, daha geniş bir toplumsal yapı içinde örgütlenen bir süreç olduğunu vurgulayan bu yaklaşım doğrultusunda, her medya kuruluşundan dengeli sayıda haber alınmasına özen gösterilmiştir.

Veri Toplama Süreci

Veriler, medya organlarının dijital arşivlerinden sistematik olarak toplanmıştır. Her haber metni, savaşa dair doğrudan siyasal ve toplumsal söylem barındıran içeriklere odaklanılarak seçilmiştir. Zaman aralığına göre üç döneme ayrılmıştır: Savaş Öncesi Dönem (Temmuz–Eylül 2020); Savaş Dönemi (27 Eylül – 10 Kasım 2020) ve Savaş Sonrası Dönem (Kasım 2020 – 2024). Haberlerin tamamı Ermeniceden Türkçeye doğrudan çevrilmiştir. Çeviri sürecinde bağlamı ve kültürel referansları koruyacak biçimde özenli bir yaklaşım benimsenmiştir.²³

22 Nick Couldry, *Media Rituals: A Critical Approach* (Routledge, 2003).

23 Bogusia Temple ve Alys Young, "Qualitative Research and Translation Dilemmas," *Qualitative Research* 4, no. 2 (2004): 161–178.

Kodlama ve Tematik Analiz

Analiz süreci, nitel içerik analizi yöntemine dayanmakta olup, önsel (dedüktif) ve tümevarımsal (indüktif) kodlamaların birlikte uygulanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu yaklaşım, kavram ve veri odaklı stratejilerin bir araya getirilmesiyle, hem kuramsal bilgiye hem de verinin kendisine dayalı olarak anlam üretmeyi mümkün kılar.²⁴ İlk aşamada, çerçeveleme literatüründe yer alan problem tanımlama, sorumluluk atfetme, ahlaki değerlendirme ve çözüm önerisi gibi kategoriler doğrultusunda bir kodlama sistemi geliştirilmiş; ardından veri üzerinde yapılan ayrıntılı incelemeler sonucunda, haber metinlerinde tekrar eden dilsel örüntüler tespit edilerek mevcut temalara yeni alt kategoriler eklenmiştir. Schreier’in belirttiği gibi, bu tür bir karma yaklaşım, “önceden bilinen konulara dayalı genel temalar belirlemek” ve ardından “veriden türeyen örneklerle bu temaları detaylandırmak” için etkili bir yol sunar.²⁵

Tematik Kodlama Alanları:

- *Uluslararası Destek*: “Ermenistan yalnız bırakıldı” (muhalif) - “Rusya ve diaspora yanımızda” (hükûmet yanlısı)
- *Lider Temsili ve Siyasi Sorumluluk*: “Paşinyan direnişin simgesidir” - “Paşinyan ihaneti belgelemiştir”
- *Millî Birlik / Toplumsal Çöküş*: Mobilize edici - hayal kırıcı anlatılar
- *Zafer – Yenilgi Söylemi*: “Taktiksel çekilme” - “tarihi utanç”

Kodlama süreci manuel olarak yürütülmüş; haber başlıkları, giriş cümleleri, kullanılan sıfatlar, yüklem ve aktör temsilleri üzerinden çoklu kodlamaya imkân tanınmıştır. Bu çok düzeyli analiz, Fairclough’un geliştirdiği üç boyutlu söylem analiz modeline dayanmaktadır. Bu modele göre söylem çözümlemesi üç aşamadan oluşur: metin, söylemsel pratik ve toplumsal pratik.²⁶ Bu bağlamda analiz, yalnızca metnin dilbilimsel düzeyde incelenmesini değil, aynı zamanda haber üretim süreçleri (söylemsel pratik) ve bu süreçlerin içinde yer aldığı ideolojik-toplumsal bağlamların (toplumsal pratik) değerlendirilmesini

24 Margrit Schreier, *Qualitative Content Analysis in Practice* (Sage, 2012), 84-85.

25 Schreier, *Qualitative Content*, 89.

26 Fairclough, *Language and Power*, 132.

de içermektedir. Bu model, çerçeveleme analizinin sunduğu bulguların yorumlanmasına destekleyici bir açıklama zemini sağlamaktadır. Böylece analiz, haberlerin yalnızca içerik olarak değil, üretim ve dolaşıma girme biçimleriyle de toplumsal anlam üretiminde nasıl rol oynadığını açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

Sınırlılıklar

Bu çalışmanın temel sınırlılığı, yalnızca çevrim içi yazılı basına odaklanmasıdır. Görsel medya (TV, video) ve sosyal medya içerikleri dışarda bırakılmıştır. Ayrıca analiz, haber metinlerinin yazılı söylemiyle sınırlı olup görseller, yorumlar ve okur tepkilerini kapsamamaktadır. Buna karşın haberlerin doğrudan Ermeniceden çevrilmiş orijinal metinlere dayanması, çalışmanın dilsel ve bağlamsal geçerliliğini önemli ölçüde artırmaktadır.

Bulgular ve Analiz

Bu bölümde, II. Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan'daki hükûmet yanlısı ve muhalif medya organlarında ortaya çıkan söylemler karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Söylemler yalnızca haber anlatılarının değil, aynı zamanda ulusal kimlik, siyasal meşruiyet ve toplumsal mobilizasyonun da yeniden üretildiği ideolojik yapılar olarak ele alınmaktadır.²⁷ Medya metinleri, çalışmanın ana kuramsal çerçevesi olan çerçeveleme teorisi doğrultusunda değerlendirilmiş; eleştirel söylem analizinden ise aktör temsilleri ve ideolojik karşıtlıkların belirlenmesinde tamamlayıcı bir araç olarak yararlanılmıştır. Bu doğrultuda haber içerikleri, siyasal pozisyona göre değişen temalar ışığında gruplandırılmış ve savaşın anlamlandırılma biçimleri arasındaki farklılıklar ortaya konulmuştur.

Hükûmet Yanlısı Medyada Savaşın Meşrulaştırılması ve Ulusal Birlik Vurgusu

II. Karabağ Savaşı sürecinde hükûmet yanlısı Ermeni medya organları (Armenpress, Panorama ve Tert), savaşın haklılığına ve ulusal birlik gereğine dair güçlü bir meşruiyet söylemi üretmiştir. Bu söylemler, Entman'ın

²⁷ Fairclough, *Language and Power*; van Dijk, *Ideology*.

çerçeveleme modelindeki “problemin tanımı”, “ahlaki gerekçeleme” ve “çözüm önerisi” fonksiyonları çerçevesinde okunabilir. Aynı zamanda bu çerçevede, medya hem mevcut iktidarın meşruiyetini pekiştiren bir araç işlevi görmüş hem de savaşın toplumsal mobilizasyonla bütünleştirilmesi için moralize edici bir anlatı sunmuştur.²⁸ Bu söylemsel çerçeve, savaşın başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen Nikol Paşinyan’a yönelik desteğin belli bir süre korunmasına katkı sağlamıştır. Hükûmet söylemleriyle uyumu olan içerikler üreten bu medya organları, lider konumunda olan Nikol Paşinyan’ın idealize edilmesinden uluslararası komplo söylemlerine, askeri başarıların vurgulanmasından muhalefete karşı argüman üretilmesine kadar farklı temalarla savaşın iç politik meşruiyetini güçlendirmeyi ve dengelemeyi hedeflemiştir. Bu temalar, özellikle “liderlik ve sorumluluk”, “uluslararası destek/yalnızlık” ve “ulusal birlik” çerçeveleri etrafında yoğunlaşmaktadır.

Lider Temsili: Paşinyan ve Direnişin Sembolü

Hükûmet yanlısı medya organları, Başbakan Nikol Paşinyan’ı yalnızca devletin başı olarak değil, aynı zamanda ulusun varlığına yönelik tehditlere karşı halkı seferber eden bir direniş lideri olarak temsil etmiştir. Bu temsil biçimi, medya söyleminde milliyetçi duyguların harekete geçirilmesine ve kamuoyunun moral gücünün yüksek tutulmasına hizmet etmektedir. Bu bağlamda Paşinyan, çerçeveleme literatüründe vurgulanan “liderlik ve sorumluluk çerçevesi”nin merkezine yerleştirilmektedir.

Savaşın ilk günü olan 27 Eylül 2020’de yayımlanan haberde, Paşinyan’ın sıkıyönetim ve genel seferberlik ilanını duyururken kullandığı “Vatan uğruna, zafer uğruna” ifadesi, klasik savaş liderliği söylemiyle örtüşmekte ve kendisini halkı savaşa çağıran bir öncü olarak konumlandırmaktadır.²⁹ Bu çağrı, yalnızca bir idari karar açıklaması değil; kolektif fedakârlığa yapılan duygusal bir vurgu olarak da işlev görmektedir.

7 Ekim 2020’de yayımlanan başka bir haberde Paşinyan, Sky News’e verdiği röportajda çatışmayı “uluslararası terörizme karşı mücadele” ve “medeniyetler savaşı” olarak nitelendirmiştir. Bu söylem, liderin savaşı yalnızca

²⁸ Entman, “Framing”.

²⁹ “Փաշինյան. Հայտարարվում է ռազմական դրություն և ընդհանուր զորահավաք,” *Panorama*, 27 Ekim 2020, <https://www.panorama.am/am/news/2020/09/27/%D5%86%D5%AB%D5%AF%D5%B8%D5%AC-%D5%93%D5%A1%D5%B7%D5%AB%D5%B6%D5%B5%D5%A1%D5%B6/2368155>.

Ermenistan'ın değil, aynı zamanda Batı değerlerinin ve Hristiyan kimliğin bir savunusu olarak çerçevesine olanak sağlamıştır.³⁰ Ayrıca Paşinyan, Türkiye'yi "Ermeni soykırımını sürdürmekle" ve "Türk imparatorluğunu yeniden kurmakla" suçlamış; böylece geçmişle bugün arasında ideolojik bir süreklilik kurarak liderliğini tarihsel misyonla ilişkilendirmiştir.

Bu tür söylemler, Gitlin'in belirttiği biçimde, medya aracılığıyla hegemonik liderlik imajının yeniden üretilmesine hizmet etmektedir.³¹ Paşinyan'ın açıklamaları, yalnızca hükümet politikalarının bir uzantısı değil; ulusun kolektif belleğine seslenen, kimlik inşasını güçlendiren bir temsil stratejisidir.

Ayrıca başka bir haberde yer alan bir ifade, Paşinyan'ın savaş boyunca halkla birlikte direndiği ve zaferin kolektif bir mücadele ile kazanılacağı yönündeki beyanlarını yansıtmaktadır: "Zaferi hep birlikte kazanacağız." söylemiyle aktarılan bu mesaj, liderin yalnızlaşmadığını ve halkıyla birlikte omuz omuza bir mücadele yürüttüğü izlenimini pekiştirmektedir.³² Liderin halkla kurduğu bu ortak kader ilişkisi, hem birlik duygusunu tahkim etmekte hem de muhalif sesleri zayıflatmaya dönük bir stratejik araç olarak kullanılmaktadır.

Sonuç olarak, hükümet yanlısı medya söylemlerinde Paşinyan yalnızca siyasi karar verici değil; aynı zamanda ulusun kaderini belirleyen tarihsel bir figür olarak inşa edilmiştir. Bu tür bir temsil biçimi, liderin eleştirilmesine karşı koruyucu bir kalkan işlevi görürken, savaşın bir "milli dava" olarak benimsenmesini kolaylaştırmaktadır. Bu çerçevede lider imajı, savaşın meşrulaştırılması sürecinde temel çerçevelerden biri olarak merkezi bir rol oynamaktadır.

Uluslararası Destek ve Dış Komplo Anlatısı

Hükümet yanlısı medya organları, savaşın meşrulaştırılması ve Ermenistan halkının kolektif direnişe hazırlanması amacıyla sıklıkla dış komplo söylemlerine başvurmuştur. Bu çerçevede özellikle Türkiye'nin çatışmalara

30 "Ադրբեջանի հետ հակամարտությունը վերածվում է «միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարի». ՀՀ վարչապետ," *Tert*, 7 Ekim 2020, <https://www.tert.am/am/news/2020/10/07/gov/3415894>.

31 Gitlin, *The Whole World*.

32 "Հակառակորդը հարձակողական գործողություններ է նախապատրաստում. ՊԲ-ն պատրաստ է իրականացնել իր առջև դրված մարտական խնդիրը," *Tert*, 5 Ekim 2020, <https://www.tert.am/am/news/2020/10/05/Artsakh/3413861>.

doğrudan müdahil olduğu, Azerbaycan'ın yanında savaşa katıldığı ve Ermenistan'a karşı uluslararası bir kuşatma oluşturulduğu yönünde güçlü bir anlatı kurulmuştur. Bu anlatı, Ermenistan'ı "kuşatılmış ve yalnız bırakılan ulus" şeklinde tanımlayan bir çerçeve üretmektedir.

27 Eylül 2020 tarihli haberde, Artsakh'ın (Karabağ) sözde Cumhurbaşkanı Arayik Harutyunyan, "Sadece Azerbaycan değil, Türkiye de bize karşı savaşıyor." diyerek, çatışmanın yalnızca iki ülke arasında yaşanmadığını, Türkiye'nin de doğrudan savaşın tarafı olduğunu ileri sür müştür. Haberde Harutyunyan'ın şu ifadeleri aktarılmıştır:

*"Sadece insansız hava araçları ve uçaklar değil Türk askeri birimleri ve askerler de var. Daha paralı askerlerden ve diğer ülkelerden gönüllülerden bahsetmiyorum. Türk ordusunun elinde olan ana modern silahlar, mühimmat ve insansız hava araçları kullanıyorlar."*³³

Benzer bir söylem, Başbakan Paşinyan tarafından da dile getirilmiştir. 7 Ekim 2020 tarihli habere göre, Paşinyan Türkiye'yi çatışmayı tırmandırmakla suçlamış ve Türkiye'nin Suriye'den yabancı savaşçıları bölgeye taşıdığını öne sürmüştür. Bu söylem, savaşı Ermenistan açısından sadece bir toprak mücadelesi değil, aynı zamanda "uluslararası terörizme karşı bir savaş" olarak çerçevelemektedir: "Bu, Dağlık Karabağ ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin uluslararası terörizme karşı mücadelesinden başka bir şey değildir."³⁴

Bu anlatılar, yalnızca düşman figürünü dışsallaştırmakla kalmamış, aynı zamanda Batılı aktörlerin pasifliğini vurgulayan bir yalnızlık söylemiyle desteklenmiştir. Armenpress'te yayımlanan 28 Eylül 2020 tarihli bir haberde, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Minsk Grubu ülkeleri olan ABD, Fransa ve Rusya'yı "30 yıldır hiçbir şey yapmamakla" suçladığı aktarılmış ve bu açıklamalar, Ermenistan medyası tarafından "AGİT Minsk Grubu'nun Ermenistan'a karşı etkisizliği" şeklinde yeniden çerçevelenmiştir.³⁵ Bu yorumlar, Ermenistan'ın uluslararası sistemde sahipsiz bırakıldığına dair bir mağduriyet anlatısını beslemiştir.

33 "Մեզ հետ կռվում է ոչ միայն Ադրբեջանը, այլ նաև Թուրքիան, սա հստակ հայտարարություն թող լինի ամբողջ աշխարհին. Արայիկ Հարությունյան (տեսախոսք)," Tert, 27 Eylül 2020, <https://www.tert.am/am/news/2020/09/27/Harutyunyan/3407800>.

34 Tert, "Ադրբեջանի հետ հակամարտությունը."

35 "Էրդողանը ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահ երկրներին մեղադրել է անգործության մեջ," Armenpress, 28 Eylül 2020, <https://armenpress.am/hy/article/1029262>.

29 Eylül 2020 tarihli bir başka haberde, Başbakan Yardımcısı Avinyan'ın İsrail'in Azerbaycan'a silah satmaya devam etmesini eleştirdiği ve Ermenistan'ın bu bağlamda uluslararası düzeyde yalnız bırakıldığını söylediği belirtilmiştir.³⁶ Bu söylem, uluslararası toplumu savaşın dolaylı sorumlusu olarak tanımlama stratejisiyle örtüşmektedir. Ayrıca 6 Ekim 2020 tarihli haberde, Azerbaycan'ın İsrail yapımı silahları kullandığı ve Ermenistan'ın bunu BM Güvenlik Konseyi nezdinde gündeme taşıdığı belirtilmiş, uluslararası toplumun bu silah satışına sessiz kalmasının doğrudan bir "ahlaki sorumluluk" taşıdığı ima edilmiştir.³⁷

Başka bir haberde ise AGİT Minsk Grubu'nun "etkisiz kaldığı" ve Ermenistan'a yönelik diplomatik desteğin yetersiz olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Bir haberde, Türkiye'nin açıkça Azerbaycan'ın yanında yer almasının AGİT ilkeleriyle bağdaşmadığı dile getirilmiş ve Batı'nın bu tutuma karşı sessizliği eleştirilmiştir.³⁸ Son olarak, 20 Ekim 2020 tarihli haberde Paşinyan'ın şu ifadesi dikkat çekmektedir: "Ermenistan yalnız değil ama yalnız bırakılmak isteniyor."³⁹ Bu tür söylemler, van Dijk'in önerdiği "biz/onlar" kutuplaşmasının klasik bir örneğini sunmakta⁴⁰; Ermenistan'ı mazlum, kuşatılmış ve varoluşsal tehdit altında bir millet olarak yeniden tanımlamaktadır. Bu çerçeve, hem iç dayanışmayı güçlendirmekte hem de savaşın sonuçlarına ilişkin sorumluluk tartışmasını dış aktörlere kaydırmaktadır.

Askerî Başarılar ve Moral Dili

İkinci Karabağ Savaşı sırasında hükûmet yanlısı Ermeni medyasında en sık başvurulan meşrulaştırma stratejilerinden biri, Ermenistan ordusunun askeri başarılarının abartılı biçimde sunulması ve moral dilinin yoğun biçimde kullanılmasıdır. Yayın organları, özellikle Azerbaycan ordusuna verilen zararı detaylandırarak kamuoyunda bir zafer algısı yaratmaya çalışmıştır. Bu tür

36 "Մարկերոնով. Թուրքիայի ադրբեջանամետ դիրքորոշումը նորություն չէ, բայց աջակցության նման մասշտաբը նոր իրավիճակ է," *Panorama*, 29 Eylül 2020, <https://www.panorama.am/am/news/2020/09/29/%D5%84%D5%A1%D6%80%D5%AF%D5%A5%D5%A4%D5%B8%D5%B6%D5%B8%D5%BE/2370020>.

37 "Դադարեցնել մահաբեր զենքերի վաճառքն Ադրբեջանին. Ամերիկայի Հայ դատի հանձնախումբը դիմել է ԱՄՆ-ում Իսրայելի դեսպանին," *Tert*, 6 Ekim 2020, <https://www.tert.am/am/news/2020/10/06/israel/3414651>.

38 "Թուրքիայի հրահրմամբ և աջակցությամբ տարածաշրջանային անվտանգությունը խաթարելու այս փորձը դիտարկում ենք պատասխան ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի կոչերին և ջանքերին," *Panorama*, 2 Ekim 2020.

39 "Թուրքիան փորձում է առաջ մղել իր ծավալապաշտական նպատակները. Մնացականյան," *Panorama*, 20 Ekim 2020.

40 van Dijk, *Ideology*.

içerikler, savaşın “askeri başarı ve direniş” çerçevesi altında anlamlandırıldığını göstermektedir.

Örneğin, 5 Ekim 2020 tarihinde yayımlanan haberde, Ermeni ordusunun Azerbaycan’a verdirdiği kayıplar şöyle aktarılmıştır:

“4 Ekim verilerine göre Artsakh (Karabağ) Silahlı Kuvvetleri, düşmana ait 14 helikopter, 17 uçak, 124 insansız hava aracı, 368 birim zırhlı araç, çoğunlukla tanklar, 82 araç, 10 zırhlı personel taşıyıcı, bir TOS-1A ağır topçu sistemi, 4 Smerch ile 1 Kasırga tipi yangın jet sistemlerine vurdu. Düşman 3.145’ten fazla kişiyi kaybetti, 5.270’ten fazlası da yaralandı.”⁴¹

Bu tarz haberlerdeki çarpıcı sayıların, askeri gücün büyüklüğünü vurgulamak ve kamuoyunun savaşın gidişatına dair umudunu diri tutmak amacı taşıdığı söylenebilir. Nitekim bu haberler, yalnızca teknik bir bilgilendirme amacı taşımamakta; aynı zamanda toplumun psikolojik dayanıklılığını artırma işlevi de görmektedir.

Mevzi kayıpları ise genellikle “geçici geri çekilme”, “stratejik yeniden yapılanma” ya da “uluslararası baskının sonucu” olarak çerçevelenmiş, bu sayede savaşın olumsuz yönleri kamuoyuna yumuşatılarak sunulmuştur.⁴² Örneğin, Arayik Harutyunyan’ın “Mevziler kaybettik, kaybedebiliriz, kesinlikle mevziler de alacağız.” ifadeleri, savaşın geçici sıkıntılarla ilerlediği ancak nihai zaferin Ermenistan’ın olacağı yönünde bir beklenti üretmeyi hedeflemektedir.⁴³ Bu söylemler, van Dijk’in ideolojik ayrımlara dayanan “biz/onlar” çerçevesiyle de uyumludur; “onlar”ın geçici bir üstünlük sağladığı, ancak “biz”in haklı ve güçlü olduğu fikri sürekli olarak yeniden üretilmiştir.⁴⁴

Ayrıca başka bir içerikte, askerî morali yüksek tutma çabasının örneği görülmektedir: “Düşman saldırı operasyonları düzenlemeye hazırlanıyor. Savunma Bakanlığı, düşmanın tüm hareketlerini izliyor ve muharebe görevini

41 Tert, “Հակառակորդը հարձակողական.”

42 Tert, “Մեզ հետ կռվում”; Armenpress, “Էրրդանը ԵԱՀԿ Մինսկի”; “Մեկուսացումից դուրս գալու հնարավորություն էն, թե՛ վտանգ հայկական շահերին. հայ քաղաքագետները տարակարծիք են «3+3»-ի վերաբերյալ,” Armenpress, 12 Aralık 2021, <https://armenpress.am/hy/article/1070567>.

43 Tert, “Մեզ հետ կռվում.”

44 van Dijk, *Ideology*.

en üst düzeyde yürütmeye hazır.”⁴⁵ Bu haberlerde dikkat çeken bir diğer unsur da düşmanın saldırganlığına karşı Ermeni ordusunun kararlılığı ve hazırlıklı oluşunun vurgulanmasıdır. Askeri yetkililerin açıklamalarıyla halkın moralinin korunması amaçlanmıştır. Tüm bu unsurlar, savaşın psikolojik boyutunun hükûmet yanlısı medya tarafından nasıl yönetildiğini ortaya koymakta; savaşın olumsuz etkilerinin bastırılmasına ve halk desteğinin korunmasına hizmet etmektedir. Dolayısıyla bu alt başlıkta görülen kodlar, “zafer”, “direniş” ve “moral seferberliği” çerçevelerinin bir arada işlediğini göstermektedir.

Muhalefetin Marjinalleştirilmesi

Hükûmet yanlısı medya organları, II. Karabağ Savaşı sırasında doğrudan muhalefeti hedef alan agresif söylemlerden ziyade, dolaylı bir dışlayıcılık stratejisi izlemiştir; “ulusal birlik” ve “tek seslilik” gibi çerçeveler üzerinden muhalefeti meşru söylem alanının dışında konumlandırmıştır. Bu çerçeve, Entman’ın tanımladığı “sorunun tanımlanması” ve “ahlaki değerlendirme” işlevlerini yerine getirerek⁴⁶, devlet politikalarına muhalefeti, kamu çıkarına karşı bir tehdit gibi sunmuştur. Bu noktada “ulusal birlik çerçevesi”, farklı görüşlerin meşru siyasal tartışma zemini dışına itilmesine imkân tanımaktadır.

Örneğin 27 Eylül 2020 tarihli haberde, Başbakan Paşinyan’ın “tek sesli ulusal duruş” çağrısına geniş yer verilmiş; bu söylem, doğrudan muhalefeti hedef göstermese de savaş karşıtı veya eleştirel her türlü yaklaşımı birlik karşıtı bir pozisyonla ilişkilendirmiştir.⁴⁷ Bu tür “birlik çağrıları”, çoğulculuğu bastıran ve farklı sesleri “ulusal mücadeleye zarar veren” unsurlar olarak çerçeveleyen bir hegemonik anlatı stratejisidir.

Benzer biçimde, 14 Haziran 2021 tarihli bir haberde, hükûmete yönelik sert eleştiriler, hükûmet dışı bağımsız analistlerin ağzından verilmiştir. Ruben Melkonyan, verdiği demeçte mevcut iktidarı “Türkiye ve Azerbaycan’ın adımlarını tekrarlayan bir düşman güç” olarak tanımlamış ve “bu hükûmetin

45 “Մասունյան. Հնարավոր է, որ հայկական համազգեստով ադրբեջանցի զինվորների վրա կրակել են հենց իրենց զորքերը,” *Panorama*, 28 Ekim 2020, <https://www.panorama.am/am/news/2020/10/28/%D5%8D%D5%A1%D5%BD%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%B5%D5%A1%D5%B6-%D5%B0%D5%B8%D5%A4%D5%BE%D5%A1%D5%AE/2389529>.

46 Entman, “Framing”.

47 “Փաշինյան. Հայտարարվում է ռազմական դրություն և ընդհանուր զորահավաք,” *Panorama*, 27 Eylül 2020, <https://www.panorama.am/am/news/2020/09/27/%D5%86%D5%AB%D5%AF%D5%B8%D5%AC-%D5%93%D5%A1%D5%B7%D5%AB%D5%B6%D5%B5%D5%A1%D5%B6/2368155>.

Ermeni halkının çıkarlarını temsil ettiğini düşünmek için hiçbir neden yok” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁸ Ancak bu açıklama, haberin kendi anlatısında bireysel ve dışlayıcı bir pozisyon olarak sunulmuş, eleştirinin temsil gücü sınırlandırılmıştır. Metinde sıkça kullanılan “Melkonyan’a göre” kalıbı, söylemin kurumsal değil kişisel bir görüş olduğunu vurgulayarak, kamusal alandaki meşruiyetini zayıflatmayı amaçlamaktadır.

Ayrıca, haberlerde savaş karşıtı sesler sıkça “provokatörler”, “dış mihrakların iç uzantıları” ve “hainler” gibi kategorilerle ilişkilendirilerek “karşıt görüşlerin bastırılması” ve “meşru söylemin filtrelenmesi” gibi süreçler açık biçimde yürütülmüştür. Sonuç olarak, hükümet yanlısı medya savaş döneminde doğrudan muhalefeti hedef almaktan ziyade, dolaylı dışlama ve söylem alanının daraltılması yoluyla muhalif sesleri meşruiyet alanı dışına itmiş; eleştirileri bireyselleştirerek etkisizleştirmiştir. Bu bulgular, muhalefetin “ulusal uzlaşuya aykırı” bir konumda çerçevelenmesi yoluyla dışlandığını göstermektedir.

Savaş Sonrası Dönem: Anlatının Yeniden İnşası ve Kolektif Hafızanın Biçimlendirilmesi

II. Karabağ Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte hükümet yanlısı Ermeni medya organları, savaşın doğrudan etkilerinin ötesine geçerek kamuoyunda kolektif bir hafıza ve anlam üretme sürecine yönelmiştir. Bu süreçte, askeri yenilgi söylemsel düzeyde yumuşatılmış, zafer dili yerini moral düzeyi yüksek ancak geleceğe dönük bir direniş ve yeniden toparlanma anlatısına bırakmıştır. Bu yönelim, hem ulusal travmanın bastırılması hem de hükümetin siyasal meşruiyetinin korunması açısından stratejik bir işleve sahiptir. Bu aşamada “gelecek ve yeniden inşa” çerçevesi, kaybın anlamlandırılmasında baskın hâle gelmektedir.

Savaşın sona ermesi bir stratejik geri çekilme olarak sunulmuş ve “kaybedilen toprakların, uluslararası toplumun baskısıyla gelecekte geri kazanılabileceği” yönünde bir umut söylemi kurulmuştur.⁴⁹ Bu söylem, savaşın neden

48 “Սկսվում է հայկական տարածքների գաղափարախուսական օկուպացիան. թուրքագետը՝ Շուշի Էրդողանի կատարելիք այցի մասին,” *Tert*, 14 Haziran 2021, <https://www.tert.am/am/news/2021/06/14/ruben-melkonyan/3641465>.

49 “Հայաստանը երբեք կասկածի տակ չի դրել Հայաստան-Թուրքիա սահմանը, և Հայ դատը երբեք Հայաստանի քաղաքականությունը չի եղել. Նիկոլ Փաշինյան,” *Tert*, 24 Ocak 2021, <https://www.tert.am/am/news/2022/01/24/News/3760057>.

olduğu hayal kırıklığını telafi etmeyi ve kolektif moralin yeniden inşasını hedeflemektedir. Başka bir haberde yer alan öğrenci ve gençlik temsilcileri üzerinden kurulan anlatı, savaşın ardından genç neslin mücadele mirasını devralacağı vurgusuyla millî süreklilik duygusu üretmektedir.⁵⁰ Gençlerin “ülke için yeniden yapılanmada rol alacağı” ifadesi, savaşın sadece bir kayıp değil, geleceğe dönük bir yeniden doğuş süreci olarak çerçevesini sağlamaktadır.

Benzer biçimde, Ermeni diasporasının savaşa destek vermeye devam ettiği ve birlik mesajları gönderdiği belirtilmektedir.⁵¹ Diaspora anlatısının bu şekilde öne çıkarılması, kolektif kimliğin küresel ölçekte pekiştirilmesine katkı sağlamaktadır. Diğer haberlerde savaşın siyasi sonuçlarına değinilirken, doğrudan hükümeti hedef alan ağır eleştirilerden kaçınılmakta; bu bağlamda özellikle dış faktörlerin savaşın seyrindeki belirleyiciliği vurgulanmaktadır.⁵² Bu yaklaşım, Ermenistan hükümetinin sorumluluğunu arka plana atmakta ve dikkatleri Türkiye, Azerbaycan ve uluslararası aktörlerin pasifliğine yönlendirmektedir.

Savaş sonrası dönem söylemlerinin önemli bir yönü de uluslararası desteğin yetersizliği üzerinden inşa edilen “yalnızlaştırılmış ulus” imajıdır. İçeriklerde yer verilen diaspora fonlarının yetersizliği, Batı'nın ilgisizliği ve AGİT Minsk Grubu'nun etkisizliği gibi temalar,⁵³ hem dış dünyaya karşı bir sitem hem de iç kamuoyuna yönelik bir moral seferberliği stratejisi olarak işlev görmektedir. Aynı haberde ayrıca “Artsakh Savaşı'na” ilişkin belgesel ve akademik yayınların tanıtımı yapılmış;⁵⁴ böylece savaşın tarihsel hafızada

50 “Հայկական կողմը չի բացառում Պրահայում Փաշինյան-Էրդողան հանդիպման հնարավորությունը,” *Armenpress*, 22 Eylül 2022, <https://armenpress.am/hy/article/1093178>.

51 “Շատլ Միշելը ողջունել է Հայաստանի և Ադրբեջանի համատեղ հայտարարությունը և խաղաղության համաձայնագիր կնքելու կոչ արել,” *Armenpress*, 8 Aralık 2023, <https://armenpress.am/hy/article/1125799>.

52 “Ողջունում ենք հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների կարգավորման գործընթացում ցուցաբերած ջանքերը. Լավրովը Ալիևին,” *Tert*, 27 Şubat 2023, <https://www.tert.am/am/news/2023/02/27/lavrovalev/3902502>; “Ղարաբաղի հայերը ոչ կամավոր են լքել իրենց տները, պետք է կարողանան վերադառնալ. ԻԻՀ դեսպան,” *Armenpress*, 13 Temmuz 2024, <https://armenpress.am/hy/article/1195666>.

53 “Ազատության հրապարակում տեղի ունեցավ Արցախի ժողովրդի կարիքների ապահովման նախաձեռնության կազմակերպած հանրահավաքը,” *Armenpress*, 20 Mart 2024, <https://armenpress.am/hy/article/1132854>; “Արցախյան 44-օրյա պատերազմը փաստավավերագրական և գիտապատմական հետազոտությունների առանցքում. կայացավ թեմատիկ գրքի շնորհանդեսը,” *Armenpress*, 7 Ekim 2024, <https://armenpress.am/hy/article/1201719>.

54 *Armenpress*, “Արցախյան 44-օրյա պատերազմը.”

kalıcılaştırılması hedeflenmiştir. Bu çaba, Fairclough'un söylemin toplumsal hafıza üretimindeki rolüne dair vurgusunu destekler niteliktedir: medya yalnızca bugünü anlatmaz, geleceğin kolektif hatırlama biçimlerini de biçimlendirir.⁵⁵

Diğer haberlerde de anayasa reformu ve Karabağ'ın hukuki statüsüne ilişkin resmi açıklamalar ise savaşın yalnızca askeri değil, siyasi ve hukuki düzlemde de bir yeniden kurulum süreci başlattığına işaret etmektedir.⁵⁶ Burada hedeflenen, hem iç kamuoyuna reformist bir yönelimin mesajını vermek hem de uluslararası düzeyde meşru bir yeniden yapılanma zemini hazırlamaktır.

Bu haberlerin ortak özelliği, savaş sonrası belirsizliği bir “yeni başlangıç” retoriğiyle harmanlamaları ve ulusal anlatıyı geçmişin acılarını bugünün direncine ve geleceğin umuduna bağlamalarıdır. Dolayısıyla bu dönemde hükümet yanlısı medya söylemi, “egemen söylemi güçlendirme” ve “karşıt sesleri sınırlandırma” işlevini sürdüren bir çerçevede şekillenmiştir. Bu çerçeve, yenilginin kolektif hafızada “kalıcı kayıp”tan ziyade “ertelenmiş mücadele” olarak kodlanmasına hizmet etmektedir.

Muhalif Medyada Savaşın Sorgulanması ve Hükümet Eleştirisi

II. Karabağ Savaşı süresince ve sonrasında Ermenistan'daki muhalif medya organları, savaşın gerekçeleri, seyri ve sonuçları konusunda hükümet yanlısı söylemden radikal biçimde ayrışan bir tutum benimsemiştir. Muhalif yayın organları, savaşın kaçınılmaz olmadığını ileri sürerek özellikle Başbakan Nikol Paşinyan'ın stratejik öngörüsüzlüğünü, dış politikadaki yalnızlaştırıcı tercihlerini ve ulusal güvenliği sağlama konusundaki yetersizliklerini eleştiri odağına yerleştirmiştir. Bu eleştiriler yalnızca savaş süreciyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda ateşkes sonrası dönemde giderek derinleşen toplumsal travma, siyasal meşruiyet krizi ve yönetsel beceri eksikliği bağlamında da sürdürülmüştür.

55 Fairclough, *Language and Power*.

56 “Կմտնենք Իսրայելի, ինչպես ստանք Ղարաբաղ. Էրդողանի սպառնալիքն ու դրա արձագանքները,” *Panorama*, 29 Temmuz 2024, <https://www.panorama.am/am/news/2024/07/29/%D4%B7%D6%80%D5%A4%D5%B8%D5%B2%D5%A1%D5%B6-%D5%BD%D5%BA%D5%A1%D5%BC%D5%B6%D5%A1%D5%AC%D5%AB%D6%84/3034496>; “Լեւոնայի Ղարաբաղ վերադարձի հնարավորություն եղել է և կա. Ջախարովա,” *Panorama*, 16 Ekim 2024, <https://www.panorama.am/am/news/2024/10/16/%D5%82%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%A2%D5%A1%D5%B2-%D4%B6%D5%A1%D5%AD%D5%A1%D6%80%D5%B8%D5%BE%D5%A1/3066293>.

Muhalef medya söylemi, yalnızca hükûmete karşı bir muhalefet refleksi değil; aynı zamanda savaşın toplumsal maliyetini görünür kılmaya yönelik bir anlatı pratiği olarak işlev görmüştür. Bu yönüyle, söylemin amacı yalnızca bilgi vermek değil, kamuoyunun duygusal tepkilerini şekillendirmek ve siyasi mobilizasyonu teşvik etmektir. Hükûmet yanlısı medyada olduğu gibi burada da savaş yalnızca fiziksel çatışmaların değil, ideolojik mücadelelerin yürütüldüğü bir söylem alanı hâline gelmiştir.⁵⁷ Buna göre muhalif medya, savaş sürecini ve sonuçlarını “sorumluluk atfetme”, “yenilginin tanımlanması” ve “alternatif çözüm yolları” gibi çerçeveler üzerinden yeniden anlamlandırmaktadır.

Bu bağlamda, muhalefet yanlısı medya organlarının savaş sürecine ilişkin yaklaşımı dört ana tematik hatta yoğunlaşmıştır:

- Paşinyan'ın stratejik başarısızlığı ve buna bağlı olarak geliştirilen ihanet söylemi,
- Savaşın halk üzerindeki travmatik etkilerinin ve moral çöküşünün görünür kılınması,
- Uluslararası desteğin sağlanamaması ve diplomatik izolasyonun eleştirisi,
- Savaş dışı çözüm yollarına yönelik alternatif önerilerin kamuoyuna sunulması.

Bu dört söylem alanı, savaşın yalnızca bir dış politika meselesi değil, aynı zamanda iç siyaset ve toplumsal hafıza açısından da bir kırılma anı olarak kodlanmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla muhalif medya, Karabağ yenilgisini “politik bir hesap verme” ve “rejim krizi” çerçevesinde tartışmaya açmaktadır. Aşağıdaki alt başlıklarda, bu temaların medya metinleri üzerinden nasıl inşa edildiği detaylı biçimde analiz edilecektir.

Paşinyan'ın Stratejik Başarısızlığı ve İhanet Söylemi

İkinci Karabağ Savaşı sürecinde ve sonrasında muhalif basın, Başbakan Nikol Paşinyan'ın izlediği politikaları yalnızca stratejik bir başarısızlık olarak değil, aynı zamanda “vatana ihanet” düzeyinde bir zaaf olarak değerlendirmiştir.

⁵⁷ Fairclough, *Language and Power*; van Dijk, *Ideology*.

Savaşın planlama ve yönetiminde yapılan hatalar, halkı felakete sürükleyen bilinçli tercihler olarak sunulmuş; Paşinyan yönetimi Ermenistan'ın çıkarlarını göz ardı etmekle, hatta kasıtlı olarak zarar vermekle itham edilmiştir. Bu söylem, liderliğin kişiselleştirilerek “yenilginin baş sorumlusu” olarak çerçevelenmesiyle sonuçlanmaktadır.

Savaşın henüz başlangıcında haberlerdeki milli birlik vurgusu dikkat çekerken savaşın ilan edildiği gün Robert Koçaryan, Türkiye'nin siyasi/askerî desteğiyle Azerbaycan'ın “silah zoruyla çözüm” aradığını vurgularken ulusal seferberlik çağrısı yapmıştır.⁵⁸ Cephedeki yıkımın ortasında ise Mikael Melkumyan, çatışmayı “topraklar için bir savaş değil, Ermeni halkının hayatta kalma mücadelesi” olarak tanımlamıştır.⁵⁹ Ancak haber dili kısa sürede değişmiş ve süreçten Paşinyan sorumlu tutularak eleştirel dil hâkim hale gelmiştir. Bu dönüşüm, başlangıçta birlik çağrılılarıyla kurulan çerçevenin hızla “yanlış liderlik” ve “stratejik hata” çerçevesine evrilmesine işaret etmektedir. Bu bağlamda, ateşkes ilanını bizzat Paşinyan'ın “çok acı verici ama zorunlu bir karar” olarak duyurması, muhalif söylemde “teslimiyet” imgesiyle birleşmiştir.⁶⁰ Savaş sonrası dönemde eski parlamento yetkilisi Ara Sagatelyan'ın “kimse savaş istemiyor ama hükûmet ne yapacağını bilmiyor” eleştirisi⁶¹ ve Vitali Balasanyan'ın “savaşı önleyebilirdik; yanlış politika savaşa yol açtı” vurgusu⁶² bu çerçeveyi kalınlaştırmıştır.

Başka bir yazıda Levon Zurabyan, 2019-2020 yıllarında AGİT Minsk Grubu'nun sunduğu çözüm belgelerinin Paşinyan tarafından tartışılmadan reddedildiğini, bu nedenle ülkenin “yıkıcı bir savaşa” sürüklendiğini iddia etmiştir. Aynı haberde, Paşinyan'ın Artsakh'ın (Karabağ) kaybı ve Ermenistan'ın bağımsızlığının tehlikeye atılması yönündeki sorumluluğunu

58 “Այսօր թշնամին կրկին պատերազմ է սանձազերծել Արցախի դեմ. Ռոբերտ Քոչարյան,” *Past.info*, 27 Eylül 2020.

59 “Մա այլևս պատերազմ չէ տարածքների համար, այլ հայ ժողովրդի պայքարն է հանուն գոյատևման. Միքայել Մելքունյան,” *Past.info*, 21 Ekim 2020.

60 “Անձամբ իմ եւ բոլորիս համար չափազանց ծանր որոշում եմ կայացրել.Ռուսաստանի եւ Ադրբեջանի նախագահների հետ դարաբաղյան պատերազմը ժամը 01.00-ից դադարեցնելու մասին հայտարարություն եմ ստորագրել. Փաշինյան,” *Past.info*, 11 Ekim 2020.

61 “Ոչ ոք պատերազմ չի ուզում.,” *Past.info*, 27 Kasım 2011, https://www.pastinfo.am/hy/news/2020/11/27/%D5%88%D6%80%D6%87%D5%A7-%D5%B4%D5%A5%D5%AF%D5%A8-%D5%BA%D5%A1%D5%BF%D5%A5%D6%80%D5%A1%D5%A6%D5%B4-%D5%B9%D5%AB-%D5%B8%D6%82%D5%A6%D5%B8%D6%82%D5%B4-%D4%B1%D6%80%D5%A1-%D5%8D%D5%A1%D5%B2%D5%A1%D5%A9%D5%A5%D5%AC%D5%B5%D5%A1%D5%B6/1102753_

62 “ՀՀ-ի վարած սխալ քաղաքականության հետևանքով Ադրբեջանի կողմից կյանքի կոչվեց պատերազմ. Վիտալի Բալասանյան,” *Past.info*, 28 Aralık 2020.

gizlemek için tarihi çarpıttığı, ulusal değerleri kendi kurtuluşu için feda etmeye hazır olduğu ileri sürülmüştür.⁶³

Benzer biçimde, Eski Savunma Bakan Yardımcısı Artak Zakaryan'ın kaleme aldığı yazıda, Ermenistan halkına iki seçenek sunulmaktadır: “Ya savaş seçin ya da Nikol'un istifasını. Bugün üçüncü bir seçenek yok.” Zakaryan, bu durumu Paşinyan'ın halka dayattığını iddia ederken, mevcut hükûmeti “kanlı ve hain vekâletler” ile ilişkilendirmiş, savaş tehdidinin Paşinyan'ın varlığı nedeniyle devam ettiğini belirtmiştir.⁶⁴

Bu haberler bütününde Paşinyan'a yöneltilen eleştiriler, teknik eksiklik ya da siyasi kusurların ötesine geçerek liderliğini ulusal felaketin başlıca sorumlusu olarak resmetmiş; savaşın hem sebebi hem de sonucu olarak kişiselleştirilmiş bir lider eleştirisi geliştirilmiştir. Böylece muhalif medya söyleminde, Karabağ yenilgisi “kişisel liderlik krizi” ve “ihamet” çerçevesi altında yorumlanmış; kamuoyunda Paşinyan karşıtı siyasal mobilizasyonu besleyen güçlü bir anlatı üretilmiştir.

Savaşın Halk Üzerindeki Travmatik Etkileri ve Moral Çöküş

İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından muhalif medya yalnızca siyasi sorumluluk tartışmalarıyla yetinmemiş, aynı zamanda savaşın halk üzerinde yarattığı ağır psikolojik ve toplumsal yıkımı da ön plana çıkarmıştır. Savaşın yalnızca cephede değil, gündelik yaşamda da izler bıraktığı; özellikle çocuklar, kayıp yakınları ve cephe gerisindeki halk üzerinde derin travmalar oluşturduğu dile getirilmiştir. Bu söylem hattı, hükûmetin savaşa hazırlıksızlığı ve güvenlik zaaflarının, halkın moral direncini kırdığı ve devlet-toplum ilişkilerinde ciddi bir meşruiyet krizi yarattığı yönündedir. Bu çerçevede halk, savaşın edilgen mağduru olarak temsil edilmekte; hükûmet ise bu mağduriyetin başlıca faili konumuna yerleştirilmektedir.

Bu bağlamda, Ara Sagatelyan'ın ateşkesten sonraki ifadeleri açıkça halkta oluşan çaresizlik duygusunu yansıtmaktadır. Sagatelyan, savaş sonrasında bile insanların ölmeye devam ettiğini belirterek devletin koruyucu işlevini

63 “Փաշինյանը հրաժարվել է քննարկել այդ փաստաթուղթը, մեզ ներքաշել կործանարար պատերազմի մեջ. Լևոն Չուրպյան,” *Hayeli*, 17 Kasım 2023, <https://hayeli.am/?p=735970&l=am>.

64 “Ընտրել ‘ք’ կամ պատերազմ, կամ Նիկոլի հրաժարական. Երրորդ տարբերակ՝ այսօր չկա. Արտակ Չաքարյան,” *Hayeli*, 22 Şubat 2024, <https://hayeli.am/?p=745818&l=am>.

yitirdiğini vurgulamaktadır: “Savaş bittikten sonra bile çocuklarımızın, soydaşlarımızın, dostlarımızın öleceğini vurguladı. Hükûmetin gücü yetmiyor, ne yapacaklarını bilmiyorlar.”⁶⁵ Bu ifade, halkın yalnız bırakıldığı algısını güçlendirmiş ve hükûmetin güvenlik sağlama kapasitesine yönelik ciddi bir eleştiri sunmuştur. Milletvekili Melkumyan da Ermeni halkının “hayatta kalma mücadelesi” olarak tanımladığı savaşın, sivil kayıplar, kültürel yıkım ve insansız hava araçlarıyla yürütülen mücadelenin yarattığı psikolojik baskıyı ön plana çıkartmıştır.⁶⁶

Savaşın hafıza boyutu da, Stepanakert anıt alanındaki 34. yıl töreni gibi ritüellerle canlı tutulmaya çalışılmış ve anma kaybın ve direncin birlikte kodlandığı sembolik sahnelere dönüştürülmüştür.⁶⁷ Artur Kaçıkyan tarafından kaleme alınan yazıda ise, AB gözlemcilerinin pasifliği eleştirilirken, halkın yalnızlığa terk edildiği yönündeki toplumsal algı güçlü biçimde işlenmiştir: “AB gözlemcileri Karabağ’dan Goris’e kadar 120.000 Ermeni’nin etnik temizliğine tanık olduklarında ne yaptılar? Bu kadar büyük bir yıkım karşısında halkımıza ne söyleyeceğiz?”⁶⁸ Bu sorular aracılığıyla sadece dış aktörlere değil, aynı zamanda kendi hükûmetine duyulan güvensizlik de dile getirilmiştir.

Eski Savunma Bakan Yardımcısı Artak Zakaryan, halkın yeniden bir savaş travması yaşamakta olduğunu belirtmiş ve bunun sorumlusunun doğrudan hükûmet olduğunu öne sürmüştür: “Nikol’un izlediği politika doğrudan yeni bir savaşa yol açmaktadır. Çocuklarımızın gözlerinin içine bakarak kendinize cevap verin.”⁶⁹ Bu cümleler, kamuoyundaki endişeyi dramatize ederken, halkın hükûmete olan güven kaybını ve psikolojik yükünü yansıtan güçlü bir siyasi söylem örneğidir.

Tüm bu örnekler, muhalif basının yalnızca hükûmeti hedef almakla kalmayıp, savaşın toplum üzerindeki yıkıcı etkilerini de görünür kılmaya çalıştığını ortaya koymaktadır. Paşinyan hükûmetinin halkın güvenliğini sağlayamaması, bu

65 Past.info, “Ոչ ո�ք պատերազմ չի ուզում:”

66 Past.info, “Մա այլևս պատերազմ.”

67 “Ղարաբաղյան շարժման 34-րդ տարեդարձին նվիրված փոքրադասարանների կազմակերպման պետական հանձնաժողովը այցելել է Ստեփանակերտի քաղաքային հուշահամալիր,” *Hetq*, 13 Şubat 2022, <https://www.hetq.am/hy/article/141112>.

68 “Ի՞նչ արեցին ԵՄ դիտորդները, երբ ականատես եղան Ղարաբաղից Գորիսով 120 հազար հայերի էթնիկ զտումների. Արթուր Խաչիկյան,” *Hayeli*, 16 Mart 2024, <https://hayeli.am/?p=748450&l=am>.

69 Hayeli, “Ընտրել ‘ք’ կամ պատերազմ.”

söylemde yalnızca yönetsel bir zaaf değil, aynı zamanda ahlaki bir başarısızlık olarak da sunulmaktadır. Bu anlatılar, “travma ve moral çöküş” çerçevesi aracılığıyla rejim değişikliği çağrılarını meşrulaştıran bir zemin üretmektedir.

Uluslararası Desteksizlik ve Diplomatik Başarısızlık Eleştirisi

İkinci Karabağ Savaşı sırasında ve sonrasında muhalif medya, savaşın yalnızca iç politik yönlerini değil, aynı zamanda Ermenistan'ın dış politika kapasitesini ve uluslararası sistemdeki konumunu da eleştirel bir çerçevede değerlendirmiştir. Bu bağlamda, hükûmetin etkili bir diplomatik strateji geliştiremediği, uluslararası toplum nezdinde yalnızlaştırıldığı ve bu durumun savaşın gidişatını doğrudan olumsuz etkilediği yönünde güçlü bir söylem inşa edilmiştir. Bu söylem, hükûmetin dış politikadaki tercihlerini “diplomatik başarısızlık” çerçevesine yerleştirmektedir.

27 Kasım 2020 tarihli haberdeki Levon Zurabyan'a atfedilen ifadelerde, Başbakan Paşinyan'ın uluslararası diplomasi kanallarını bilinçli olarak dışladığı ve bu tutumunun “ihamet” boyutuna varan stratejik bir hataya dönüştüğü vurgulanmıştır. Zurabyan, Paşinyan'ın Minsk Grubu'nun çözüm tekliflerini reddederek, Ermenistan'ı yalnızlığa ve yenilgiye sürüklediğini savunmuştur.⁷⁰ Olaf Scholz'un çözüm çerçevesini açık biçimde “Ermenistan ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü” ilkesine dayandırması (ve güvenlik garantisi vurgusuna rağmen bu çerçevede kalması), muhalif medyada Ermeni pozisyonunu zayıflatan dış yönelimlerin bir göstergesi gibi sunulmuştur.⁷¹

Sergey Gazaryan, sorunun asla “Azerbaycan'ın iç meselesi” olmadığını; Minsk formatı ve uluslararası güvencelerin zorunluluğunu hatırlatarak hükûmeti uluslararası politikada daha etkin davranmaya çağırmıştır.⁷² Thomas de Waal, 2024'te Batı kanallarının durakladığını, sürecin ikili mecraaya kaydığını ve Erivan'ın asimetrik masada baskı altında kaldığını belirtirken⁷³ aynı dönemde Rus barış gücünün Karabağ'dan çekilmesi ve sınır hattında AB misyonunun

70 Past.info, Ոչ ո� պատերազմ չի ուզում: “.

71 “Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորումը պետք է իրականացվի Հայաստանի ու Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության սկզբունքի հիման վրա. Օլաֆ Շոլց,” *Hetq*, 13 Mart 2023, <https://www.hetq.am/hy/article/154112>.

72 “«Ադրբեջանա-ղարաբաղյան հակամարտությունը երբեք չի դիտարկվել որպես Ադրբեջանի ներքին գործ». Սերգեյ Ղազարյան,” *Past.info*, 20 Nisan 2023, <https://www.pastinfo.am/hy/news/2023/04/20/Ofi3knthm/1565345>.

73 “2024-ը՝ Ադրբեջանի և Հայաստանի միջև պատերազմի, թե՞ խաղաղության տարի. Թոմաս դե Վաալ,” *Hayeli*, 15 Şubat 2024, <https://hayeli.am/?p=745136&l=am>.

genişletilmesi, Moskova–Tahran’ı rahatsız eden, Bakü’nünse kendi ajandasına göre okuduğu bir jeopolitik kayma olarak yansıtılmıştır.⁷⁴

Rus makamlarından gelen açıklamalar da bu bakış açısını güçlendirmiştir. Zakharova, savaş suçları iddialarının soruşturulmasını ve insani başlıkların uygulanmasını isterken,⁷⁵ Zatulin ise “Karabağ’ı Rusya teslim etti demek yanlış, ama 2020’de savaşı önlemek için her şeyi yaptığımızı da söyleyemem.” diyerek hem Moskova’nın hatalarını kabul etmiş hem de Paşinyan’ın 2022 Prag beyanında Karabağ’ı fiilen Azerbaycan’ın parçası olarak tanıdığı tezini vurgulamıştır.⁷⁶ Ayrıca, yayımlanan bir analizde, AB gözlemcilerinin Karabağ’da yaşananlara pasif kalması üzerinden Batı dünyasına yönelik ciddi eleştiriler yöneltilmiş, ancak asıl sorumluluğun Ermenistan hükûmetinin yetersiz diplomatik çabalarında olduğu belirtilmiştir. “Eğer bu süreç yönetilebilseydi 120 bin Ermeni bu kadar kolay yalnız kalmazdı.” ifadesiyle, hükûmetin dış destek arayışlarının başarısız olduğu dile getirilmiştir.⁷⁷

Öte yandan, yayımlanan bir yorumda, savaş sürecinde Gürcistan’ın izlediği dengeli dış politika ile Ermenistan’ın yalnızlaşması karşılaştırılmış; bu örnek üzerinden Paşinyan yönetiminin diplomatik esneklikten yoksun olduğu ve bölgesel ittifaklar kurmakta başarısız kaldığı öne sürülmüştür. Haberde şu ifadeler yer verilmiştir: “Gürcistan’ın tutumu pasif ama öngörülebilirdi. Ermenistan ise kendi pozisyonunu bile anlatamadı.”⁷⁸ Başka bir haberde ise Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Üyesi Armen Gevorgyan’ın açıklamalarına yer verilmiştir. Gevorgyan, Avrupa Konseyi’nin Ermeni mültecilere dair somut bir girişimde bulunmadığını belirtmiş; fakat bu boşluğun sorumlusunun yine Paşinyan hükûmetinin zayıf diplomatik girişimleri olduğunu ima etmiştir.⁷⁹

74 “Լեռնային Ղարաբաղ. Ռուս խաղաղապահների փոխարեն ԵՄ առաքելություն,” *Hayeli*, 17 Nisan 2024, <https://hayeli.am/?p=752065&l=am>.

75 “Պեոք է պարզել՝ արդյո՞ք Ղարաբաղյան վերջին պատերազմում կատարվել են պատերազմական հանցագործություններ. Ձախարովա,” *Hayeli*, 6 Ekim 2022, <https://hayeli.am/?p=691347&l=am>.

76 “Ասել, որ Ռուսաստանը հանձնել է Ղարաբաղը, սուտ է, բայց չեմ կարծում, որ 2020-ին մենք ամեն ինչ արեցինք պատերազմը կանխելու համար. Ձատուլին,” *Hayeli*, 9 Temmuz 2024, <https://hayeli.am/?p=761577&l=am>.

77 *Hayeli*, “Ի՞նչ արեցին ԵՄ դիտորդները.”

78 “Հայաստանի կողմից համապատասխան աշխատանք չի տարվում միջազգային պատշաճ օժանդակություն ստանալու ուղղությամբ. Գեղամ Ստեփանյան,” *Past.info*, 27 Mart 2024, <https://www.pastinfo.am/hy/news/2024/03/27/lloq8tkix/1737534>.

79 “Հրապարակվել է «Արցախ/Լեռնային Ղարաբաղ. էթնիկ զտման դեպքի ուսումնասիրություն» զեկույցը,” *Past.info*, 28 Ağustos 2024, <https://www.pastinfo.am/hy/news/2024/08/28/plu-0e2qqo/1817175>.

Bu haberlerin ortak noktası, hükûmetin uluslararası ilişkilerdeki yalnızlığını, savaşın sonucu üzerinde etkili bir faktör olarak göstermesi ve halkta “desteksiz bırakılma” duygusunu pekiştirmesidir. Ayrıca, bu söylem Paşinyan’ın liderliğinin yalnızca iç politik değil, küresel düzeyde de başarısız olduğunu gösterme amacı taşımaktadır. Dış politikanın ihmal edilmesi ve stratejik müttefiklerle ilişkilerin zayıflatılması, muhalefet tarafından hem savaşın kaybedilmesinin hem de ulusal onurun zedelenmesinin nedeni olarak kodlanmıştır. Böylece “uluslararası desteksizlik” çerçevesi, iç politik rejim eleştirisiyle birleşen bir meşruiyet sorgulaması üretmektedir.

Barışçıl Seçeneklerin Görmezden Gelinmesi ve Muhalefetin Diplomasi Çağrısı

II. Karabağ Savaşı süresince ve sonrasında muhalif basın, yalnızca askeri başarısızlıkları değil, aynı zamanda savaşın alternatif diplomatik yollarla önlenebileceğini sıkça dile getirmiştir. Hükûmetin barışçıl çözüm yollarını devre dışı bırakmasını sert biçimde eleştiren bu söylem, özellikle Paşinyan yönetiminin savaşı “kaçınılmaz” olarak sunduğu anlatının karşısında konumlanmıştır. Bu söylem hattı, savaş kararını “siyasi tercih” olarak çerçeveleyerek, kaçınılmazlık iddiasını sorgulamaktadır.

Buna göre, Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov’un aktardığı diplomatik çözüm önerileri üzerinden, savaş öncesinde Moskova’da müzakere masasında gündeme gelen ve AGİT Minsk Grubu çerçevesinde hazırlanan barış planlarının “aktif olarak tartışıldığı” belirtilmektedir.⁸⁰ Bu haber, diplomatik alternatiflerin mevcut olduğunu, fakat siyasi iradenin bunları kullanmaktan imtina ettiğini ima etmektedir. Başka bir haberde de dönemin Cumhurbaşkanı Armen Sarkisyan, nihai bir çözümün ancak müzakereyle mümkün olacağını belirtmiş; “her iki tarafın da kabul edebileceği bir çözüm” çağrısında bulunmuştur.⁸¹ Diplomasinin ön plana çıkartılması ile kabul edilebilir çözümün mümkün olduğu vurgusu ön plana çıkartılmıştır.

80 “Ղարաբաղյան հիմնահարցի կարգավորման Մոսկվայում առաջարկված տարբերակներն ակտիվորեն քննարկվում են. Լավրով,” *Hetq*, 21 Nisan 2020, <https://www.hetq.am/hy/article/116239>.

81 “Ղարաբաղյան պատերազմը երբեք կրոնական պատերազմ չի եղել. նախագահ Արմեն Սարգսյանի հարցազրույցը ArabNews-ին,” *Hetq*, 24 Aralık 2021, <https://www.hetq.am/hy/article/139397>.

Eski parlamento yetkilisi Ara Sagatelyan “kimse savaş istemiyor” ifadesiyle, savaş kararının halkın ortak talebini yansıtmadığını, aksine diploması yolunun tercih edilebileceğini dile getirirken Paşinyan’ın “belgeyi iptal ederse savaşın devam edeceği” yönündeki söylemi, muhalefet tarafından manipülatif bir retorik olarak değerlendirilmiştir.⁸² Ayrıca muhalif siyasetçi Levon Zurabyan, Paşinyan’ın barış belgelerini tartışmayı reddettiğini ve bunun Ermenistan’ı “yıkıcı bir savaşa sürüklediğini” ifade etmiştir.⁸³ Bu açıklama, savaşın başlamasını hükûmetin bilinçli biçimde diploması yerine askeri çözümü tercih etmesine bağlamaktadır. Vitaliy Balasanyan ise savaşın hükûmetin “yanlış politikalarının” sonucu olduğunu ve savaşın önlenebileceğini belirtmiştir.⁸⁴ Bu ifade de savaşın kaçınılmaz olmadığını ve diplomatik bir alternatifin mümkün olduğunu açık biçimde göstermektedir.

Bu haberlerin ortak noktasında, savaşın zorunluluk değil, tercihle başlatılmış olduğu tezi yer almaktadır. Muhalif medya, hem iç hem dış kamuoyuna, savaşın alternatif çözüm yollarının göz ardı edildiğini göstermek için bu söylemi sistematik biçimde üretmiştir. Böylece, hükûmetin “milli güvenlik” gerekçesiyle meşrulaştırmaya çalıştığı savaş kararı, muhalefet tarafından sorumluluk, beceri ve vizyon eksikliğiyle ilişkilendirilmiştir. Bu çerçeve, barışçıl seçeneklerin bilinçli biçimde devre dışı bırakıldığı ve hükûmetin savaş tercihinin siyasal bir hata olduğu yönündeki algıyı güçlendirmektedir. Diploması çağrılarını, yalnızca barışı savunmakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda mevcut yönetimin meşruiyetini sorgulayan bir stratejik söylem olarak da işlev görmüştür.

Muhalif Söylemde Rejim Eleştirisi: Paşinyan Yönetiminin Meşruiyet Sorunu

Ermenistan’daki muhalif medya organlarında yer alan haberler, özellikle 2020 sonrası gelişmeler bağlamında Başbakan Nikol Paşinyan yönetimini doğrudan hedef alan yoğun bir rejim eleştirisi içermektedir. Bu söylemsel çerçeve, yalnızca Karabağ savaşının kaybı veya diplomatik başarısızlıklarla sınırlı kalmayıp, Paşinyan’ın liderliğini, devletin egemenliğini ve ulusal güvenliği tehlikeye atan bir unsur olarak konumlandırmaktadır. Bu kapsamda, Paşinyan yönetimi “istikrarsızlık üreten rejim” çerçevesi altında temsil edilmektedir.

82 Past.info, “Ոչ ո�ք պատերազմ չի ուզուի:”

83 Hayeli, “Փաշինյանը հրաժարվել է.”

84 Past.info, “ՀՀ-ի վարած սխալ.”

Hayeli, Past.info ve Hetq gibi yayın organlarında yer alan içerikler, Paşinyan iktidarının Karabağ'daki Ermenilerin güvenliğini sağlayamaması, Ermenistan topraklarının Azerbaycan'a karşı savunulmasındaki yetersizlik ve dış politikadaki yönsüzlük nedeniyle rejim krizine yol açtığını vurgulamaktadır. Örneğin Savunma Bakan Eski Yardımcısı Artak Zakaryan, halkın “ya savaş ya da Paşinyan’ın istifası” ikilemiyle karşı karşıya bırakıldığını iddia ederek, mevcut hükûmetin varlığının doğrudan bir güvenlik tehdidine dönüştüğünü ifade etmiştir.⁸⁵

Benzer biçimde Levon Zurabyan, Paşinyan’ın 1996 Lizbon Zirvesi sonrası diplomatik seçenekleri reddettiğini ve Karabağ’ı Azerbaycan’ın parçası olarak tanıyarak hem “etnik temizlik” riskini doğurduğunu hem de Ermenistan’ın bağımsızlığını zayıflattığını ileri sürmektedir. Zurabyan’a göre, hükûmetin barışı sağlayamayıp aksine daha büyük bir teslimiyeti meşrulaştırmaya çalışması, iktidarın meşruiyet temellerini sorgulatmaktadır.⁸⁶ Varujan Gegamyan da Türkiye ve Azerbaycan’ın olası ortak saldırılarına zemin hazırlayan jeopolitik koşulların, Ermenistan yönetiminin iradesizliğinden kaynaklandığını belirtmekte; rejimin tepkisizliğini bir “teslimiyet politikası” olarak aktarmaktadır.⁸⁷ Bu söylemde Paşinyan yalnızca zayıf değil, aynı zamanda kasıtlı olarak Ermenistan’ın çöküşüne hizmet eden bir aktör olarak sunulmaktadır.

Zatulin’in “Rusya Karabağ’ı teslim etmedi” savunusunu, Paşinyan’ın Prag beyanındaki tutumunu hatırlatarak yapması, muhalif söylemde “yanlış dış yönelim ve hatalı beyanlarla meşruiyet erozyonu” tezini beslerken;⁸⁸ jeopolitik düzlemde Rus barış gücünün çekilmesi–AB misyonunun genişlemesi eksenini,⁸⁹ muhalif medyada “Batı’ya tek yanlı yaslanma” ve “Moskova ile köprüleri yakma” şeklinde okunurken; diaspora iş çevrelerinden Samvel Karapetyan’ın “Ermeni–Rus ekonomik/siyasal diyalogu olmazsa olmaz” vurgusu bu argümanı iç aktörlerle desteklemiştir.⁹⁰

85 Hayeli, “Ընտրել ‘ք’ կամ պատերազմ.”

86 Hayeli, “Փաշինյանը հրաժարվել է.”

87 “Բավական մեծ է հավանականությունը, որ առաջիկա օրերին Ադրբեջանը և Թուրքիան լայնածավալ պատերազմ կսկսեն ՀՀ-ի դեմ. Վարուժան Գեղամյան,” *Hayeli*, 5 Eylül 2023, <https://hayeli.am/?p=727553&l=am>.

88 Hayeli, “Ասել, որ Ռուսաստանը.”

89 Hayeli, “Լեռնային Ղարաբաղ.”

90 “Ռուսաստանի հայերը խորապես անհանգստանում են և կանգնած են դարաբաղի եղբայրների կողքին. Մամվել Կարապետյան,” *Hayeli*, 25 Mayıs 2024, <https://hayeli.am/?p=756496&l=am>.

Muhalef basında yer alan bu söylemler, hükûmetin dış politikasını “Batı’ya teslimiyet” ve “Rusya ile köprülerin atılması” şeklinde tanımlarken, bu tercihin Ermenistan’ı yalnızlaştırdığını ve savunmasız bıraktığını iddia etmektedir. Nitekim Artur Haçikyan gibi yorumcular, Batı destekli gözlem misyonlarını da eleştirerek, Ermenistan yönetiminin bu yapılarla halkın yaşadığı trajediler arasında sahici bir ilişki kuramadığını belirtmektedir.⁹¹

Tüm bu değerlendirmeler ışığında, Paşinyan yönetimi muhalif söylemde meşruiyetini yitirmiş, işlevsiz ve hatta halkın varlığına yönelik bir tehdit unsuru haline gelmiş bir rejim olarak betimlenmektedir. Bu anlatılar yalnızca siyasal bir başarısızlığı değil, ulusal kimlik ve varoluş üzerinden bir ihanet söylemini de beraberinde taşımaktadır. Sonuç olarak muhalif medya diskurunda Karabağ yenilgisi, “rejim krizi ve meşruiyet erozyonu” çerçevesi içinde okunmakta; savaş kaybı devletin sembolik ve fiziksel çöküşüyle özdeşleştirilmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, II. Karabağ Savaşı sürecinde ve sonrasında Ermenistan’daki hükûmet yanlısı ve muhalif medya organlarının söylemlerini karşılaştırmalı olarak ele alarak, savaşın yalnızca askeri bir çatışma değil; aynı zamanda siyasal meşruiyet, toplumsal hafıza ve ulusal kimlik mücadelesi bağlamında yeniden üretildiğini göstermiştir. Çalışmanın bulguları, çerçeveleme yaklaşımının sunduğu problem tanımlama, sorumluluk atfetme ve ahlaki değerlendirme işlevlerinin her iki medya grubunda farklı biçimlerde işletildiğini ortaya koymaktadır.

Hükûmet yanlısı medya, savaşın meşrulaştırılması, ulusal birlik vurgusu ve lider figürünün idealize edilmesi üzerinden işlev görmüştür. Paşinyan’ın direnişin sembolü olarak sunulması, uluslararası komplo anlatıları ve moral yükseltici dil, yalnızca savaşın seyrine dair bilgilendirme değil, aynı zamanda kolektif dayanıklılığı pekiştiren ideolojik stratejiler üretmiştir. Bu çerçeve, savaş sonrası dönemde de travmayı yumuşatmaya, yenilgiyi “geçici kayıp” olarak yeniden kodlamaya ve hükûmetin siyasal meşruiyetini sürdürmeye dönük bir anlatı üretimiyle devam etmiştir. Bu söylemsel pratikler, savaşın olduğunu olduğundan daha yönetilebilir, anlamlandırılabilir ve ulusal onurla ilişkilendirilebilir kılmayı amaçlayan bir çerçeveye işaret etmektedir.

91 Hayeli, “Ի՞նչ արեցին ԵՄ դիտորդները.”

Muhalef medya ise, savaşın stratejik hazırlıksızlıkla başlamış olduğu, diplomatik yolların bilinçli olarak dışlandığı ve savaşın ağır toplumsal maliyetinin hükümet politikalarının sonucu olduğu tezleri etrafında şekillenmiştir. “İhanet” söylemi, travmatik etkilerin görünür kılınması, uluslararası desteksizlik vurgusu ve diplomasi çağrıları, muhalif basında yalnızca bir siyasal eleştiri değil, aynı zamanda hükümetin meşruiyetini sorgulayan rejim karşıtı bir çerçeve inşa etmiştir. Bu söylem, Paşinyan yönetimini ulusal varlığa yönelik bir tehdit olarak konumlandırmış ve siyasal muhalefeti toplumsal bir direniş söylemiyle bütünleştirmiştir. Dolayısıyla muhalif medya, savaş sonucunu hükümetin sorumluluğunda kişiselleştirerek, yenilgiyi liderlik krizi ve rejim sorunu olarak yeniden tanımlamıştır.

Kuramsal düzeyde, çalışma van Dijk'in ideoloji-söylem ilişkisi ve Entman'ın çerçeveleme yaklaşımıyla uyumlu biçimde, medya organlarının aktör temsilleri, yüklemeleri ve ahlaki değerlendirmeler yoluyla kamusal gerçekliği yeniden kurduğunu ortaya koymuştur. Hükümet yanlısı basın, çatışmayı “sıfır toplamlı” bir mücadele olarak sunarken; muhalif basın, diplomasi ve alternatif çözüm yollarını görünür kılmaya çalışmıştır. Ancak her iki tarafta da duygusal, kutuplaştırıcı ve mobilize edici söylemler baskın olmuş; çatışma dönüştürücü ilkeler sınırlı bir biçimde az görünür olmuştur.

Bu bulgular, Ermenistan mediasının II. Karabağ Savaşı bağlamında yalnızca bilgi aktaran bir araç değil; siyasal kutuplaşmayı yeniden üreten, toplumsal travmayı şekillendiren ve meşruiyet tartışmalarını derinleştiren bir aktör olduğunu göstermektedir. Medya, savaşın aktüel tanığı olmanın ötesinde, geleceğin toplumsal hafızasını kuran başlıca alanlardan biri olarak işlev görmüştür. Bu yönüyle, savaş söylemleri yalnızca güncel siyasal pozisyonları yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda ulusal kimlik anlatılarının uzun vadeli hatırlanma biçimlerini de kalıcılaştırmıştır.

Sonuç olarak, II. Karabağ Savaşı deneyimi, Ermeni mediasının kriz anlarında yalnızca siyasal aktörlerin söylemlerini aktaran değil, aynı zamanda bu söylemleri ideolojik düzeyde yeniden üreten bir yapı arz ettiğini göstermektedir. Bu durum, çatışma dönemlerinde medyanın demokratik tartışma alanını daraltabileceğini, iktidar–muhalefet gerilimini daha da keskinleştirebileceğini ve toplumsal hafızayı kutuplaşmış çerçeveler üzerinden biçimlendirebileceğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle çatışma dönemlerinde medya analizleri, yalnızca haber içeriklerini değil, bu içeriklerin üretildiği siyasal ve toplumsal bağlamları da dikkate alan bütüncül bir yaklaşım gerektirmektedir.

Kaynakça

- Atanesyan, Arthur. "Media Framing on Armed Conflicts: Limits of Peace Journalism on the Nagorno-Karabakh Conflict." *Journal of Intervention and Statebuilding* 14, no. 4 (2020): 534–550.
- Broers, Laurence. *Armenia and Azerbaijan: Anatomy of A Rivalry*. Edinburgh University Press, 2019.
- Cottle, Simon. *Mediatized Conflict: Developments in Media and Conflict Studies*. Open University Press, 2006.
- Couldry, Nick. *Media Rituals: A Critical Approach*. Routledge, 2003.
- Creswell, John W. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches (3. baskı)*. Sage, 2013.
- De Waal, Thomas. *The Caucasus: An Introduction*. Oxford University Press, 2010.
- Denzin, Norman K., ve Yvonna S. Lincoln, editörler. *The SAGE Handbook of Qualitative Research (3. baskı)*. Sage, 2005.
- Entman, Robert M. "Framing: Toward Clarification of A Fractured Paradigm." *Journal of Communication* 43, no. 4 (1993): 51-58.
- Fairclough, Norman. *Language and Power (2. baskı)*. Harlow: Pearson Education, 2016.
- Gamaghelyan, Philip, ve Sergey Rumyantsev. "The Road to the Second Karabakh War: The Role of Ethno-Centric Narratives in the Nagorno-Karabakh Conflict." *Caucasus Survey* 9, no. 3 (2021): 320-336.
- Gillich, Ines. "Media Coverage and State Propaganda in Armed Conflicts: An International Law Perspective at the Armenian-Azerbaijan "Propaganda War"." *Journal of International Media & Entertainment Law* 10, no. 2 (2024): 244-278.
- Gitlin, Todd. *The Whole World is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left*. University of California Press, 1980.
- Hakobyan, Anahit. "Armenian Digital Communications in Karabakh War of 2020: Critical Discourse Analysis." *Journal of Sociology: Bulletin of Yerevan University* 12, no. 1 (33) (2021): 32-48.

- Hall, Stuart. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Sage, 1997.
- Ibrahimov, Rovshan, ve Mehmet F. Öztarsu. "Causes of the Second Karabakh War: Analysis of the Positions and the Strength and Weakness of Armenia and Azerbaijan." *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 24, no. 4 (2022): 595–613.
- Iyengar, Shanto. *Is Anyone Responsible?: How Television Frames Political Issues*. University of Chicago Press, 1991.
- Krippendorff, Klaus. *Content Analysis: An Introduction to its Methodology (4. baskı)*. Sage, 2019.
- McCombs, Maxwell E., ve Donald L. Shaw. "The Agenda-Setting Function of Mass Media." *Public Opinion Quarterly* 36, no. 2 (1972): 176–187.
- Schreier, Margrit. *Qualitative Content Analysis in Practice*. Sage, 2012.
- Seyidov, Ilgar. "The Role of the Media Following the Second Nagorno-Karabakh War: The Cases of Azadliq Radiosu and Meydan TV News Sites in Azerbaijan." *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences* 65, (2023): 89-107.
- Temple, Bogusia ve Alys Young. "Qualitative Research and Translation Dilemmas." *Qualitative Research* 4, no. 2 (2004): 161–178.
- van Dijk, Teun A. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. Sage, 1998.
- Wodak, Ruth, ve Michael Meyer, editörler. *Methods of Discourse Studies (3. baskı)*. Sage, 2016.
- Wolfsfeld, Gadi. *Media and the Path to Peace*. Cambridge University Press, 2004.
- Yavuz, M. Hakan, ve Michael Gunter. *The Nagorno-Karabakh Conflict: Historical and Political Perspectives*. Londra: Routledge, 2022.
- Yavuz, M. Hakan, ve Vasif Huseynov. "The Second Karabakh War: Russia vs. Turkey?" *Middle East Policy* 27, no. 4 (2020): 103-18.

HABERLER

Hükûmet Yanlısı Haber İçerikleri

“Ղարաբաղի հայերը ոչ կամավոր են լքել իրենց տները, պետք է կարողանան վերադառնալ ԻԻՀ դեսպան.” *Armenpress*, 13 Temmuz 2024. <https://armenpress.am/hy/article/1195666>.

“Ազատության հրապարակում տեղի ունեցավ Արցախի ժողովրդի կարիքների ապահովման նախաձեռնության կազմակերպած հանրահավաքը.” *Armenpress*, 20 Mart 2024. <https://armenpress.am/hy/article/1132854>.

“Արցախյան 44-օրյա պատերազմը փաստավավերագրական և գիտապատմական հետազոտությունների առանցքում. կայացավ թեմատիկ գրքի շնորհանդեսը.” *Armenpress*, 7 Ekim 2024. <https://armenpress.am/hy/article/1201719>.

“Շառլ Միշելը ողջունել է Հայաստանի և Ադրբեջանի համատեղ հայտարարությունը և խաղաղության համաձայնագիր կնքելու կոչ արել.” *Armenpress*, 8 Aralık 2023. <https://armenpress.am/hy/article/1125799>.

“Էրդողանը ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահ երկրներին մեղադրել է անգործության մեջ.” *Armenpress*, 28 Eylül 2020. <https://armenpress.am/hy/article/1029262>.

“Հայկական կողմը չի բացառում Պրահայում Փաշինյան-Էրդողան հանդիպման հնարավորությունը.” *Armenpress*, 22 Eylül 2022. <https://armenpress.am/hy/article/1093178>.

“Մեկուսացումից դուրս գալու հնարավորություն, թե՞ վտանգ հայկական շահերին. հայ քաղաքագետները տարակարծիք են «3+3»-ի վերաբերյալ.” *Armenpress*, 12 Aralık 2021. <https://armenpress.am/hy/article/1070567>.

“Լեոնային Ղարաբաղ վերադարձի հնարավորություն եղել է և կա. Զախարովա.” *Panaroma*, 16 Ekim 2024. <https://www.panorama.am/am/news/2024/10/16/%D5%82%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%A2%D5%A1%D5%B2-%D4%B6%D5%A1%D5%AD%D5%A1%D6%80%D5%B8%D5%BE%D5%A1/3066293>.

“Կմտնենք Իսրայել, ինչպես մտանք Ղարաբաղ. Էրդողանի սպառնալիքն ու դրա արձագանքները.” *Panaroma*, 29 Temmuz 2024. <https://www.panorama>.

[am/am/news/2024/07/29/%D4%B7%D6%80%D5%A4%D5%B8%D5%B2%D5%A1%D5%B6-%D5%BD%D5%BA%D5%A1%D5%BC%D5%B6%D5%A1%D5%AC%D5%AB%D6%84/3034496](https://www.panorama.am/am/news/2024/07/29/%D4%B7%D6%80%D5%A4%D5%B8%D5%B2%D5%A1%D5%B6-%D5%BD%D5%BA%D5%A1%D5%BC%D5%B6%D5%A1%D5%AC%D5%AB%D6%84/3034496);

“Մարկեդոնով. Թուրքիայի ադրբեջանամետ դիրքորոշումը նորություն չէ, բայց ազակցության նման մասշտաբը նոր իրավիճակ է.” *Panaroma*, 29 Eylül 2020. <https://www.panorama.am/am/news/2020/09/29/%D5%84%D5%A1%D6%80%D5%AF%D5%A5%D5%A4%D5%B8%D5%B6%D5%B8%D5%BE/2370020>.

“Փաշինյան. Հայտարարվում է ռազմական դրություն և ընդհանուր զորահավաք.” *Panaroma*, 27 Eylül 2020. <https://www.panorama.am/am/news/2020/09/27/%D5%86%D5%AB%D5%AF%D5%B8%D5%AC-%D5%93%D5%A1%D5%B7%D5%AB%D5%B6%D5%B5%D5%A1%D5%B6/2368155>.

“Սասունյան. Հնարավոր է, որ հայկական համազգեստով ադրբեջանցի զինվորների վրա կրակել են հենց իրենց զորքերը.” *Panaroma*, 28 Ekim 2020. <https://www.panorama.am/am/news/2020/10/28/%D5%8D%D5%A1%D5%BD%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%B5%D5%A1%D5%B6-%D5%B0%D5%B8%D5%A4%D5%BE%D5%A1%D5%AE/2389529>.

“Թուրքիայի հրահրամար և ազակցությամբ տարածաշրջանային անվտանգությունը խաթարելու այս փորձը դիտարկում ենք պատասխան ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի կոչերին և ջանքերին.” *Panaroma*, 2 Ekim 2020. <https://www.panorama.am/am/news/2020/10/02/%D4%B1%D4%B3%D5%86-%D5%B0%D5%A1%D5%B5%D5%BF%D5%A1%D6%80%D5%A1%D6%80-%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6/2372569>.

“Թուրքիան փորձում է առաջ մղել իր ծավալապաշտական նպատակները. Մնացականյան.” *Panaroma*, 20 Ekim 2020. <https://www.panorama.am/am/news/2020/10/20/%D4%B1%D4%B3-%D5%B6%D5%A1%D5%AD%D5%A1%D6%80%D5%A1%D6%80-%D5%84%D5%B6%D5%A1%D6%81%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6%D5%B5%D5%A1%D5%B6/2384812>.

“Փաշինյան. Հայտարարվում է ռազմական դրություն և ընդհանուր զորահավաք.” *Panaroma*, 27 Ekim 2020. <https://www.panorama.am/am/news/2020/09/27/%D5%86%D5%AB%D5%AF%D5%B8%D5%AC-%D5%93%D5%A1%D5%B7%D5%AB%D5%B6%D5%B5%D5%A1%D5%B6/2368155>.

“Դադարեցնել մահաբեր զենքերի վաճառքն Ադրբեջանին. Ամերիկայի Հայ դատի հանձնախումբը դիմել է ԱՄՆ-ում Իսրայելի դեսպանին.” *Tert*, 6 Ekim 2020. <https://www.tert.am/am/news/2020/10/06/israel/3414651>.

“Մեկուսացումից դուրս գալու հնարավորությունն, թե՞ վտանգ հայկական շահերին. հայ քաղաքագետները տարակարծիք են «3+3»-ի վերաբերյալ.” *Tert*, 27 Eylül 2020. <https://www.tert.am/am/news/2020/09/27/Harutyunyan/3407800>.

“Հակառակորդը հարձակողական գործողություններ է նախապատրաստում. ՊԲ-ն պատրաստ է իրականացնել իր առջև դրված մարտական խնդիրը.” *Tert*, 5 Ekim 2020. <https://www.tert.am/am/news/2020/10/05/Artsakh/3413861>.

“Մկսվում է հայկական տարածքների գաղափարախոսական օկուպացիան. թուրքագետը Շուշի Էրդոհանի կատարելիք այցի մասին.” *Tert*, 14 Haziran 2021. <https://www.tert.am/am/news/2021/06/14/ruben-melkonyan/3641465>.

“Ադրբեջանի հետ հակամարտությունը վերածվում է «միջազգային ասիմետրիկ պայքարի». ՀՀ վարչապետ.” *Tert*, 7 Ekim 2020. <https://www.tert.am/am/news/2020/10/07/gov/3415894>.

“Ողջունում ենք հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների կարգավորման գործընթացում ցուցաբերած ջանքերը. Լավրովը՝ Ալիևին.” *Tert*, 27 Şubat 2023. <https://www.tert.am/am/news/2023/02/27/lavrovaliev/3902502>.

“Հայաստանը երբեք կսակաձի տակ չի դրել Հայաստան-Թուրքիա սահմանը, և Հայ դատը երբեք Հայաստանի քաղաքականությունը չի եղել. Նիկոլ Փաշինյան.” *Tert*, 24 Ocak 2021. <https://www.tert.am/am/news/2022/01/24/News/3760057>.

Muhelif Haber İçerikleri

“2024-ը՝ Ադրբեջանի և Հայաստանի միջև պատերազմի՞, թե՞ խաղաղության տարի. Թոմաս դե Վալ.” *Hayeli*, 15 Şubat 2024. <https://hayeli.am/?p=745136&l=am>.

“Ի՞նչ արեցին ԵՄ դիտորդները, երբ ականատես եղան Ղարաբաղից Գորիսով 120 հազար հայերի էթնիկ գտումների. Արթուր Խաչիկյան.” *Hayeli*, 16 Mart 2024. <https://hayeli.am/?p=748450&l=am>.

“Լեռնային Ղարաբաղ. Ռուս խաղաղապահների փոխարեն ԵՄ առաքելություն.” *Hayeli*, 17 Nisan 2024. <https://hayeli.am/?p=752065&l=am>.

“Բավական մեծ է հավանականությունը, որ առաջիկա օրերին Ադրբեջանը և Թուրքիան լայնածավալ պատերազմ կսկսեն ՀՀ-ի դեմ. Վարուժան Գեղամյան.” *Hayeli*, 5 Eylül 2023. <https://hayeli.am/?p=727553&l=am>.

“Փաշինյանը հրաժարվել է քննարկել այդ փաստաթուղթը, մեզ ներքաշել կործանարար պատերազմի մեջ. Լևոն Զուրաբյան.” *Hayeli*, 17 Kasım 2023. <https://hayeli.am/?p=735970&l=am>.

“Ռուսաստանի հայերը խորապես անհանգստանում են և կանգնած են դարաբաղցի եղբայրների կողքին. Սամվել Կարապետյան.” *Hayeli*, 25 Mayıs 2024. <https://hayeli.am/?p=756496&l=am>.

“Մսել, որ Ռուսաստանը հանձնել է Ղարաբաղը, սուտ է, բայց չեմ կարծում, որ 2020-ին մենք ամեն ինչ արեցինք պատերազմը կանխելու համար. Զատուլին.” *Hayeli*, 9 Temmuz 2024. <https://hayeli.am/?p=761577&l=am>.

“Ընտրե՛ք՝ կամ պատերազմ, կամ Նիկոլի հրաժարական. երրորդ տարբերակ՝ այսօր չկա. Արտակ Զաքարյան.” *Hayeli*, 22 Şubat 2024. <https://hayeli.am/?p=745818&l=am>.

“Պետք է պարզել՝ արդյո՞ք Ղարաբաղյան վերջին պատերազմում կատարվել են պատերազմական հանցագործություններ. Զախարովա.” *Hayeli*, 6 Ekim 2022. <https://hayeli.am/?p=691347&l=am>.

“Ղարաբաղյան շարժման 34-րդ տարեդարձին նվիրված միջոցառումների կազմակերպման պետական հանձնաժողովը այցելել է Ստեփանակերտի քաղաքային հուշահամալիր.” *Hetq*, 13 Şubat 2022. <https://www.hetq.am/hy/article/141112>.

“Ղարաբաղյան պատերազմը երբեք կրոնական պատերազմ չի եղել. նախագահ Արմեն Սարգսյանի հարցազրույցը ArabNews-ին.” *Hetq*, 24 Aralık 2021. <https://www.hetq.am/hy/article/139397>.

“Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորումը պետք է իրականացվի Հայաստանի ու Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության սկզբունքի հիման վրա. Օլաֆ Շոլց.” *Hetq*, 13 Mart 2023. <https://www.hetq.am/hy/article/154112>.

“Ղարաբաղյան հիմնահարցի կարգավորման Մոսկվայում առաջարկված տարբերակներն ակտիվորեն քննարկվում են. Լավրով.” *Hetq*, 21 Nisan 2020. <https://www.hetq.am/hy/article/116239>.

“Հրապարակվել է «Արցախ/Լեռնային Ղարաբաղ. էթնիկ գոման դեպքի ուսումնասիրություն» զեկույցը.” *Past.info*, 28 Ağustos 2024. <https://www.pastinfo.am/hy/news/2024/08/28/plu0c2qqo/1817175>.

“«Ադրբեջանա-ղարաբաղյան հակամարտությունը երբեք չի դիտարկվել որպես Ադրբեջանի ներքին գործ». Սերգեյ Լազարյան.” *Past.info*, 20 Nisan 2023. <https://www.pastinfo.am/hy/news/2023/04/20/0fi3knthm/1565345>.

“Սա այլևս պատերազմ չէ տարածքների համար, այլ հայ ժողովրդի պայքարն է հանուն գոյատևման. Միքայել Մելքունյան.” *Past.info*, 21 Ekim 2020. <https://pastinfo.am/hy/news/2020/10/21/%D5%8D%D5%A1-%D5%A1%D5%B5%D5%AC%D6%87%D5%BD-%D5%BA%D5%A1%D5%BF%D5%A5%D6%80%D5%A1%D5%A6%D5%B4-%D5%B9%D5%A7-%D5%BF%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%AE%D6%84%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%AB-%D5%B0%D5%A1%D5%B4%D5%A1%D6%80-%D5%A1%D5%B5%D5%AC-%D5%B0%D5%A1%D5%B5-%D5%AA%D5%B8%D5%B2%D5%B8%D5%BE%D6%80%D5%A4%D5%AB-%D5%BA%D5%A1%D5%B5%D6%84%D5%A1%D6%80%D5%B6-%D5%A7-%D5%B0%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%B6-%D5%A3%D5%B8%D5%B5%D5%A1%D5%BF%D6%87%D5%B4%D5%A1%D5%B6-%D5%84%D5%AB%D6%84%D5%A1%D5%B5%D5%A5%D5%AC-%D5%84%D5%A5%D5%AC%D6%84%D5%B8%D6%82%D5%B4%D5%B5%D5%A1%D5%B6/1078317>.

“Այսօր թշնամին կրկին պատերազմ է սանձազերծել Արցախի դեմ. Ռոբերտ Քոչարյան.” *Past.info*, 27 Eylül 2020. <https://pastinfo.am/hy/news/2020/09/27/%D4%B1%D5%B5%D5%BD%D6%85%D6%80-%D5%A9%D5%B7%D5%B6%D5%A1%D5%B4%D5%AB%D5%B6-%D5%AF%D6%80%D5%AF%D5%AB%D5%B6-%D5%BA%D5%A1%D5%BF%D5%A5%D6%80%D5%A1%D5%A6%D5%B4-%D5%A7-%D5%BD%D5%A1%D5%B6%D5%B1%D5%A1%D5%A6%D5%A5%D6%80-%D5%AE%D5%A5%D5%AC-%D4%B1%D6%80%D6%81%D5%A1%D5%AD%D5%AB-%D5%A4%D5%A5%D5%B4-%D5%8C%D5%B8%D5%A2-%D5%A5%D6%80%D5%BF-%D5%94%D5%B8%D5%B9%D5%A1-%D6%80%D5%B5%D5%A1%D5%B6/1062995>.

“ՀՀ-ի վարած սխալ քաղաքականության հետևանքով Ադրբեջանի կողմից կյանքի կոչվեց պատերազմ. Վիտալի Բալասանյան.” *Past.info*, 28 Aralık 2020. <https://pastinfo.am/hy/news/2020/12/28/%D5%80%D5%80-%D5%AB-%D5%BE%D5%A1%D6%80-%D5%A1%D5%AE-%D5%BD%D5%AD%D5%A1%D5%AC-%D6%84%D5%A1%D5%B2%D5%A1%D6%84%D5%A1%D5%AF-%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%A1%D5%B6-%D5%B0%D5%A5%D5%BF%D6%87%D5%A1%D5%B6%D6%84-%D5%B8%D5%BE-%D4%B1%D5%A4%D6%80%D5%A2%D5%A5-%D5%BB%D5%A1%D5%B6%D5%AB-%D5%AF%D5%B8%D5%B2%D5%B4%D5%AB%D6%81-%D5%AF%D5%B5%D5%A1%D5%B6%D6%84%D5%AB-%D5%AF%D5%B8%D5%B9%D5%BE%D5%A5%D6%81-%D5%BA%D5%A1%D5%BF%D5%A5%D6%80%D5%A1%D5%A6%D5%B4-%D5%8E%D5%AB%D5%BF%D5%A1%D5%AC%D5%AB-%D4%B2%D5%A1%D5%AC%D5%A1%D5%BD%D5%A1%D5%B6%D5%B5%D5%A1%D5%B6/1122620>.

“Հայաստանի կողմից համապատասխան աշխատանք չի տարվում միջազգային պատշաճ օժանդակություն ստանալու ուղղությամբ. Գեղամ Ստեփանյան.” *Past.info*, 27 Mart 2024. <https://www.pastinfo.am/hy/news/2024/03/27/lloq8tkix/1737534>.

“Ոչ ոք պատերազմ չի ուզում.” *Past.info*, 27 Kasım, 2011. <https://www.pastinfo.am/hy/news/2020/11/27/%D5%88%D6%80%D6%87%D5%A7-%D5%B4%D5%A5%D5%AF%D5%A8-%D5%BA%D5%A1%D5%BF%D5%A5%D6%80%D5%A1%D5%A6%D5%B4-%D5%B9%D5%AB-%D5%B8%D6%82%D5%A6%D5%B8%D6%82%D5%B4-%D4%B1%D6%80%D5%A1-%D5%8D%D5%A1%D5%B2%D5%A1%D5%A9%D5%A5%D5%AC%D5%B5%D5%A1%D5%B6/1102753>.

“Անձամբ իմ եւ բոլորիս համար չափազանց ծանր որոշում եմ կայացրել. Ռուսաստանի եւ Ադրբեջանի նախագահների հետ դարաբաղյան պատերազմը ժամը 01.00-ից դադարեցնելու մասին հայտարարություն եմ ստորագրել. Փաշինյան.” *Past.info*, 11 Ekim 2020. <https://pastinfo.am/hy/news/2020/11/10/%D4%B1%D5%B6%D5%B1%D5%A1%D5%B4%D5%A2-%D5%AB%D5%B4-%D5%A5%D6%82-%D5%A2%D5%B8%D5%AC%D5%B8%D6%80%D5%AB%D5%BD-%D5%B0%D5%A1%D5%B4%D5%A1%D6%80-%D5%B9%D5%A1%D6%83%D5%A1%D5%A6%D5%A1%D5%B6%D6%81-%D5%AE%D5%A1%D5%B6%D6%80-%D5%B8%D6%80%D5%B8%D5%B7%D5%B8%D6%82%D5%B4-%D5%A5%D5%B4-%D5%AF%D5%A1%D5%B5%D5%A1%D6%81%D6%80%D5%A5%D>

5%AC-%D5%8C%D5%B8%D6%82%D5%BD%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B6%D5%AB-%D5%A5%D6%82-%D4%B1%D5%A4%D6%80%D5%A2%D5%A5%D5%BB%D5%A1%D5%B6%D5%AB-%D5%B6%D5%A1%D5%AD%D5%A1%D5%A3%D5%A1%D5%B0%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%AB-%D5%B0%D5%A5%D5%BF-%D5%B2%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%A2%D5%A1%D5%B2%D5%B5-%D5%A1%D5%B6-%D5%BA%D5%A1%D5%BF%D5%A5%D6%80%D5%A1%D5%A6%D5%B4%D5%A8-%D5%AA%D5%A1%D5%B4%D5%A8-01-00-%D5%AB%D6%81-%D5%A4%D5%A1%D5%A4%D5%A1%D6%80%D5%A5%D6%81%D5%B6%D5%A5%D5%AC%D5%B8%D6%82-%D5%B4%D5%A1%D5%BD%D5%AB%D5%B6-%D5%B0%D5%A1%D5%B5%D5%BF%D5%A1%D6%80%D5%A1%D6%80%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6-%D5%A5%D5%B4-%D5%BD%D5%BF%D5%B8%D6%80%D5%A1%D5%A3%D6%80%D5%A5%D5%AC-%D5%93%D5%A1%D5%B7%D5%AB%D5%B6%D5%B5%D5%A1%D5%B6/1089402.

Yayına Geliş Tarihi: 24.03.2026

Yayına Kabul Tarihi: 14.04.2026

Bu makale için kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm)

Öktem, Ahmet C. “Kitap Tahlili: Çar’ın Ermenileri: İmparatorluk Rusyası’nda Bir Azınlık.” *Ermeni Araştırmaları* Sayı 79 (2026): 211-215.

Kitap Tahlili

ÇAR’IN ERMENİLERİ: İMPARATORLUK RUSYASI’NDA BİR AZINLIK

(THE TSAR’S ARMENIANS: A MINORITY IN LATE IMPERIAL RUSSIA)

Ahmet Can ÖKTEM*

Yazar: Dr. Onur Öno1

Başlık: The Tsar’s Armenians: A Minority in Late Imperial Russia

Yayınevi: I. B. Tauris, 2017

ISBN: 978 1 78453 796 8

Dil: İngilizce

Sayfa Sayısı: 275

Özet: TED Üniversitesi Temel Bilimler Birimi’nde Öğretim Görevlisi Dr. Onur Öno1’un kitabında, özellikle 1903-1914 yılları arasında Rusya İmparatorluğu hükümet yetkilileri ile Rusya Ermenilerinin üç ana siyasi tarafları (Ermeni Kilisesi – Taşnaksutyun – Ermeni burjuvazisi) arasında yeniden şekillenen ilişkilerin Rusya’nın iç ve dış politika belirleme sürecinde nasıl ve neden önemli bir rol oynamış olduğu kapsamlı bir şekilde anlatılmaktadır.

* ORCID: 0000-0001-8627-7665
Bağımsız Araştırmacı, coktem@avim.org.tr.

Anahtar Kelimeler: *Rus-Ermeni İlişkileri, Onur Önal, Rusya, Ermeni Terörü, Taşnaksutyun, Hınçaklar, Ermeni Kilisesi, Grigorii S. Golitsyn, Viacheslav K. von Plehve, Illarion I. Vorontsov-Dashkov, Petr A. Stolypin*

Abstract: *The book by Dr. Onur Önal, Adjunct in the Basic Sciences Unit at TED University, examines how and why the relationships that were reshaped between the three main political parties of the Russian Armenians (the Armenian Church – the Dashnaksutyun – the Armenian bourgeoisie) played a significant role in shaping Russia's domestic and foreign policy processes.*

Key Words: *Russian-Armenian Relations, Onur Önal, Russia, Armenian Terrorism, Dashnaksutyun, Hunchaks, Armenian Church, Grigorii S. Golitsyn, Viacheslav K. von Plehve, Illarion I. Vorontsov-Dashkov, Petr A. Stolypin*

Ermeni sorunu denildiğinde Türk okurunun aklına Cumhuriyet'in kurulmasından önce Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Ermenilerin, bağımsız bir devlet kurmak amacıyla gerçekleştirdikleri isyanlar ve Osmanlı ordusu ile kolluk kuvvetlerini hedef alan saldırıları gelir. Hâlbuki Çarlık Rusya ve Güney Kafkasya topraklarında yaşayan Ermenilerin, dönemin Rus yönetimi ve Çarlık görevlileriyle çeşitli sorunlar yaşadıkları, bu topraklarda Moskova'yı rahatsız eden yoğun faaliyetler gerçekleştirdikleri, Rus yönetimin karşı karşıya kaldığı Ermeni sorununu çözmek üzere çeşitli yöntemlere başvurduğu, bu yöntemlerin Rus yetkililer arasında tartışmalara ve fikir ayrılıklarına sebebiyet verdiği pek bilinmez. TED Üniversitesi Temel Bilimler Birimi'nde Öğretim Görevlisi olan Dr. Onur Önal'un kitabında, özellikle 1903-1914 yılları arasında Rusya İmparatorluğu hükümet yetkilileri ile Rusya Ermenilerinin üç ana siyasi tarafları (Ermeni Kilisesi – Taşnaksutyun – Ermeni burjuvazisi) arasında yeniden şekillenen ilişkilerin Rusya'nın iç ve dış politika belirleme sürecinde nasıl ve neden önemli bir rol oynamış olduğu kapsamlı bir şekilde anlatılmaktadır.

Yazar, çalışmasına ilk üniteden önce bir giriş ünitesi ile başlamaktadır. Sonrasında, 1903 öncesinde Çarlık'ın Rusya'daki Ermeni Kilisesi ile Ermeni Eçmiyazin Katolikosluğu, Rusya'daki Ermeni burjuvazisi ile Osmanlı Ermenileri ve Taşnaksutyun ile olan ilişkileri konusunda genel bir özet şeklinde açıklamalar sunmaktadır. Önal, sonraki kısa ünitesinde Ronald G.

Suny'nin “*Looking toward Ararat: Armenia in Modern History*” [Ararat’a Bakmak: Modern Tarihte Ermenistan] çalışmasının Rus yetkilileri ile Rusya Ermenileri arasındaki ilişkilerin değişimi konusundaki bilgilerini daha ayrıntılı olarak ele alma isteğinden söz etmektedir. Bu konuda çalışmış temel yazarlardan söz edip, 1903-14 döneminde Çarlık Rusya-Rusya Ermenileri ilişkileri konusunda sınırlı sayıda çalışmanın olmasından bahsetmiştir. Eserin düzeni konusundaki sonraki ünite, beş ünitelerden oluşan çalışmanın ünite içeriği kısaca anlatılmaktadır ve sonra birinci üniteye geçilmektedir.

Yazar, eserinde Çarlık Rusyası’ndaki çeşitli hükümet yetkililerinin Ermeniler konusuna ilişkin farklı görüşlerine yer vererek, Rusya’nın politikalarının oluşumunun ve seyrinin perde arkasındaki çeşitli unsurlara dair okuyucuya fikir vermektedir. Ermenilerin neden olduğu rahatsızlıkların arka planında Ermeni Kilisesi’nin bulunduğu inanan Çarlık Rusyası yetkililerinin Kilise’nin gücünü ve nüfuzunu kırmak üzere Kilise’nin mal varlığına el koymaya karar vermesi, bu karara dair tartışmalar, kararın yol açtığı gelişmeler, takip eden yıllarda karardan geri dönülmesi, böylece Ermeni Kilisesi, Taşnaksutyun Partisi ve Ermeni burjuvazisi ile ilişkilerin düzelme sürecine girmesi kitapta titiz biçimde araştırılarak okuyucunun dikkatine getirilmektedir.

Çarlık Rusyası’nda yaşayan Ermenilerin özellikle 1903 yılından sonra bir dönem İmparatorluk nezdinde “muhalif isyancı toplum” olarak kabul edildiğini görüyoruz. Yüksek Temsilci Grigorii Golitsin’in, Ermenileri “Rusya’nın tek kötü niyetli ve uzlaşmaz düşmanı” (s. 19) olarak nitelendirdiğini, Ermeni Kilisesi’nin milliyetçi Ermenileri desteklemesinin Rusya açısından artan bir tehlike oluşturduğunu vurguladığını Dr. Öno’l’un kitabından öğreniyoruz.

Eçmiyazın Katolikosluğu’nun Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerine yönelik faaliyetlerinin, Rusya açısından fayda sağlamadığına ve Osmanlı Ermenilerinin “Büyük Ermenistan” hedeflerinin Rusya’nın çıkarlarıyla örtüşmeyeceğine inanan Golitsin ve Çarlık İçişleri Bakanı Viacheslav K. von Plehve’nin, Osmanlı Ermenilerine sağlanan desteğin sona ermesini savunmaları kitapta dikkat çeken hususlardan biridir. Bu ikilinin Ermeni Kilisesi’nin mallarının müsadere edilmesini istedikleri, buna mukabil çoğu Rus yetkilinin bu aşırı tedbirin geri tepeceğini, Ermeni militanları aşırı tepkiler vermeye sevk edeceğini, el konulduğu takdirde Eçmiyazın Katolikosluğu’nun Osmanlı ve Pers İmparatorlukları nezdindeki nüfuzunun zarar göreceğini savundukları kitapta anlatılmıştır.

Golitsyn ve Plehve, Ermenilere karşı sertlik yanlısı tutumlarıyla okuyucunun gözüne çarpacektir. Diğer yandan, Dashkov ile Stolypin arasındaki görüş ayrılıkları, Rusların dış politika oluşturma sürecindeki karmaşık ve çok yönlü yapıyı okuyucuya yansıtmada yardımcı olacaktır. Kafkasya Genel Valisi Illarion I. Vorontsov-Dashkov, müsadere kararının kaldırılmasında büyük rol oynamıştır. Dashkov, Ermeni Kilisesi ve Ermeni halkına yönelik yirmi yıllık sistematik baskı önlemlerinin yalnızca olumsuz sonuçlar doğurduğunu ve bunun Ermeni isyancılara koz verdiğini belirtmiştir. Dahası, müsadere kararı Ermeni burjuvazisinin bağımsızlık fikirlerini ve Ermeni isyancılarını desteklemelerine neden olmuştur. Dashkov, Ermeniler gibi bir ulusun baskıcı Ruslaştırma önlemleriyle milliyetinden mahrum bırakılmaması gerektiğini savunmuş, Rus yönetiminin barışçıl milliyetçilerle devrimci teröristleri birbirinden ayırt edememesinin, imparatorluk içindeki Ermenileri kendinden uzaklaştırdığından yakınmıştır. Dashkov'a göre, müsadere kararının iptaline öncelik verilmesi gerekliydi ve kararın feshedilmesi halinde Ermeni Kilisesi ve burjuvazisi ile sağlanan uzlaşma süreciyle Taşnaksutyun etkisi zamanla zayıflayacaktı. 1905'te müsadere kararının Çar II. Nikolay tarafından feshedilmesi, Rusya Ermeni toplumunun tüm kesimleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Güney Kafkasya'daki muhafazakâr Ermeni kesimi kısa sürede yatıştırılmıştır.

Dashkov'un muhalifleri, Dashkov'un tutumunun fazla müsamahakâr olduğuna ve Güney Kafkasya'da devam eden isyan faaliyetlerini bastırmak için onun uygun bir kişi olmadığına inanmışlardır. Başbakan Petr A. Stolypin, Rusya'daki isyan hareketlerini yok etmeyi temel hedefleri arasına dâhil etmiş ve imparatorluğun büyük bir bölümünde isyanları zayıflatmayı başarmıştır. Fakat Taşnakların ve Ermeni din adamlarının Kafkasya'daki tesirinden özellikle endişe duymuştur. Stolypin'in ve Dashkov'un Taşnaklar konusundaki farklı görüşleri, kitapta bir başka dikkat çeken konudur.

Kitapta Taşnaksutyun Partisi'nin faaliyetlerine de geniş yer ayrılmaktadır. 1903-1912 döneminde Rus yönetimine karşı büyük bir sorun olan Taşnaksutyun ile nasıl mücadele edildiği anlatılmaktadır. 1905-1912 yılları arasında Rus yönetimi ile Ermenilerin arasının zamanla düzeldiği, böylece Taşnaksutyun Partisi'nin Rus menfaatleri açısından oluşturduğu tehdidin azaldığı belirtilmektedir. Çarlık Rusyası'nın, Ermeni toplumu ile iyi ilişkiler kurmak amacıyla, Ermeni Kilisesi'nin büyük önem arz ettiği gerçeğini öğrendikten sonra, bu alanda başarı sağladığı anlatılmaktadır.

1912 yılına gelindiğinde Rus yönetiminin mevcut sorunları aşarak Ermeni toplumunun liderleriyle uzlaştığı görülmektedir. Bu dönemde Moskova'nın ve Rusya'daki Ermeni liderliğinin, dikkatlerini Osmanlı topraklarına çevirdikleri ve yıkılmakta olan imparatorluk bünyesinde reformlar gerektiği mazeretini kullanmak suretiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına yönelik faaliyetlere dâhil oldukları anlatılmaktadır.

Dr. Onur Önol, kitabında Rusya'nın politika oluşturma sürecinin kapsamında çeşitli yetkililerin görüşleri ile farklı dönemlerdeki siyasi, sosyal ve uluslararası olaylarla değişen koşulların ve önceliklerin yarattığı tesirin Rusya-Rusya Ermenileri arasındaki ilişkilerin seyri üzerindeki etkilerini geniş bir çerçevede okuyucuya sunmaktadır. Dahası yazar, çalışmasının kapsamı Ağustos 1914'ün ötesine geçmemesine rağmen, Ermenilerle ilişkiler bağlamında Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik Rus dış politikasının oluşturulmasını detaylı biçimde ele alarak, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Rusya çatışmasının daha iyi anlaşılmasının da hedeflendiğini ifade etmektedir. Derin içeriği olan bu eserin bulguları ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nı araştıranlar için bir başlangıç noktası oluşturmaktadır.

MAKALE ÇAĞRISI: ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

Hakemli bir dergi olan Ermeni Araştırmaları dergisi, kendi alanında bilimsel çalışmaya dayalı araŐtırmaların yayınlanması, akademisyenler ve araŐtırmacılar arasında disiplinler arası tartıŐmaların desteklenmesi amacı ile kurulmuştur.

2001 yılından bu yana Ermeni Araştırmaları dergisi 79 sayı yayınlamıştır. Önceki sayılarda (Prof. Justin McCarthy, Prof. Guenter Lewy gibi) önde gelen akademisyenlerin, uzmanların lisansüstü öğrencilerinin Ermeni Sorunu üzerine tarihsel, siyasi ve toplumsal araŐtırmalarına ilişkin makaleleri bulunmaktadır. Ermeni Araştırmaları dergisinin bütün sayılarına <https://avim.org.tr/tr/Dergiler/Ermeni-Arastirmalari#sayilar> adresinden ulaşılabilir.

Ermeni Araştırmaları dergisi EBSCO ve TRDİZİN tarafından taranmaktadır.

Bu makale çağırısı 80. sayı içindir. Makale son gönderim tarihi 15 Eylül 2026'tır.

Yayın İlkeleri ve Yayın Politikası

Ermeni Araştırmaları Dergisi yılda 2 (iki) defa, Mayıs ve Kasım aylarında, yayınlanır. Derginin dili Türkçedir.

Dergiye gönderilen makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıŐ ve yayımına karar verilmemiŐ, orijinal çalışmalar olmalıdır.

Makaleler, derginin belirtmiş olduğu bilimsel yazım kural ve standartlarına uygun ve açık bir dille **Chicago Stilinin 17. sürümüne** uygun olarak yazılmış olmalıdır. Dergi tarafından belirlenen yazım kurallarına uygun olmayan makaleler değerlendirmeye alınmamaktadır. (Yazım kuralları için bkz. <http://dergipark.gov.tr/erma/writing-rules>)

Dergi *Ermenistan siyaseti, Ermenistan tarihi, Ermenistan'da kültür ve sosyopolitik gelişmeler, Ermenistan'ın bölgesel ve uluslararası politikaları, Ermenistan-Türkiye ilişkileri, Ermenistan-İran ilişkileri, Ermenistan'ın Kafkasya devletleri ile ilişkileri, Ermenistan-ABD ilişkileri, Ermenistan-AB ilişkileri* gibi konu başlıkları altındaki çalışmalar kabul etmektedir.

Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar amaç, kapsam, içerik, yöntem, yazım kurallarına uygunluk açılarından mümkün olan en kısa sürede ön değerlendirmeden geçirilerek, yayın kurulu incelemesine gönderilir.

Yayın kurulunca uygun bulunan yazılar bilimsel yetkinlikleri açısından değerlendirilmek üzere alanında uzman en az 2 (iki) hakeme gönderilir. Yayımlanma kararı alınan çalışma, yayın sırasına alınır. Takip edilen Hakem sistemi Çift kör hakem sistemidir. Hakem raporları gizlidir. (Ermeni Araştırmaları dergisi ilgili hakem raporlarını 5 yıl süreyle saklar.) Yazarlar, yayın kurulu ve hakemlerin raporlarını dikkate almak zorundadırlar. Kabul edilen eserin yayınlanma süreci, eserin alındığı tarihten itibaren 2-8 ay sürmektedir.

Dergiye makale gönderimi ücretsizdir. Yayına kabul edilen makaleden de hiç bir ücret talep edilmez.

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazara aittir. Editör, Sorumlu Yazı İşleri Müdürü veya Yayın Sahibi sorumlu değildir.

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

Dipnot ve kaynakça yazımında Chicago Manual of Style'a uyulması gerekmektedir. Bu kuralların güncel haline şu bağlantıdan erişilebilir. http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
  - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
  - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır.
2. Makalelerin, DergiPark sistemi üzerinden iletilmesi gerekmektedir. E-posta yolu ile gönderilen makaleler dikkate alınmayacaktır.
3. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yayın kurulu karar verir. Yayın kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
5. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
6. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki imlâ kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,15 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Ana başlıklar 12 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise küçük harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların MS Word formatında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5.000 ve azami 10.000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Gönderilen yazıların başlık sayfasında aşağıdaki bilgiler belirtilmelidir:
  - Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
  - Makale yazar(lar)ının bağlı olduğu kurum
  - Makale yazar(lar)ının iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi)
  - Öz: 300 kelimeyi geçmeyecek olan Türkçe ve İngilizce öz (Abstract)
  - Anahtar Kelimeler: İngilizce ve Türkçe olarak alfabetik sıra ile yazılmış 5 tane anahtar kelime. (Anahtar kelimeler tercihen başlıkta bulunmayan kelimeler olmalıdır)
6. Yazar adı, sağ köşeye, koyu, 12 punto olarak yazılmalı; dipnot verilerek unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Makaleye konulacak ekler varsa kaynakçadan sonra her birine ayrı numara verilerek konulmalıdır. İçerikleriyle ilgili açıklama ekin alt kısmına 10 punto ile yazılmalıdır.
8. Makale sonunda, Araştırmacıların Katkı Oranı beyanı, varsa Destek ve Teşekkür Beyanı, Çatışma Beyanına yer verilmelidir.

SİPARİŞ FORMU

Sayın Okuyucularımız

Sürelî yayınlarmız tüm arşiviyle AVİM websitesi ve Dergipark sistemi üzerinden açık erişime sunulmaktadır.

Dergi arşivimiz ve açık erişime sunulan diğer tüm yayınlarmız için www.avim.org.tr adresini ziyaret edebilirsiniz.

Diğer taraftan, yayınlarmızı basılı olarak edinmek isteyen okuyucularımız için abonelik ve diğer kitap ücretleri aşağıdadır.

Adı : ..... Adres : .....

Soyadı : .....

Telefon : .....

E-mail : .....

Aboneliklerimiz

☐ Ermeni Araştırmaları Dergisi - 6 Aylık	Yıllık 1.100 TL
☐ Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık	Yıllık 1.100 TL
☐ Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı	Yıllık 650 TL
☐ Avrasya Dünyası / Eurasian World Dergisi - 6 Aylık	Yıllık 1.200 TL

Kitaplar

☐ Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı (Genişletilmiş 2. Baskı) <i>Derleyen: Ömer Engin LÜTEM</i>	15 TL
☐ Armenian Diaspora - Diaspora, State and the Imagination of the Republic of Armenia / <i>Turgut Kerem TUNCEL</i>	35 TL
☐ Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri <i>Kırımlar - Kıyımlar - Göçler (1821-1913) / Bilâl N. ŞİMŞİR</i>	25 TL
☐ Turkish-Russian Academics / <i>A Historical Study on the Caucasus</i>	20 TL
☐ Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine / <i>Bilâl N. ŞİMŞİR</i>	20 TL
☐ Ermeni Sorunuyla İlgili İngiliz Belgeleri (1912-1923) / <i>British Documents on Armenian Question (1912-1923) / Tolga BAŞAK</i>	30 TL
☐ Türk Ermeni İlişkileri Üzerine <i>Ömer Engin Lütem Konferansları 2025 / Editör: Alev Kılıç</i>	500 TL
☐ Sovyet Sonrası Ukrayna'da Devlet, Toplum ve Siyaset / <i>Değişen Dinamikler, Dönüşen Kimlikler / Editörler: Ayşegül AYDINGÜN - İsmail AYDINGÜN</i>	40 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

TERAZI
YAYINCILIK

Adres: Abidin Daver Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26 • E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası: Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181/6296007

IBAN NO: TR 96 0006 2000 1810 0006 2960 07

USD IBAN: TR 60 0006 2000 1810 0009 0869 57

EURO IBAN: TR 69 0006 2000 1810 0009 0820 42

Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

The screenshot displays the AVİM website interface. At the top, there is a navigation bar with the AVİM logo and the text "AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ" and "CENTER FOR EURASIAN STUDIES". Below the navigation bar, there is a main content area with a featured article titled "Gürcistan'daki Müslüman Topuluklar" and a sub-headline "AVRASYA'DA YENİ BİR KİTAP: GÜRCİSTAN'DAKİ MÜSLÜMAN TOPLULUKLAR - AZİZLİK, HAKLAR, KİMLİK, ÖZGÜR". The main content area is divided into several sections: "YORUMLAR" (Comments), "ETKİNLİKLER" (Events), "ANALİZLER" (Analyses), and "DÜYURULAR" (Announcements). The "YORUMLAR" section includes articles such as "DEMİGRAFİK DEĞİŞİMLERİN DOĞRULUĞUNDA SÖZ KUTUPLAMA VE SİYASİ ETKİ" and "SİBERİSTAN İHŞİSİZLERİ BAKAN FIĞA BADIĞ'IN SKRİPTİNDE SÖZKİBİNİ HAKKINDA YAPTIĞI AÇIKLAMAYA DAİR BİR YORUM". The "ETKİNLİKLER" section features "CIVILIAN VICTIMS OF WAR IN THE OTTOMAN EMPIRE 1878-1918: WHAT 'HISTORY' DOES NOT TELL US (OSMANLI İMPARATORLUĞUNDAKİ SİVİL SAVASLARIN KURBANILARI 1878-1918: TARİH BİZE NE ANLATMIYOR) - JEREMY SALT" and "GÜNCEL GELİŞMELER İÇİNDE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ - DR. OSMAN FARUK LOGOĞLU". The "ANALİZLER" section includes "LOZAN BARİSİ" and "NAZİLERİN YAHUDİLERİNİN KATLİAMININ SONU" and "RABİRLER - MONTEVERSI KİTAPLARI". The "DÜYURULAR" section features "15 TEMMUZ 2016 TARİHİNDE İZMİR'DE ANKARA ETKİLELİKLİ TEMSİLLERİNİN İZGARETTİ EK" and "AVİM GÖZLEMLERİ: İZMİR'DE ANKARA ETKİLELİKLİ TEMSİLLERİNİN İZGARETTİ EK". The sidebar on the right contains a search bar, a "AVİM BÜLTEN" section, and a "AVİM BİLDİRİ" section with articles like "KEREM TAŞKIRAN'DAN İZMİR ALMANYA" and "ALMANYA'NIN AMACI NE? - TÜRKİYE GAZİTESİ - 05.06.2016".

E-ISSN: 2687-3214

9 771303 068004

Fiyatı: 550 TL